Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

ERIK ARUP

DANMARKS HISTORIE

KØBENHAVN
H. HAGERUPS FORLAG
MCMXXV

COPYRIGHT
BY H. HAGERUP

PRINTED IN DENMARK

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

FØRSTE BOG

*

LAND OG FOLK

TIL 1282

FØRSTE AFSNIT

*

MENNESKENE
TIL VOR TIDSREGNINGS BEGYNDELSE

1. KAPITEL. MENNESKENES KOMME

1. Landkending. Det danske folks historie begynder med de første spor af, at mennesker har levet og arbejdet her i landet. Men forud derfor ligger de tider, da Danmark selv blev til; da landet langsomt dannedes i tidsrum saa fjerne og udstrakte, at kun naturens mægtige forandringer giver os vage tidsmaal. Der er grundfjæld endnu i vore dages Danmark; Bornholms granit er en størknet, vejrsmuldret og forvitret lavamasse fra jordens allerførste ungdomstid, da et mægtigt sænkningsbrud skilte Skandinaviens grundfjæld fra de mellemtyske bjerges; den nordlige brudrand staar i Skaane fra Skelderviken langs med sydsiden af Hallands aas og videre over Ringsjøen til lidt syd for Simrishamn.

Ellers er Danmark meget ungt. Den grundvold, hvorpaa det hviler, er overalt et mægtigt, om ved 500 m tykt lag af skrivekridt, der her og dær ved senere landhævninger er naaet op til overfladen og kommer til syne, skønnest i Møens og Stevns klinter, nyttigst ved Aalborg og Mariager, hvor det i vor tid afgiver raastof til fremstilling af cement. Skrivekridtet er afsat paa bunden af et mægtigt Vesterhav, der overskyllede næsten hele Mellemeuropa, og hvori kun de højere dele af Bornholm ragede op som en ø. Skrivekridtet er en omdannelse af kalkskaller og kalknaale af meget smaa og lavtstaaende slimdyr, *foraminiferer*, der i utallige mængder har levet i dette hav. Deri levede ogsaa kiselsvampe, ved hvis død en kiselnaal sank ned paa kridthavets bund; i forbindelse med kridtet dannedes deraf flinten.

Igennem mangfoldige aartusinder afsatte havet og havdyrene saaledes flint og kridt; til de seneste dannelser hører de kalksten, hvorfor der i senere tider blev god brug i Danmark, dels til bygningsmateriale, dels til kalkbrænding. Allerede i 13. aarh. brød man kalksten, limsten, paa Saltholm og omkring

Daugbjerg og Mønsted ved Viborg; endnu brydes den rundtom i landet, paa Sjælland ved Fakse og lige syd for København.

2. LAND. Vi mennesker lægger vægt paa aarene, jorden regner i hundredtusinder af aar. Efter kridthavet fulgte en tid, da jorden atter gav sig til at krympe sin overflade. Da opstod Jurabjergene, Alperne, Karpatherne, Balkan, Appenninerne og Pyrenæerne. Til de tider hører paa vore breddegrader aflejringer af grønsandskalk, Kertemindeler og moler; i dette sidste har man fundet insekter og blade og grene af trær, der hører til laurbærfamilien; den ældste antydning af tørt land og et varmt klima i landet. Formodentlig har der da dengang været et Danmark, der var hævet over havet og var et vidtstrakt sletteland. Men intet spor af det daværende Danmarks ydre omrids er bevaret til vore dage. Sikkert er kun, at i de tider og senere i et hav aflejredes over kridtlagene nye lag af glimmersand og det glimmerler, hvoraf senere igennem mange aarhundreder jydepotterne skulde formes.

Brunkullet, dannet af sammenpressede naaletræstammer, hører til samme tid. I Danmark har der da vokset naaletræer, og mægtige naaletræskove har sikkert dækket Skandinavien og Mellemeuropa. Den harpiks, disse naaletræer udsondrede, snart uklart af luftblærer eller urent af iblandet skovjord og grannaale, men oftest omsmeltet af solvarmen, saa det blev ganske klart og skinnende gennemsigtigt, er af strømme ført ud til en Østersø og i dette hav hærdet til rav. Derfor skylledes ravet i senere tider op i mængder paa Østersøens sydkyst og Jyllands vestkyst, hvortil isen har slæbt det fra Østersøen. I denne samme tid opstod Færøerne ved store vulkanske udbrud i det nordlige Atlanterhav. De bestaar næsten udelukkende af basalt, gamle lavastrømme, der tilsammen er over 4 km tykke. En gang sammenhængende og af langt større udstrækning end nu er Færøerne ved strømmes, havets og indlandsisens nedbrydende virksomhed blevet sprængt og har faaet den form af øgruppe, de har nu.

3. ISEN. I de tider maa klimaet engang have været omtrent som i det nuværende Danmark. Men saa blev det stedse koldere; tilsidst blev der saa isnende koldt, som der nu kun er omkring polerne. Da dækkede, i den store istid, en mægtig sammenhængende indlandsis det hele Nord- og Mellemeuropa: dens nordlige rand sænkede sig i Ishavet, vestpaa naaede den ud over de britiske øer ud i Atlanterhavet; mod syd var dens grænse de mellemtyske bjerge og Karpatherne til dybt ind i Sydrusland, saa bøjede den mod nordøst over Volga og Uralbjergene. Den kolos-

sale ismasse var i en stadig, langsom bevægelse; hvor den var tykkest, skurede den alt under sig væk, planerede saa at sige jordoverfladen, hvorpaa den hvilede; efterhaanden som den mod sine udkanter blev tyndere og derfor mindre bærekraftig, aflejrede dens skridjøkler, hvad de førte med sig af sten og ler og sand i store moræner.

Istiden var imidlertid ikke uden forandringer; klimaet vekslede nu som før. Gennem tusinder af aar blev det snart blidere, saa at isen smeltede og planter og dyr kunde tage landet i besiddelse, snart blev det barskere, saa at isen atter kunde gøre fremstød. I Danmark er der tydelige vidnesbyrd om mindst tre istider med to mellemliggende *interglacial*tider. Storslaaede naturminder om istiderne er Bovbjerg og Tirslundstenen, der maa være slæbt herned fra Norge af en skridjøkel, tilligemed det rene, stenfri ler, hvormed de danske teglværker arbejder. Minder om mellemistiderne er levninger af moskusoksen og mammuten og de mægtige sandlag, som aflejredes af det rindende vand fra den smeltende is.

I den sidste istid kom isens fremstød mod Danmark fra øst. Da aflejrede isens moræner den bakkekam, der strækker sig gennem hele Jylland over Dollerup og Rendsborg ned i Nordtyskland, hvor den drejer af mod øst og som den baltiske højderyg fortsætter sig langt ind i Rusland. Ned fra denne ismasse strømmede mod vest talrige bække, der ved det sand og grus, de medførte, dannede Vestjyllands hedeflader. Østfra førte isen med sig til Danmark blokke og sten af granit fra Aalandsøerne, porfyrer fra Dalarne, røde, graa og gule kalksten fra Øland og Gotland som ogsaa bornholmsk granit, men først og fremmest hele det lerlag, der fra da af var og blev al Danmarks frugtbare herlighed.

4. FASTLANDSTIDEN. Ganske nye iagttagelser viser, at det vel var om ved aar 11000 f. v. t., at isen lettede sig fra Dollerup bakker, om ved 8000 stod isranden i Dalsland, Vester- og Østergøtland, først ved 6000 f. v. t. var den smeltet bort fra hele Svealand og kystegnene af Norrland. Da var Danmark længst befriet fra isens byrde. Og dog endnu ikke det Danmark, vi kender. Istidens voldsomme tryk har efterladt det land, den afdækkede, ligesom i en ustadig ligevægt; landet har gentagne gange sænket og hævet sig.

Lige efter istiden var dele af Vendsyssel, der da laa 20—60 m lavere end nu, en havbund, hvor der afsattes ler og sand med skaller af ishavsmuslingen, *yoldia arctica*, og andre havdyr, der viser, at dette hav maa have været som de koldeste dele af det nordlige ishav i nutiden; middeltemperaturen i højsommeren har da været lavere end 8°. Saa

hævede Vendsyssel sig op over sin nuværende kystlinie, og blaamuslingen, der nu ikke gaar højere mod nord end til Sydgrønland, indvandrede i Kristianiafjord. Da Vendsyssel saa atter sænkede sig i havet, nu dog kun til 25 m, afsatte der sig paa dets kyst sand og grus med skaller af boremuslingen, *zirphæa crispata*, hvis nordgrænse nu er Islands sydvestkyst; julis middeltemperatur har da været 8—12°.

I forhold dertil forandredes ogsaa landets plante- og dyreverden. I yoldiatiden klædtes landet med polarplanter, polarpil og rypelyng; med dem kom rensdyret, lemmingen, sneharen, vildgaasen og deres dødsfjende ulven. I zirphæatiden voksede der krat og smaaskov op af pil, birk og bævreasp, og elsdyret, markmusen og bæveren vandrede ind. Men nu fulgte den store landhævning, den store fastlandstid, da landet, ligesom endelig befriet fra isens knugende tryk, hævede sig højt op af havet, saa højt, at de danske øer var i landfast forbindelse med Skaane og Jylland, at Østersøen, der hidtil gennem Mellemsverige havde staaet i forbindelse med Ishavet, blev til en mægtig ferskvandsindsø, eftersom ferskvandssneglen, *ancylus fluviatilis*, kunde leve i den, og som kun havde afløb til en fjord af havet, der strakte sig ind til Sprogø. Ud over dette Stordanmark, hvor middeltemperaturen nu i juli naaede op til 15°, bredte tætte fyrretræsskove sig, og medens rensdyret trak nordpaa, førte skoven med sig bjørn, los og vildkat, grævling og maar, urokse og bisonokse, vildsvin, kronhjort og raadyr, egern og tjur. Samtidigt med fyrretræsskoven var ogsaa menneskene her i Danmark.

5. DE FØRSTE MENNESKER. De havde sikkert været her allerede tidligere. I det isfrie Vest- og Mellemeuropa har menneskene vidst at samle sig næring og friste livet selv ved isens rand; rimeligt nok er de da ogsaa her i Danmark fulgt tæt efter den tilbagevigende is. I Lønstrup klint ved Nørre Lyngby har man fundet en flintpilespids i lag, der maa være afsat i zirphæatiden; dær, ved Odense og i Horns h. har man fundet økseskafter, tildannede af rensdyrtakker; mennesker har altsaa levet her samtidig med rensdyret. Til fyrreskovens aller første tid hører fundet i Ods h. af en urokse, der er blevet dræbt ved pileskud; ved dens bryst fandtes 3 flintpilespidser, og i dens ribben sad afbrækkede flintsplinter af pile, der havde saaret den.

Dog først fra den store fastlandstid, da fyrretræsskovene dækkede landet, og ogsaa hassel og elm var kommet til, har vi fundet menneskers bopladser, ved København, i Holmegaards mose ved

Næstved og Sværdborg mose ved Vordingborg, men først i Maglemose ved Mullerup, der da var en lille indsø ved Storebæltsfjorden. Paa et fremspringende næs i den havde menneskene slaaet sig ned; her samlede de sammen alt, hvad sø og skov bød paa af spiseligt: nødder og bær, rodknolde og urter, skovfuglenes æg eller æg af vildænder, svaner og lappedykkere, for hvem søen sommeren igennem var rugeplads. Gedder kunde de fiske i søen, og der var god lejlighed til at lure paa alle skovens dyr, naar de fredeligt kom vandrende til dens bred for at drikke; saa kunde det lykkes at fælde et raadyr eller en kronhjort, et vildsvin eller en urokse, endog et elsdyr. Deres kød var næring, deres skind beklædning, deres tænder kunde blive et smykke. Af ben og horn forstod disse mennesker at tildanne sig alle deres fineste redskaber: fiskekroge, harpuner, der 6 eller 8 kunde sammenstilles til en lyster til geddefangst; naale til knytning af fiskenet og sammensyning af skind; bendolke og flaaknive; vildornens huggetand var i sig selv en kniv; af uroksens ben dannedes køller, af kronhjortens takker hornøkser. Denne færdighed i fremstillingen af redskaber havde menneskene imidlertid ikke erhvervet i Danmark; sammenhæng er godtgjort, særlig for flintbehandlingen, med de fund, der er gjort i Mas-d'Azil hulen i Frankrig, hvorefter hele denne kultur har faaet den tekniske betegnelse *Asylien*. De mennesker, der levede ved Maglemose, var da i besiddelse af en kultur, der allerede længe var kendt i Vesteuropa. Og som dær havde menneskene ogsaa her i Danmark kun to hjælpere i deres arbejde: ilden, som de vel endnu borede med en træpind i et stykke træ, men som de dog ogsaa med flintestenen slog af et stykke svovlkis og fik til at fænge i en tøndersvamp, og den tamme hund, der nedstammer fra Nordafrikas sjakal og havde fulgt dem herop.

6. FLINTEN. Disse første mennesker i Danmark vidste ogsaa, hvorledes flinten skulde behandles for at blive et brugeligt arbejdsredskab; at den ved slag let lod sig spalte og ved spaltningen gav skarpe ægge. Derfor var for beboerne af Maglemose og deres samtidige ved Sværdborg mose og andensteds flinttilhugningen den vigtigste beskæftigelse; med jo større sikkerhed og lethed slaget faldt paa flintblokken, des bedre formede var de stykker, der faldt af. Dybt i den nu tilgroede mose laa derfor vidnesbyrdene om dette deres stadige arbejde og resultaterne deraf: al slags flintaffald, spaaner og resterne af de blokke, hvoraf de var huggede, men saa ogsaa de stykker, der lykkedes og blev brugt: flintflækker, der kunde tjene til kniv og sav, mere tildannede flækkeknive, større og mindre skrabere,

spidse flintbor, en- og tveæggede flintpile. Vigtigst til haardt arbejde var dog kerneøksen, den tilhugne flintøkse, der udhuggedes af hele den naturlige flintkerne. Og man forstod at samarbejde de raastoffer, man raadede over: i hornøksen satte man ofte en flintskærpe, i benharpunen en række smaa flintodde. Flinten var for hine fjerne tiders mennesker, hvad jernet er for os; og naar menneskene saa let og hurtigt fandt sig til rette i Danmark, saasnart det blot blev nogenlunde bebyggeligt, er hovedaarsagen den, at her fandtes overalt, undtagen paa Bornholm, let tilgængeligt og i rigelig mængde denne fortrinlige stenart, der var grundlaget for hele deres tilværelse. Paa Sicilien, i Frankrig, Belgien og England har menneskene senere i tiden drevet virkelig minedrift for at fremskaffe flint; lignende minedrift kendes ogsaa fra Skaane, men den var dog som regel selv ikke senere i tiden nødvendig i Danmark; her laa overalt flinten tilgængelig for den, der vilde bruge den.

2. KAPITEL. DANMARKS LAND

7. DEN STORE LANDSÆNKNING. Der er vel hengaaet ni tusind aar, siden Maglemosefundet aflejredes. Da holdt menneskene sig til skovene, fordi de samlede sig deres føde, levede som *samlere*, og skovene gav dem lettest lejlighed til at samle, hvad de behøvede til deres underhold. Men med de store naturforandringer, der nu indtraadte, maatte deres levevis noget forandres. Med en stigende varme, der bragte julis middeltemperatur op til 17°, fandt der en landsænkning sted, der bevirkede, at landet faldt til leje i den form, det siden da i det væsentlige har bevaret. Da denne landsænkning havde naaet sit laveste punkt, laa Vendsyssel indtil 15 m lavere end nu, Anholt og Helsingør 10 m, Grenaa og Isefjorden 7 m, Samsø 5 m, Nyborg 3 m lavere, medens de sydligere dele af landet, der oprindelig havde ligget fra 10 til 20 m højere, kun mod sydvest en tid endnu hævede sig over vore dages kystlinie.

Virkningerne af denne landsænkning var dybt indgribende. Langs Jyllands østkyst og Fyns og Sjællands nordkyster sank landet med fyrre- og begyndende egetræsskove i havet; dette brød igennem bælterne og sundet, skilte de danske øer ud fra Jyl-

land og Skaane og hverandre indbyrdes, forenede sig med Østersøen og gjorde denne fra en ferskvandsindsø til en saltvandshavarm. Og vistnok var dette indtrængende havvand mere saltholdigt og mildere tempereret end i vore dage, da julis middeltemperatur kun er 16°; i alt fald førte det med sig til de danske kyster til langt ned i bælterne en verden af muslinger og fremfor alt af østers, der dengang kunde leve endogsaa i Kielerfjord, men som senere har trukket sig ud af de fleste af vore fjorde til farvande, hvor vinteren er mindre stræng eller vandet mindre brakt, saa at det i vore dage kun er i Limfjorden og ved Romø, der endnu kan skrabes østers.

8. MENNESKENE UNDER LANDSÆNKNINGEN. Ved Brabrandsø ved Aarhus, der under landsænkningen omdannedes til en lang smal fjord, har der levet mennesker paa samme plads en del af den tid, denne landsænkning stod paa, og en rum tid efter, medens landet atter hævede sig. Hvad disse mennesker havde at raade over af redskaber, var ikke meget forskelligt fra, hvad der allerede var i brug i tidligere tid. Nogle træredskaber er her bevarede, formentlig dog blot ved de særligt gunstige forhold: et buet kastevaaben, et stykke af en asketræsbue, træforke, maaske til aalestangning, benringe og benkamme. Iøvrigt er redskaberne de samme, blot noget mere varierede; hjortetaksøkserne synes i tidens løb mindre anvendt, flintøksen mere; ved siden af kerneøksen viser sig skivespalteren, som man ved kun to afslagninger forstod at give en bred æg af særlig skarphed, fordi den dannedes ved skæringen af de to afspaltningsflader. Og et ganske nyt og meget vigtigt kulturfremskridt er lerkarret; at leret, der findes lige saa rigeligt som flinten i Danmark, kunde bearbejdes, formes til kar og hærdes ved brænding, er en nyvinding af største betydning. Men her saalidt, som naar det gjaldt flinthugningen, er denne nyvinding af dansk oprindelse; ganske lignende lerkar er fundet paa bopladser i grotten Campigny ved Seine, hvorfor Brabrandkulturen kun er det danske udtryk for den ældre franske *Campignien*kultur.

9. AFFALDSDYNGERNE. Ganske den samme bestand af redskaber og brugsgenstande, særlig skivespalteren, genfinder man fra den samme og følgende tid rundtom paa alle de mange bopladser, hvor datidens mennesker har efterladt sig spor af deres liv. Thi med landsænkningen indtraadte en stor forandring i deres levevis; engang i 5. aartusind f. v. t. kom menneskene i Danmark ud af deres skove, og som de før havde samlet bær og rødder i skovene, jaget dyr og fanget fisk, samlede de nu østers og muslinger i strandkanten, jagede og

fiskede de ved stranden. Baade maa de have forstaaet at tildanne sig, vel af udhulede egetræsstammer, thi alle danske øer fra Anholt til Ærø befolkedes, endog det fjerne Bornholm. I skovenes udkanter, paa brinkerne mod havet, hvor østersbanken laa nær og et aaløbs eller kildevælds ferskvand indbød, valgte de deres bopladser. Dær fortsatte de deres samler- og fiskerliv, der nu blot ved naturens godhed var blevet saa meget lettere; ved ilden tilberedte de deres fangst, og naar ogsaa hundene havde mættet sig, efterlodes skaller og dyreben nedenfor brinken, hvor disse utallige mængder af østers- og muslingskaller og af andre levninger af deres maaltider sammen med asken fra baalene, skaar af ituslaaede lerkar og affald fra flinttilhugningen snart dannede store dynger. Paa selve disse affaldsdynger levedes livet og foregik al virksomhed. Redskaber forarbejdedes, beskadigedes og istandsattes her, her tilberedtes fangstudbyttet, og her, hvor selve arnestedet var, indtoges føden, saa at hytten oppe paa brinken kun ydede værn mod vejr og vind. Og i selve dyngen, der er det eneste vidnesbyrd om disse menneskers liv, jordede de ogsaa deres døde.

10. DEN SIDSTE LANDHÆVNING. Medens menneskene saaledes levede ved landets kyster i et tusind aar eller halvandet, skete den sidste store forandring i fordeling mellem land og hav omkring Danmark. Landsænkningen fortsattes endnu disse lange tider igennem for den del af landet, der laa sydvest for en linie, draget fra Nissumfjord over Nyborg mod sydøst til Falsters nordkyst. Derfor finder man i Vaalsevig paa Falster, ved Svendborg og Marstal, i Kolding- og Kielerfjord affaldsdynger sænkede under havfladen; da den sidste dækkedes af havet, laa landet her 7,5 m lavere end nu. Ved Esbjerg har havet dækket en mægtig mose, hvis bund ligger indtil 5 m under havets middelstand; fra saadanne undersøiske moser stammede den tørv, der i de følgende tider skylledes op paa Jyllands vestkyst sammen med ravet. Ved Slesvigs vestkyst afsluttedes denne landsænkning først efter aar 1000 f. v. t., da havet overalt naaede ind til den nuværende *geest*rand, langs Nordsøens kyst fortsattes den endnu længere, ved Flanderns endog til 4. aarh. e. v. t. Derved dannedes den ejendommelige Nordøstkyst med den foranliggende ørække.

Men nordøst for linien fra Nissum til Falster begyndte atter meget langsomt en landhævning, der for Danmarks vedkommende næppe var afsluttet før et tusind aar efter vor tidsregnings begyndelse, ligesom den endnu i vore dage fortsættes i den Botniske Bugt. Den udtørrede fjorde eller omdannede dem til søer og skab-

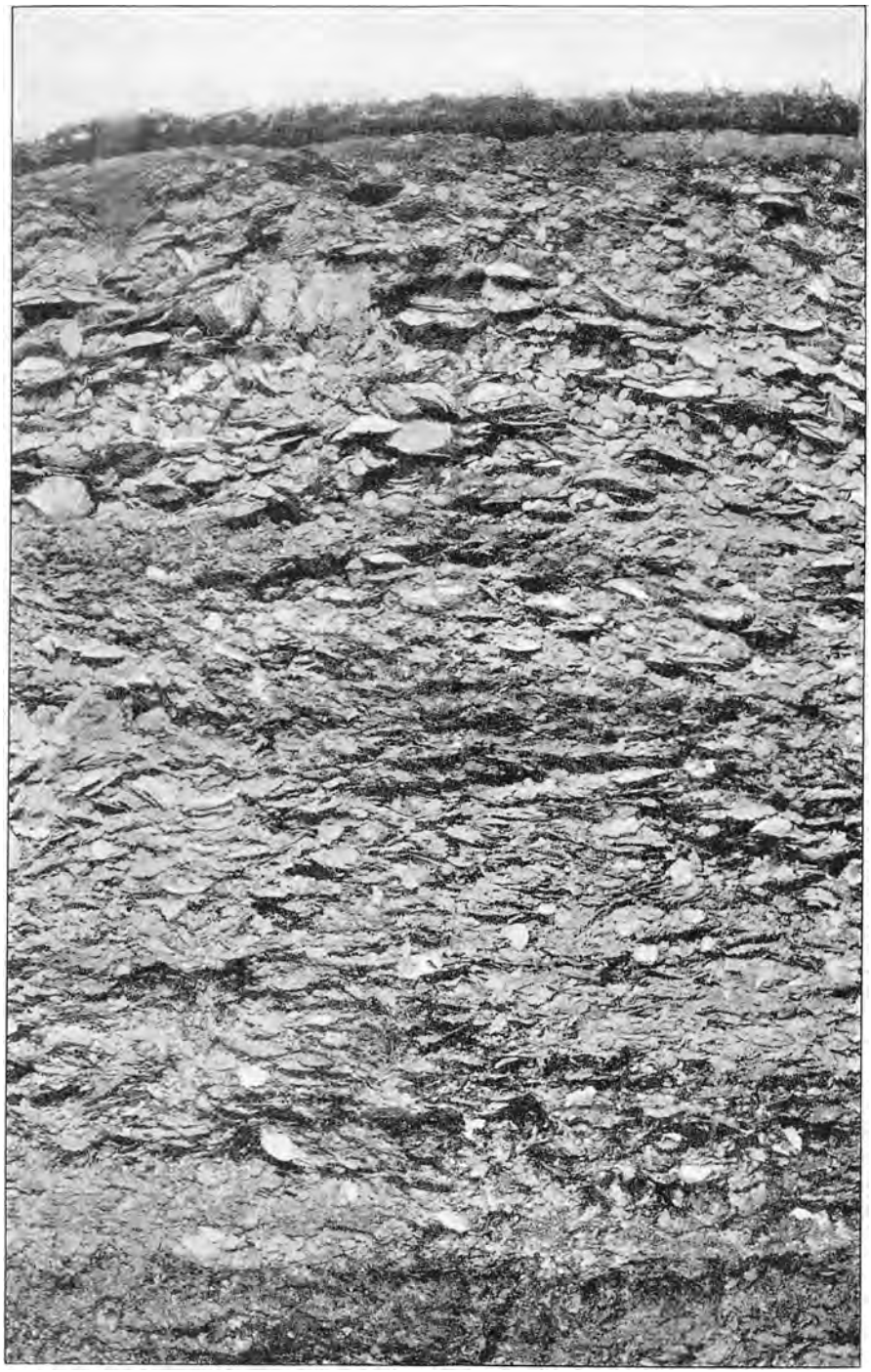

UDSNIT AF AFFALDSDYNGEN VED ERTEBØLLE
FOTOGRAFI FRA MADSEN: AFFALDSDYNGER

te nye landfaste forbindelser; men saa langsomme var disse forandringer, at menneskene med lethed tilpassede sig til dem uden at forandre deres levevis. Som de trak sig tilbage fra de bopladser, havet i det sydvestlige Danmark efterhaanden naaede til, saa at gamle affaldsdynger dær nu findes under havets overflade som kystfund, saaledes lod de, hvor havet veg, de gamle bopladser ligge inde paa det hævede land, men tog selv ny boplads ved den nye kyst. Samtidig var temperaturen stadig stigende, fra om ved 3000 til 1000 f. v. t. var julis middeltemperatur endog 18°. Derfor fortrængte egeskoven hastigt fyrretræsskoven, og efter egen fulgte bøgen; dog først efter vor tidsregnings begyndelse var det, at den blide og mægtige bøgeskov, der endnu giver det danske landskab sin særlige skønhed, bredte sig overalt i Danmark.

3. KAPITEL. LANDBRUG

11. DEN SLEBNE FLINTØKSE. Med affaldsdyngerne er vi derfor kommet ind i det tidsrum, da ikke mere naturforandringer, men kun kulturfremskridt skaber nye former for menneskenes liv i Danmark. Et saadant kulturfremskridt, hentet fra den civiliserede verden udenom Danmark, var slibningen af øksen. Efterat menneskene her i Danmark hidtil kun havde kendt og brugt tilhugne flintredskaber og næppe selv har kunnet tænke sig andet, end at fremskridtet maatte søges i den stedse finere og fuldkomnere beherskelse af tilhugningens vanskelige og møjsommelige kunst, fik de en skønne dag, henved aar 3000 f. v. t., tilført den første slebne økse. Den havde da en lang vej bag sig; vi kan følge den tilbage over Spanien, Italien, Bosnien og Grækenland helt til Orienten og det indre Asien. Men for de sydeuropæiske lande er forholdet det ejendommelige, at man her ingensteds træffer slebne økser af flint, men vel af andre stenarter som nephrit og jadeit; aarsagen hertil er den ganske simple, at slibningen af den haarde flint er en meget vanskelig sag, og at man i Sydeuropa kunde tilfredsstille sit behov af slebne økser ved at købe dem i Orienten eller ved at efterligne disse i blødere stenarter.

Men vilde man i Nordeuropa eller i Danmark have slebne økser, maatte man lære at slibe flinten. Prøvende sig frem i den blødere grønsten lærte menneskene her sig først paa granitstenen i skarpt grus

og vand at slibe den haarde flint til økser i samme form som de, der var kommet udenlands fra, og saa efterhaanden at tildanne andre former, idet de fulgte egen erfaring eller efterlignede nye, senere tilførte former, hvis oprindelige fjerne forbilleder, dem uafvidende, var støbt i metal. Denne slebne flintøkse var da ogsaa et fortrinligt arbejdsredskab; moderne forsøg har vist, at to mand med saadanne økser, uden at opskærpe dem, i ti arbejdstimer kan fælde 53 graner af 21 cm.s tykkelse og endda finde tid til at afhugge kronerne og udslæbe stammerne; i vore dage har fire mand alene ved hjælp af disse flintøkser og andre flintredskaber i en god maanedstid kunnet opføre et helt pænt lille bjælkehus.

12. KORNSORTER OG HUSDYR. I hælene paa den slebne økse kom imidlertid fra den store kultur udenfor Danmark nye og endnu langt vigtigere fremskridt. Det er i tre affaldsdynger, hvis tid ved de stenredskaber, de indeholder, kan bestemmes til om ved 3000 f. v. t., at vi ved siden af alle de bestanddele, vi kender fra andre affaldsdynger, finder de første sikre vidnesbyrd om husdyr- og agerbrug her i landet. Ved siden af knogler af de vilde dyr og hunden, menneskets hidtil eneste levende ledsager, finder vi i disse tre dynger og andre fra samme tid paa engang knogler af alle vore kendte firføddede husdyr paa nær hesten: af svinet som af faaret, af oksen som af geden. Af knoglernes størrelse og form kan vi med sikkerhed se, at det er knogler af de tamme dyr og ikke af deres vilde forfædre, f. e. af det tamme svin og ikke af vildsvinet. Og husdyrene kommer ikke alene; imellem lerkarskaarene i de samme affaldsdynger er der adskillige, hvori der sidder korn af hvede og byg eller i det mindste aftryk deraf. Altsaa er kendskabet til husdyr- og agerbrug kommet her til landet med alle de vigtigste af dets former fuldt færdige. Og det er nogenlunde samtidigt kommet til landets forskellige egne, thi af de tre affaldsdynger ligger den ene ved Aalborg, den anden ved Ørumaa ved Kolindsund og den tredje ved Lejre aa; spredt om i landet har man gjort tilsvarende mindre fund.

At nu hverken forædlingen af kornsorterne eller tæmningen af husdyrene kan have fundet sted her i landet er klart nok. Vistnok maatte det ligge nær for mennesket som samler at forsøge en primitiv kultur af nogle af de rodknoldplanter eller græsarter, der tjente til føde; aar efter aar gav de jo selv mennesket lejlighed til at gøre den iagttagelse, at hvor frøet faldt i jorden, vilde næste aar en ny plante vokse op. Derfor finder vi da ogsaa overalt i Europa i fund, der iøvrigt tydeligt viser, at menneskene endnu levede som samlere, vidnesbyrd om, at disse samlere har dyrket nogle af de planter, der tjente til

deres ernæring. Men for Danmarks vedkommende kan der ikke være tvivl om, at disse kornsorter er tilført det i allerede forædlet form. Hvedens og byggets oprindelige hjemsted maa vel søges i Centralasien; de kom til Danmark som allerede dyrkede kornsorter, der her hurtigt udnyttedes, fordi den dengang højere middeltemperatur gav fordel af deres dyrkning, og de danske samlere var indstillet derpaa. Husdyrene har man taget som den gave, de var; svinet er maaske først tæmmet i Mesopotamien, faaret og geden er maaske først tæmmede i Persien.

13. MÆLKEN. Mest undren maa det imidlertid vække, at hornkvæget saa let gled ind i den danske landhusholdning og navnlig, at koens mælk og produkter af dens mælk saa let har fundet indpas. Det kan ganske vist lyde underligt i vore øren, vi er jo alle fra vore første barneaar fortrolige med tanken om komælken som vort vigtigste næringsmiddel og som snart sagt det danske landbrugs fornemste og naturligste produkt. For vor opfattelse maa tanken om hornkvægets tæmning netop for mælkeudvindingens skyld have ligget snublende nær.

Men ser vi os om i verden, vil vi snart finde, at saa særdeles nær ligger denne tanke ikke, og den er heller ikke saa særdeles let at overføre i praksis. I Amerika, hvor der før Europæernes komme var et endog ret udviklet agerbrug i Mexiko og Peru, er tanken om at anvende et pattedyrs mælk til menneskets brug aldrig opstaaet, og i det ældgamle, tætbefolkede agerbrugsland China saavel som i Japan vækker tanken derom endnu den dag idag kun modbydelighed, skønt hornkvæget dær fra tidlig tid ligesom hos os bruges som trækdyr. Selve tæmningen og navnlig fremelskningen af en forøget mælkeydelse maa have krævet lang tid. Som bekendt forplanter vilde dyr sig kun vanskeligt i fangenskab, og af naturen yder ethvert hunpattedyr kun mælk til opfodringen af sine unger. Selvom stadig malkning sætter mælkeevnen op, taber den sig dog atter meget hurtigt; kun fortsat malkning gennem mange generationer har kunnet fæstne koens mælkeevne. Ikke Europas, endsige Danmarks ukyndige, fattige samler kan derfor være faldet paa den tanke at tæmme hornkvæget for mælkeudvindingens skyld eller haft mulighed for at virkeliggøre denne tanke. Baggrunden derfor maa have været et fast bestaaende kultursamfund.

Derfor har man fremsat den tanke, at hornkvægets tæmning maa have fundet sted i et gammelt kultursamfund som Babylon eller Lilleasien. Den første aarsag dertil har da sikkert ikke været

en forhaands erkendelse af mælkens praktiske nytte, men agerbruget har dær som overalt skabt sig en egen religion, hvis hovedskikkelse har været en kvindelig frugtbarhedsguddom, maaske symboliseret i maanen, hvis indflydelse paa vejrliget overalt har været anerkendt. Hornkvægets horn har altid og overalt syntes et maanegudindens symbol; til ære og ofre for hende har man i indviede indhegninger holdt hjorder af hornkvæg for altid at have ofret beredt. Dær er koens rigelige mælkeydelse blevet fæstnet, og ved brugen af mælken som offer til frugtbarhedsgudinden er den efterhaanden blevet et rent og brugeligt næringsmiddel ogsaa for mennesker.

14. INDFLYTNINGEN. De tre affaldsdynger, hvori de første spor af agerbrug og husdyrbrug findes, er tilsyneladende som alle andre affaldsdynger; dog er der sket en let forandring: medens alle de andre ligger nede ved strandkanten, ligger disse tre oppe paa brinken i nærheden af hytterne og skoven. Det var en selvfølgelig forandring; heroppe var muldjorden, faaret og koen behøvede græsning, og det tamme svin søgte af sig selv til skovs for i efteraaret at mæske sig af de nedfaldne agern i egeskoven. Ringe som forandringen var, sætter den dog et skarpt skel: bagved ligger samler- og fiskerlivet, foran livet som agerdyrker og kvægavler. Mulighederne for at skaffe sig livets ophold var nu blevet flere; husdyrene og kornet, det var kød og flæsk, grød og mælk, brød og uld, en ganske anden rigdom end den, østersbanken bød paa.

Det gav menneskene mod til at forlade de gamle, kummerlige bopladser ved strandkanten og søge ind ad landet til; saa ringe og usikre syntes nu livsvilkaarene dær, at ingen mere vilde nøjes dermed. Kun et eneste sted, ved Eltang vigs udmunding i Koldingfjord, har man fundet en affaldsdynge, der maa være aflejret engang i de første par aarhundreder af vor tidsregning; her har der altsaa undtagelsesvis været en boplads for mennesker, der endnu levede som samlere og fiskere. Bortset derfra tog nu alle smaa-

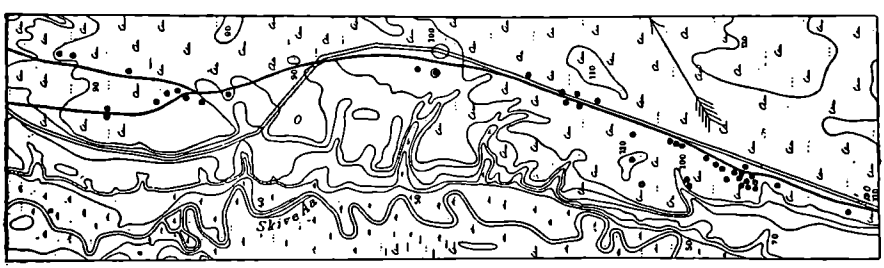

NY = OG GAMMEL — VEJLINIE OG GRAVHØJE VED MØLGAARD-KOLDKUR, FJENDS H. EFTER SOPHUS MÜLLER.

flokkene af mennesker fra kysten vejen ind ad landet til. Vi kan næsten følge dem paa deres vej. Man kan endnu gennem de først bebyggede strøg paavise gamle, halvt udviskede jordveje, der føl-

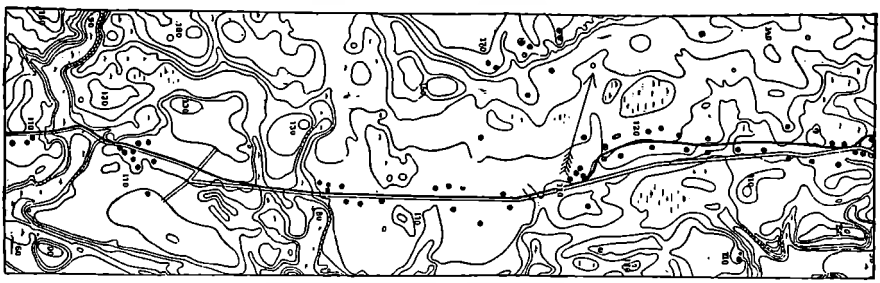

I VINDUM S., MIDDELSOM H.

gende det jævneste terræn løber i nærheden af og jævnsides med moderne vejlinier, og som i snævringer, ved vadesteder, overalt hvor terrænet kun byder een mulighed for overgang, ganske falder

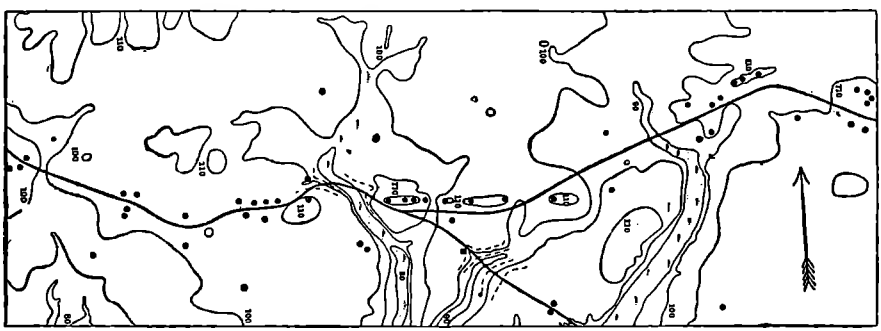

I FABJERG S., SKODBORG H.

sammen med vor tids veje — det er de veje, ad hvilke de første indflyttere drog ind, og som senere blev staaende. Ad dem færdedes, maaske fra først af, maaske først senere, vogne, der havde hjul som det, der er fundet i Dystrup mose ved Ryomgaard. Det er dannet af tre svære stykker el og sammenholdt ved to baand af egetræ, uden eger, et skivehjul; men med en udboring midt i til det lange, rørformede nav og en halvmaaneformet udskæring foroven og forneden. Vogne med saadanne hjul, trukne af okser, skabte disse første færdselsveje i landet.

4. KAPITEL. GRAVENE

15. DYSSERNE. Hvor indflytterne drog hen og slog sig ned, faar vi at vide af de gravhøje, som findes overalt i Danmark. Thi disse tusinder af gravhøje er naturligvis ikke planløst eller vilkaarligt rystet ud over landet; »vil man spørge, hvorfor overalt i Danmark egne, hvor højene findes i mængde, veksler med andre, hvor de mangler, hvorfor de snart ligger enkeltvis, snart ses overalt, hist og her tæt samlede i grupper, saa er der kun et fyldestgørende svar herpaa: at højene har faaet deres plads saaledes, fordi menneskene boede saaledes«.

Naar man forlod affaldsdyngen, opgav man den ogsaa som begravelsesplads for de døde; ved indflytningen blev en anden form for jordfæstelse nødvendig. Paa jorden lagdes et fast lag af knust flint eller runde og flade sten; derover dannedes af fire svære rullesten, hvis fladeste side vendte indad, et aflangt firkantet kammer; paa de tre af disse hvilede en meget svær, hvælvet dæksten; den fjerde vægsten var oftest lidt lavere end de andre, saa at der blev en aabning mellem dens øverste rand og dækstenen; den var som en slags dør, ved hvis fjernelse der blev adgang til kamret. Omkring denne *dysse* dyngedes sten og jord op til støtte for vægstenene, saa at der dannedes en høj, dog ikke højere, end at dækstenen og oftest det øverste af bærestenene ragede frit op derover. Et saa anseligt bygværk som dyssen var ogsaa bestemt til fællesgrav for saa mange døde, der kunde rummes deri; vistnok har ligene været anbragt i udstrakt, liggende stilling, og man medgav dem forskelligt gravgods. Naar kamret var saa fyldt, at det ikke mere kunde benyttes, dækkedes alt med et lag af sten eller knust flint. Om den lave høj sattes ofte en kreds af større sten til smykke for og afmærkning af denne *runddysse*.

16. LANGDYSSERNE. At dyssen var en fællesgrav, skød vel hensynet til, at den helst skulde kunne rumme saa mange som muligt, i forgrunden, og paa forskellige maader udvidedes derved grundformen. Den simpleste var udvidelsen af kamret selv ved tilføjelsen af endnu en bæresten, dette er dog sjeldent; almindelig udbredt er derimod det sekskantede kammer med fem bæresten. Ofte vilde man dog hertil føje en lille gangbygning: i stedet for dørstenen lagdes en ganske lav tærskelsten, og indtil fire sten

paa hver side, anbragt lige overfor hinanden, dannede en kort gang, i hvilken man, skønt gangbygningens oprindelige bestemmelse kun var at holde kamret frit for indtrængende jord, dog undertiden ogsaa vilde gravlægge, naar selve kamret var fyldt.

Men her og dær paa de danske øer og i Nord- og Østjylland gik man til en udvidelse af hele anlægget: stenkredsen udenom gjordes firkantet og meget langstrakt, saa at en længde af 130—160 m ikke er helt sjelden; herindenfor vilde der da let være plads for to, tre, fire eller fem forskellige gravkamre. Disse *Langdysser*, der udenfor Danmark kun findes i Nordtyskland, er ret iøjnefaldende vidnesbyrd om, at ogsaa den tids mennesker forstod saa vel at optage en kulturide, at de kunde arbejde videre med den og skabe noget nyt, der, hvor fattigt og ringe det end efter deres midler maatte være, dog var særpræget og selvstændigt.

Thi selve den store fælles stengrav var tilført dem ad de samme veje, ad hvilke næsten al kultur var kommet til dem. Dysser af ganske samme form som de nordiske finder man overalt i Vesteuropas slettelande, paa de britiske øer, i Frankrig, Portugal og Spanien. Dog paa den spanske halvø findes ved siden af dysserne grave af ganske samme form og størrelse, men som er udhulede i en bjergside; hen gennem Middelhavslandene veksler nu dysser med klippegrave, eftersom sletter veksler med bjergegne, indtil i Grækenland og Ægypten dysserne ganske viger for klippegravene. Deraf ses, at klippegraven er dyssens moder, og derved aftegnes de veje, ad hvilke nye kulturtanker nu tilførtes Norden.

17. JÆTTESTUERNE. Naar man da i Danmark efter selv at have skabt langdyssen omkring aar 1500 f. v. t. atter griber tilbage til en udvidelse af selve gravkamret, kan man deraf aflæse, hvorledes en ny tilført tanke med al nyhedens gennembrydende kraft standser det selvstændige arbejde med ældre ideer. Udenfor Ægypten opstod først paa Kreta og i Mykenæ paa Grækenlands fastland en selvstændig kultur, som kunde paavirke det øvrige Europa; med de ægyptiske pyramider som fjerne forbilleder rejstes her kolossale gravbygninger af tilhugne sten: et mægtigt, stensat, kuplet gravkammer, beskyttet af opdynget jord, oftest med sidekamre og altid med en lang gang, der førte ind dertil. Ganske som ved dysserne findes ved siden af de opførte gravbygninger andre i samme indre form, der blot er udhuggede i klipperne; og hen gennem Middelhavslandene, op gennem Vesteuropa kan disse kolossalgrave forfølges i samme grundplan og form, dels som klippegrave, dels opførte af sten.

Deres afspejling i Danmark er *jættestuerne*. Man havde her kun det samme materiale som det, hvoraf dysserne er dannet: de store, raa rullestensblokke, og man forstod kun lige at kløve dem, om nødvendigt, saa at man kunde faa en fladside indad mod kamret. Dettes udvidelse var det nye; det byggedes nu med 7, 8, 9, indtil 17 vægsten; mellemrummene foroven og forneden mellem de store rullesten udfyldtes med tværliggende, udkløvede sandstensskiver, ofte tættede med birkebark eller udvendig dækkede med ler. Gulvet var ler eller knust flint eller fliser; over det store kammer lagdes en række dæksten, og en af længdesiderne aabnede sig til den lange, smalle gang med en eller flere dør- og tærskelsten; om hele bygværket opdyngedes jord, nu oftest helt op over dækstenene. Sidekamre er ikke helt ualmindelige, og ofte sammenbyggedes to jættestuer. Saa vidt som dysserne findes ogsaa jættestuerne paa dansk omraade, fra Bornholm og Skaane til det nordlige Jylland, og overalt i jættestuerne har begravelsesmaaden været den samme som i dysserne.

18. ENKELTGRAVENE. Det er et mærkeligt eksempel paa den ulige hastighed, hvormed kulturbevægelser forplanter sig, at disse store fællesgrave blev almindelige i Danmark, førend enkeltgravene naaede herop. Thi i Ægypten og Middelhavslandene gik enkeltgraven forud for fællesgraven; men medens denne ret hurtigt bredte sig hertil, trængte enkeltgraven kun langsomt frem og ad andre veje, op gennem Mellemeuropa. I de midt- og vestjyske egne nøjedes man dog oftest med stenkister. Rundt om et stenunderlag dannede man en aflang, firkantet grav af naturligt flade eller hyppigst tilkløvede sten, lagde en række lignende sten over som dække og dyngede saa til beskyttelse jord op, saa at en lav, aflang højde fremkom; en saadan stenkiste har rummet indtil elleve lig. Jævnsides med stenkister var enkeltgraven her meget almindelig og henimod aar 1500 f. v. t. var det ikke længere alene i Vest- og Midtjylland, at denne begravelsesmaade blev foretrukket; overalt i Danmark opgav man nu fællesgraven for enkeltgraven, kun vedblev man at dynge runde, toppede jordhøje op over graven. I denne anbragtes liget liggende paa siden, iført sin almindelige daglige dragt og med noget gravudstyr; som regel beskærmedes det paa alle fire sider af planker, saa at stensætningen udenom kun tjente til yderligere beskyttelse. Undertiden vilde man nedlægge liget i en kiste af en spaltet, udhulet egestamme, og dette har bevirket, at dele af ligene og deres klædedragt ved den fugtighed, der sivede ned gennem højen og blev staaende i kistens bund, i

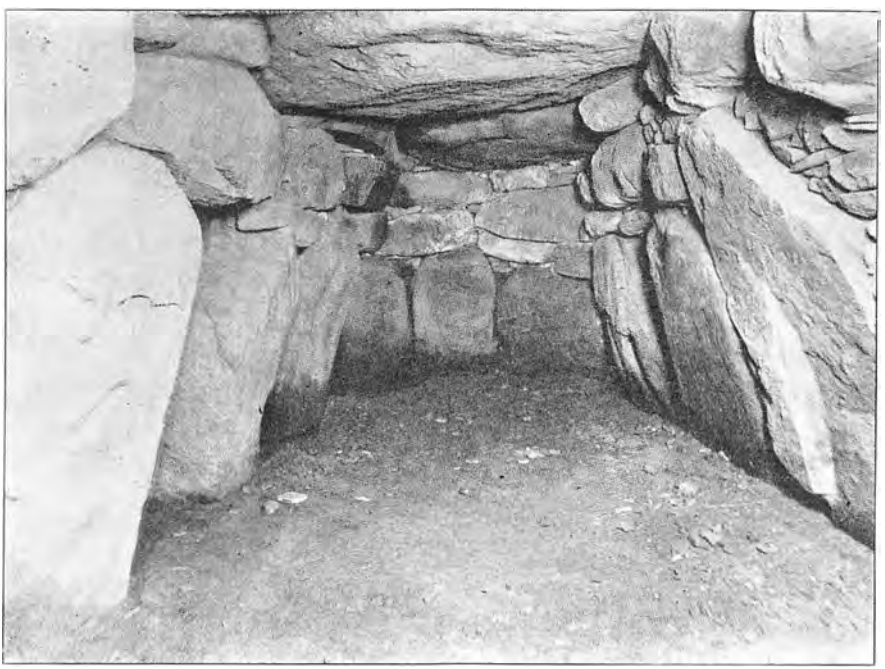

MENNESKEBEN FRA JÆTTESTUER
HALVDELEN AF DET NORDRE KAMMER I TROLDHOJ JÆTTESTUE
FOTOGRAFIER I NATIONALMUSÆET

forbindelse med egekistens garvesyre, er blevet særdeles vel bevarede.

19. LIGBRÆNDINGEN. Men saa trængte efter aar 1000 f. v. t. en ganske ny gravskik sig lidt efter lidt frem; det var ligbrændingen. Mærkeligt hastigt naar den op til Norden, skønt denne gravskik ikke har saa dybe rødder som de ældre. Den blev aldrig optaget af Ægypterne; indenfor europæisk kulturområde er det Grækerne, der først har bragt den i anvendelse. Ligene af de helte, der led døden i kampene om Troja, blev alle overgivet til ilden, for dem rejstes ikke mere de mægtige kuppelgrave, som i 2. aartusind f. v. t. havde været i brug i Mykenæ. Og da nu hele den store sagndigtning om Trojas fald maa være opstaaet i tiden mellem 9. og 7. aarh. f. v. t., kan man heraf se, at temmelig kort tid efter, at ligbrændingen var blevet den eneherskende gravskik i Grækenland, var den ogsaa i færd med at trænge igennem i Danmark.

Her kan vi følge den fremadskridende overgang. Først rejses stenkisten endnu i mandslang størrelse som tidligere; men nu indeholder den kun en dynge hvidbrændte knogler, dækket af uldtøj og dyreskind, og saa det vedlagte gravgods. Misforholdet mellem stenkistens og dens indholds rumfang maatte snart blive indlysende; graven skrumper ind, indtil stenkisten kun giver plads for bendyngen og det sparsomme gravgods. Ved aar 800 f. v. t. var ligbrændingen blevet det almindelige; graven blev nu kun en lille beholder for de brændte ben og de medgivne smaasager, undertiden en firkantet kasse af flade sten, stedse almindeligere dog en lerurne. Meget ofte nedsattes disse lerurner i de allerede rejste gravhøje fra ældre tid; nye høje rejstes sjeldent, og de er da ganske lave, undtagen hvor gentagne, indtil 30 urnenedsættelser har fremkaldt efterhaanden voksende jordopdyngninger.

20. TUEGRAVE OG BRANDPLETTER. I tidens løb maatte ogsaa saadan højrejsning synes stedse mere meningsløs i forhold til det lidet, ligbaalet levnede; efter aar 400 f. v. t. opgav man da ogsaa ganske gravhøjen. I Jylland brugte man derefter en tid at nedsætte lerurnen i den flade mark og blot hvælve en lille tue derover; saadanne *tuegrave* findes som regel samlede i et antal af et par hundrede. Tilsidst opgav man saa ogsaa urnen. Graven blev nu blot en fordybning i den flade jord, undertiden med stenlagt bund, undertiden med en dæksten; i denne fordybning samledes ikke blot benene, men kul, aske, smaasten og alle slags rester fra ligbaalet fejedes sammen i et, med dem det ringe gravgods, hvis noget. *Brandplet* er den ringe betegnelse for denne uanselige jordfæstelse, der

først og særlig kendes fra Bornholm, men som genfindes allevegne i Danmark. Og som stengravene viser tilbage til Ægypten, ligbrændingen til Grækenland, saaledes lader brandpletten sig følge tilbage over de keltiske folk i Mellemeuropa og Norditalien til Etrurien, Toskana, hvor man finder brandpletter, samlede paa fælles store gravpladser, allerede fra beg. af det sidste aartusind før vor tidsregning. Thi ringe som brandpletten var, løstes dog ved den saavel som ved tuegraven et problem: sammensmeltningen af enkeltgraven med fællesgraven. Sjeldent ligger en brandplet alene; oftere er de samlede i nogle snese, oftest i flere hundrede, undertiden i mere end tusinde. Fra da af som nu: hvert menneske sin grav, men fælles gravplads for alle døde.

5. KAPITEL. BOSÆTTELSEN

21. DEN FASTE BOSÆTTELSE. Vigtigere end hvad gravhøje og enkeltgrave lærer os om Danmarks forbindelse med verden udenom os er imidlertid, hvad de fortæller os om bebyggelsen af landet selv. Naar vi da betragter gravhøjene nærmere, ser vi snart, at indflytternes bosættelse rundt om i landet lige fra først af maa have været fast, som bosættelsen ved kysterne i den foregaaende tid havde været det. Hvor gravhøjene ligger samlede i større eller mindre grupper, finder man overalt i samme gruppe forenet høje, der maa være rejst til meget forskellig tid. Side om side eller kun i ringe afstand fra hverandre ligger høje med store fælles stengrave og høje, der dækker stenkister eller urner; et enkelt sted paa Bornholm har man side om side inden for samme begrænsede plads fundet grave, der i uafbrudt rækkefølge spænder ikke blot over det sidste tusind aar f. v. t., men fører os langt ned i det følgende aartusind. Dertil er det et gennemgaaende træk, at den samme høj indeslutter grave fra meget forskellig tid; man har fundet en egekiste indsat i en jættestue, og at den samme høj benyttedes længe før og længe efter ligbrændingens gennemtrængen er ikke ualmindeligt. Naar saaledes mennesker, mellem hvis liv og virken der har ligget aarhundreder, trods gravskikkenes skiften er blevet jordfæstet i de samme eller nærliggende gravhøje, er det naturligvis, fordi de har levet og virket paa samme sted. Den boplads, der engang var taget i brug, opgav man under regelmæssige forhold ikke let

eller gerne igen; bopladsen var fast, hvor lidet fast saa ogsaa boligen selv har været efter vore stenhusbegreber. Og naar vi ser, at der paa selve de i den kristne tid indrettede kirkegaarde nu og da ligger oldtidsgravhøje, som ved Romb, Fabjerg og Meirup i Jylland, tør vi nok formene, at endnu bor der og har der gennem alle fire—fem aartusinder boet mennesker paa netop de samme steder, hvor hine første indflyttere slog sig ned.

22. JORDENS OPDYRKNING. Dernæst viser gravhøjenes beliggenhed os, hvilke egne af landet det var, indflytterne opsøgte. De store hedestrækninger var naturligvis dengang ligesom til vore dage næsten ubeboelige, og dær ligger ogsaa kun hist og her en enlig gravhøj; de lavtliggende, fugtige strækninger har man ikke villet vælge til boplads, men man har ogsaa undgaaet den sværere, dengang stærkt skovbevoksede jord. Skoven har man overhovedet ikke forsøgt at rydde; hvor den tæt og mægtig bredte sig paa bakkerne, har den dengang været uigennemtrængelig for menneskene. Men i umiddelbar nærhed af skoven, for svinenes skyld, langs dens udkanter, paa de nogenlunde frie, højtliggende bakkeflader, med let sandjord — dær har man slaaet sig ned. Dær har hver lille familie for sig valgt sig boplads paa den højeste frie bakketop i egnen — thi man vilde bo frit og tørt — eller yderst paa en bakkekams brink, hvor der paa skraaningerne var græsning for køer og faar. Dær rejstes den runde hytte af riskviste, som sammenklinedes med og dækkedes af ler, og ved dens side rejstes snart gravhøjen.

Opdyrkningen af en lille plet jord gav man sig saa ufortrødent i lag med. Dær har da det første, uundgaaelige arbejde været at rense jorden for sten. Stenbesaaningen har sikkert oprindelig over store dele af landet været saa tæt, som det nu er vanskeligt at forestille sig, efter at der er opsamlet og fjernet sten i aartusinder. Hvor lyngen her og dær i Jylland senere har dækket, ved Hjortsballe, Tem s., paa Kaathede, Asfærg s., ved skellet mellem Gjerum og Aasted sogne i Vendsyssel og ved Dollerup finder man i mængde stendynger, 3—6 m store og en halv til en m høje, ofte samlede om store jordfaste sten; i Additskov ved Silkeborg findes over et areal af henved 30 ha dels saadanne fritliggende stendynger, dels smalle og flade stenlægninger, der nu og da indrammer firkantede, stenfrie pladser. Lerkarskaar mellem stenene henviser disse stendynger i alt fald til tiden før vor tidsregning; de kan derfor med rette anses for mindesmærker over de første opdyrkningsarbejder, det første jordbrug i Danmark.

Om den maade, hvorpaa jorden behandledes, lader der sig

ikke sige andet, end at en simpel ophakning vel er det rimeligste; til et saadant primitivt hakkebrug passer meget godt den store udbredelse, dyrkningen af hirsen ved siden af hveden og bygget har haft i det første aartusind; i den ophakkede jord udplantede man lettere end man saaede. Den et par grader højere middeltemperatur end i vore dage bevirkede, at hirsen og hveden trivedes bedre; og der kan næppe være tvivl om, at kvinden i dette hakkebrugets tid har faaet arbejdet i marken overladt; bronceseglene i kvindegrave synes at vidne derom.

23. BRONCEN. Mærkeligt er det, at det er meget vanskeligt at udpege noget bestemt arbejdsredskab, der har været særligt anvendeligt til jorddyrkningen; vi ser i lange tider efter indflytningen kun de samme simple arbejdsredskaber, som menneskene havde haft i affaldsdyngetiden: knive, økser, save, mejsler og skrabere af flint. Den tekniske fremstilling af disse redskaber gjorde vel fremskridt; slibningen blev finere, skæftningen bedre, og navnlig øksen og mejslen fik nye og bedre former; men dette fremskridt betød ikke meget for agerbruget. Om dettes betydning vidner dog knusesten og stentrug, de store lerkar til opbevaring af det tærskede korn, og navnlig først kornseglen med flintblad og træskaft, senere bronceseglen — men stadig savnes dog et egentligt jorddyrkningsredskab.

At om ved aar 1500 f. v. t. det første metal, broncen, kom til Danmark, forandrede næppe dette forhold. Den havde da længe været kendt i de østlige Middelhavslande; maaske er det i Armenien, et af de faa steder i verden, hvor kobber og tin findes sammen, at den iagttagelse først er gjort, at naar tin tilsættes kobber, faar dette større haardhed og bliver lettere at behandle ved støbningen; det sædvanemæssige forhold blev en del tin til 9 dele kobber. I den store Mykenætid i Grækenland i 2. aartusind f. v. t. er broncen det almindelig anvendte metal; derfra bredte kendskabet til den sig dels vestpaa, dels nordpaa ad Adriaterhavet til Donaulandene, hvor der var rige kobber- og guldlejer i Salzburg og andetsteds. Snarest herfra, op gennem Mellemeuropa, er broncen efterhaanden naaet ogsaa til Danmark. Men naturligvis blev den meget kostbar paa vejen herop; der maatte gaa lang tid og importeres meget bronce, inden den fandt videre anvendelse i Danmark. Efterhaanden fremkommer dog ogsaa her bronceøkser og broncemejsler, save og kornsegle fremstilles i bronce. Broncen naaede dog næppe nogensinde i Danmark ud over en mindre kreds af særlig velstillede; de fleste holdt af vane og fattigdom fast ved de gamle flintredskaber.

Og selv indenfor arbejdsredskaberne af bronce er det vanskeligt at paapege noget, der særlig kan være benyttet til arbejdet med jorden; snarest maatte man vel tænke paa den saakaldte *celt*, et ofte kraftigt, økseformet, hult bronceblad, hvortil det indstukne, vinkelbøjede træskaft har været fastholdt ved remme, og som saaledes har udgjort en virkelig hakke.

24. ARÐEN. Men saa viser med eet det særlige jorddyrkningsredskab sig. Paa klippeflader i Skaane og paa Bornholm, men mest i Bohuslän i Sverige har kunstnere blandt hine tiders mennesker indhugget hundreder af tegn, figurer og scener af det daglige liv; de kaldes *helleristninger* og maa vel skrive sig fra tiden efter aar 1000 f. v. t.

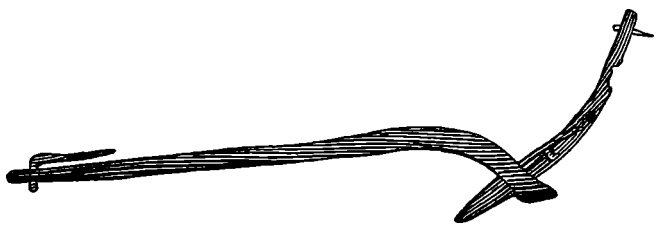

DØSTRUPPLOVEN. EFTER SOPHUS MÜLLER.

Blandt disse billeder findes der fire, der fremstiller pløjning. Et af dem er særligt tydeligt; man ser de to okser, der trækker plovredskabet, manden, der styrer dem, og redskabet selv, der er i den enklest mulige form, kun bestaaende af to stykker: aasen, hvortil okserne er spændt, og det derigennem stukne styr, der nedenfor aasen danner plovhovedet. Et saadant pløjeredskab, helt bestaaende af træ, har man fundet i en tørvemose ved Døstrup i Jylland, og selvom man ikke med nogen sikkerhed kan henføre selve dette til saa fjerne tider, er det dog iøjnefaldende, at det i sin simple konstruktion stemmer fuldstændig overens med billedet fra helleristningerne. Det rette navn paa dette redskab er vistnok *arð*. Selve dette navn findes ganske vist ikke bevaret i noget dansk sprogmindesmærke, men i Jyske lov forekommer det dertil svarende verbum *ærje*, at pløje, og det ligelydende substantiv ærje, pløjning; og i svensk er navnet selv bevaret i formen årder. Naar vi bemærker, at arð og årder er samme ord som det latinske *aratrum*, det græske *aratron*, og at dette maaske atter viser tilbage til den semitiske stamme *haraþ*, at pløje, kan vel her den sammenlignende sprogvidenskab udpege for os den vej, ad hvilken dette første pløjeredskab var naaet herop, i alt fald vise forbindelsen mellem

det ældste landbrug i Danmark og det ældste landbrug paa vor halvkugle, det semitiske.

Men er der nu ogsaa vidnesbyrd om jordens bearbejdelse ved denne arð? Der er her og dær i Jylland, ved Sparkær, i Resen og Aal sogne, paa Danerlyngen ved Viborg og Rødlandhede i Øster Han herred, bevaret anlæg, dækkede af lyngen, der maaske kan henføres hertil; overalt hvor de findes, er der den lette sandjord, hvorpaa gravhøjene er rejst. Det er firkantede jordstykker, der ligger mellem hverandre i forskellig retning og størrelse, de mindste 30 × 40 m store, de største 150 × 150 m, og adskilte, som det synes, ved højere jordkamme af 3—4 m bredde; hvor flere saadanne smaamarker mødes i et hjørne, kan dette hæve sig $1^1/_2$ m over deres bund i midten. Snarest er de da udhulede ved langvarig bearbejdelse med arð og maaske jordrive, og jordkammene fremkommet ved, at dyrkningsredskaberne stadig slæbte nogen jord med sig dertil, hvor de standsede. Omend nu arðen ikke var meget mere end en hakke med forspand, saa at med den kun en rende, ingen fure kunde drages, blev dog ved den arbejdet i marken langt vigtigere for familiens underhold end før; og som helleristningerne viser os, maatte i alt fald nu manden tage arbejdet i marken paa sig.

25. BOLSTEDET. Det er nu et dybt og betydningsfuldt grundtræk i denne tids udvikling, at jo mere agerbruget skrider frem, des fastere sammenhør faar husstanden som arbejdsenhed. Blev arbejdet haardere, blev lønnen derfor ogsaa bedre levevilkaar for langt flere end før. Jord var der nok af, den var fri for alle, der vilde dyrke den. Det er det særegne for bebyggelsen af landet i denne ældste tid, at den overalt er spredt; selv hvor den er tættest, ved vejenes knudepunkter, hvor de delte sig eller aaer og snævringer overskredes, eller henimod de større aaers udløb i havet, fremtræder bebyggelsen kun som en spredt bygd, intetsteds møder vi den sammensluttede by. Hver husstand levede nu for sig i sin bolig, og den var, at dømme efter de lerkar fra ligbrændingstiden, der er bestemt til at gemme den dødes aske, men som tydeligt nok vil give et billede af boligen, blevet meget forbedret. Fra en hytte var den blevet et hus. Dette hus bevarede vel i hele denne tid hyttens runde form; men taget dannede nu en særlig del deraf; det sprang frem over husvæggen og var baaret af skraatliggende spær, og øverst var der en aabning, hvorigennem røgen fra arneilden kunde trænge ud, og som maaske kunde lukkes i regnvejr. Huset havde vel ikke vinduer, men dog en stor firkantet dør, der

gik i tapper, kunde lukkes med et tværtræ og vistnok har siddet i en træramme. Ved Vesterlund, Nørvang h., Vejle amt, har man fundet 14 stolpehuller, der stod i en rundkreds af 12 m.s bredde; det viser os nok husets ikke helt ringe størrelse. Mellem stolperne har der været tyndere stænger, og stærke vidjer har været flettet ind mellem stolper og stænger; indvendig og udvendig har man slaaet ler paa og deraf dannet den ret svære husvæg, som man udvendig har kalket og hvidtet.

Til denne bolig hørte saa den jordlod, som hver familie for sig har dyrket, og hvoraf den levede. *Bol* er i Danmark en saa gammel betegnelse for et saadant lille dyrket jordstykke, bruges saa stadig om den jord, der kan dyrkes af een mand, eller som tjener til een families underhold, hænger sprogligt saa nøje sammen med ordet bolig, ja er vel oprindelig det samme ord, at vi nok tør føre det helt tilbage til disse agerbrugets første tider og sige, at bolstedet var den første og fra først af eneste form for bosættelsen i landet.

6. KAPITEL. LIVET

26. FAMILIEN. Gravene giver os gode oplysninger om, hvorledes de mennesker saa ud, der levede paa disse bolsteder; vi faar at vide, at de var dengang omtrent som folk er nu her tillands. Kvinderne var lidt i overtal ligesom nu, da der for hver 52 kvinder kun er 48 mænd; mændene synes gennemsnitligt lidt højere end nutildags, 171 cm mod 169, kvinderne lidt mindre, 157 cm mod 157,5; men typen var ganske den samme: blond, kraftigtbygget, høj; langskaller og kortskaller i omtrent samme blanding som nu.

Gravene bekræfter dernæst, hvad vi allerede kan slutte af bolstederne: at menneskene levede i familier. Gravhøjene er overvejende familiebegravelser; man har endog ment at kunne paavise tydelig familielighed mellem de mange, der er gravlagt i en og samme jættestue. Naturligt er, at en slægt eller den del deraf, der blev paa samme boplads, og saa længe den blev der, jordede sine døde, mænd, kvinder og børn, i samme gravhøj; de, der rejste nye gravhøje, var opdyrkerne af ny jord, der saa ogsaa stiftede nye familier. Ret ofte har man i samme høj eller i to nabohøje fundet en mands- og en kvindegrav saa ensartede og nære i tid, at man maa slutte,

at de gravlagte ogsaa i livet har staaet hinanden nær som mand og hustru. Om ælden af den ceremoni, der har forenet dem i ægteskab, vidner ordet *bryllup*, der maa forklares som brudeløb og derfor føres tilbage til en tid, da ceremonien bestod i, at manden tog til ægte ved at løbe kvinden op og fange hende, som det kan være sket, da menneskene levede i skovene. Landbruget gjorde som hos alle bondefolk een mands og een kvindes samliv og samarbejde til det naturlige grundlag for familien, og derfor var der allerede da vide kredse, der hævdede engiftet som det rigtige forhold mellem mand og kvinde.

Dette var dog sikkert ikke det almindelige; landslovene, saa sene de er, tillader os at slutte tilbage til en tid, da ved siden af engiftet ogsaa medhustru- og slegfredforhold var almindelige. Med familien, hvad enten dens grundlag er engiftet eller flergiftet, følger imidlertid ikke blot den tryghed, den giver alle dem, der er indenfor den, men ogsaa al dens snæversyn og tyranni i betragtningen af dem, der er uden familie eller har stillet sig udenfor den. Familiens grundlove gælder kønsforbindelserne. Mellem for nærbeslægtede maa kønsforbindelser overhovedet ikke finde sted; de stemples som blodskam, ikke af nogen viden om saadanne forbindelsers farlighed for afkommet, men fordi de lidenskaber, de kan vække hos dem, der fra barnsben af er vokset op sammen indenfor familien, er faretruende for dens sammenhold. Og hvad kønsforbindelser udenfor familien angaar, kræver familiens uskrevne love vel ikke straf over manden, der forbryder sig, men des haardere straf over kvinden, der saa ofte ikke kan skjule sit fejltrin. Den datter, der lader sig besvangre udenfor ægteskab, den hustru, der tager sig en elsker, er efter familiens formening hjemfaldet til faderens eller ægtemandens dom; han kan, om han vil, dræbe hende eller støde hende ud af familien, uden at der nogetsteds er nogen ret for hende at søge. Det er familiens almindelige lov, men det er dog tvivlsomt, om disse strenge regler nogensinde har vundet anerkendelse i Danmark, bortset fra det tilfælde, at ægtemanden traf sin hustru i seng med hendes elsker.

Som gravlæggelsen viser os, var den gifte kvinde dengang som nu æret og agtet og mandens jævnbyrdige, hvorfor hun da ogsaa frit kunde forlange skilsmisse saa godt som han, særlig naar hun havde tilført fællesboet jordegods; men fejltrinnet satte hende, næppe saa meget efter mændenes som efter de retteligt gifte kvinders formening, udenfor al familieret og familie.

27. DRAGT OG HUSGERAAD. Hvad egekisterne har bevaret, lærer

os ogsaa meget om den tids indendørsliv. Man havde sikkert længe vidst at spinde garn af faarets uld, da man senest om ved aar 1500 f. v. t. lærte at væve ulden til tøj. Mærkeligt nok kendes ikke fra hele denne tid nogen tensten, men der er bevaret tøjrester nok til, at man kan danne sig et tilforladeligt billede af klædningen. Manden bar paa hovedet en høj, rundpullet hue; om kroppen var svøbt et firkantet stykke tøj, der gik under armene til højt op paa brystet og nedadtil omtrent til knæene, med læderremme fastholdtes det om skuldrene og om livet med et læderbælte eller vævet baand. Over de nøgne skuldre og arme dækkede en løst hængende kappe, i vintertid vel oftest af dyreskind; benene var nøgne, fod og ankel dog ombundet med tøjstykker og dækkede af lædersko. Kvinden bar et haarnet, en trøje, skødesløst tilskaaret af eet tøjstykke, sammensyet uden nøjagtighed og kantet med knaphulssting; om underkroppen et stykke tøj, der i vævens hele bredde naaede ned til fødderne og saaledes dannede et løseligt sammensyet skørt, der sammenholdtes om livet ved et bælte med en lige midtstribe, hvilket viser, at man ogsaa forstod at farve uldtøjet. Dette tunge skørt har dog næppe været hendes dagligdragt, i alt fald synes et kort, fileret snoreskørt at have været i brug ved siden deraf. Paa bæltet og nettet er der anvendt noget finere arbejde og finere uld; iøvrigt er tøjet meget groft, iblandet med hjortehaar, selvfølgelig hjemmegjort i simpel toskaftet vævning.

Til fuldstændiggørelse af billedet af disse menneskers daglige liv hører ogsaa kendskab til deres husgeraad. De havde skeer, først af ler, senere af horn; de havde ben- og hornkamme, rageknive, niptænger, knapper og synaale af bronce eller ben; spaanæsker og træskaale; en enkelt gang er fundet en foldestol.

28. SMYKKER OG VAABEN. Nogle kvinder bar dog nu til dagligdragten skønne smykker, nogle mænd gode vaaben. Menneskenes trang til at smykke sig er oprindeligere og stærkere end dets trang til at klæde sig; har de ikke andre midler dertil, smykker de selve deres nøgne legemer med indridsede mærkelige figurer og paalagte farver. Det er rimeligt nok, at tatovering var almindelig i Danmark i 2. aartusind f. v. t., og at de fine smaasyle, der medgives de døde i graven, har været bestemt hertil. Allerede i Mullerup mose vidste dog menneskene at danne sig smykker af de vilde dyrs tænder, og ved aar 2000 f. v. t. fandt de saa et fortrinligt smykkemateriale i ravet. Dets prægtige gule farve og gennemsigtige klarhed faldt i øjnene; det lod sig let gennembore selv med en flintsyl og kunde saaledes samles til perlekranse. Ravsmykker og ravperler er med-

givet i gravene, i tusindvis er ravperler fundet i moserne. Saa kom broncen og nu blev bøjlenaale, tunge hals- og armringe, mægtige bælteplader, prydede med skønne spiralornamenter, tilbehør til de rige kvinders dragt. Næsten samtidig kom ogsaa guldet: fine spiralringe, fingerringe og massive armbaand af guld føjedes til.

Men styrkes den halvvilde kvindes selvfølelse ved bevidstheden om at eje et kosteligt smykke, saa styrkes den halvvilde mands ved tanken om hans vaabens overlegenhed. Ved siden af den ældste tids jagtvaaben, flintpilen, finder man kun grove kastekugler, der kan tænkes anvendt som kampvaaben, men efter aar 2000 f. v. t. tillige flintkøller, mægtige udsvajede flintøkser, spydblade af flint, flintdolke, ja endog et enkelt sværd af flint og træ. Disse stenvaaben er forbud om den tid, der skulde komme; i virkeligheden er dolken og sværdet efterligninger af metalvaaben, der samtidig var i brug i sydligere lande. Med broncen kom saa en gennembrudstid for kampvaabnene. Broncedolken stak nu undertiden selv i en kvindes bælte, den mægtige stridsøkse og spydbladet blev af bronce. Den rige mands vaabenudstyr blev langt fyldigere; til ham indførtes nu og da bronceskjolde fra Etrurien, og man har fundet dele af en hjelm af bronce og guld. De rigeste og mægtigste har ogsaa ejet heste med kostbart ridetøj og saadanne tohjulede stridsvogne, der er afbildet blandt helleristningerne; til en saadan høvdings optog har vel ogsaa hørt lurblæsere; de skønne toner fra de store udsvajede, parvis fint samstemte lurer har forkyndt hans komme eller kaldt sammen til ham. Men broncesværdet blev dog særlig høvdingens kendetegn; i stedse mere kraftig form fulgte det i en træ- eller læderskede ham i livet og lagdes det oftest ved hans side i graven.

29. KAMPLIV. Netop vaabnenes pragt og kostbarhed advarer os imidlertid mod den hastige slutning, at de almindeligt er blevet brugt efter deres bestemmelse, at vaabenkamp har været en almindelig sysselsættelse for befolkningen. De var nok saa meget til pryd som til brug; adskillige af de prægtigste og største bronceøkser viser ved, at de er hule, kun en tynd bronceskal, at de aldeles ikke var til kampbrug, men alene til pynt. Dernæst er broncevaabnene i det hele ikke saa særdeles mange; fra de mere end tusind aar, da broncen var eneste nyttemetal i Danmark, tiden mellem 1500 og 500 f. v. t., er der vel i alt fundet 2000 broncesværd.

Hertil svarer, at trods vore oldtidsfunds store rigdom paa menneskelevninger er sikre vidnesbyrd om voldshandlinger mod en person forsvindende faa, i alt, fra samtlige tusinder af aar, kun tre. En mand har faaet panden kløvet; en anden har faaet et svært

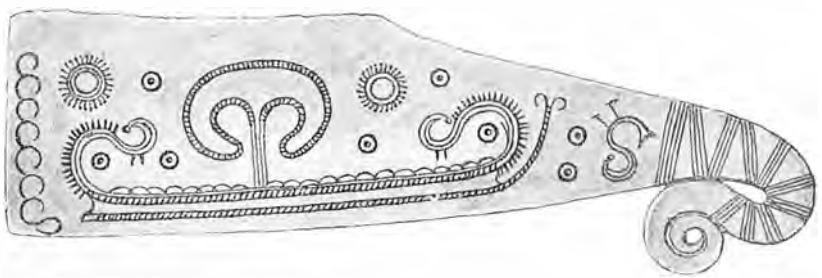

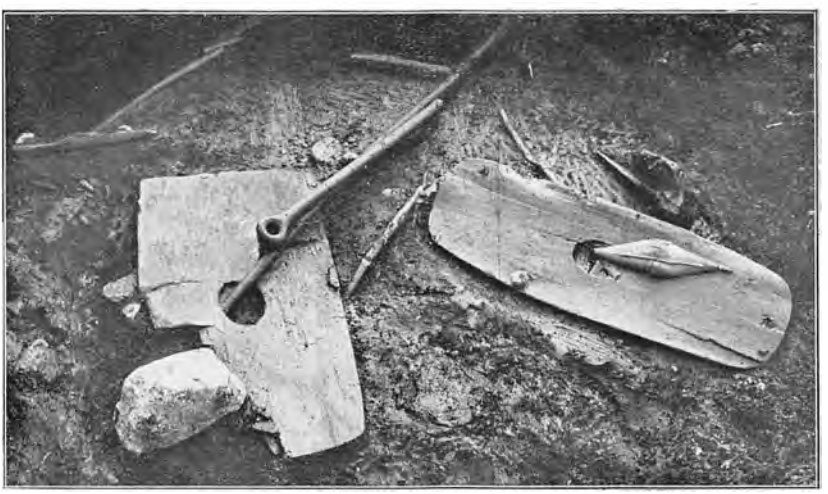

PLADE FRA GUNDESTRUPKARRET, FORESTILLENDE EN MENNESKEOFRING OG EN UDDRAGENDE KRIGERSKARE. RAGEKNIV MED SKIBSBILLEDE TRÆSKJOLDE SOM DE FANDTES VED HJORTESPRING
FOTOGRAFIER FRA NATIONALMUSÆET

hug, hvorved et stykke ben er trængt ind til hjernen og senere groet fast paa hjerneskallen; en tredje er saaret paa lignende maade. Nu bør vel nok disse tre tilfælde forøges ikke blot med de mange, hvor broncesværdets eller spydoddens stik har givet død eller saar, men ogsaa med nogle af dem, hvor en *trepanation*, en gennemmejsling af hovedskallen til fjernelse af bensplinter ved et brud derpaa, er foretaget; thi denne operation har man, hvor frygteligt det end maa synes, dristet sig til at foretage selv med stenredskaber. Endda bliver vidnesbyrdene om vold saa faa, at vaabenkamp maa være forekommet ret sjeldent, i alt fald indtil jernet kom til Danmark.

Først fundet fra Hjortespring paa Als, der er fra tiden ved 400 f. v. t. viser os, hvorledes en rigtig krigerskare paa 20 mand da var udrustet. Hovedangrebsvaabnet er spydet, hvoraf der fandtes rester af omkring 200, spydspidser af metal eller ben og spydstager af asketræ, undertiden blot afkvistede grene. Forsvarsvaabnet var skjoldet, firkantet aflangt, af ask eller løn, et enkelt af egetræ. Dertil fandtes ringbrynjer af jern, men ingen hjelm, og i alt otte sværd, 50 cm lange, af jern med bronceknapper; et ringe tal for de 20 krigere, selvom om nogle kan være gaaet tabt. Fundet er vidnesbyrd om en kamp, hvori disse krigere er blevet overvundet, og deres samlede krigsudstyr tilligemed den baad, de var ankommet i, derefter af sejrherrerne hensat i et lille vandhul som takoffer til guderne.

30. ARBEJDSDELING. Saaledes begyndte da nu rigdommen og magten at drage sit dybe skel gennem folket: broncesværdet i den mægtiges haand, guldringen om den riges arm, jættestuen for den højbaarne slægt er vidnesbyrd derom. For nogle blev livet fra nu af selvhævdelse, oplevelser og rigdoms erhvervelse, medens det for de mange vedblev at være blot en stadig vekslen mellem det daglige ensformige arbejde og hvilen derefter. Samtidig træder dog ogsaa en anden og mere lykkebringende adskillelse indenfor folket tydeligt frem; det er arbejdsdelingen, hvorved det bliver muligt for den, der har en særlig færdighed eller dygtighed, deraf at skabe sig sit særlige erhverv.

Vi kan se spor deraf langt tilbage i tiden. Allerede til flintslibningen har ikke enhver haft den samme evne, omhyggelighed eller flid; de, der havde mindst deraf, vilde da ofte tiltuske sig de bedre redskaber fra de færre, der var dygtigere dertil. Saaledes blev flintslibningen her og dær den enkeltes erhverv, et haandværk; og saaledes begyndte det ogsaa at gaa med fremstillingen af lerkar: allerede dengang har Jylland haft pottemagere. Med metallerne blev arbejdsdelingen almindeligere. Det tekniske kendskab

til broncens behandling, dens smeltning og støbning, punsling og ornamentering kan overhovedet kun tænkes erhvervet ved, at der her til landet er kommet fremmede broncestøbere, som saa har lært deres kunst fra sig. Broncestøbning hai efterladt støbeforme af sten og støbeknolde; broncesager, hvorpaa der endnu sidder støbesømme, eller som kun er halvfærdige, og slet udførte udbedringer af brugte bronceredskaber kan tyde paa, at ukyndige har arbejdet med støbningen. Det store værkstedsfund fra Haag, Thorsager s., Randers a., ved Kalø vig, giver os dog et tydeligt billede af broncestøberiet som haandværk. Lerkliningen med grenaftryk er rester af broncestøberens husvæg, en række ildsteder tyder paa, at han har arbejdet under aaben himmel; hans arbejde har efterladt mange smeltedigler, støbeforme af ler og lerkærner til brug ved hulstøbning; alt har han forfærdiget: sværd og spydspidser, knive, bøjlenaale og knapper er solgt fra hans værksted.

31. JERNET OG SMEDEN. Med jernet tog smeden arv efter broncestøberen. Ved aar 1300 f. v. t. begyndte man at udvinde jern i egnene ved Sortehavets sydøstkyst, og i de nærmeste aarhundreder før og efter aar 1000 blev det almindeligt nyttemetal i kulturlandene om det østlige Middelhav. Derfra er kendskab til en forenklet form af tekniken ved jernets udvinding og bearbejdelse hurtigt naaet til Mellemeuropa, hvor jernet forekommer i rigelig mængde i naturen. Efter 500 f. v. t. kom der jern til Danmark, fra først af kun indført ligesom broncen, i saa ringe mængde og derfor saa kostbart. at det ansaas for værdigt til at være smykkemateriale. Men allerede i Hjortespringfundet fra om ved 400 f. v. t. er jernet anvendt til ringbrynjer og spydspidser, og i de følgende par aarhundreder indførtes det i saa store mængder, at det kunde finde videre anvendelse ogsaa til arbejdsredskaber; formodentlig var det Mellemeuropas kraftige produktion, der gjorde dette muligt. I Danmark blev nu jernet i et og alt flintens virkelige og endelige afløser, til arbejde som til kamp, hvad broncen ved sin sjeldenhed og kostbarhed næppe havde formaaet at blive.

Hertil bidrog i høj grad, at i virkeligheden forekom jern overalt i Danmark selv, ligesom flinten, nemlig i myremalmen; og det kunde dengang, da importen var ringe og kostbar, let betale sig at udvinde det deraf, saasnart blot den dertil nødvendige enkle teknik blev kendt; i Jylland har man fortsat denne hjemlige jernudvinding lige til 16. aarh. Det er ganske vist først fra tiden lige efter vor tidsregnings begyndelse, at vi finder sikre vidnesbyrd om jernudvinding i Danmark, men da saa almin-

deligt, at vi nok tør lægge begyndelsen dertil tilbage til de sidste par aarhundreder før. Betingelsen var blot forekomsten af rigelig og god myremalm og skov paa samme sted. Tekniken har været den enklest mulige. Af træet, særlig eg og hassel, fremstilledes i *miler* trækul, der saa sammen med myremalmen nedlagdes i en *herdgrube*, en simpel i jorden nedgravet grube af 80—100 cm.s dybde i form af en omvendt keglestub med en bundflade af om ved 60 cm.s tværmaal, beklædt med et lag magert, stenholdigt ler. Ved trækullets forbrænding er jernet blevet udskilt af myremalmen i klumper, og saa straks bearbejdet af smeden ved udhamring paa ambolte, der endnu var af sten. Smeden var fra først af paa engang udvinderen af jernet og dets bearbejder. Ved Kragelund, Hids h., har man fundet en amboltsten sammen med rester af et ligbaal, aske, et lerkar, menneskeknogler, trækulpartikler og smaa jernslagger; lignende fund er gjort andetsteds, og det antages almindeligt, at det er smeden selv, der her er blevet begravet mellem de slagger, hans eget arbejde havde frembragt. Broncestøberen havde arbejdet for de rige og fornemme, smeden blev ved sit arbejdes værdi for det hele samfund derfor af stor anseelse som den første haandværker; paa Island er smed endnu næsten en fællesbetegnelse for alle haandværkere.

32. LIVSVILKAAR. Vistnok blev da i disse aartusinder menneskenes livsvilkaar her i landet meget forbedrede — og dog, under hvilken utryghed levedes ikke livet dengang i forhold til nu? Denne lille plet jord, disse faa husdyr, grundlaget for en families hele tilværelse — et aars misvækst eller uheld med dyrene styrtede voksne og børn ud i hungersnøden. Os synes selv de bedst stillede af de tiders mennesker kun slet beskyttede mod naturens barskhed; hvad værn har dette skrøbelige hus ydet mod snestormens fygen? Fuldstændig hjælpeløse var de overfor sygdom og død, menneskelivets bitre fjender; hvad hjælp var der for kvinden i barnsnød? Det er ikke mærkeligt, at dødsalderen for kvinder er fundet meget ofte at ligge omkring 25—30 aar; selv mændene naaede meget ofte ikke ud over 40—50 aars alderen. Navnlig børnedødeligheden maa have været forfærdende stor. Af 98 lig fra samme jættestue var de 47 børn under 15 aar, medens af 200,000 døde i Danmark i aarene 1916—20 kun de 25 % var børn under 15 aar. Af disse 25 % var endda de 18 % dødfødte eller døde i første leveaar, en gruppe, der i jættestuen kun omfatter 12 af de 47 børn, naturligvis fordi saadanne smaa væsner, om de overhovedet er gravlagt i jættestuen, nu er forsvundet uden at efterlade sig noget spor. 35

døde børn i jættestuen i alderen mellem 1 og 15 aar, hvor vi efter nutidsforhold skulde vente 7, det giver snarest det rigtige forhold mellem da og nu. Hvilken mægtig primitiv livsvilje maa ikke den tids mennesker have besiddet, der trods det, at de saa deres børn dø bort fra sig som fluer, dog stadig formerede Danmarks befolkning.

Sygdommene kan vi kun efterspore, saavidt de har sat mærker paa selve benbygningen. Dær finder vi atter og atter benbrud, der kun er helede saa slet, som naturen selv kunde besørge det, betændelser, der har angrebet benene i kroppen, krumninger af rygsøjlen, vidnesbyrd om kronisk leddegigt, hjernesvulster og deformiteter, fremfor alt om rachitis, den engelske syges almindelige udbredelse, mangt et laar- og skinneben har den i barnealderen krummet. Imod sygdommene var ingen kyndig hjælp at finde. Man trepanerede, som vi har set, men hvor ofte med heldigt udfald? Iøvrigt har her familiernes gamle, kloge mænd og kvinder kendt og fra slægt til slægt overleveret virkningsløse eller skadelige husraad. Nogle af dem har ogsaa gjort saadan praktiseren til en hel levevej; vidnesbyrdene derom, smaapunge med halen af en snog, en lille konchylie, et stykke ravperle og rødsten, en falkeklo, der er nedlagt hos dem i graven, viser os tilstrækkeligt deres uvidenhed; deres lægekunst har været læsning af trylleformularer mod blod og vrid og anden sygdom, hvorunder nu og da en og anden syg er blevet rask og da har ment sig helbredet derved.

7. KAPITEL. GUDDOMSMAGTER

33. DE DØDE. Det er jo først fornylig, i de sidste par aarhundreder, at vi mennesker er begyndt at arbejde med den tanke, at menneskelivets mangfoldige foreteelser alle er naturlige, lovbundne aarsagsforhold. Mange slægtled har maattet samle deres iagttagelser til et fælles erfaringsstof, og under behandlingen deraf har stadig nye videnskaber maattet opstaa, for at vi kunde naa til denne første begyndelse. For vore fjerne forfædre maatte det meste, i alt fald det alvorligste af, hvad der kunde hændes et menneske i livets løb, staa som besynderlig tilfældigt og vilkaarligt, overhovedet kun forstaaeligt, naar man tænkte sig, at der overalt udenom mennesket, i naturen og tingene, var magter, der, naarsomhelst det behagede dem, kunde gribe ind i menne-

skenes liv, lunefulde og uberegnelige som menneskene selv som oftest er det. Hvad der i livsløbet hændte menneskene, var i ordets bogstavelige forstand tilskikkelser, som disse guddomsmagter i hele deres vilkaarlighed skikkede til menneskene. Det guddommelige begynder altid dær, hvor den menneskelige viden og forstaaen til enhver tid har sin grænse — og hvor snævre grænser trak disse menneskers fuldkomne uvidenhed ikke om hytten paa brinken?

Den døde var sikkert en saadan magt, thi hvorledes kunde hans vilje og handlen, nys saa afgørende, pludselig standse og blive til intet. Naturligvis levede den døde videre paa sin vis, kunde føle savn og kunde ogsaa gribe ind i de efterlevendes liv. En forunderlig blandet følelse af den kærlige vedhængen ved den afdøde og den instinktive frygt for den døde, som vi alle kender fra vore barneaar, slog sammen i gravskikkene. Den første kærlige trang til at vise den afdøde ære og omhu blandedes hurtigt sammen med tanken om, at kun ved at sørge for, at den døde intet savnede, kunde man sikre sig mod, at han eller hun ikke tog hævn over forsømmelsen ved skæbnesvanger indgriben i de efterlevendes liv. Det er, som gravlægningens hensynsløshed viser os, tydeligt nok, at de for længere tid siden afdøde tænkte man ikke saa omsorgsfuldt paa og frygtede man ikke saa meget som de nylig afdøde. Men man gjorde sig dog sine tanker om, hvorhen de var draget. De var ganske sikkert faret til *hel*, skjulestedet for de døde; det endnu i særlig betydning bevarede danske ord at hæle, at skjule, viser os de tanker, man forbandt med hel. Dær, dybt under jorden og mod nord, levede de alle tilsammen et sørgeligt og kraftesløst skyggeliv. Men de kunde dog ogsaa nu og da sætte sig i forbindelse med de efterlevende; om natten, naar alt var stille og mørkt, færdedes de dødes skyggesjæle, til det første hanegal lød, om de steder, hvor de havde levet, eller om gravhøjen, der netop derfor blev et *vi*, et helligt sted. De døde var ogsaa i stormen, naar den foraar og efteraar ruskede hytten, saa den syntes at skulle falde om. Og navnlig færdedes de døde i den levende verden i midvintertiden, naar alt var nedsunket i mørket; da søgte de alle tilsammen tilbage til deres boplads i livet; da maatte de efterlevende indrømme dem ret til, om blot for en nat, at færdes og feste i den hytte, de engang havde ejet eller levet i, ja, de efterlevende havde endog, for at de døde ikke skulde gøre dem skade, at berede hytten til de dødes kortvarige, men festlige ophold paa deres livssted. Denne beredning af de levendes bolig til de dødes fest i midvinteren var den første oprindelse til den nordiske *jul*.

34. NATUREN OG TINGENE. Den største og frygteligste naturtilsyneladelse paa vore breddegrader er tordenvejret. Lynet flammer i de sorte skyer, tordenen drøner; træet splintres, mennesket falder død om. Hvorfor? Fordi den høje magt, der er i lynet og tordenen, til jorden slynger en kastekugle, en sten, der splintrer træet og dræber mennesket, som dette erfaringsmæssigt vilde blive dødt, om et andet menneske havde slynget stenen mod ham. Overalt i verden har de første mennesker dannet sig denne forklaring af lynet. Men af forklaringen fulgte ogsaa afvendelsesmidlet; lykkedes det at finde tordenstenen og opbevare den, var man beskyttet mod et nyt angreb; hvor lynet engang har slaaet ned, kommer det ikke igen. Til ganske nye tider har troen paa tordenstenen holdt sig i det danske folk; var tordenstenen indmuret i husvæggen eller godt gemt under sengestedet, hindrede den lynnedslag; i alt fald, hvis den lagdes paa mælkehylden, løb mælken ikke sammen i tordenvejr. Som tordensten er i sin tid i Danmark blevet anset de forstenede rester af søpindsvin, *echiniter*, eller de fundne gamle flintøkser.

Dette fører os tilbage til hin fjerne tid, da man her i Danmark, som i de mest civiliserede samfund, Grækenland og Mesopotamien, netop i øksen saa lynets redskab. Lynet faldt som øksehugget, øksen var selve lynet. Øksen, der dag for dag var menneskenes trofaste hjælper, men som i deres haand snart vilde udrette underværker, snart være træt og sløv, var ogsaa i sig selv en guddomsmagt; vore forfædre har dyrket denne guddomsmagt ved at danne billeder af øksen i rav, og de har deri delt tro med alle mennesker paa samme standpunkt som de selv fra Kreta til Frankrig. Og som de saa en guddom i øksen, saaledes har de i stenen, der for dem var hele tilværelsens grundlag, set en guddomsmagt, og de har dyrket den ved at oprejse sten paa den flade mark og vise den ære, som Bornholmerne i hine tider gjorde det ved at rejse bautasten. Maatte der ikke ogsaa bo en levende guddomsmagt i træets vækst og pludselige falden, i skovens dybe susen og søens stille grund. De mennesker, der den gang levede, har søgt at forsone de guddomsmagter, der levede i træet og søen, ved at give dem sin dyrkelse. Selve sværdet, da det først rigtigt kom til udfoldelse, var ogsaa en levende guddomsmagt; hvem kunde ellers forklare, hvorfor hugget nu lykkedes, nu slog fejl? Saaledes ogsaa spydet. Og endelig var der i den ferske friske kilde en guddomsmagt, som undtagelsesvis ikke indgød frygt, men kun haab om, at den vilde være de mennesker naadig, der søgte til den; den hellige kilde var den eneste guddomsmagt, til hvem

menneskene, naar de blev syge, uden frygt henvendte sig, og det skete jo da ogsaa, at de, der søgte til den, helbredtes. Der var hysteriske lamme, der kom til at gaa efter at have drukket af kilden, der var hysteriske blinde, der kom til at se.

35. DYRKELSEN AF GUDDOMSMAGTERNE. Alle disse guddomsmagter havde det tilfælles, at de, for at de ikke skulde virke skadeligt for menneskene, maatte paakaldes i lundens dybe skygge eller under aaben himmel, maatte vindes, forsones og maaske styrkes i deres noget vrange velvilje for menneskene ved ofringer. Menneskene vidste alt for vel fra dagliglivet, at for intet faar man intet. Skulde guddomsmagterne vindes for menneskene, maatte disse ofre til dem. Derfor henlagdes til dem under jorden eller under en stor sten mangehaande ting, snart af kostbareste art, som de henved hundrede smaabaade af tyndt guldblik, der laa indstukne i hverandre i et lerkar ved Nors i Thisted amt, eller som de pragtfulde lurer, guldkar og guldringe, der er fundet rundt om; snart næsten værdiløse ting eller efterligninger, der aldrig har haft brugsværdi, som for at skuffe eller overliste guddommene; men næsten altid samme bestemte genstand i mange eksemplarer og næsten altid mere eller mindre ødelagte for tydeligt at betegne dem som en uigentagelig gave. Oprigtige, virkelige takgaver har sikkert de været, der nedlagdes ved kilderne; ved Roskilde i Trægaarden er fundet tre broncesværd i et gammelt kildeløb; ved Budsene paa Møen et meget mærkeligt fund, en træbrønd nedsat i et vandholdigt lag af en særegen beskaffenhed, og deri knogler af okse, faar, svin og hest sammen med broncesmykker, to hængekar og tre store spiralringe. Dette tilfælde er ingenlunde enestaaende; saadanne gaver fra dem, der har ment sig helbredede ved hellige kilders vand er ret almindelige. Til kilden følte menneskene sig knyttet som til gravhøjen, og som denne nu og da toges ind paa den kristne tids kirkegaard, toges ogsaa nu og da den hellige kilde ind i selve kirken.

36. ILDEN. Ældst og derfor dybt rodfæstet i menneskenes sind var dog deres viden om ildens guddomsmagt, og som kilden var ilden menneskets fuldtro ven. Overalt i den hele verden har det første hellige tegn for ildens guddomsmagt, dens første symbol, været en simpel efterligning af de huller, som ildboringen efterlader i træstykket. Derfor finder vi ogsaa i Danmark paa fritliggende eller fritstaaende store sten, men særlig paa stengravenes dæk- eller bæresten, oftest udvendig, men ogsaa inde i kamret enkelte eller mange skaalformede fordybninger, gerne 4—5 cm brede, 2—3 cm

dybe, der er kunstigt frembragt, indgnedet eller indstødt — det er dette ildens symbol, overføring af ildboringshullerne fra træstykket til stenen; i helleristningerne findes de i mængde. Sikkert har til alle tider og overalt menneskene anset ilden for en rensende magt, som den jo ogsaa er; den renser, idet den fortærer. Derfor har vel ogsaa ligbrændingen saa let fundet indgang i Norden som i andre lande; ilden gjorde de døde endnu mere til skygger end gravlægningen, der dog altid holdt dem i mere umiddelbar forbindelse med deres hjemsted. Nytænding af ild var en religiøs handling, der foretoges under et vist ritual; nytænding af arnens ild i det nye hjem var sikkert et ritual, der fulgte lige efter selve bryllupet. Men tanken om ilden som guddom blev dog kun udviklet i Persien, og derfra skriver sig vel ogsaa de ceremonier, der knyttede sig til dens dyrkelse. Den vigtigste af disse er baaltændingen, baalet driver de onde aander bort, renser og fornyer; vore dages spredte og tilfældige st. Valborgs- eller st. Hansbaal er det sidste minde om en kultus af ilden, der engang har haft stærkt tag i vore forfædre.

37. SOLEN. I helleristningerne findes de skaalformede fordybninger undertiden indrammet af et hjulkors eller en cirkel med flere radier. Disse tegn er overalt i verden hellige tegn for solen; foreningen af ildens og solens tegn synes at vise en overgang fra dyrkelsen af ilden til dyrkelse af solen, ildens store ophav. Et klarere vidnesbyrd om soldyrkelse i Danmark om ved aar 1000 f. v. t. har vi dog i solvognen fra Trundholm mose ved Nykøbing Sj. Foran solbilledet, en cirkelrund bronceskive, fint spiralornamenteret og paa den ene side guldbelagt, er spændt en broncehest, solhesten, som drager solen over himlen; det hele lille billede er stillet paa seks hjul for at kunne bevæges. Som ilden er naturligvis solen blevet dyrket som gud overalt i verden; paa den vestlige halvkugle maa soldyrkelsen føres tilbage til Ægypten, hvis hersker var solens søn, som paa den østlige Chinas lige til vor tid var det. Dyrkelsen af den altopholdende, varmeudstraalende og livgivende sol er et naturligt tilbehør til agerbrugsreligionen; at føre et billede af solen ud over de tilsaaede marker var en hellig ceremoni, der skulde stille dem under solgudens beskyttelse og sikre god høst. Denne omkringføren skulde naturligvis egentlig være virkelig; gudebilledet skulde føres over selve markerne. Men den lille Trundholm solvogn viser, at man ogsaa her mente, at en symbolsk handling kunde erstatte den virkelige og have samme virkning. Naar den er stillet paa sine seks hjul og derved gjort bevægelig, maa det sikkert forklares saaledes,

at ved denne rituelle solvogns bevægelse over et alter opnaaede de troende, der søgte til alterfesten, ganske samme beskyttelse, som om en virkelig solvogn i naturlig størrelse var kørt over deres dyrkede jord.

Netop i Norden maatte soldyrkelsen let vinde forstaaelse og tilhængere; midvinteren, de dødes tid, ophørte ved, at solen, dagslyset, meldte sig kendeligt tidligere end før. Det blev for Danmark og Sydnorge midt i januar; om ved 13. jan. blev det ogsaa i Danmark klart, at solen var i sejrrig fremgang. Derfor blev denne dag, *høkunatten* som den hed i Norge, midvinterens sidste, solens første dag. Den kunde som andre soldage afmærkes ved, at solens straaler naaede et bestemt sted, de ikke havde naaet før; i Norge var det lige til vore dage almindeligt at lade det rette tidspunkt bestemme ved, at solen da kunde smelte en paa samme sted paa taget udsat klat smør. Almindelig udbredt var ogsaa den skik, at man til en bestemt tid samledes paa en bakke, et *solbjerg*, for at iagttage, at solens opgang nu fandt tidligere sted end før; et sent minde derom er, at Københavnerne endnu i vor tid pinsedags morgen drog ud til Frederiksberg, det gamle Solbjerg, for at se solen danse. Derfor blandede solen sig ogsaa ind i den ældgamle julefest, de dødes fest; paa den dag, da solens stigen tydeligt mærkedes, maatte i alt fald de døde forsvinde, som de i den enkelte nat maatte forsvinde med første hanegal. Saaledes tog soldyrkelsen efterhaanden uhyggen bort fra julen og gjorde den til den glædesfest i forventning om solens genkomst, der er den form, hvori vi endnu kender den.

38. GUDDOMSMAGTERNES PERSONLIGHED. Den første Romer, der lærte Germanerne nøjere at kende, *Cæsar*, skriver i aarene om ved 50 f. v. t. om dem, at »til gudernes kreds regner de kun dem, som de ser og af hvem de aabenlyst hjælpes, saasom solen, ilden *(Vulcanus)*, og maanen, de øvrige kender de end ikke af navn«. Dette er, ham uafvidende, rigtigt for hans tid ogsaa for den germanske befolkning i Danmark. Men naar det synes, som om han dermed vil fremsætte den formening, at Germanernes og Danskernes guder ikke var personlige, tager han sikkert fejl. En upersonlig guddomsmagt var utvivlsomt en forestilling, der vilde være ganske uforstaaelig for dem. De savnede viden og evne til virkelig at personliggøre deres guder, og deri stod de langt tilbage i kultur for den græsk-romerske verden, der i sin digte- og billedhuggerkunst forlængst havde formaaet endog at særpræge deres gudeskikkelsers forskellige personlighed. Men de var naturligvis ikke i tvivl om, at de guddomsmagter, de tilbad i symboler, øksen, træet, ilden, sol-

skiven, i virkeligheden var personlige væsner. Det har de ogsaa efterladt tydelige vidnesbyrd om. I stenene er blandt andre hellige tegn udhugget ogsaa billeder af fodsaaler, nu og da helt realistisk udført med gengivelse af alle fem tær paa hver fod; det er tilstrækkeligt vidnesbyrd om, at den tids mennesker opfattede de guder, de tilbad, som personlige, selvom de endnu kun evnede at tegne billedet af deres fodsaaler.

8. KAPITEL. HANDEL OG SKIBSFART

39. FOLKESKIFTER. Vi nærmer os nu afslutningen af dette store tidsrum af Danmarks historie, vel 8000 aar af de 10000, den omfatter, og det tidsrum, hvori grunden for det danske folks arbejde og fremskridt blev lagt. Overalt har vi kunnet tilbageføre oprindelsen til fremskridtene i Danmark til fjerne kulturlande; men vi har set, at selv dengang har folket i Danmark dog ogsaa vidst at omdanne de fremmede tilskyndelser i sin egen form, og nu og da, paa begrænsede omraader, vidst selvstændigt at skabe nye former. Vi maa nu først spørge: paa hvilken maade kom disse kulturfremskridt til Danmark? Man mente i ældre tid, at de blev Danmark tilført ved folkeskifter; nye indvandrende folk, der i kamp besejrede det herboende, havde medført den højere kultur. Denne forklaring er nu opgivet; fundene viser os, at udviklingen i Danmark har været overalt saa jævnt og naturligt fremadskridende, at aarsagen ikke kan søges i folkeskifter. Selv den største og for alle tider mest betydningsfulde ændring i vort folks levevis og levevilkaar, overgangen fra livet som samler til livet som agerbruger, foregaar, som fundene viser os, saa jævnt, samtidigt og overalt i Danmark, at der ikke kan være tale om et folkeskifte. Den tanke er i den nyeste tid dukket op, at enkeltgravenes udbredelse over jysk omraade kunde være en følge af et nyt folks indtrængen med en ny gravskik. Den finder dog maaske sin naturligste forklaring deri, at her manglede det materiale af store rullesten, der var nødvendigt til rejsningen af de store stengrave. Stærkest vidner dog undersøgelsen af stengravenes mennesker; de var i et og alt saa nær os nulevende i type og karakter, at der ikke kan være tvivl om, at de er vore forfædre. Dermed er naturligvis ikke sagt, at tilvandringer til Danmark ikke kan have

fundet sted, som de finder sted i vore dage; disse tilvandringer har blot ikke haft nogen almindelig betydning for kulturfremskridtet, og de tilvandrede er dengang som senere let og hurtigt blevet optaget i det danske folk.

40. DEN HVIDE RACE. Hvornaar og hvor nu end den *mutation* fandt sted, det spring i udviklingen, hvorved den nordiske hvide og blonde race med dens særegne fra da af fastliggende karaktermærker opstod, viser studiet af dens sprog, at dens oprindelige hjem er egnene om Østersøen og Mellemeuropa; hvor langt østpaa over Ruslands stepper dens omraade tidligt har strakt sig, kan ikke siges. Det ursprog, der kan sammenstilles ved at samle de ord, der i deres oprindelse er fælles for alle de indoeuropæiske sprog eller dog for de fleste af dem, har ikke haft ord for noget metal, men derimod for husdyrene og kornsorterne, for de vilde dyr, der som bjørn, ulv, eller hare var hjemmehørende i Mellemeuropa, for sne og vinter. Det har haft en fællesbetegnelse for birken; for Germaner, Italikere og Græker er fælles ordet bøg, og bøgens østgrænse gaar fra Kønigsberg til Krim; Germaner, Kelter, Italikere, Balter og Slaver har samme ord for hav; men er dette hav Østersøen? Ursproget har endvidere haft fællesord for de enkleste familieforbindelser: fader og moder, søn og datter, broder og søster, barnebarn og svigerdatter. Mest særprægende for den hvide race har fra først af været og er stadig dens mægtige formeringsvilje, hvori den er ligestillet med de indiske folk og Chineserne; dertil dens mægtige uddrift, der har muliggjort dens sejrsgang gennem hele verden i løbet af et forholdsvis saa kort tidsrum.

Thi urfolkets udvoksen til særskilte stammer maa have fundet sted paa et tidspunkt, da det var naaet til husdyrbrug og agerbrug, men endnu ikke kendte metaller, begyndende snarest i 5. eller 4. aartusind f. v. t., da ogsaa Danmark længst var befolket. Da havde det ogsaa naaet en saa stor udbredelse, at det naturligt maatte falde fra hinanden i stammer, hver med sin særlige udformning af det indoeuropæiske fællessprog. Senere, som folketallet steg og mulighederne for at underholde det ikke holdt skridt dermed, bredte disse sig videre, undertiden ved udvandringer. Arierne kom om ved 2000 f. v. t. saa langt som til Persien og Indien; Slaverne bredte sig over Rusland og Vestasien; Armeniere, Grækere, Albanesere og Italikere kom til de lande, der endnu har navn efter dem; Kelterne udbredte sig fra Sydvesttyskland over Spanien, Frankrig og de britiske øer, hvilket alt dog først er sket i løbet af 2. aartusind f. v. t. I Vest- og Sydeuropa som i Persien og Indien fore-

fandt de stammer, der kom dertil, en talrig, oprindelig befolkning, som de blandede sig med og gik op i; de havde som oftest magt til at paatvinge denne befolkning deres sprog, men det vil for altid forblive en gaade, i hvilken grad urbefolkningen til gengæld paatrykte indvandrerne deres karakter. Tilbage paa de gamle bopladser blev Germanerne i Nordvesttyskland, Slaverne i Polen, Balterne i Østersøprovinserne — og dertil det danske folk i Danmark; vi er som disse sidstnævnte folk autoktone, hjemmefødte i vort eget land, vi har været her fra den første tid, landet blev beboeligt for mennesker.

41. HANDELEN. Naar da ny kultur i Danmark ikke er hidført ved folkeskifter, bliver som aarsag dertil kun tilbage det fredelige samkvem, den stadige kulturmeddelelse fra nabofolk til nabofolk, ad de veje, som fundene udpeger os. At handelssamkvemmet er den eneste tilfredsstillende forklaring, ses klart indenfor selve det danske omraade: paa Bornholm findes ikke brugelig flint, og dog har Bornholmerne været lige saa vel forsynede med alle slags flintredskaber som Danmarks øvrige befolkning. Ganske det samme gælder om de flintfattige vestjyske egne og ud over Danmarks grænser om Sverige og det indre Tyskland, hvor der paa steder, hvor flinten ikke forekommer i naturen, er fremdraget talrige flintredskaber og flintvaaben ofte af nordiske former. Flintredskaber har da været en eksportartikel for Danmark i stenens tid; og for flintredskaberne har Danmark dengang købt sit behov.

Særlig importen af metaller til Danmark lader sig kun forklare som en følge af et handelssamkvem med Mellem- og Sydeuropa. Fundene tillader os da ogsaa at opridse den saa betydningsfulde handelsvej mellem Norden og Mellemeuropa og videre til Mykenæ, der knyttede Danmark til de orientalske kultursamfund. Fra Adriaterhavets inderste bugt fulgtes Adige op til Tyrol, gennem Brennerpasset kom man over til Donau og forlod atter denne for ad Moldau eller Saale at glide roligt ned ad Elben; efter 500 f. v. t. har handelen mere søgt Weichselen end Elben. Disse veje mundede da ud ved Jyllands vestkyst og ved den preussiske Østersøkyst; det viser os, hvad den søgte, thi kun disse to steder fandtes rav, og det genfinder man i hele denne tid som smykkemateriale, først i Mykenæ, siden rundtom i Syd- og Mellemeuropa, tilsidst i Rom, hvor kejser *Nero* (54—68 e. v. t.) endog brugte det i mængde til udsmykning ved sine cirkuslege. For rav købte da Danmark først sit metal; senere kom vel nok pelsværket til, der atter for en del

maatte hentes fra det højere Norden. Bornholm blev da et naturligt midtpunkt for denne omsætning af rav og pelsværk fra Danmark, Preussen og Sverige mod Mellemeuropas bronce, guld og jern; fundene derfra viser, at Bornholm kom til at blive en des mere fremragende plads i denne omsætning, jo mere landhandelen trak østpaa fra Elben. Midt i Østersøen som den laa, var den et fortrinligt maal for den endnu frygtsomme skibsfart.

42. SKIBSFARTEN. Denne handelsvej gennem Mellemeuropa var dog ret ny; det er først med metallerne, den faar virkelig betydning. Danmarks vigtigste og ældgamle tilknytning til omverdenen gaar, som vi i det foregaaende atter og atter har set, over Vesteuropa; forbindelsen er søvejen langs Nordvesteuropas kyster til Jyllands vestkyst. Som altid i handelens historie var det naturligvis ogsaa her købmanden fra den højere kultiverede verden, der søgte til den ringere kultiverede, fordi der dær var en eller anden vare, han vilde erhverve og føre med tilbage; det var sikkert nok særlig i de sidste aarhundreder før vor tidsregning keltiske skippere, der søgte til Jyllands vestkyst efter rav. Her gav vadehavet mellem øbræmmen og Nordsøkysten helt op til Fanø sejladsen al nødvendig tryghed. Mærkeligere er det, at disse keltiske skippere og købmænd tidligt har vovet sig videre ud i det aabne hav ad den farlige vej langs Jyllands vestkyst; men denne vej er saa afmærket ved jyske fund, at vi trygt tør sige, at den tidligt var stærkt befærdet. Ganske vist behøvede skipperne ikke at tabe Jyllands vestkyst af syne, og Ringkøbing fjord og indløbet til Limfjorden gav passende dagsrejser. Limfjorden gav atter tryg sejlads for dem, der vilde østpaa. Men de keltiske skippere har i de sidste aarhundreder f. v. t. vist endda større vovemod; paa dristig færd ud over havet fra Limfjordsindløbet er de i to dagsrejser, hvor de ikke saa land, naaet over til Seløs udmærkede naturlige havn ved Norges vestkyst, vest for Lindesnæs, hvorfra man kommer ind i den vestlige norske skærgaard og saa med en kort afbrydelse ved Jæderen kan følge den lige op til havnen i bjergene, det senere Bergen.

43. SKIBET. Som havet smyger sig ind overalt i Danmark, saa at man næsten altid kan se fra kyst til kyst, maatte skibsfart ogsaa blive en væsentlig del af det danske folks liv og virksomhed. Allerede helleristningerne og senere ornamenter paa rageknive har skibsbilleder, der viser os, at man nu længst var kommet bort fra de udhulede træstammer. Hjortespringfundet fra om ved 400 f. v. t. viser os den tids danske skib. Det er af ahorntræ; siden bestaar af to planker, c. 1,5 cm tykke, men rælingsplanken har en 7—8 cm

bred ræling og er da saaledes hugget ud af træstammen, hvoraf ogsaa indvendige klamper er udhugget. De to planker er syet sammen, idet der er udboret huller og gennem hullerne trukket en snor, hvorefter sammensyningen er kalfatret med en harpiksmasse. Igennem baaden er ti tofter med hver to sæder lige ved rælingen. Aarerne er meget korte, 1 m skaft, 50 cm blad; baaden er da ikke roet, men padlet frem. Bundplanken løber ud med et træstykke, der sikkert har været langt fremspringende og bestemt til at tage stødet af ved landing paa aaben strand eller ved grundstødning. Ogsaa rælingsplankerne løber længere ud end underplankerne og er sikkert ført videre i en høj stævn. Netop denne karakteristiske stævnform har ogsaa de skibsbilleder, helleristningernes kunstnere har tegnet for os.

44. MARSKEN. Den Vesterhavskyst, ad hvilken Danmarks hovedforbindelse med omverdenen laa, begyndte imidlertid i det sidste aartusind f. v. t. at undergaa væsentlige forandringer. Ved aar 1000 f. v. t. standsede landsænkningen; geestranden var da kystlinien. Fra da af begyndte havet at afsætte slik, en blanding af havets plankton, ler, støvfint sand, fine glimmerblade og sønderdelte rester af døde planter, der efter en tid at være ført frem og tilbage af havvandet, fastbandtes paa slikvaderne. Herpaa voksede først saltvandsplanter op, saa rørplanter, saalænge havvandet endnu skyllede ind derover, endelig dannede sig græspletter, der snart bredte sig. Saaledes opstod marsken overalt langs Nordsøkysten, allerede i en tid, da sænkningen endnu ikke var afsluttet, men naturligvis særlig derefter, da marskdannelsen yderligere støttedes ved en svag landhævning, der for Flandern begynder om ved 800 e. v. t. og har sat tidligere ind mod nordøst, hvor den vedvarede helt op til 1200 e. v. t. Denne landhævning tørlagde store marskarealer og bevirkede, at de skønt ubeskyttede har kunnet bestaa trods havets angreb, saaledes marsken ved Ribe. I tiden fra vor tidsregnings begyndelse til op mod 1200 har der her fundet en meget stor tilvækst af land sted; ved dens afslutning var selv Nordstrand og Halligerne store øer.

De forandringer, der senere er indtraadt, skyldes, bortset fra en som det synes lokal landsænkning ved Hollands nordkyst, hvorved omkring 1170 e. v. t. Zuydersøen sattes i bred forbindelse med havet, alene de store stormfloder, hvorved havet ofte paa en eneste nat har taget tilbage alt, hvad det gennem aartier eller aarhundreder havde opbygget, og har opslugt hele lande med byer og alle levende væsener. Vestenstorm stemmer vandet fra Kanalen op i Nordsøen og holder

det tilbage dær selv i ebbetid; vender vinden sig saa til nord og kommer springflod, styrter vandmasserne sig som stormflod brølende ind over landet. 1218, 1300, 1354 var saadanne store stormflodsaar, 1362 16. jan. var *de grote manndrenke*, 1436 skiltes Pelworm fra Nordstrand, 1511 dannedes Jadebugten, 1634 11. oktbr. druknede 6000 mennesker paa Nordstrand, 1825 og 1839 var der stormfloder paa næsten 5 m over dagligt vande, 1909 og 1911 paa 4 m.

9. KAPITEL. DET DANSKE FOLK

45. PYTHEAS. I slutningen af 4. aarh. f. v. t., samtidig med at *Alexander* erobrede Persien og trængte sejrende frem til Indus, vovede en græsk købmand og opdagelsesrejsende *Pytheas* fra Marseille sig frem til vore egne, der indtil da var ganske ukendte for den civiliserede verden. Hans egen rejseberetning er forlængst gaaet tabt; men det er rimeligt at forstaa de langt senere og forvirrede gengivelser deraf saaledes, at han ikke blot paa en af sine rejser fra England med keltiske skippere er naaet til det nordlige Norge om ved Molde, men ogsaa paa en anden rejse med keltiske skippere i vadehavet har iagttaget afsættelsen af slik, og paa Jyllands vestkyst ogsaa rigtigt har set, at der dær foruden rav opskylledes submarin tørv, som indbyggerne brugte til brændsel og solgte til de, som han siger, nærboende Teutoner.

Formodentlig er han da paa denne rejse sejlet op gennem vadehavet og derfra op langs Jyllands vestkyst; de græske omskrivninger af navnene paa de steder, hvortil han kom, og som han hørte om, lader sig maaske ogsaa oversætte paa dansk. De steder, han nævner, er æstuariet Mentonomon, Raunonia og Abalos. Æstuariet, ikke en flodmunding, men en strandsø, er formentlig Ringkøbing fjord; Mentonomon gemmer vel det danske navn paa indløbet, mindet, dertil, et ældre minde end vore dages Nymindegab. Raunonia er vel Rænnum, den største bygd ved fjorden, der senere gav Rænnumkøbing, Ringkøbing, sit navn. Abalos endelig er Avlum, navnet paa en bygd ved Limfjordsindløbet, der endnu eksisterer og langt ældre end Agger dengang har givet indløbet dets navn; netop dær skylles baade rav og submarin tørv op af havet, og de nærboende Teutoner er da befolkningen i Thy. Saa langt kom Pytheas paa denne rejse, og han

regner en dagsrejse fra Rænnum til Avlum, men han har hørt, at ude i oceanet, to dagsrejser fra Avlum, ligger en stor ø Basileia, d. v. s. Seley, og nord derfor Thule, vistnok hans græske gengivelse af det keltiske tulach, højderne, bjergene, Bergen.

46. ÆLDSTE DANSKE BYGDENAVNE. Denne forklaring af *Pytheas* meddelelser om sin rejse har den store interesse, at den giver os bestemte stednavne i Danmark, og de har en form, der ogsaa ellers maa anses for en af de ældste former for danske stednavne. Det er denne ældgamle flertals dativform paa -um, der saa vel svarer til bebyggelsen i spredte bygder, idet hver bygd fik navn efter et eller andet karakteristisk træk ved egnen. Aa Egum, i egene, blev navnet paa en bygd med egeskov ved Fredericia, at engom, ved engene, for en bygd ved Vejle. Bjerrum hed en bygd paa bakkerne; Vammen er et oprindeligt at wathum, ved vadestederne; Madum er ved maderne, engene; Lendum er paa det vidtstrakte land, Maarum er i skovene, og til det jyske Risum svarer ganske det endnu brugte bornholmske stednavn I Risene. Saaledes er Rindum et oprindeligt at rænnum, ved renderne, aaløbene. Undertiden sammentrækkes navnet, saaledes i Siem, ved søerne. Ikke altid er navnet dannet over et naturforhold; Husum er i husene, Toftum paa tofterne og Bodum ved boderne; det er naturligvis næppe muligt nu at følge alle disse bygdenavne tilbage til deres oprindelige betydning.

Det nære forhold, der er mellem disse bygdenavne paa -um og de senere stednavne paa -inge, kan næppe forklares paa anden maade, end at bygdenavnet som altid har givet befolkningen i bygden sit navn, og at inge-navnene derfor oprindelig er navnet paa befolkningen i bygden. En mand fra Bjerrum var en Bjerring, en mand fra Hederne en Hedding, en Vinding var fra Vindum, en Tofting fra Toftum; en Holting var en mand fra skoven, holtet; som en Samsing, Morsing og Skaaning endnu er en mand fra Samsø, Mors og Skaane. Derved bliver det ogsaa forstaaeligt, at disse inge-navne senerehen kunde knyttes foruden til landsbyen ogsaa til større landskaber som Salling. Særlig slaaende er dette for Blekings vedkommende, thi dette navn, der maa udledes af blege, d. e. kalk, kridt, er ganske det samme som landsbynavnet Blegind, ældre Bleghyng, ved Skanderborg; begge steder har den i bygden forekommende kalk gennem bygdenavnet givet befolkningen navnet Blekinger, hvilket navn senerehen er blevet knyttet, det ene sted til en landsby, det andet sted til et, ganske vist meget tyndt befolket, landskab. Ganske gennemsigtigt som

bygdebefolkningsnavn er ogsaa Helsinger, der vel ikke her i Danmark, men dog i Sverige har givet et landskab navn, Hälsingaland. Helsinger kommer befolkningen til at hedde i egnen om en »hals«, et snævert pas, snævert sejlløb; Helsinger kaldtes derfor den befolkning, der boede ved Øresunds snævre forbindelse med Kattegat; deres store bygd laa i Skaane, men til deres omraade hørte dog ogsaa »øret«, den fremspringende grusede strandbred paa Sjællandssiden.

47. DE STORE GRÆNSESKEL. Havet adskilte saaledes ikke, det skabte tværtimod overalt forbindelse, selv indenfor bygden. De skarpe skel mellem bygderne satte skoven og ødemarken med sumpe, kær og hedeflader. Saa faatallig befolkningen var, boede den endnu kun paa de aller lettest tilgængelige lysninger; vidt rundt om laa de uvejsomme strækninger, saa Romerne senere troede, at det var med vilje, de germanske stammer lagde saadanne øde grænsemarker udenom deres stammebygder. Nej, skoven og ødemarken var der, og de skabte stammerne; thi naturligvis mente hver lille samling bygder paa den ene side grænsemarken, at dens befolkning var højst forskellig fra alle andre bygders; de folk, der boede ovre paa den anden side grænsemarken, var en helt anden slags folk, underlig i deres tale og med besynderlige skikke.

Nogle steder var grænsemarken saa vidtstrakt og ufremkommelig, at denne forskelsfølelse blev afgørende. Nord for bygderne i Halland og Skaane og de senere bygder i Bleking laa et bælte af vejløse, skovrige og endog bjergfulde strækninger, næsten folketomt, kun op om Götaelven blev Vestergötland sparsomt bebygget og først langt senere Smaaland. Dær blev da et vidt skel mellem danske og svenske. Det samme var tilfældet i egnen om Ejderen helt op til Slien. Her var uvejsomme heder, sumpe og skove; syd for Slien den ubeboede mægtige skov Jarnwith, Isarnho, der oprindelig strakte sig over hele Nordholsten helt ned til Traven, omkring hvilken vel en slavisk stamme havde taget jord op til dyrkning; langt nede vestpaa ved Elben var der en bygdestamme, der først kaldes Reudigner, senere Sturmer fordi de boede ved floden Stør.

48. BYGDESTAMMER. Men indenfor disse store grænseskel overvandtes forskelsfølelsen, fordi ødestrækningerne mellem bygderne ikke var helt saa vide; dær kunde endog vokse op en følelse af en vis ensartethed og nærbeslægtethed mellem bygdestammerne trods al anerkendt forskel, maaske støttet ved et fællesskab i gudsdyrkelse. Omkring Slien har der saaledes fra ældgammel tid været en bygd, hvis befolkning af den snævre fjord, *angr*, fik navnet

Angler, ude paa Vesterhavsøerne en bygd, hvis befolkning hos Romerne af Amrum fik navnet Ambroner, i Nordvestslesvig en bygd omkring Kongeaaen, med en havneplads ved Hjerting, hvis befolkning, fordi de boede i dette vaade land, fik navnet Eutier, Jyder, af romerske forfattere omdannet til Eudusii, Eudoses. Og saaledes samlede bygderne sig til bygdestammer op gennem det vidtstrakte, men dog let tilgængelige Jylland. Her skjuler gamle stammenavne sig sikkert i de senere sysselnavne, saaledes i Aabo-, Løver- og Ommer-, Omungærsyssel; mellem Limfjord og Mariagerfjord fik land og folk navn efter himber, en lysning i skoven, og det hedder jo endnu i dag Himmerland; vest derfor mellem Skive aa og Ringkøbing fjord navn af harth, en skov, dær boede Harthboerne, som Romerne gengav ved Charudes, om hvis navn endnu Harboøre minder. Nord for Limfjorden kaldte de østlige bygder deres land Vendel, det land, hvor havet »vender sig« om Skagen; de vestlige bygder tillagde sig det stortalende navn Thiuth, der betyder folket, det rigtige folk i modsætning til alle andre folkestammer, det er nutidssprogets Thy og vel det stammenavn, der ligger bag Pytheas Teutones.

49. KIMBRERNES TOG MOD ROM. Et par af disse nordjyske stammenavne er blevet verdenskendte, fordi det var under disse navne, at Romerne første gang mødte de germanske krigerskarers mægtige kampkraft. Om ved 120 f. v. t. sejlede smaaskarer af Kimbrer, Teutoner og Ambroner ned til Elbmundingen; naar de senere fortalte, at mægtige stormfloder havde drevet dem paa rejse, kan dette vel kun være rigtigt for Ambronerne; Kimbrers og Teutoners udvandring kan have haft en lignende lejlighedsaarsag i misvækst eller kvægsygdom, men snarest er den at opfatte som det første vidnesbyrd om, at Danmarks opdyrkning nu var skredet saa vidt frem og dets folketal som følge deraf saa stærkt vokset, at landbruget paa dets daværende standpunkt begyndte at faa vanskelighed med at skaffe jord og føde til yderligere befolkningstilvækst. Medens de andre nordjyske stammer og ogsaa hovedmassen af disse tre blev siddende hjemme i bygderne, drog altsaa under trykket heraf disse smaaskarer ud; men saasnart de naaede Elben, viste det sig, at forholdene hos de germanske stammer var ganske de samme; ogsaa her kneb det med at skaffe jord og føde i forhold til det voksende folketal. Derfor strømmede lignende smaa udvandrerskarer til fra alle nærboende tyske stammer; langsomt og planløst bevægede saa hele denne voksende udvandrermasse sig først i fem seks aar op langs Elben, saa i de næste fire

aar langs Donau hen i Gallien; dær drog de omkring i syv aar, medens Kimbrerne endogsaa gik over Pyrenæerne og i tre aar sloges rundt om i Spanien. De tusinder af Germaner, Kelter og andre folk, der i disse aar sluttede sig til, gik ind under navnene Kimbrer, Teutoner eller Ambroner, saa disse tilsidst syntes navne paa store folkeslag, medens de i virkeligheden kun dækkede over sammenløbne hobe. Alene fra et par helvetiske stammer sluttede saa mange sig til, at disse Helvetiere holdt sig som en særlig afdeling i udvandrerskaren. Store mængder dræbtes naturligvis i de stadige kampe, og endnu større døde vel af mangel og besværligheder; men nu og da skilte en lille skare sig ud og fandt en egn, hvor den kunde slaa sig ned. Forholdene skabte vel endog fremragende førere; i alt fald besejrede disse udvandrere ikke mindre end seks gange romerske hære. Men deres stadig gentagne bøn om at faa jord og saakorn afviste Romerne haanligt; de, der samlede sig under navnene Teutoner og Ambroner, blev endelig besejrede og dræbte, og da saa Kimbrerne naaede over Alperne, og den vide og frugtbare Poslette bredte sig for dem, blev ogsaa de i aaret 101 f. v. t. dær nedhugget af de romerske soldater.

ANDET AFSNIT

*

LANDSBYEN

(1—1060)

1. KAPITEL. ROMERRIGET

50. Romerkultur. Paa en tempelvæg i byen Angora i Lilleasien har den romerske kejser *Augustus* (30 f. v. t.—14 e. v. t.) engang i de første aar efter vor tidsregnings begyndelse ladet indhugge: »Min flaade sejlede fra Rhinens udløb mod de østlige egne lige til Kimbrernes land, hvorhen aldrig før den tid nogen Romer var trængt frem enten til lands eller til vands. Kimbrer og Charuder og Semnoner og andre af Germanernes folk i disse lande bad ved sendefærd om mit og det romerske folks venskab.« Dengang har altsaa selve Romerkejserens krigsflaade passeret Skagen, men det Romerske Rige kom aldrig Danmark nærmere end da; de forsøg, kejsersønnerne *Tiberius* og *Drusus* gjorde paa at skyde dets grænser frem til Elben, maatte opgives. Selv de lærde romerske geografer havde da ogsaa kun meget omtrentlige forestillinger om Danmark og Norden i det hele taget; de af dem, der kendte *Pytheas* rejsebeskrivelse, var mest tilbøjelige til at anse hans beretninger for fabler; det kort, der i alt fald senere ledsagede den største romerske geograf *Ptolemæus* verdensbeskrivelse fra om ved 130, viser kun den jyske halvø, som Romerne kaldte den kimbriske, tre smaaøer og en stor ø, Skandia, en latinsk gengivelse af Skaane, hvortil fæstes nogle stammenavne.

Fra Rom kunde man da knap nok se Danmark; men i Danmark kan vi ved fundene i vor jord og ordene i vort sprog tydeligt se, at menneskenes liv i Danmark blev rigere under indflydelse af den romerske kultur. Alle slags kar findes nu til brug i det daglige liv: kedler og kasseroller, bægre og kopper, skaale og krukker, store trug, drikkehorn og øsekar med si, fade og spande, vaser og kander. Det materiale, hvori disse brugsgenstande er fremstillet, er oftest træ, men almindeligt det hjemlige ler; de kostbarere af dem er dog af sølv eller bronce;

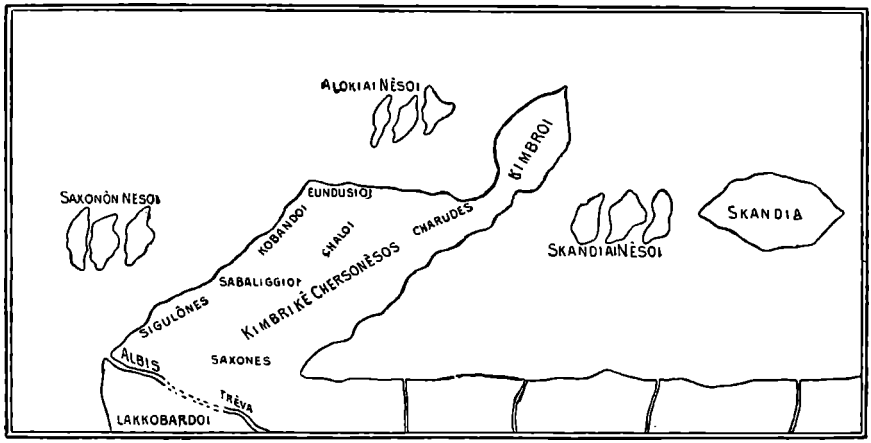

PTOLEMÆUS DANMARKSKORT I G. SCHÜTTES GENGIVELSE

adskillige i Danmark fundne broncekar har fabrikmærker fælles med broncekar, fundne i Pompeji. Nye brugsgenstande føjes til: jernnøgler, der ofte findes samlede paa ringe i kvindegrave og saaledes vel allerede dengang har hængt ved den fornemme husfrues bælte; haarnaale, jern- eller broncesakse og knive, metalskeer, haandtene; endelig saadanne luksusting som indførte romerske broncestatuetter og metalspejle og mange forskellige slags brætspil med brikker eller terninger af ben, glas eller rav. De ofte tarvelige glasperler, der findes i saa stor mængde, er fremstillet i romerske fabriker netop med denne eksport for øje. Det indendørs liv fik mere komfort, i alt fald for de rige; den mere kunstfærdige firskaftede vævning afløste den toskaftede; hørlærred findes ofte i kvindegrave.

I vort sprog er fra latinen optaget ikke blot ordet at købe af *caupo*, en høker, og marked af *mercatus*, men ogsaa ord som stræde, mil, kedel, kærre, kiste, kurv, sæk, spejl, vin, kaal, porre, peber, kommen, sennop, kirsebær, blomme, fersken; ord, der tilsammen giver et tiltalende billede af, hvad Romerriget kom til at betyde for Danmark.

Romersk indflydelse skyldes det vel ogsaa, at huset nu blev firkantet; paa Kraghede har man fundet tomterne af flere lerklinede, men firkantede huse. De er 15 m lange, 6,75 m brede, væggene har dog sikkert haft en tykkelse af 1 m. Af husstolper taltes 25; 4 skilte huset i to rum og bar det forholdsvis høje tag; over arnestedet har der været en røgaabning i taget, mange lerkar har indeholdt husets forraad.

51. HANDEL. Det er en hovedside af det romerske verdensriges kulturbetydning, at den romerske fabriks- og haandværksteknik, om ogsaa noget forringet, spredtes til rigets provinser. Fra 3. aarh. viser fabriksstempler paa sværdklinger og former af broncespande og glaskar, der findes i Danmark, at disse hertil førte varer nu er udgaaet fra fabriker ved Rhinen og i Nordfrankrig. I egnene om Ardennerne, hvor kobber findes sammen med noget tin og bly, og hvortil mere tin let kunde skaffes fra de britanniske Scillyøer, opstod der en bronceindustri, hvis hovedsæde blev byer som Dinant og Huy. Herfra forsynedes fra da af ogsaa Danmark med metalvarer. Nye varer kom snart til. I Nordfrankrig og det nuværende Flandern saavelsom i England skabte Romerne en tekstilindustri, der arbejdede med det raastof, som disse landes udmærkede faareavl skaffede tilveje; den teknik, Romerne havde lært fra sig, gik ikke senere tabt. Paa samme maade skabte Romerne ved Rhinen glasfabriker, hvorfra handelen spredte de skønne rhinske glas, der allerede i 6. aarh. bragtes til Norden, og som er fundet helt op i Upland. Broncekar, fortrinlige vaaben, tøjer i smukke blaa og røde farver og rhinske glas kunde fra da af Rhinegnene give Norden i bytte for rav og pelsværk, alt ført i smaa mængder op ad den vej, som allerede *Pytheas* havde fulgt.

Her kan vi med temmelig sikkerhed angive, af hvilken nationalitet de købmænd var, der formidlede denne omsætning. Har det paa Pytheas tid endnu været Kelter, der sejlede ad vadehavet til Jylland og Norge, var det i Romernes tid købmænd af den lille germanske stamme, der snart kaldtes Friser. Boende mellem Vlie, udløbet af den senere Zuydersø, og Laubach, i et Wester- og Ostergo, var de saa søkyndige, at *Drusus* i aaret 12 blandt dem søgte førere for sin flaade paa krigstogt mod Germanerne. Lidt efter lidt tog de sømands- og købmandsskab op i større stil. De gik op ad floderne; allerede i 3. aarh. op ad Rhinen for i Elsass at hente vin for deres tøjer og broncevaaben, over til England for at hente tin til Ardennernes bronceindustri. Det var ganske sikkert ogsaa dem, der ad Kelternes gamle søvej gennem vadehavet bragte til Danmark de vaaben, bronce- og glaskar, der endnu findes i dets jord, og dertil flanderske og engelske tøjer, der nu længst er hensmuldrede.

52. BETALINGSMIDLER. Gennem dette store handelssamkvem med Romerriget har de nordiske folk ogsaa lært, i hvor høj grad handelsomsætning og alle betalinger lettes ved brugen af ædelmetallerne som betalingsmiddel. Omend langt størstemængden af det guld og sølv, der ved handel eller paa anden maade kom til

Danmark i de første aarhundreder af vor tidsregning, er blevet omsmeltet, udført og forsvundet, er fundene talende nok. Indtil beg. af 3. aarh. var det romerske sølvmønter, *denarii*, der kom til Danmark; af over 6000 er mere end 5000 fundet paa Gotland, 1500 samlede i eet fund. Sikkert har disse denarer ogsaa her været brugt som betalingsmiddel; fundene viser os Gotlands betydning som Nordens handelscentrum; hertil har nordiske købmænd bragt det rav og pelsværk, som de fremmede vilde have i bytte for deres ædelmetal eller endnu hellere for deres glasperler.

Det er dog guldet, der kaster glans over Romerriget i den første kejsertid. Romernes fine teknik i bjergværksdrift satte dem i stand til at indvinde stigende mængder deraf i Karpatherne og Østalperne; der var i 2. og 3. aarh. tider, da guldet blev saa rigeligt, at værdiforholdet mellem det og sølvet kun var som 1 til 8, ja, lavere endnu. 217 f. v. t. var der første gang blevet udmøntet guld i Rom; nu blev det med *Cæsars aureus* hovedmønten.

Den betydning, Romerriget i dette forhold fik for Danmark og Norden, ses nu bedst af, at disse fjerne lande helt overtog den romerske vægtdeling, særlig for ædelmetallernes vedkommende. Det romerske pund — et latinsk ord, der inden 750 er optaget i vort sprog — havde en vægt af 327,45 g; det deltes i 12 unzer, der altsaa hver skulde veje 27,28 g, men naturligvis kunde differere noget. Den romerske stat garanterede sin mønts finhed, men ikke dens fuldvægtighed; derfor vejedes altid mønten, selv ved betalinger til den kejserlige kasse. Sæt af vægtlodder fra 5. til 8. aarh., fundet i Norge, viser som fællesenhed en vægt af 26,8 g, utvivlsomt unzen, der i Norden fik navnet *øre*, af *aureus*. De mangfoldige fund af guld i barrer og særlig af guldringe fra denne tid, der er gjort overalt i Norden, viser sig ved undersøgelse af deres vægt alle at staa i bestemt forhold til denne guldøre; adskillige af dem vejer lige 12 ører, det romerske pund, men der er ringe paa 44, 36, 27, 21, 18, 12, 9, 6 og 3 ører, ogsaa ringe paa 7 og 5 ører. Der kan ingen tvivl være om, at disse ringe er betalingsguld.

Fra 4. og 5. aarh. viser fundene os en import til Norden af romerske guldmønter, *solidi*, hvoraf der siden 312 blev udmøntet 72 af pundet, altsaa hver paa 4,54 g; af 482 solidi er de 386 fundet paa Bornholm, Gotland og Øland. Dertil er fundet adskillige dobbeltsolidi; den danske *ørtug* er en saadan dobbeltsolidus paa 9,1 g, noget større end tyvekronestykke, der er 8,9 g; tre ørtug kom da til at udgøre en øre.

Saaledes dannedes inden 800 det danske vægt- og møntsystem

— ogsaa ordet mønt er et latinsk laaneord *moneta* — idet den danske *mark*, det mærkede, modsat det umærkede ringguld, sattes lig $^2/_3$ af det romerske pund, til 8 ører, 218,30 g, i tidens løb lidt nedsat til 216,24 g. Mark anvendes dog kun om sølvet, der snart atter vandt overhaand; denne betegnelse maa derfor sikkert være indført allerede saa tidligt, at værdiforholdet 1 til 8 mellem guld og sølv endnu havde gyldighed i alt fald i Norden, saa at derved en bekvem omregning kunde gøres, idet en øre guld blev lig en mark sølv.

53. DANSK HAANDVÆRK. Den store romersk-galliske import maatte virke forædlende paa dansk haandværk. Tydeligst ses det i det hjemlige pottemageri, de skønne romerske broncekar æggede til efterligning i leret; de store fade og hankekanderne eftergjordes, og skaalene fik greb, der nøje svarede til de romerske forbilleder; med eet naar det danske pottemageri et højdepunkt, der dog atter forlades, da forbillederne forsvinder. Fra høvlens forekomst tør man næppe slutte til tømrerens; men ambolte, hamre og smedetænger viser os smeden i stadigt arbejde og i mange fund af kunstfærdige metalarbejder tør vi se den danske guldsmeds virksomhed. Sværdklingerne fra Ardennerne smykkedes i Danmark med sirlige bronce- og sølvbeslag; nordiske guldsmede lærte endog den fremmedartede kunst at indfatte slebne granater i guld eller forgyldt bronce, som oprindelig stammer helt fra orientalsk industri. Og da fra 5. aarh. de sydeuropæiske folk ikke mere syntes at kunne give kunsthaandværket nye ideer, skabte hjemlige kunstnere den for Norden ejendommelige dyreornamentik, der i den følgende tid udvikledes videre under irsk og angelsachsisk paavirkning.

Hvorledes denne kunsthaandværkets følgen med muliggjordes, kan man maaske se af den store sølvkedel fra Gundestrup i Jylland. Den er gjort allerede i et af de første aarh. i Danmark, men dens billeder er saa fremmede og unordiske, dels romerske som løver, elefanter og griffer, dels keltiske som guddommen *Cernunnos* med hjortehorn, ring og slange, at den kun kan tænkes gjort af sølvsmede, der har levet og lært hos Kelterne i Gallien. Ved en saadan enkeltindvandring af kunsthaandværkere tilførtes højere teknik, ny kunststil og nye forestillinger. Det samme gælder de to store guldhorn fra Møgeltønder, ogsaa de er af dansk arbejde, men deres billeder er fremmede og endnu uforstaaelige.

Deres forfærdiger har foruden at være uddannet guldsmed ogsaa været den første mand af et nyt haandværk: den første

danske runerister. Af Kelterne havde Germanerne ogsaa lært Romernes alfabet at kende, og hos et eller andet germansk folk ved Rhinen er i det første aarhundrede af vor tidsregning de latinske bogstaver blevet omdannet til en runerække paa 24 bogstaver, saaledes formede, at de kunde skæres i træ, uden at deres streger kom til at løbe langs med træets aarer. Engang om ved aar 400 brugte guldhornssmeden dem første gang paa dansk grund, da han i det ene horns rand satte: *ek Hlewagastir Holtingar horna tawido* d. e. jeg Lægæst fra Holtet gjorde hornet.

54. UDVANDRING VESTPAA. Det er ikke mærkeligt, at Romerrigets kultur og rigdom trak Nordeuropas barbarer til. Den virkelige aarsag til den store udvandringsbevægelse fra Nord- og Mellemeuropa, som man har kaldt folkevandringen, var dog den, der har været drivkraften i al europæisk udvandring lige til vore dage: den stadige vanskelighed ved at faa produktionens, særlig levnedsmiddelproduktionens teknik til at holde skridt med den hvide races kraftige formerelsesevne. Produktionsteknikens fremskridt er altid kommet lidt langsommere end folkeforøgelsen, og dette forhold har atter og atter fremkaldt udvandring og politiske kriser.

Romerriget var saalidt som senere stater uvilligt til at optage indvandrende Germaner, saalænge de kom enkeltvis eller i tal, det dog kunde beherske; men naar det blev krisetid, naar Germanerne trængte paa i sluttede tusindtal, søgte det at værne sig ved krig. Derfor er fra 165 for Romerriget Germanerkrigen staaende; 406 er det store gennembrudsaar, da Romerrigets grænselinie ved Rhinen gennembrydes, Vandaler og Svever trænger helt ned i Spanien, og Franker og Burgunder langsomt skyder sig frem i Belgien og Sydøstfrankrig. Kort efter, 412, kommer Vestgoterne ad en omvej over Italien til Sydfrankrig og Spanien; *Attilas* Hunnerfremstød 451 bevirker, at Rom maa endeligt opgive hele Vesteuropa, ogsaa Britanien.

Da kom der en stor tid for udvandring ogsaa fra Danmark ad søvejen langs Nordsøkysten. Allerede i slutn. af 4. aarh. var smaaskarer af Angler og Eutier, Jyder, ad denne vej udvandret til den tyske Nordsøkyst og den flandersk-franske Kanalkyst ved Rhinens udløb; sammen med de tyske Sachser gik disse udvandrere nu i beg. af 5. aarh. som Angelsachsere over til England; og i midten af aarhundredet blev saa udvandringen fra Nordvesttyskland og direkte fra Slesvig og Jylland mere almindelig. Denne udvandring fik den tilbagevirkning

paa hjemegnene, at dær blev der nu et skarpere skel mellem dansk og tysk. Den jævne overgang fra stamme til stamme fra Jylland ned gennem Slesvig til Sachsen blev brudt. De, der udvandrede, var hverken danske eller tyske, men netop Angelsachsere, der i tidens løb ved keltisk, normannisk og fransk islæt blev Englændere; i hjemegnene førte tilflytning fra nærboende stammer med sig, at den slesvigske befolkning blev mere jysk, den sachsiske mere tysk.

55. UDVANDRING ØSTPAA. Denne udvandring vestpaa var sikkert den, hvortil Danmark gav det største tilskud. Men mærkeligt er det unægteligt, at saa mange af de saakaldte folk, der arbejdede sig op til en endelig kamp med Romerriget ad Elben eller Oderen, har bevaret i institutioner og delvis i sprog minder, der synes at være mere nordiske end fællesgermanske, og folkenavne, der uden tvang lader sig forklare af nordiske, ogsaa danske lokaliteter, og at mange af dem dertil i deres tradition bevarede en erindring om, at de fra først af var udvandrede fra Norden. Forholdet maa her have været ganske det samme som ved Kimbrers og Teutoners udvandring; en ganske lille skare har sat sig i bevægelse fra Norden, har langsomt skudt sig frem og er siden ved tilløb allestedsfra vokset op til en talrig skare, der har kaldt sig selv et folk og har overført sit oprindelige navn og delvis sit sprog til alle dem, der senere sluttede sig til, dog at sproget naturligvis ved de tyskgermanske tilløbere stadig mere fortyskedes.

Vejen ad Oderen gik gennem slaviske egne og stammer, og der er vel næppe grund til at tro, at det først var efter disse aarhundreders folkevandring, at Østtyskland helt op til Østholsten slaviseredes ved indvandring østfra; folkevandringen efterlod ingen folketomme egne; der var plads nok til, at en skare udvandrere kunde skyde sig frem mellem de fastboende stammer, selvom den for en tid bragte dem under sit herredømme og efterlod et og andet stedsnavn efter sig som et minde. De senere saa mægtige gotiske folk bevarede paa deres langsomme vandring op langs Oderen, der tog et par aarhundreder, et minde om, at de oprindelig var udvandret fra Skandinavien paa tre skibe, hvor endda Gepiderne var ombord paa det ene; formodentlig har de ogsaa deres navn af Gotland, som Burgunderne vel har deres navn af Bornholm. At den første lille skare Vandaler kom fra Vendel, Vendsyssel, er ikke usandsynligt, saa lidt som at de Silinger, der senere gav Schlesien navn, oprindeligt er Sjællændere. Om Langobarderne ved vi, at de ved aar 5 e. v. t. stod ved Nedreelben, hvor de har efterladt deres navn i Bardengau og senere Bardowik.

Tydeligst ser vi dog disse germanske folks oprindelige tilknytning til Skandinavien i *Prokopios*, en østromersk historieskrivers beretning fra 6. aarh. om Herulerne, et folk, hvis navn det er vanskeligt at forklare, men som maaske skal sammenstilles med det nordiske jarl. Prokopios fortæller, at da Herulerne om ved 500 under en krig med Langobarderne var blevet slaaet og maatte søge tilflugt hos Gepiderne, var der en del af dem, der foretrak at vandre tilbage til deres hjemegn. Paa denne vandring kom de først gennem Slavernes lande, derpaa gennem vidtstrakte øde egne til Varnerne, der boede ved Nedreelben og Nordsøen. Videre rejste de gennem Danernes folkeslag og kom til oceanet; her gik de ombord og sejlede til Thule, der i Prokopios mund sikkert er den lærde betegnelse for Skandinavien, hvor de bosatte sig ved siden af Gauterne, det talrigste af dette lands folkefærd. Senerehen hentede de Heruler, der var blevet tilbage i Illyrien, en konge sammestedsfra.

2. KAPITEL. LANDSBYGRUNDLÆGGELSEN

56. FREMSKRIDT I DANSK LANDBRUG. Disse Herulers tilbagevandring er et tydeligt vidnesbyrd om, at om ved aar 500 havde udvandringen med alle dens vanskeligheder og farer ikke længere saa stor tiltrækning, det var endog muligt, at der naar alt kom til alt var bedre levevilkaar hjemme end ude i den store verden. Det var først i 9. aarh., at udvandringen fra Norden atter tog større omfang. Da der nu ikke er nogen grund til at tro, at befolkningstilvæksten i disse aarhundreder er blevet væsentligt forringet, maa aarsagen til udvandringens aftagen søges deri, at det endelig er blevet muligt i Norden og Danmark selv at skaffe folkeforøgelsen underhold. Det danske landbrug maa i tiden op til aar 500 efterhaanden have gjort begyndelsen til fremskridt, der muliggjorde det fra da af i mere end tre aarhundreder med lethed at skaffe arbejde og underhold til langt flere end i tidligere tid.

Men spørger vi fundene, hvad ved de da at fortælle om et saa betydningsfuldt fremskridt indenfor det danske landbrug? Næsten intet. Ja, at kornsegle stadig var i brug, at stenkværnen havde faaet et haandtag, saa at den kunde drejes og saaledes lettere knuse kornet; at hirsen, vel fordi klimaet nu var blevet noget koldere, til vore dages 16° julis middeltemperatur, ikke

KROG OG KORNHØSTNING EFTER MAGNUS PETERSEN: DANSKE KALKMALERIER
HJULPLOVEN FRA GJERRILD KIRKE EFTER FOTOGRAFI I NATIONALMUSÆET

mere dyrkedes og hveden i ringere omfang end før, medens rugen, fra da af det danske folks vigtigste brødkorn, og havren var føjet til bygget; rugen var vel kommet til fra Østersølandene, der vistnok er dens oprindelige hjemsted. Videre kan fundene vise, at hør dyrkedes, og at høns og gæs og dertil vel tamme ænder nu havde holdt deres indtog paa de danske bolsteder. Men det er ogsaa alt.

Og dog maa i disse ottehundrede aar en gennemgribende ændring i hele det danske landbrugs teknik være indtraadt og langsomt gennemført, en ændring, der ganske forandrede landets udseende, fordi den gav det en helt anden bebyggelse, en ændring, der i virkeligheden lagde grunden til det kommende Danmarks rige. Thi i disse otte hundrede aar maa halvdelen, i alt fald de senere største og rigeste af Danmarks landsbyer være opstaaet. Det ser vi deraf, at medens bebyggelsen af landet fra tiden før vor tidsregning ikke viser os noget spor af landsbyer, men den som alt sagt overalt er spredt, bestaaende af enligt liggende bolsteder, saa bosætter de danske, der i 9. aarh. udvandrer til Nordengland og i 10. til Nordfrankrig, sig overalt i landsbyer, som de giver navne, de har medtaget hjemmefra; naturligvis fordi landsbybosættelsen da var trængt igennem og var den herskende bosættelsesform i Danmark selv.

57. HJULPLOVEN. Aarsagen til landsbygrundlæggelsen, denne store og i Danmarks historie saa dybt indgribende bevægelse, er ganske vist usikker; men betænker man den forholdsvise hurtighed, nogle faa hundrede aar, hvormed den maa være trængt igennem, i forhold til udviklingens langsomhed i de foregaaende aartusinder, og den ubrydelige ensartethed og regelmæssighed, der fra først af skulde præge livet og arbejdet i alle Danmarks landsbyer i tusind aar, synes den antagelse mest nærliggende, at denne overalt virkende aarsag maa have været af tvingende, landbrugsteknisk natur. Sandsynligst er den da fremkaldt ved indførelsen af en ny og forbedret plovtype, der har gjort en driftssammenslutning nødvendig.

Den store hjulplov med en kniv, et langjærn, foran, der skar jorden op, før skæret gik gennem den, med en fast muldfjæl, der vendte jorden, og med et forstel paa to hjul, der gav den en fast og sikker gang, har Kelterne kendt og maaske selv opfundet allerede aarhundreder før vor tidsregnings begyndelse; fra dem optog Romerne den, og den har sikkert vundet ved at komme under behandling af den overlegne romerske teknik. At den da ogsaa i de

første aarhundreder af vor tidsregning har bredt sig til de nærboende germanske stammer, tør anses for givet; allerede før Anglers og Sachsers indvandring til England i 5. aarh. var den sikkert i brug saavel i Tyskland som i England. I England har vi et billede af hjulploven allerede i et haandskrift fra 10. aarh., fra slutn. af 11. har vi en afbildning i randen af Bayeuxtapetet; i Danmark er den derimod først blevet afbildet i det 15. aarh.s kalkmalerier i vore landsbykirker, saaledes særligt tydeligt i Gjerrild kirke paa Djursland.

Det teknisk afgørende var i og for sig ikke hjulene, det var langjærnet, saalen og navnlig muldfjælen, thi den skabte furen. Uden muldfjæl ingen fure, men uden furen heller ingen ager; det hedder ogsaa i gamle optegnelser, at »24 furer jord gør en ager«, d. v. s. at ageren dannedes af 24 plovfurer. Overalt er derfor ageren tilstrækkeligt bevis for, at her har hjulploven eller en den meget nærstaaende plovform været i arbejde, og det karakteristiske for de gamle landsbyer var netop den dyrkede marks inddeling i agre af samme bredde, men forskellig længde; fra første færd var ageren den faste enhed i landsbyens mark. Maaske er endogsaa et saadant oldtidsanlæg endnu bevaret; paa Egsmark bymark i Mols ser man agre med en bredde af c. 5 m strække sig jævnsides i lange lige rækker fra foden af en nu lyngklædt bakke op imod dens top.

Ud fra denne antagelse vil da landsbygrundlæggelsen finde sin tilfredsstillende forklaring. Thi arbejdet med en saa svær plov gjorde et arbejdsfællesskab nødvendigt, der maatte som langt senere i tiden mere end een mand til at styre og lede den, og den krævede betydelig trækkraft, almindeligst vistnok 8 okser, hvis trækkraft senere jævnstilledes med fire hestes; hertil skulde da svare, at vi senerehen overalt i Danmark finder en inddeling af landsbymarken i stykker paa 8 agre, en for hver okse i forspandet; til et saadant 8-agers udsnit af marken knyttedes nu den gamle betegnelse bol. De danske landsbyer skulde da oprindelig være plovfællesskaber, hvori deltagerne var fælles om ploven eller plovene, men hver stillede en eller flere okser af forspandet, og hver fik sin, maaske efter antallet af de stillede okser, afpassede del af fællesmarken.

58. LANDSBYER PAA -UM OG -INGE. Bolene skiltes altsaa ud fra boligerne, og ligesom de samledes til fællesmarken, samledes boligerne i landsbyen. Selve denne familiernes samflytten og nærmere samboen var sikkert for de fleste en yderligere tillokkelse, fordi den gav større tryghed. De ældste landsbyformer var *langbyen*, hvor botofterne var ordnede i to jævnsides rækker paa begge sider af en temmelig smal landsbygade, og *terrænbyen*, hvis gaarde

laa i en lang række langs med en aa eller eng eller søbred, oftest paa eller ved foden af en skraaning. Forandringen fra bygden, hvor boligerne ogsaa gerne laa langs vejene, var da ikke saa stor og blev sikkert let gennemført; de eenlængede, firkantede gaarde lagdes solret, øst—vest, side om side. Derfor arvede de første landsbyer ogsaa naturligt de gamle bygdenavne; det er alle de mange landsbyer over det hele daværende danske omraade, hvis navne ender paa -um eller -inge.

Valget mellem disse to navneformer kunde være noget forskelligt; i Skaane, paa øerne og i Sydøstjylland overvejer -inge-navnene, i det øvrige Jylland landsbynavnene paa -um; paafaldende sjeldne er inge-navnene i Himmerland, Vendsyssel, Angel og Sundeved, og ikke helt at forkaste er vel den antagelse, at mangelen deraf netop i disse egne skyldes, at udvandring har svækket de ældste bygder. Til disse ældste landsbynavne hører sikkert ogsaa de talrige korte navne uden endelse f. e. Hjerm, Sir, Sal, Sunds, Ring, Ut, hvis betydning nu er os ganske uforstaaelig. Men dertil kom saa alle de mængder af nye landsbyer, der grundlagdes, efterhaanden som flere og flere hjulplove forfærdigedes og toges i brug. Det var netop det store og betydningsfulde ved dette landbrugstekniske fremskridt, at hvor der før var een bygd, kunde der nu blive mange landsbyer. Derved blev det danske landbrug i stand til at underholde langt flere familier end før, saa at netop dette fremskridt standsede udvandringen.

59. LANDSBYER PAA -LØSE. Ogsaa de yngre landsbyer skulde have navne, og de hentede dem som rimeligt var overvejende fra et eller andet træk af naturen i den egn, hvor de grundlagdes. Vistnok ligesaa gammel som -um og -ingenavnene, altsaa fra bygdetiden, er betegnelsen -løse for græsgange, vidtstrakte moser, enge og lavtliggende flade strøg i nærheden af aaer. Hvor en landsby grundlagdes i et allerede fra bygdetiden saaledes betegnet terræn, indtog dens navn naturligt -løse, hyppigt senere i tiden afsvækket til -else, som efterled; forledet er oftest en anden naturbetegnelse som kvan d. v. s. angelicaplanten, saa at Kvandløse eller Vanløse betyder engene, hvor der vokser angelica. Den hele gruppe er dog ret faatallig; i Jylland findes kun et Hvalløse, øst for Lillebælt 64 -løser, deraf 55 paa Sjælland, dertil kun 19 i Skaane; men den omfatter landsbyer med betydeligt jordtilliggende, der senere ofte blev kirkebyer.

Langt talrigere er de landsbyer, i hvis navne indgaar som efterled endnu kendte eller med sikkerhed forstaaelige natur-

betegnelser som sø, bæk, aa, kær, rad, bjerg, balle, næs, ø, holm, hede, lund, skov, toft, holt og tved d. e. et langstrakt jordstykke, begrænset af skove eller søer, eller -ed, hvori ofte skjuler sig et gammelt with d. e. skov, som i Tiset, opr. Tiswith. Landsbynavne med saadanne efterled giver os ganske vist ikke nogen mulighed for at bestemme deres grundlæggelsestid; men at de dog maa høre til denne første landsbygrundlæggelsestid i Danmark, sandsynliggøres ved, at de danske, der i 9. aarh. udvandrede til Nordengland og Nordfrankrig, dær gav de landsbyer, de grundlagde, navne paa bæk, dal, holm, toft og tved, som de sikkert havde medtaget hjemmefra.

60. LANDSBYER PAA -BY -LEV OG -STED. Det samme gælder ogsaa endelsen -by, der paa dansk grund i modsætning til Norge og Island altid betyder den samlede bebyggelse og derfor er en yngre endelse, fra en tid, da bebyggelse i landsby var blevet en selvfølgelighed, men dog altsaa ældre end 9. aarh.

Som særlige grupper af disse landsbynavne fra den ældre grundlæggelsestid sondrer sig ud navnene paa -lev og -sted, i Jylland oftest afsvækket til -st som i Anst og Gamst. De er særmærkede derved, at forleddet altid er et mandsnavn, og det saa gammelt, at det vel endnu var i brug i 9. aarh., men sikkert har været almindeligere i de tidligere aarhundreder, ligesom de danske udvandrere i 9. aarh. heller ikke bruger navngivning med -by eller -sted. Ringsted har navn efter Herinc, Ørslev og Ørsted efter Øthar, Sigerslev og Sigersted efter Sighar, Aarslev efter Aawer, et navn, der er kendt fra runestenene. Levbyerne er som løsebyerne ikke særlig talrige, af om ved 400 i hele Norden hører de 79 til paa Sjælland. Sted har endnu ikke mistet betydningen af enkeltmands bopæl, og lev maa indeholde betydningen af det enkeltmand overleverede, overgivne, indrømmede omraade.

Snarest vidner disse landsbynavne da om, at der efter den store tid med fælles grundlæggelser af landsbyer er fulgt en anden, da enkeltmand foretog nybrud af jord, som saa senere er vokset ud til en landsby, ganske som det skete adskillige aarhundreder senere, da torperne grundlagdes. En saadan nybygger har ikke altid behøvet at være i besiddelse af en hjulplov; *krogen*, en arð med en muldfjæl, kan have været tilstrækkelig. Alt i alt regnet blev godt og vel halvdelen af de landsbyer, der nu findes i Danmark og Skaane, grundlagt i denne tid, og det var denne mægtige indre kolonisation, der standsede udvandringen.

61. LANDSBYENS DRIFTSSYSTEM. Der kan nu ikke være tvivl

om, at den første driftsform i landsbyens agerbrug overalt var den, man senere betegnede som *alsædsbrug*. Det areal, der engang var taget under plov, vedblev man aar efter aar at besaa; vanskeligheden ved efter et eller flere aars forløb at tage ny jord ind til dyrkning vil fra først af have været alt for uoverkommelig. Paa det engang indtagne areal blev derimod jorden stadig lettere at behandle ved det aar efter aar fortsatte arbejde dermed; aar efter aar fjernedes sten, som ploven stødte paa, smaakrat og buske omhuggedes, ujævnheder i jordsmonnet udglattedes. Der var sikkert nok meget, man gik udenom; der blev ikke gravet mange grøfter til afledning af overfladevand, og rundt om i bymarken pløjede man udenom smaadamme og siger, som man pløjede udenom kratbevoksede smaabakker; endnu 1370 kan Roskildebispen fortælle os om, hvorledes der selv midt i en bymark er blevet staaende en hel lille skov.

Herved er nu ogsaa at erindre, at fra først af har landsbybedriften kun haft eet formaal: at skaffe hver husstand i landsbyen det nødvendige underhold; om at producere til afsætning har der ikke været tale. Kornet paa bymarken gav brød, øl og grød, men lige saa vigtigt for landsbysamfundet var kødet og flæsket, mælken og ulden, som husdyrene afgav. Derfor standsede landsbyens omraade heller ikke med den lille dyrkede bymarks grænse, selvom den aar efter aar skødes længere ud; under sig inddrog den overdrevet, kratbevoksede græsgange, hvor kvæget dreves ud, og skoven, hvor svinene oldenfededes, og rig var den landsby, i hvis nærhed der laa enge, hvor der kunde slaas hø til vinterfoder.

Efterhaanden afgrænsedes da udenom bymarken et udstrakt omraade, hvorpaa landsbysamfundet havde alderstidshævd, og som det ikke vilde være villigt til at indrømme udenforstaaende adgang eller brugsret til. Men indenfor landsbyfællesskabet blev det snart nødvendigt at bestemme hver enkelts del i den fælles ret; der var grænser for det antal kreaturer og svin, som fællesoverdrev og fællesskov kunde skaffe føden til, og det kunde ikke tillades den enkelte at udvide sit kvæg- eller svinehold saa stærkt, at det blev til skade for de andre. For bestemmelsen af det rette forhold mellem hver enkelt landsbybondes ret fandt man det retfærdige grundlag i hver enkelts del i landsbymarken; efter hver mands bolandel i marken bestemtes hans ret til, hvilket antal kreaturer han maatte sætte paa græs paa overdrevet, og hvilket antal oldensvin han maatte have paa skoven, fra først af vel ogsaa, hvor mange læs hø han maatte slaa i engen, hvor der var eng til landsbyen. Bolet blev da vel først og fremmest

8 agre i bymarken, men dets uadskillelige tilbehør var fra først af en forholdsvis andel i brugsretten af fælles eng, fælles overdrev og fælles skov. Saa langt landsbyens hævd gik, saa langt gik hver enkelt landsbybondes brugsret; hvad der laa udenfor al hævd, var *alminning*, hvor alle mænd nu som før havde en lige og ubestridt ret til at tage ny jord op til dyrkning.

62. ORNUM OG EJENDOMSRET. Det var dog ikke overalt i Danmark, at der i disse aarhundreder op til aar 800 grundedes landsbyer. Paa Bornholm er bebyggelsen gennem alle tider vedblevet at være enligtliggende bolsteder, og saaledes var særbosættelsen i enestesteder og enestegaarde herskende i de vestjyske hedeegne, særlig i Skodborg, Vandfuld og Hjerm herreder, ligesom ogsaa i dele af Vendsyssel. I det hele maatte landsbygrundlæggelsen bevirke en adskillelse i folket, der blev dybere og mere afgørende end nogen tidligere; den stillede saa at sige hver mand overfor et valg: enten indenfor eller udenfor landsbyfællesskabet.

Det kunde ofte være vanskeligt nok. Den mand, der selv eller hvis forfædre havde opdyrket et større stykke jord og afmærket det som sin særejendom ved at hegne det med stengærde eller grøfter, kunde finde det haardt nok, at han skulde opgive dette ved hans eget eller hans forfædres arbejde skabte særeje, fordi hans *grander*, hans nærmeste naboer, slog sig sammen om at anlægge en landsby; medens han vel paa den anden side indsaa den fordel, det vilde være for ham at medindgaa i det paatænkte landsby- og plovfællesskab. Ofte vilde han da stille som betingelse for sin deltagelse, at hans særeje holdtes udenfor fællesskabet, hvori han iøvrigt tog del og lod med de andre. Han opgav retten til selvstændig at udvide sit særeje, mod at dette anerkendtes som saadant indenfor fællesjorden. Derfor finder vi almindeligt rundt om i de danske landsbyer aarhundreder efter deres grundlæggelse saadanne jorder, der betegnes *ornum* af or, udenfor, og næmæ, tage; jorder, der dyrkes sammen med landsbyens hele mark, men som er særeje for en bestemt gaard i landsbyen. Et saadant ornum skulde være tydeligt afmærket; »er ornum i by«, siger endnu Jyske lov, »da skal hun være af arild og særmerckt met steen, eller met stabel, eller met grifft; hun rebis ey ved by, fordi hun skerter all by«.

Dette træk viser os ogsaa ganske tydeligt, at den privatejendomsret til jorden, der var skabt ved eget eller slægtens arbejde med dens opdyrkning, lige fra først af ingen modsigelse mødte, tværtimod fuldt anerkendtes. Alminningen var fri jord

for alle, men en mands arbejde med jorden skabte privat ejendomsret til den for ham og hans arvinger. Dette princip var ogsaa det herskende indenfor landsbyfællesskabet. Det var et arbejdsfællesskab, men hver enkelt mands del i arbejdsresultatet, den dyrkede jord, var hans særeje, som han havde fuldstændig fri raadighed over. Fra den foregaaende tid, familietiden, toges kun over i fællesskabet en forpligtelse for den mand, der vilde sælge sin ejendom, til først at tilbyde den til salg til sine slægtninge. Som saadanne slægtninge opfattedes dog aldrig i Danmark hans grander i landsbyen, og det turde være et afgørende vidnesbyrd om, at den danske landsby i sin oprindelse ikke var et slægts-, men et rent arbejdsfællesskab.

3. KAPITEL. HØVDINGENE

63. HØVDINGEN OG HUSTROPPEN. Uden nogensomhelst trang eller tilskyndelse til at indgaa i et saadant arbejdsfællesskab var naturligvis hele den overklasse, som allerede den foregaaende tid har udpeget for os som de rige og de mægtige. Der var, da hjulploven kom til Danmark, mange familier, der var velstaaende nok til selv og alene at drage sig den til nytte; ja, det er vel endog, naar man slutter tilbage fra den vej, landbrugsfremskridt i senere tider tog, naturligt at tænke sig, at dens anvendelse først optoges af disse rige og mægtige landbrugere, og at plovfællesskaberne fremkaldtes ved, at de mindre velstaaende ved forenede kræfter søgte at gøre sig delagtige i det fremskridt, som disse allerede alene og ved egne kræfter havde foretaget. For den rige og mægtige mand var anskaffelsen af en hjulplov, markudlægningen i agre og i det hele hans ejendoms udvidede agerbrug og kvægavl mere et middel end i sig selv et maal. Thi for ham bød langt mere end ager og eng skoven og skibet mulighed for rigdoms erhvervelse.

Naar i vaaren landsbybønderne paa grandestævne skændtes om, naar pløjningen skulde begynde, og hvem der skulde tage først fat, satte høvdingen sit fartøj i vandet eller lagde kølen til det. Til dets bemanding behøvede han imidlertid mere mandskab, end hans egen husstand kunde stille. Men der var ogsaa ledige unge drenge nok, som gerne vilde med paa færden, sønner fra andre bolsteder eller fra landsbyen, som ikke fandt

plads dær eller hvem bondekaar ikke tilfredsstillede. De sluttede sig som *venner*, *sinder* d. e. følgesvende, til den mand, der kunde blive deres fører, tog kost og bolig hos ham som *hjemtagere*, deltog i det arbejde, forberedelserne til søfærden krævede, som hans *huskarle*. De knyttedes sammen ved dette fællesskab i arbejde, udfærd og strid, og først og fremmest ved en hurtig opelsket, dyb troskab mod den fører, de havde sluttet sig til, som de sommer efter sommer fulgte paa udfærd, og i hvis hus de henlevede vinter efter vinter, saa at de efter aars samvær følte sig som et helt lille samfund for sig selv, en *inndrott*, hustrop.

Op over denne inndrott voksede da høvdingen, husfaderen, som *drotten*, hans hustru, husmoderen, som *drotningen*. Drotten havde naturligvis forpligtelser overfor sine huskarle; en runesten berømmer en drot for, at han »var mildest med mad«, gamle skjaldevers berømmer drotten som »ringgiveren«, »den glade giver«. Det samlag af mænd, der samlede sig om drotten, var dybt forskelligt fra landsbyens samlag; dær var det mange husstande, der forenedes; her var det een husstand, der udvidedes og samledes om en fører, en hovedmand, en *høvding*.

64. HØVDINGEGAARDEN. Høvdingegaarden voksede da op som et fuldstændigt modbillede til landsbyen. Den laa ved en aamunding eller dog med let adgang til havet, helst med skove, enge og græsgange om sig. Den skulde kunne rumme mange, derfor udvidedes huset, derfor var husstolper og lerklining ikke tilstrækkelig, men man maatte tage af skovens træer for at faa byggemateriale. Bjælkehaller rejste sig, med højsæder for drotten og drotningen og sidebænke, der om vinteren var fuldt besat af huskarlene, som medens arneilden lyste i de blanke vaaben, der var ophængt paa væggene, fortalte om bedrifter i forgangne somres færder eller planlagde nye for kommende somre.

Høvdingegaardens egentlige driftsleder blev nu husfruen, drotningen. Hende kom det til at paahvile, at der var klæder, mad og drikke nok til hele skaren. Naar med aabent vande mændene under drottens førelse for paa havet, blev det hendes sag at paase, at svine- og faareflokkene passedes og øgedes, at hornkvæg og fjerkræ formeredes, at tilstrækkeligt korn avledes til brødbagning og mjødbrygning, at ogsaa tranebær og porserakler samledes, thi naar de tilsattes byg, kom deraf en finere, mere berusende drik, en slags stærk frugtvin. Vinteren igennem havde hun ikke blot at lede den store husholdning, men ogsaa at sørge for, at uld spandtes og vadmel vævedes. Til alt dette maatte hun have

megen hjælp; den fik hun af *trælle*, der var gaardens ejendom som kvæget og dets afkom var det, mænd og kvinder, der som tyende i gaarden var uden al selvstændighed og personlig frihed. Der var vel nok saa ulykkeligt stillede mennesker i landet, at de selv søgte trællekaar; de fleste af trællene var dog hærtagne fanger, hjemslæbte fra fremmede egne som en del af drottens og hustroppens krigsbytte.

Hele denne store virksomhed havde sit faste grundlag, sin basis, i høvdingegaarden, der gik i arv fra fader til søn. Med den gik i arv ikke blot trælle og anden rigdom, men ogsaa selve førerskabet. Høvdingeslægten blev derved fornemmere end andre slægter, der blot var familie; den blev en adelslægt. Det gamle danske ord for slægt var *køn*, *cyn*, som det hed hos Anglerne endnu i England. Dette ord fik nu i høvdingeslægten en særbetydning; en høvdings søn var en *kon-ungr*, en søn af en fornem slægt. Dette ord blev grebet af huskarlene, og snart var enhver fører af et vikingeskib en søkonge.

65. SKIB OG VAABEN. Skibet, hvorpaa drot og huskarle foretog deres sommertogter, har vi i den egetræsbaad, der er fundet i Nydam mose i Sundeved. Den er noget forskellig fra Hjortespringsbaaden, bygget af 11 svære egeplanker, fem paa hver side og en godt 14 m lang kølplanke i et stykke, klinkbygget. Plankerne sammenholdes af store jernsøm og mellemrummene mellem dem er tættede med uldtøj og harpiksmasse. Stævnene, der var samlet til kølen med trænagler, rejste sig meget højt; baadens længde regnet mellem dens yderste spidser er 24 m, dens bredde midtskibs 3,4 m. Af mast eller sejl findes intet spor; et fremskridt er, at baaden er beregnet til at føres frem ved roning af 14 par aarer, af samme form som de endnu brugelige og 3,60 m lange; af næsten samme form er roret, der er fastgjort paa baadens styrbordsside, c. 3 m fra stævnen; aaretollene er fastbundet paa rælingen med basttove, saa at de let kunde vendes, naar der skulde ros i modsat retning.

Fartøjet var dog kun en del af den udrustning, udenlandsfærden krævede. Thi hvor faretruende end stormen og bølgen kunde rejse sig mod den aabne baad, dem kunde man dog undvige ved forsigtigt at følge kysterne, ved kun i magsvejr at ro fra kyst til kyst. Større var de farer, der truede fra menneskene. Naaede man den handelsplads, der var maalet, kunde det hænde, at der dær allerede laa købfarere, der ikke vilde give de nyankomne plads, eller at der opstod strid om handlerne; forsloges man til fremmed kyst, var kun ufred at vente, og mødte man paa havet et fremmed

fartøj, vilde selve uvisheden og angsten hos begge baades mandskab let fremkalde blodig kamp.

Derfor var gode vaaben ogsaa en nødvendighed for udenlandsfærden, og dem lærer vi for denne tid at kende fra de fire store mosefund: fra Thorsbjergmose i Angel og Vimose paa Fyen, fra Nydammose i Sundeved og Kragehulmose paa Fyen, de første vel fra 4., de sidste fra 6. aarh. Udviklingen fra Hjortespringfundet er ikke betydelig; træskjoldene har faaet et spinkelt metalbaand om randen og en hvælvet jernbule i midten, pilene har faaet jern- eller benodde og fire rækker fjerfaner, der styrede deres flugt fra buestrængen. Det almindeligt brugte angrebsvaaben var stadig de indtil 3,5 m lange kaste- eller stikspyd, der forekommer i tusindvis i mosefundene. Imod dem havde man nu som før hjelme og ringbrynjer, men kun faa mænd var endnu i denne tid i besiddelse af saa kostbar en udrustning.

66. GRAVSKIKKE. Saaledes var da disse aarhundreder en tid af en stor fremgang, men ogsaa en tid, da dybe modsætninger fæstnedes og uddybedes. I gravskikkene kan man ligesom se afspejlingen deraf i de forandringer, som sker med det medgivne gravgods. Det bestaar endnu noget ind i denne tid af de mere tilfældige smykker eller toiletteredskaber; men snart begynder noget ganske nyt, der efterhaanden bliver en fast skik: til den døde i graven hensættes visse sæt af mad- og drikkekar, paa øerne hyppigst af bronce, i Jylland oftest af ler, saa at de grave, hvori denne skik er fulgt, har faaet navn af lerkargrave. I en fuldt udstyret grav af denne karakter vil findes en stor flerøret krukke, en kande eller en flaske, et middelstort hankekar samt en kop; i reglen kun eet kar af hver slags, men jævnligt dog flere ensdannede; i mange grave har det hele system af fire slags kar været iagttaget, og ofte finder man endnu bevaret tydelige rester af de spise- og drikkevarer, de har indeholdt. Det er en gravskik, der, om den end synes at have været en ret kortvarig mode, afspejler den følelse af forøget materielt velvære, der maa have været fremherskende i tiden.

Medens denne gravskik antyder en fælles grundstemning, vil man i gravfæstelsesmaaden kunne finde udtryk for de fremvoksende samfundsmodsætninger; thi medens man vel fastholdt de store fælles gravpladser, trængte jordfæstelsen af ubrændte lig sig atter stærkere frem ved siden af ligbrændingen. Brandpletterne holdt sig længst paa Bornholm; i de øvrige dele af landet findes indenfor de samme gravpladser under flad mark alle arter af grave, kun erstattes stedse hyppigere stenkisten om det ubrændte lig af en

firesidet trækiste. Det er sandt, at ogsaa hos Romerne brugtes i samme tidsrum ligbrænding og jordfæstelse i flæng, men der kan dog næppe være tvivl om, at jordfæstelsen i denne tid i Danmark syntes den fornemmere begravelsesmaade.

67. JUELLINGEGRAVEN. Ejendommeligt belyst træder tiden allerede om ved aar 200 frem for os i fundet fra Juellinge ved Nakskov. Her var gravlagt de ubrændte lig af fire fornemme kvinder; de tres alder kunde bestemmes til 15, 30 og 60 aar; den 30-aarige maa have haltet stærkt. Gravlæggelsen var næsten ganske ens; en stor trækiste, støttet og dækket af sten, omsluttede den døde, der var nedlagt paa højre side med hovedet hvilende paa en pude, stoppet med græs eller fnug af dunhammerens kolbe. Den døde har været iført sin daglige dragt, sammenholdt af sølvspænder; i haaret har hun sølvnaale, om halsen et smukt smykke af sølv og guld; den 30-aarige kvinde bar tillige en guldring paa inderste led af højre haands ringfinger. Ved hovedet var stillet et toiletteskrin af træ, med broncelaas, men aabent, deri en benkam, en saks og en lille kniv af bronce, en fin naal af ben eller bronce. Dertil var i hver grav nedsat en stor broncekedel, fyldt med tranebærvinen, en bronceøse og en broncesi, der i den 60-aarige kvindes grav var anbragt i selve den dødes haand. Ved siden af kedlen laa et par drikkehorn og to ens glasbægre, over kedlen var sat et træfad med okse- og svinekød, og udenfor hele kisten laa tillige et ungt faar, skaaret i to stykker. Saaledes var disse døde kvinder da omgivet af alle det daglige livs nødvendigste ting, som de kunde tænkes at faa brug for i dødsriget.

4. KAPITEL. GUDSDYRKELSE

68. NERTHUS. Som i gravskikkene afspejler tiden sig i gudsdyrkelsen. I aaret 98 skrev Romeren *Tacitus* en skildring af de germanske folk og stammer, saavidt han havde hørt om dem; som bosatte ved Elbens udløb nævner han syv stammer, deriblandt Angler, Varner, Jyder og Reudigner. Om disse syv stammer fortæller han videre, at de i fællesskab dyrkede *Nerthus*, og han tilføjer som forklaring, at det er jorden som moder, altsaa den ældgamle agerbrugs- og frugtbarhedsgudinde, som under forskellige navne dyrkedes i alle middelhavslande, og hvis kultus dær var saa

gammel som agerbruget selv. Til denne naturlige og rigtige sammenstilling var Tacitus sikkert kommet ved, hvad han havde hørt om den maade, hvorpaa Nerthus dyrkedes, fordi denne ganske svarede til den romerske kultus af *Cybele*, den store moder. Han fortæller derom: »paa en ø i oceanet findes en hellig lund og i denne en indviet vogn, der er tildækket med et klæde, og som kun præsten maa berøre. Han mærker, naar gudinden er tilstede i dette lønlige gemme, og naar hun da kører afsted paa sin vogn, der trækkes af køer, ledsager han hende i dyb ærefrygt. Da er der glade dage, og der er fest paa de steder, hun værdiges at komme til og besøge. Krig begyndes ikke, der gribes ikke til vaaben, alt jern er gemt hen. Man bryder sig kun om fred og ro, og det varer ved saa længe, indtil præsten bringer gudinden tilbage til det hellige sted, fordi hun har faaet nok af at færdes mellem menneskene. Dær vaskes saa vognen og tæpperne og, hvis man tør tro det, guddommen selv, i en skjult liggende sø. Afvaskningen besørges af trælle, som søen straks efter opsluger; derfor vækker den en hemmelighedsfuld rædsel og en hellig uvidenhed om, hvad det er, som kun de, der skal dø, faar at se«.

Maaske kan vi til Tacitus beretning føje et billede af selve vognen, thi i Deibjergmose ved Ringkøbing har man fundet en vogn, der ganske vist er et par aarhundreder ældre, men som har tjent en saadan kultus. Den er firhjulet, lille, men af fuldendt form, helt af asketræ og med skønne broncebeslag; hjulene har 14 eger og en fælg af et langt stykke asketræ, bøjet sammen under ophedning og derefter omgivet af en solid jernskinne, lagt paa i glødende tilstand.

69. AGERBRUGSKULTUS. Til grund for den gudsdyrkelse, der knyttede sig til agerbruget, laa som allerede sagt overalt i verden under meget forskellige udformninger de samme forestillinger om naturens og livets genfødelse og frugtbarhed. Det er grundbetingelserne for agerbrugets og dermed hele menneskesamfundets trivsel; og de hellige handlinger, man aar efter aar paa de for agerbruget og naturen afgørende tidspunkter udførte, skulde tjene til at styrke genfødelsen og frugtbarheden. Pløjning eller saaning kunde være tidspunkter for saadanne kultushandlinger; men almindeligst henlagdes de til det tidspunkt af foraaret, da væksternes første ny udfoldelse ret blev synlig. I Danmark er bøgeskovens udspring den skønne aabenbaring af dette tidspunkt; maaske var det ogsaa den, der belærte Nerthuspræsten om, at nu var gudinden kommet tilstede; i alt fald var Nerthusfesten vistnok en foraarsfest. Ved denne traadte som i enhver agerbrugskultus gudsdyrkelsens samlende magt

stærkere frem; processionen om gudindens vogn, det hellige optog, hvortil saa mange som muligt af hendes menighed samledes, var det betydningsfulde træk; thi overalt hvor hun kom hen og i de vide kredse udenom, hvorfra der kom deltagere i hendes færd, gav hun sikkerhed for fred, frugtbarhed og »god aaring«, god høst.

Denne agerbrugskultus forligedes nu let med ældre former for gudsdyrkelse og optog dem derfor i sig. Nerthusprocessionen var en stor og virkelig udførelse af, hvad soldyrkerne alene symbolsk og ceremonielt havde villet bevirke ved den bevægelige solvogn; den rene soldyrkelse gik derfor hurtigt op deri og forsvandt. Ogsaa dyrkelsen af træet gled ind deri, fordi menneskene i træet dyrkede netop den vækstguddom, som nu saa langt rigere udformedes i agerbrugets helt personlige guder. Tidligt forenedes agerbrugets foraarsfest og dyrkelsen af træet i dansen omkring majtræet og alle de skikke, der knytte sig dertil; af hvilke valget af en majbrud ikke er den mindst betydningsfulde, fordi den viser tilbage til, at agerbrugets frugtbarhedsguddomme tænkte ikke alene paa planterne og dyrene, men ogsaa paa menneskene. De freds- og glædesfester, Nerthusdyrkelsen foraarsagede, har sikkert ogsaa haft menneskenes formerelse for øje. Dog trællene, der styrtes i søen, vidner om, at agerbrugskultusen med al sin vennesæle menneskelighed var fuldt klar over, at prisen for livets genfødelse er døden.

70. NORDISKE AGERBRUGSGUDER. Vi ved ikke, hvorledes den gud eller det guddomssymbol saa ud, der førtes om paa Nerthusvognen; vi tør ikke forkaste Tacitus meddelelse om, at det var en gudinde, skønt hendes navns endelse paa -us er udpræget mandlig. Det er nu heller ikke i religionshistorien saa uset, at guder skifter køn, naar de kommer til nye egne; sikkert er det, at Nerthus gengiver den mandlige nordiske gud *Njørd*; maaske fordi agerbruget syntes Danskerne en saa udpræget mandlig syssel. Stednavne kan vel vise os Njørds dyrkelse i Danmark; paa Fyen findes to Næraa d. e. Niartharhøghæ, Njørds høje, hver i sin af Fyens to ældste bygder, ved Helsingborg findes et Nærlunde; hans navn indgaar vel i Jardelund i det slesvigske Kærherred, i Jørlunde og Nærum i Nordsjælland. Selv i den senere digteriske nordiske mytologi bevarede Njørd dog som hustru sin tvillingsøster, Tacitus Nerthus; det er symbolsk, at han som anden hustru dær fik ogsaa jættedatteren *Skade*, der er det personificerede Skandinavien.

Stærkere træder dog det kvindelige princip frem i det gudepar, der snart afløste disse i nordisk agerbrugskultus, og gjorde Njørd

alene til en gud for skibsfarten, ikke fordi han som gud hørte søen til, men fordi foraaret løser ogsaa skibsfartens lænker. Dette gudepar var *Frey* og *Freyja*. Frey betyder herre, og hans sejr over Njørd vil maaske sige, at herrernes, gaardenes gud, sejrede over Njørd, bøndernes gud. Disse to guder, Njørd og Frey, var dog eet og det samme, fader og søn, begge agerbrugets guder, som gav god vækst og aaring; Freyja var mere udpræget elskovens og frugtbarhedens gudinde, og maaske spaltedes frugtbarhedens gudinde i Danmark og Norden i flere lokalt udformede gudindeskikkelser, ikke blot i den senere digteriske, men ogsaa i den rituelle verden, i *Ydun* og *Gefion*, den givende, der maaske er blevet dyrket i og har givet navn til Gentofte. Ogsaa Frey selv var mere end Njørd avlingens gud, den kvindelige frugtbarhed omskabt til den mandlige avlekraft, tydeligt tilkendegivet paa de kendte afbildninger.

Dyrkelsen af Frey var mere svensk end dansk. I Danmark minder vel Frølund paa Sjælland og Frøbjerg bavnehøj paa Fyen om hans navn, maaske ogsaa Frøbøke og Frøsli i Halland; men i Svealand var han hovedguden; des vigtigere er det til støtte for Tacitus meddelelser om Nerthusdyrkelsen at bemærke, at Freys dyrkelse dær havde ganske den samme form. Upsala var hans hovedsæde, og ganske som Nerthus kørtes hans tilhyllede billede omkring, her blot ikke i foraaret, men ved vinterens komme, og da ledsaget af en præstinde, der forestillede hans hustru; det er tillige klart, at et led i hans dyrkelse har været en sakral prostitution, en offentlig prisgivelse af kvinder til gudens ære. I Upsala fører guden navnet Yngve-Frey, et navn, der minder om, at allerede Tacitus havde betegnet de syv Nerthusdyrkende stammer som *Ingvæones*, og som genfindes i Bjovulfdigtets *Ingwine*, Ings venner. Den langt senere nordiske gudelære gav alle disse guder fællesnavnet *Vanerne*, maaske de straalende, venlige guder.

71. VAABENGUDER. Agerbrugsguderne kunde ikke drage al ældgammel og rodfæstet kultus til sig; de kunde forandre gravofret, de kunde drage dyrkelsen af træet til sig, men ikke dyrkelsen af vaabnene: sværdet, øksen og spydet. Det tager dog lange tider, inden denne kultus udformer virkelige gudeskikkelser; længe finder vi kun symboler. Det hellige hammertegn er overalt i Europa et fællessymbol for dyrkelsen af lynets og øksens gud, og det findes hyppigt; dertil kommer saa andre symboler: triskelen, hagekorset og slangen. Særlig hyppigt findes disse tegn paa de saakaldte *brakteater*. Det er efterligninger af romerske og byzantinske guldmønter,

forfærdigede i Danmark i 6. aarh., tynde, runde guldplader, oftest med et mandshovede som møntens kejserbillede og med en raa gengivelse af møntens omskrift; en gennemboring eller øsken viser, at de har været brugt som hængesmykker, en triskel eller et hagekors, nu og da to slanger, at det er amuletter. Men er mandshovedet et gudebillede?

Først om ved aar 700 finder vi, og da i Sverige, tydelige billeder af vaabenguderne; en bronceplade fra Øland viser en med sværd og spyd væbnet mandsskikkelse med ulvehoved og lang, tyk dyrehale, en anden en med hjelm, skjold og spyd væbnet rytter, ledsaget af to fugle og en slange, der rejser sig foran hesten. Den sidste er sikkert nok *Odin*, den første maaske *Tyr*. Tyr er sværdets guddom; sværdet er »Tyrs stridsild«, naar sejrsruner ristes paa sværd, skal Tyrs navn nævnes; dansen mellem sværd er en særlig kultushandling til hans ære; Romerne gengav hans navn ved *Mars*. Som personlig gud er han mere tysk end dansk, Schwaberne dyrkede ham, og Sachserne har maaske deres navn (*sax*, sværd, *notas*, dyrkere) af et sværdets kultusfællesskab. Odin er oprindelig spydets gud, han er »geirs drottin«, spydets herre, naar han slynger sit spyd over en hær, vier han den til sig, til døden, derfor er han ogsaa de dødes, sjælenes fører, hvorfor Romerne gengiver hans navn ved *Mercur*, der havde samme hverv i deres gudeverden; ravn og ulv, valpladsens hungrige eftersøgere, er hans ledsagere; ogsaa han er som Wodan af tysk afstamning. *Thor* endelig, tordenens og hammerens gud, har sikkert sit navn af den keltiske tordengud *Tanaurus*, og Romerne erkendte ham som saadan ved at kalde ham *Jupiter*; han er eller bliver dog i sin videre udvikling mere nordisk og efterhaanden mere dansk end de to andre vaabenguder.

72. OFRINGER TIL GUDERNE. Alle disse guder krævede hver efter sin art ofre af selve det, de beskyttede og gav deres velsignelse. Vaabenguderne forlangte ikke blot den besejrede hærs sjæle og lig, men ogsaa de tagne krigsfanger, den overvundne krigerskares vaaben og hele krigsudstyr; derfor er de store mosefund ligefra Hjortespring til Kragehul nedlagt med deres tusinder af vaaben, sønderbrudte og ødelagte netop for at vise, at den sejrende hær gav krigsguden, snarest *Odin*, sejrfaderen, dette uhyre krigsbytte. Mosefundene er en sen og mægtig forstørret gentagelse af den ældre tids offerfund; disse er ellers ophørt, fordi de herskende agerbrugsguder krævede ofre af en anden art, af markens afgrøde og dyrenes avl.

Agerbrugskultusen førte naturligt med sig, at de store ofringer fandt sted i efteraaret, naar alle de husdyr slagtedes, som man ikke havde mulighed for at overvintre, eller ved midvinter, ved juletid, naar man tog overblik over, hvad forraadet endnu tillod at afse. Deraf kom den for norden særlige offerskik *blotet;* i vintertiden samledes man til fester, hvis vigtigste handling var, at man med slagtekvægets, offerdyrenes blod besmurte de raa symboler eller billeder, der fremstillede guderne, hvorefter den hele forsamling i fællesskab nød offerdyrenes kød i et højtideligt og festligt maaltid og samvær, hvorunder menneskenes indgroede taletrang fik afløb i mangehaande festtaler om, hvad det kommende aar kunde og burde bringe, naturligvis med gudernes hjælp. Festspisen ved denne lejlighed var hestekød, baade for dets velsmags skyld, og fordi hesten var et saa sjeldent og kostbart dyr. Disse efteraars- og vinterblot var vistnok store festligheder; men de gjaldt dog altid mindre kredse, var af mere privat natur. En mand kunde, om han vilde, blote for sig selv; ofte sluttede dog en mindre kreds sig sammen om blotet, og hvor en høvdingegaard dannede et naturligt samlingspunkt, sluttede en videre kreds sig let om høvdingen som blotets udfører og vært.

73. OFFERFESTERNE. Ganske anderledes storslaaede var de foraars- og sommerfester, som agerbrugskultusen skabte, og hvortil fra forskellige bygder og stammer menneskene strømmede sammen. Nerthusfesten er det første sikre eksempel paa en saadan sammenstrømmen af folk fra syv forskellige stammer til et fælles kultussted og en fælles kultusfest; thi naturligvis har gudindens rundkørsel ikke kunnet omfatte besøg i alle de syv stammers hovedbygder, det vilde have taget alt for lang tid. Naar Upsala blev stedet for Freydyrkelsen, vilde dette kun sige, at i Upsalas hovedfest kunde deltage alle fra de upsvenske bygder, der vilde drage dertil. Paa samme maade har der ogsaa i Danmark dannet sig fælles kultussteder for naturligt afgrænsede omraader, hvortil aarligt til samme tidspunkt er mødt frem alle de af forskellige bygder og stammer, der vilde deltage i festen.

Midt i Jylland ligger Vi-bjerg, den hellige høj, paa et sted, hvor tre jyske stammers, senere syslers, omraader støder sammen: Ommer-, Salling- og .Løversysler; den er et midtpunkt ogsaa for Himmer-, Aabo- og Harbosysler, i hvis navne ogsaa gamle jyske stammenavne skjuler sig; bag ved ligger mod nord Ty og Vendsyssel, medens alle de sydligere sysler: Jelling, Almind, Varde, Barved, Ellum og Isted har navn efter en by i syslet

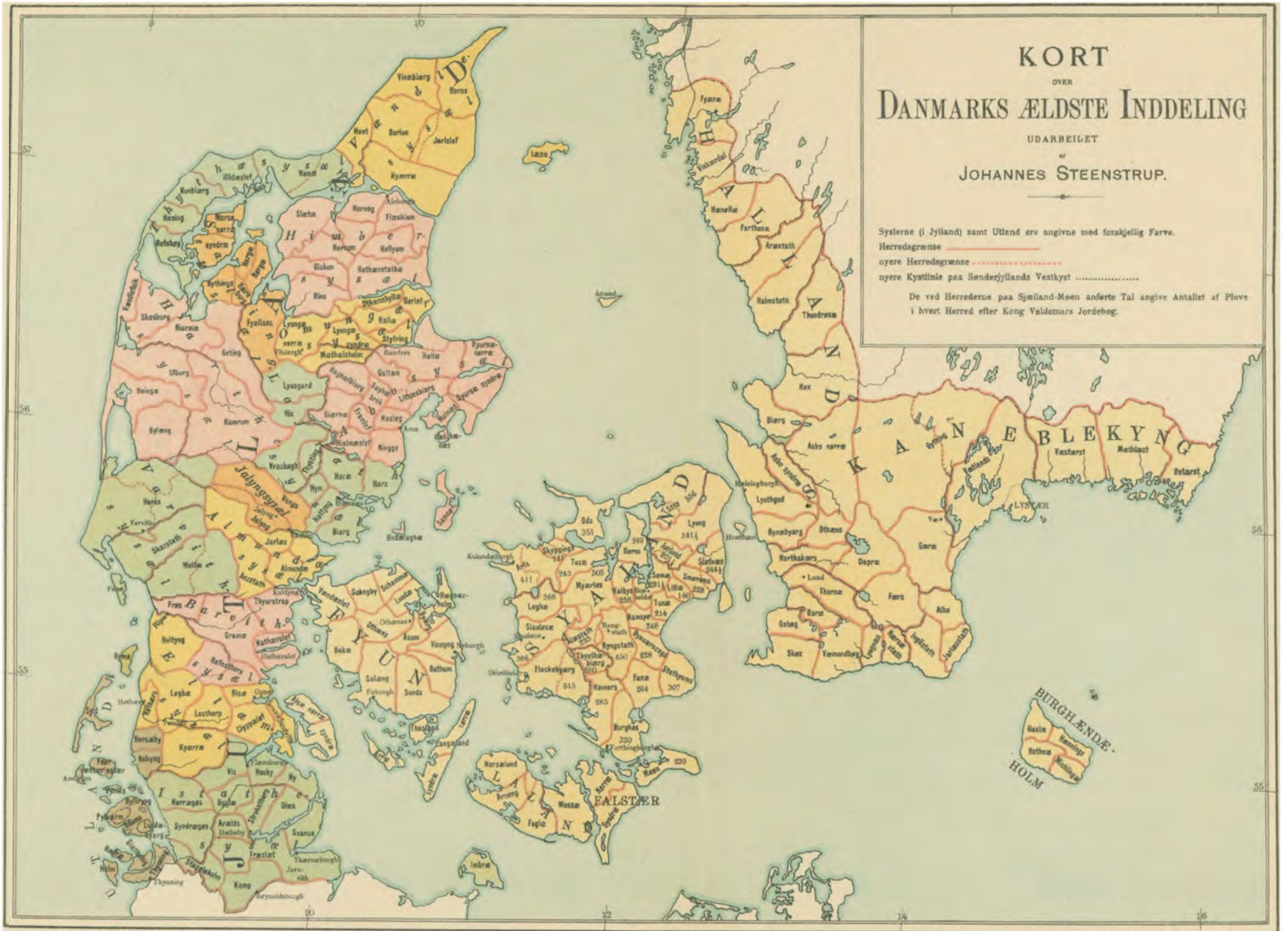

Andreasen & Lachmann.

selv og derfor sikkert nok skylder en senere administrativ ordning deres oprindelse. Dette Vibjerg har fra meget gammel tid været et fælles kultussted for hele Jylland, har ogsaa draget Fyenboerne til sig; det er fristende nok at tænke sig, at det er i Viborg sø, at gudinden Nerthus tvættelse har fundet sted. I Viborg fejredes de store foraars- og sommerfester, der skulde sikre det hele land fred og god aaring. Og her har da de rigtigt store ofringer fundet sted, som agerbrugsguderne saavel som vaabenguderne forlangte, ofringer af et bestemt tal af alle levende væsner, deraf ogsaa af mennesker; thi som vaabenguden forlangte ofring af krigsfanger for sejren, forlangte agerbrugsguden menneskeofre for livets genfødelse gennem død.

5. KAPITEL. RETSSAMFUNDET

74. LOV OG RET. Overalt, i menneskelige og guddommelige ting, kan vi da nu se disse fjerne aarhundreders modsætning mellem landsby og gaard, mellem bonde og drot; men det billede, som her i faa ord er ridset op, viser modsætningen skarpere, end den i virkeligheden var eller fra dengang følтes. Thi stærkere end al modsætning var dengang som nu den samvirken, som samleven gør nødvendig for hvert eneste slægtled. I denne samvirken var landsbyen dengang førende; landsbyen er nu engang den kerne, hvoraf Danmark som retssamfund og politisk samfund har udviklet sig, i landsbyen begyndte det arbejde, hvoraf folk og rige byggedes op.

Landsbyen fordrede, at slægtled efter slægtled aar efter aar traf en række fællesbestemmelser, paa stævner af grander, naboerne indenfor landsbyen, maatte pløjning og græsning, saaning og høst aftales, og lidt efter lidt fæstnede disse aarligt tilbagevendende beslutninger sig som faste regler, landsbyens vedtægter, hvis overtrædelse maatte sones med *vider*, bøder til landsbysamfundet. Sikkert mente ogsaa landsbyens bønder og deres kvinder, at som faste regler bestemte deres arbejde, burde ogsaa alles livsførelse, alles personlige forhold være underlagt faste, ensartede regler. Det er netop den primitive samfundsfølelses første ide, at ud i de yderste enkeltheder bør de samme regler beherske alle samfundsmedlemmers liv og gerning i alle forhold.

Snart blev det klart, at et saadant fællesskab maatte strækkes videre end til den enkelte landsby. Der var de rent praktiske tilfælde, at landsby maatte have sin ret afgrænset overfor landsby; markeskel maatte fastsættes; og hvor landsbyer laa nær hverandre, opstod let et sammensat fællesskab, hvor overdrev og skov benyttedes af flere landsbyer — et forhold, der i adskillige tilfælde vedblev at bestaa, saalænge landsbyfællesskabet i det hele bestod — og hvor der derfor kunde opstaa strid om benyttelsen deraf. Ganske samme tvivlsmaal kunde opstaa i forholdet mellem landsbyer og gaarde.

Da nu den første betingelse for en bygds hele liv og arbejde var, at der var fred i bygden, blev det nødvendigt, at der indenfor den fandtes et sted, hvor alle tvistemaal, der forstyrrede freden, kunde bilægges og afgøres. Selv i de ældste endnu meget smaa bebyggelser har man følt nødvendigheden af et saadant retsstiftende midtpunkt; det synes i alt fald, som om de to ældste bygder i Fyen, der hvad gudsdyrkelsen angaar, samledes om hvert sit Næraa, ogsaa har haft hver sin *maalhøj*, sit tingsted, hvor tvistighederne, *maalene*, er blevet afgjort. Men det ældste helt sikre vidnesbyrd over bygdernes naturlige trang til samling om en fælles lov og ret er Danmarks ældgamle inddeling i herreder.

75. HERREDERNE. Ordet *herred* er saa gammelt, at det skriver sig fra en tid, da ordet *hær* endnu ikke havde nogen militær betydning, men blot betød en skare, en hob, medens *red* er et afsvækket *raiðu*, følge; et herred er da et skarefølge, en bygd. Der kan være en formodning for, at herreddannelsen først er begyndt i Jylland; men saa naturlig var den, at der ikke er grund til at tro, at det er derfra, den har bredt sig videre til øerne og Skaane. Det kan kun siges, at den er senere og overført til Bleking, hvor selve herredsnavnene: det østlige, mellemste og vestlige herred vidner derom, og til smaaøer som Falster, Langeland og Als, der hver har et Nørre- og Sønderherred, formodentlig ogsaa til de dengang saa svagt befolkede dele af det sydlige og sydvestlige Slesvig. I Danmark, de skaanske provinser og Slesvig medregnet, blev herredernes antal omtrent 200.

Ud af deres navne kan man læse hele deres tilblivelseshistorie. Mange herredsnavne vidner om, at deres omraade var bestemt ved de rent naturlige forhold: et Kærherred findes i Vendsyssel og i Slesvig, begge steder omfattende en med kær- og engstrækninger opfyldt egn; i Skaane findes det af Helgeaa gennemstrømmede og af mange søer fyldte Wætlands, vaadelands, herred.

De store aaer afgiver atter og atter herredsgrænser; Gudenaa, Skernaa og nogle andre aaer omfatter som en holm imellem sig Mæthælsholm, Middelsom herred. Sletten i det nordvestlige Fyen blev Vændæslet herred, nu Vendsherred, fordi havet her vender sig om landets hjørne, som Limfjord og Vesterhav vender sig om Vændlefolk, Vandfuld herred. Et Horns herred findes, hvor landet springer frem i Blaavandshuk, Skagens gren og mellem Isefjords to arme.

Mere end halvdelen af de 200 herreder har dog navn efter den betydeligste landsby indenfor dets omraade: Halmstad, Ringsted, Slagelse, Skovby, Børglum (Burlum), Jerslev, Gislum, Støvring, Jelling, Haderslev og Klippelev herreder er eksempler nok paa, at landsbyen var før herredet. Og endelig viser navne som Refshøg, Refsherred i Thy, Hasløg, Haslehrd. ved Aarhus, Vrazhøg, Vradshrd. ved Horsens og andre dermed overensstemmende som Lithæsbiarg, Lisbjerghrd. ved Aarhus os tydeligt, hvad der var formaalet med herredsdannelsen; thi i disse herredsnavne ligger gemt navnet paa den maalhøj, der var herredets forsamlingssted, hvor dets ting sattes og dets trætter afgjordes.

76. TINGET. Tingstedet var altsaa en fritliggende høj i herredet, hvortil der var lettest mulig adgang for hele dets befolkning. Fem aarhundreder senere end den tid, vi her taler om, siger den sjællandske lov: »det skal man og vide, at ting skal tre have: stedet og tiden og folket.«

Folket var herredets landsbybønder og høvdinge; tolv eller i det mindste syv af dem maatte være mødt, for at tinget kunde anses for beslutningsdygtigt.

Tiden var en bestemt ugedag, fra midmorgen til midaften. Maaske har tingene engang regnet med en femdages uge, der vel har været den oprindelige danske uge, thi *femt* er endnu i 13. aarh. en retstermin. Tidligt er dog fra Romerriget syvdagesugen naaet herop. Beviset er, at i ugedagsnavnene omsattes de romerske guder til de tilsvarende nordiske hedenguder. Marsdag blev til Tyrsdag, Jupitersdag til Thors, Venus dag til Frejas; Odin fik sin egen dag mellem Tyrs og Thors, sol og maane hver sin dag; tilbage blev alene Saturns dag, der i Danmark, fordi ingen gud svarede til Saturn, beholdt det hjemmegjorte navn løverdag, vaskedag. Siden syvdagesugens gennemførelse blev herredernes tingdage fastsat til samme dag deri, gerne tirsdag, torsdag eller lørdag.

Stedet endelig var tinghøjen; tingets ydre apparat det

enklest mulige: fire i firkant stillede tingsten forbandtes med fire tingstokke, afkvistede trægrene eller træstammer, senerehen brugte man brædder, saa de fire tingstokke blev til fire tingbænke. Paa disse tingstokke tog de ældste eller mægtigste og derfor som regel mest retskyndige herredsmænd plads; indenfor tingstokkene optraadte med klager og modklager bønder, der havde sager at forelægge tinget; udenom stod alle de tilstedeværende bønder fra herredet, der udgjorde tingalmuen, og som under ledelse af de retskyndige afgav tingets endelige kendelse. Som udviklingen skred frem, blev disse kendelser til en samling retsregler, hvis indhold ved mundtlig overlevering fra slægt til slægt bevaredes hos de retskyndige.

77. TINGETS RETTERGANG. Tinget blev da først og fremmest herredets fælles mødested, hvor mand mødte mand, allehaande aftaler kunde træffes, mellemværender afgøres ved godvillig forhandling. Snart ogsaa det sted, hvor alle vigtige retshandeler kunde afsluttes, særlig overdragelse af jordejendom, hvilket skete under den form, at sælgeren lagde en klump af ejendommens jord i køberens kappeflig eller skød, hvorfor ceremonien kaldtes *skødning*. Dernæst kunde en mand paa tinge kundgøre en sag, han ønskede bragt til hele herredets kundskab; *tinglysningen* er sikkert saa gammel som tinget selv; vilde en mand lyse børn udenfor ægteskab i kuld og køn, var tinget det dertil egnede sted. Her kunde endelig en mand i fornødent fald skaffe sig vidnesbyrd om, hvad hans herredsbønder mente om ham; *tingsvidnet* var saa gammelt som tinglysningen.

Iøvrigt greb tinget ikke ind, hvor det ikke var nødvendigt; den gamle familieret respekterede det; frænder maatte afgøre arvetvistigheder, naar de kunde det; selv ægtemandens drab af horkarl og hustru skulde blot tinglyses ved, at selve de blodige sengklæder bragtes til tinget. Strid om markeskel maatte afgøres af de ældste bønder i landsbyen eller herredet og paa selve aastedet ved, at skellet blev bestemt og afmærket.

Men al strid, som ikke saaledes lod sig afgøre, maatte tinget søge at bringe ud af verden. Herved var det tingets første formaal at genoprette freden i herredet ved sin kendelse. Tinget tiltog sig derfor ikke magt til at afgøre, hvem af parterne der virkelig havde ret; det var ogsaa umuligt for en forsamling, der mødtes om morgenen og spredtes igen op ad eftermiddagen, at afgøre, hvem af parterne indenfor de fire tingstokke, der virkelig havde retten paa sin side. Hvad det gjaldt om, var alene at finde en praktisk form

for en afgørelse af striden og dermed for fredens genoprettelse. Ud fra denne tingets betragtning kom sagsøgeren til at staa som den egentlige urostifter, en betragtning, der er dybt menneskelig og derfor endnu ikke udryddet i Danmark saa lidt som andetsteds; hvad det gjaldt om, var at sikre sagvolderen, sagsøgte, en adgang til at afvise sagsøgerens sigtelse.

Derfor gik tingets praksis væsentligt ud paa at fastslaa, ved hvilken *lov*, ved hvilket formelt bevismiddel den sagsøgte kunde fri sig for anklagen. Et fortrinligt middel hertil fandt tinget tidligt i mededen. Hvis et antal, i alt fald elleve, af herredets bønder sammen med sagsøgte vilde sværge paa, at de efter deres kendskab til ham ansaa hans benægtelse af den sag, han søgtes for, for rigtig og sandfærdig, vilde tingets retskyndige mænd anbefale tingmændene, de fremmødte bønder, at afgive kendelse om, at han dermed var fritaget for sagsøgerens sigtelse. Det kunde ganske vist have sin vanskelighed, hvor sagsøgeren havde to vidner at fremføre til fordel for sig, men dertil var dog at sige, at de to vidner maatte gøre det højst vanskeligt for den sagsøgte at opnaa, at elleve mænd erklærede sig villige til at være hans mededsmænd.

78. TINGETS BØDER OG STRAFFE. Kunde sagsøgte ikke fremskaffe de nødvendige mededsmænd, faldt tingets kendelse naturligvis til fordel for sagsøgeren; hans paastand toges til følge, og sagsøgte havde at udrede til ham, hvad der var sagens genstand, i de tilfælde, hvor sagen drejede sig om ting. Men de sager, der mest forstyrrede freden i herredet, var slagsmaal i landsbyerne, hvor sagsøgeren havde at klage over tilføjede saar eller lemlæstelser; undertiden var sagsøgeren endog en søn af en bonde, der var blevet dræbt i slagsmaalet.

I saadanne tilfælde blev det tingets sag at fastsætte en passende bøde for sagvolderen at betale til sagsøgeren; ogsaa ellers blev det nødvendigt for tinget at fastslaa, at en tabt sag kunde afgøres med bøde. Den bødetakst, der overalt i Danmark var den almindelige ved tingene, er ejendommelig ved, at den hviler paa et tolvtalssystem, et tydeligt vidnesbyrd om, at den som de norske loves mandsbøder er at føre tilbage til en tid, da i alle betalinger det romerske pund endnu var herskende, med dets tolvdeling i guldører, der først mellem 500 og 800 omsattes til sølvmark; derfor er 3 mk.s og 9 mk.s bøder de staaende satser. Den fulde mandebod sattes i Skaane og Sjælland til 15 mk., i Jylland til 18 mk. sølv, oprindelig 15 og 18 guldører; derefter beregnedes bøderne for lemlæstelser; for tab af tunge, næse, øjne, hænder, fødder

eller mandligt lem var at bøde fuld mandsbod; for eet øje, een haand eller een fod halv mandsbod, for eet øre eller een tommelfinger fjerding mandsbod, for andre fingre halvdelen deraf; og saaledes fastsattes bøder for andre saar og hug med skarpe vaaben eller stok. Hele dette fint udtænkte bødesystem viser, at slagsmaal i landsbyerne, lige til manddrab, af bønderne, der udgjorde tingalmuen, alene betragtedes som retsbrud, der kunde sones ved bøder, ikke som sager, der nødvendigt maatte afgøres udenfor tinget ved blodhævn.

Dog var der et par arter af sager, hvori tinget tiltog sig en straffende myndighed paa hele samfundets vegne. En af dem var tyveri. I alle primitive agerbrugssamfund, hvor privatejendomsretten anses for samfundets grundvold, men hvor politisikkerhed ikke forefindes, maa tyveri naturligt anses for en forbrydelse mod samfundet selv og derfor straffes haardt; endnu til vore dage straffedes i Danmark marktyveri haardere end andet tyveri. For tyven gjaldt dødsstraf ved hængning; man ser overgangen: bonden har fra først af ret til selv at tage tyvens som horkarlens liv, naar han griber ham paa fersk gerning; senere skal han tinglyse ham, føre ham til tinget med tyvekosterne bundet paa hans ryg, saa skal tinget uden dom udføre hængningen, som det skal hænge den for tyveri sigtede, der ikke kan fri sig for anklagen ved lov, det retslige befrielsesbevis.

Det samme gjaldt den, der sigtedes for mord, hemmeligt eller ikke vedgaaet drab. I saadanne sager hævdede dog tinget, at den for tyveri eller mord sigtede, selv naar sagsøgeren havde to vidner, kunde rense sig ved *jernbyrd*. Dette bevismiddel, der maaske er indkommet i dansk ret ved paavirkning fra keltisk, bestod i, at den anklagede enten skulde bære et glødende jern i sin haand ni fod, inden han skød det fra sig (*skudsjern*), eller at han, og det gjaldt særlig tyverisager, skulde kaste det i et trug, der stod tolv fod borte fra ham (*trugsjern*), eller at han skulde gaa paa bare fødder over tolv gloende plovjern (*skraa*). Tre dage efter prøven faldt kendelsen; var haand eller fod uskadt, var han uskyldig; i modsat fald var døden ham vis. Den hele ceremoni, thi andet var dette bevismiddel jo ikke, forklares ved den sky, tinget følte for at tage et menneskes liv, selv hvor der var to vidner paa hans brøde; tinget foretrak at skyde en dømmende gud mellem sig og forbryderen, der fældedes, ikke ved tingets, med ved en guds dom.

79. LANDSTINGET. Naar herredstinget havde dømt, var freden

genoprettet i herredet, hvis den ved tingets dom fældede respekterede dets dom; hvis ikke, havde herredstinget ingen anden myndighed end at erklære ham for *fredløs*, udstødt af det samfund, hvis retskendelse han ikke havde villet anerkende, udstødt af alt menneskeligt samfund, hvorfor han ustraffet kunde dræbes, hvis en herredsbonde tilfældigt traf paa ham. Den fredløshedsdom, som herredstinget kunde udtale, fik dog snart en videre virkning derved, at herrederne naturligt sluttede sig sammen i lande. De store offerfester samlede dem; aarligt tilbagevendende affødte de nye større ting, der blev mødesteder og dermed retsmidtpunkter for mange herreder. Øst for Øresund opstod saaledes en retskreds for Skaane, Halland og Bleking med et mødested ikke langt fra Øresundskysten; vest for Storebælt samledes herrederne om Viborg; Sjælland og øerne syd derfor fik et fælles mødested ved Ringsted. De menneskeofringer, som guderne krævede, blev her fuldbyrdede, krigsfanger, hvis man havde dem, fra herrederne bragtes hertil tyvene og morderne, i nødsfald føjedes dertil trælle. Kort efter aar 1000 ved bisp *Thietmar* af Merseburg at fortælle, at hvert niende aar i januar kom de danske sammen i Lejre, og da blev der ofret 99 mennesker, 99 heste, samt hunde og haner. Det er en forhaabentlig stærkt overdreven beretning, der synes at sammenblande juleblot og landstingshenrettelser.

Af offerfesten kom et ting for hele landet; den fredløshedsdom, herredstinget havde afsagt, kunde bekræftes paa landstinget og fik da gyldighed for hele landet. Adskillige mænd, og særlig de mægtigste i landene, søgte afgørelse af deres stridigheder paa landstinget fremfor paa herredsting. Deraf kom, at landstingene fik en ganske særlig betydning for retsudviklingen i hele landet. Landstinget blev snart stedet for den endelige udformning af retten i landet; det blev efterhaanden almindeligt, at paa landstinget aabnedes forhandlingerne ved, at en af de dær tilstedeværende retskyndige mænd i en offentlig tale foredrog hele landets samlede ret, saavidt den var naaet til landstingets kundskab. Denne mundtlige forkyndelse af den gældende ret krævede god hukommelse, som man støttede ved faste formler; bogstavrimet var et vigtigt led deri: »at det barn var født med negl og med næse, med hud og med haar«; »at han var i færd og følge med hin«; »baade for horn og for hov og hunds tand og anden haandløs vaade, for stens hug og bens hug«, er endnu i de nedskrevne landslove minder derom. Landstinget blev snart det sted, hvor de nye retssætninger i landet fremførtes eller anerkendtes; herreds-

tingene rettede deres kendelser af efter, hvad landstingene havde fundet for ret.

Paa landstingene kunde endvidere foreslaas, hvad der krævede tilslutning fra hele landet for at sættes i værk, saaledes fælles hærtog. Sikkert har den ved offerfesterne i Viborg ledende mand været en af det hele jyske omraade anerkendt og valgt høvding, hvem den forsamlede mængde særligt og i denne henseende tillagde æresnavnet *konge*. Han har haft indtægten af offerfesten og af de ejendomme, der gaves ham som helligdommens hæderværdige vogter; han har af bønderne faaet underhold paa sine rejser i landet; han har ogsaa faaet det hverv overdraget i vanskelige tilfælde at ride markeskel. Den ene ubehagelighed medførte denne æresstilling for Viborgkongen som ogsaa for den samtidige konge i Upsala, at folket nu og da, naar en række nødsaar satte ind, vilde forlange, at kongen til deres afværgelse skulde ofre sig selv til guderne.

80. BJOVULFKVADET OG BJARKEMAAL. Om en saadan jysk konge fortæller Bjovulfkvadet. Det er ganske vist først digtet af en kristen, angelsachsisk digter i 8. aarh., men dets hele stof er dansk, og tænkeligt er det, at det er tilført digteren af de tredive unge danske, som den angelsachsiske missionær blandt Friserne *Villibrord* førte tilbage med sig fra en rejse til Danmark ved aar 710. Er nu end Bjovulfkvadet fuldt af fantastiske beretninger, lader det sig dog bevise, at der bag een af dets fortællinger er en historisk virkelighed. Det er dets fortælling om, at Jydernes konge *Hygelac*, *Hugleik*, gjorde hærtog til Rhinmundingen; thi denne efterretning bekræftes ved, at Frankernes historieskriver *Gregor af Tours* (d. 594) beretter, at om ved 515 blev Frankerriget angrebet af den danske konge *Chochilaicus*, der sikkert er Bjovulfkvadets Hugleik.

Derfor tør vi ogsaa nok tro paa de andre billeder af høvdingelivet i Danmark, som Bjovulfkvadet giver os, hvor digterisk udsmykkede de saa ogsaa er. Med kun fjorten mand gaar *Bjovulf* ombord i sit skib, og efter et døgns sejlads naar de til den prægtige høvdingegaard, den sjællandske konge *Hroðgar* har bygget sig, en mægtig bjælkehal, højere og rummeligere end nogen anden, guldprydet og med skønne tæpper dækkende dens vægge, smykket med hjortetakker, hvoraf den havde faaet sit navn *Hjort*, maaske Jordhøj i Nordsjælland. Her boede den gavmilde, ringskænkende drot med sine huskarle; drikken bares om, medens man lyttede til en skjalds sange eller fortællinger om mærkelige bedrifter;

dronningen *Valtheov* drak selv Bjovulf til af bægeret og skænkede kostbarheder til de fremmede gæster. Denne Bjovulfkvadets fortælling om Hroðgar genlyder og føres videre i de af *Sakse* i 13. aarh. optegnede sjællandske sagn om *Roar*, *Helge* og *Rolf Krake*, der munder ud i det vistnok ældgamle digt *Bjarkemaals* skildring af den sidste kamp, da Rolf Krake fældes ved et natligt overfald af sin svoger, den skaanske drot *Hjarvard*. I form af en samtale mellem to af Rolf Krakes huskarle, *Bjarke* og *Hjalte*, har skjalden her i storladne ord levende skildret kampens vekslende gang og høvdingegaardens nedbrænding, kæmpernes uvilje mod døden og Bjarkes trodsen mod Odin, der bringer ham til den, men ogsaa deres taknemlighed mod den drot, der i sit liv havde skænket dem rige gaver af det fælles rov, og hvis død derfor deres vilde troskabsfølelse forbød dem at overleve.

6. KAPITEL. FRISERNE

81. DEN FRISISKE BONDE. Geest og marsk er hen langs den tyske Nordsøkyst oftest skilt ved en bred bræmme af moser, men selv hvor de støder lige til hinanden, som i Slesvig, maatte den store forskel i deres natur fremkalde en stammeforskel mellem geestens og marskens beboere. Medens de Sturmer nord for Elben, der var geestbeboere, naturligt voksede sammen med andre smaastammer mellem Ems og Elben til det store Sachserfolk, skilte de af dem, der havde taget Ditmarsken i besiddelse, sig ud som en særlig stamme, der i deres marsk blev Frisernes lærlinge. Thi iøvrigt blev marsken fra Laubach og helt hen til Weser i 4. og 5. aarh. bebygget af Friserne, der allerede forinden havde bredt sig over de lave kystlande helt ned til Sinkfal, en nu tilsandet vig paa Flanderns nordkyst, lige syd for øen Walcheren.

Den frisiske bonde havde gennem aarhundreders kamp med havet, der paa engang var hans ven og hans fjende, uddannet sig en særlig teknik, der beskyttede ham, naar havet da ikke rejste sig alt for fraadende imod ham. Allerede i 1. aarh. fortæller *Plinius* om, hvorledes de frisiske bønder opbyggede *werf*, som havet ikke kunde overskylle, og paa dem byggede deres gaarde og landsbyer; om ved aar 700 begyndte de bygning af diger til forbindelse mellem werfene og til beskyttelse af marskens fede

græsgange. Det var vistnok ved samme tid, at Friserne tog ogsaa den marsk, der nu havde dannet sig ved Slesvigs vestkyst, i besiddelse tilligemed øerne ud derfor. Disse var ganske vist nok beboede fra gammel tid, og ud i den slesvigske marsk var der maaske ogsaa flyttet jyske bønder, men disse tidligere beboere sluttede sig i alt fald hurtigt til Friserne, gik op i deres folkestamme og talte deres sprog.

Friserne var i disse aarhundreder et foregangsfolk i alle fredens gerninger. Det land, de beboede, var ved floders og aaers udstrømmen i havet og af dette selv delt i mangfoldige smaalandskaber, som ved Ems Fifelgo eller Fivellingaland, havboernes land, og Hriustri, senere Rüstringen, vest for Weser; hvert saadant landskab var et lille frit politisk bondesamfund. Haand i haand arbejdede den frisiske bonde og den frisiske købmand; handelen holdt Frisland sammen, købmanden gav bonden nye ideer og gav ham løn for hans arbejde. I marsken opdrættede bonden store faareflokke, hvis uld af købmanden bragtes til Nordfrankrigs og Flanderns væverier. Men af købmanden lærte den frisiske bonde at brænde salt af havet, saaledes som man forstod det paa Frankrigs vestkyst, hvorfra købmanden ellers hentede det.

82. DEN FRISISKE KØBMAND I VESTEUROPA. Midtpunktet for den frisiske handel blev fra 7. aarh. Dorstad, nu Wijk by Duurstede, en by, som sikkert handelen selv havde skabt; thi den laa netop paa den landtunge, der dannes ved, at Rhinen deler sig i Lek, der flyder vest paa, og krumme Rhin, der flyder nord paa. Her blev da en naturlig omladeplads for den frisiske handel, herfra udstraalede den i de tre retninger, den beherskede: sydpaa ad Rhinen lige til Mainz, vestpaa til Flandern, England og Frankrig, nordøstpaa til Vesttyskland og Norden. Her i Dorstad sloges da ogsaa i slutn. af 8. aarh. den mønt, som den frisiske købmand brugte som handelsmønt i alle sine omsætninger, paa reversen stod byens navn: Dorstat.

I Mainz naaede Friserne forbindelse med Middelhavshandelen; dær var et marked for italienske, østeuropæiske, ja endog asiatiske varer som silketøjer og krydderier, der kom op over Mont Cenis eller ad Donau; her blev der efterhaanden en fastbosiddende koloni af frisiske købmænd, der var klædehandlere. Salget af de flanderske og nordfranske tøjer var grundlaget for Frisernes handel, for at opkøbe dem sejlede de vestpaa op ad Schelde til Gent, op ad Seinen til Paris. Men fra England hentede de, som alt nævnt, uld og tin, og allerede i 8. aarh. sejlede de udenom Bretagne til bugten ved

Bourgneuf lige syd for Loires munding, hvor det nordligste af de vestfranske saltproduktionssteder laa. Paa en ø i bugten, der af et nyt kloster, *novum monasterium*, fik navn Noirmoutier, opstod en handelsplads for opkøb af fransk salt og Loirevin, og her samledes snart paa bestemte tider af aaret, naar saltet var salgbart, store flaader af saltskibe fra hele Vesteuropa, ikke mindst fra Irland og vel ogsaa fra Skotland og de skotske øer. Af disse var Shetlandsøerne allerede før 700 delvis blevet bebygget af norske udvandrere, der vel havde lært sejladsen dertil af de keltiske skippere, som for allerede et aartusind siden havde ført *Pytheas* fra de britiske øer direkte til Norge.

Bortset fra en plads som Noirmoutier fandt de frisiske købmænd i disse vesteuropæiske lande overalt gamle romerske byer som London og Paris, der frembød sig som naturlige omsætningssteder, og som nu fik nyt liv ved den frisiske handel. Frisernes skibe havde altid haft mast og sejl; i 9. aarh. synes de at have skabt en helt ny skibstype, der videre udviklet skulde blive den herskende fragtskibstype lige til 19. aarh.: *koggen*, et kort, rund- og bredbuget, endnu temmelig fladbundet halv- eller heldæksskib, med stort lastrum, et udpræget lastskib, der alene førtes frem ved sejl.

83. DEN FRISISKE KØBMAND I NORDVESTTYSKLAND. Den frisiske købmand, der fra Dorstad sejlede østpaa gennem vadehavet, fandt ogsaa her overalt brede og rolige strømme, Ems, Weser og Elben for at nævne de største, ad hvilke han kunde sejle op, indtil han naaede et sted, hvor det var bekvemt at købslaa med bondebefolkningen inde i landet. Men i disse egne, hvor Romerne aldrig havde haft herredømmet, var der ingen byer; her maatte den frisiske købmand selv skabe sig sine markedspladser. Dette lettedes ved, at al skibsfart og handel i disse tidlige tider var tidsbegrænset alene til sommertiden og her indenfor paa det nøjeste tidsbestemt; til et bestemt tidspunkt af sommeren vilde Friserskibene indfinde sig paa en bestemt plads, der da for nogle uger vilde fyldes af sælgernes og købernes brogede vrimmel, medens de den øvrige del af aaret maaske var ganske menneskетomme. Ved Ems Emden, ved Weser Bremen og Verden, ved en biflod til Elben Bardowik var saadanne markedspladser, der efterhaanden fik en fastbosiddende befolkning og begyndte at blive byer.

Herved spillede ogsaa andre forhold ind. Thi dengang som overalt, hvor Europæeren senere har sat sin fod i den vide

verden, fulgte missionæren for den kristne kirke i udvandrerens og købmandens fodspor. Disse rige frisiske marskbønder paa Nordvesttysklands kyst, disse betydelige markedspladser ved dets floder maatte vindes for den kristendom, der under ledelse af paven i Rom allerede beherskede Vesteuropa. Kort før 700 paatog bisp *Villibrord* af Utrecht sig denne missionsgerning blandt de nordtyske Frisere; han naaede 710 endogsaa til »de vilde Daner«, hvis konge *Ongendus*, vel paa dansk *Angantyr*, haardnakket nægtede at lade sig døbe; dog fik Villibrord, som allerede sagt, tilladelse til at medtage 30 danske drenge for at oplære dem i kristendom. Senere i 8. aarh., 755, fandt Villibrords lærling, den store erkebisp i Mainz, *Bonifacius*, martyrdøden hos Friserne; men 785 var dog de nordtyske Frisers omvendelse til kristendommen saa vidt fuldbyrdet, at et bispedømme kunde oprettes i Bremen.

Bispehoffet med domkirken og dens præster var naturligvis en betydningsfuld forøgelse af byens fast bosiddende befolkning, fordi dets forbrug var stort; der blev arbejde for mange haandværkere, som saa ogsaa kunde forsyne bondebefolkningen i omegnen, der droges til byen for at sælge bybefolkningen levnedsmidler. Et hovederhverv for de nordtyske byer blev iøvrigt snart ølbrygningen; en bedre teknik ved fremstillingen gjorde snart det øl, der bryggedes i byen, saa langt bedre end det hjemmebryggede, at ogsaa bønderne gerne købte det.

84. DEN FRISISKE KØBMAND I NORDEN. Som i Nordvesttyskland skabte den frisiske købmand ogsaa i Norden markedspladser, der snart blev til smaabyer. Søvejen var kendt fra ældgammel, keltisk tid: op langs Jyllands vestkyst, ind gennem Limfjorden, hvor markedspladser opstod, der senere blev til Vestervig og Aalborg; østpaa til Gøtaelvens udløb eller nordpaa til Vestfold, vestsiden af Kristianiafjord, hvor der i bygden Skiringssal blev en markedsplads, en *kaupangr*, køb ing. Der var paa denne vej omend ingen floder, saa dog et par store aaer at stoppe op i. Lidt op ad aaen, der falder ud i Nordsøen mellem Fanø og Manø, skabte Friseren en markedsplads, som han i sit eget sprog gav navnet Ripen, Ribe; derfra gik der snart veje til de store østjyske aaers udløb: Aaros, aaens munding, og Randros, Randaaens munding, hvor lokale markedspladser dannede sig.

Den frisiske købmand vilde imidlertid frem til de bedste markeder for pelsværket og sikkert ogsaa jernet; hans fortjeneste er det at have fundet den korteste vej dertil. Udløbet af Ejderen, det danske Ægisdora, som Friseren maaske efter Angelsachseren

kaldte Fifeldora, havets dør, førte ham op ad Ejderen og Trenen saa langt aaen vilde bære hans skib, derfra trak eller bar han og hans folk det over land til Sliens sydligste vig, der endnu hedder Haddeby nor; her holdt han marked for hvem der vilde søge det, paa en plads, der af de omboende kaldtes at Hæðum, paa hederne, og som senere, da den antog karakter af en by, fik navnet Hedeby. Derfra stod han ud ad Slien, langs med de danske øer og op langs Sveriges kyst, til hvor nu Södertälge ligger, derpaa ind ad en havarm, der nu ved landhævningen ikke mere er sejlbar, til en ø i Mälaren, hvor saa fra hele Nordsverige pelsværksfangere og pelsværksopkøbere tilligemed jernproducenter og jernopkøbere kom til hans markedsplads for at handle med ham.

Man maa nu rigtig gøre sig klart, hvilken mægtig mand denne fremmede købmand var paa alle de markedspladser, det behagede ham at standse op ved. Uanede herligheder bragte han aar for aar med sig og gav dem bort for dette pelsværk og dette jern, maaske endog for uld, honning, voks eller korn, som for sælgerne først fik værdi, fordi han købte dem. Selv den i indenlandsk forstand mægtigste konge eller høvding skulde nok vogte sig for at lægge den fremmede købmand hindringer i vejen. Naar købmanden derfor forlangte, at paa markedspladsen skulde kun hans egen ret i alle handelssager være gældende, maatte det naturligvis indrømmes ham; handelspladsen maatte blive, hvad han i sit sprog kaldte et *berek*, det tyske gericht, en særlig, fra landets almindelige retsforfatning undtagen retskreds, et særligt *birk*, som ordet, da det optoges i de nordiske sprog, forkortedes til. Tilmed var han villig til at betale for denne ret; han indrømmede det rimelige i, at den svenske eller danske konge, hvem det nu var, paa markedspladsen havde sin repræsentant, hvis hverv sagtens først og mest var at være *giald-keri*, afgiftsopkræver, *gælker*, der efter visse regler tog afgift af de handler, der sluttedes; købmanden skulde nok vide at vælte disse afgifter over paa de hjemlige købere af pelsværket, jernet, honningen, ulden o. s. v. Deraf fik handelspladsen paa Mälarøen sit navn Birka, og adskillige andre markedspladser i Norden, helt op til Torneåelvens udløb, til den finske bugt og til Haalogaland i det nordligste Norge har samme navn og viser, hvor vidt Friserne kom. Sikkert er, at som Upsalakongen i Birka fik den jyske konge i Hedeby sin del i indtægterne af markedspladsens omsætning.

85. NORDISKE SKIBE OG SEJLADSEN. Paa de vide veje over havet vilde Friseren ogsaa nu og da møde nordiske skibe. De var

let kendelige, saa forskellige de var fra de frisiske kogger. Saadanne nordiske skibe er ganske vist først bevarede fra 9. aarh., men da i tre eksemplarer, alle fundet i gravhøje i Vestfold. Det største af disse, Gokstadskibet, er imidlertid i sin hele bygning ikke meget forskellig fra den 4.—5. aarhundreder ældre Nydamsbaad; fælles er klinkbygningen, egetræsmaterialet, det højresidige ror, de 2 m høje stævne, den hele skarpe, elegante form, hvorved skibet let gennemskar bølgerne; ogsaa længden, 24 m mellem stævnene, er den samme. Forskelle ses dog deri, at Gokstadskibet er en halv gang bredere, over 5 m midtskibs, og dybere, 1,75 m, hvorved skibets rumfang og bæreevne er betydeligt forøget; ogsaa har det 16 par aarer mod Nydamsskibets 14, og aarerne er betydeligt længere, gennemsnitlig 5,5 m; begge er de uden dæk, men Gokstadskibet har en bundtilje; langs rælingen var der plads til 32 runde træskjolde, gul- og sortmalede; med 40 mands besætning stak Gokstadskibet kun 115 cm dybt. Saa vidt tør vi antage, at den nordiske skibsbygningskunst selvstændigt var naaet i 7.—8. aarh., da Friserne bragte det store tekniske fremskridt: skibets udstyrelse med et sejl. Denne nyhed findes ogsaa i Gokstadskibet; midtskibs har det en svær egeblok, hvori den vel 13 m høje mast var befæstet, den har en tværraa med et firkantet sejl og den nødvendigste basttakelage, dertil tre 2,30 m høje opstandere, hvorpaa raa og mast kunde hvile, naar de ikke var i brug, uden at spærre midtgangen i skibet; over dem kunde ogsaa et teltdække befæstes til beskyttelse mod regn eller sol.

Det maatte under sejladsen gøres hver aften; thi fælles for den frisiske og den nordiske skipper var, trods forskellen mellem deres skibe, de frygteligt vanskelige vilkaar, som sejladsen selv bød. Som den lange vinter standsede al skibsfart, saaledes ogsaa den mørke nat; mod aften maatte skibet lægges for anker eller endog drages paa land, kun i land kunde mandskabet koge sig mad. Til vejledning for kursen havde skipperen, saasnart han forlod kystens nærhed, kun solen eller polarstjernen, hvis natten var stjerneklar; ellers maatte han ligge stille. I dage og uger kunde han komme til at vente paa medbør, thi kun medvind var gunstig vind; først senere, dog senest i 11. aarh., lærte den nordiske søfarer at sejle for halvvind, og først atter et par aarhundreder senere at krydse op mod vinden. Om ved aar 900 regnede man kun at kunne naa gennemsnitlig tre sømil frem i timen med gunstig vind. Uden kompas, fyr eller lodsning var overalt den største forsigtighed paabudt, i rum sø som ved indsejlingen i de lavvandede, grundede flod- og aamundinger.

86. DET NORDISKE SØRØVERI. Den store forskel mellem de frisiske og de nordiske skibe var da den, at medens Friseren til fordel for koggens bredde og underdæksrum, der gjorde den saa særlig egnet til varetransport, havde opgivet at føre sit skib frem ved roning, fastholdt den nordiske søfarer roningen som skibets vigtigste bevægelsesmiddel. Sagen var, at for den frisiske købmand var den fredelige handelsfærd et og alt; for den nordiske drot, der for i handelsfærd om sommeren med sine huskarle, bød købmandsfærden tillige muligheden for ved kamp at tage, hvad han ikke kunde betale med varer. I medbør, hvor ingen fare var at øjne, kunde skjoldene dække aarehullerne i skibssiderne, men naar et fremmed skib øjnedes, maatte aarerne stikkes ud og hver mand tage sit skjold; han kunde og vilde ikke opgive den fordel det var at kunne ro sit skib frem og tilbage under kamp. I skibstyperne aabenbarede sig den dybe forskel; hvor den frisiske købmand mødte til købestævne med rig ladning, dær mødte den nordiske ofte med ringe eller slet ingen. Pelsværk, jern og voks, det kunde de Nordmænd skaffe, der oppe i Haalogaland havde Finnefærden ind paa sig, eller de Svenskere, der handlede i Birka, men i Vestfold eller Danmark var der ikke meget deraf; dær var kun det lidet voks, de hjemlige bisværme afgav, eller de grove bjørne- og ulveskind, som kunde indbringes ved en farefuld jagt. Men man havde gode skibe og gode vaaben; det var lettere at begynde en handelsfærd med at rydde et frisisk købmandsskib.

Overalt indtil de store handelsmagter i 16. og 17. aarh. byggede deres krigsflaader for at rense havene, har den fredelige handel haft sørøveriet som en gal hund i sin strube. Frisernes handel kaldte det frem i Norden. Enhver vig, hvor et skib eller to kunde ligge paa lur efter de købmandsfarere, der langsomt gled langs kysten, blev snart en sørøverrede; alle kystbeboere, Slaver og Irer, Nordmænd og Angelsachsere, Danske og Svenskere, ja Frisere selv deltog deri; fra om ved 800 var sørøveriet i fuldt flor i Østersøen. Sørøveren var en dristigere søfarer end købmanden, fordi han nu engang havde sat sit liv som indsats i sit erhverv. Vestpaa gik Nordmændene i spidsen; vejen over aabent hav til landsmænd paa Shetlandsøerne var nu engang kendt og ofte befaret; den toges med stedse mindre frygtsomhed af norske sørøvere, der fra Shetlandsøerne for videre til Irland og England. I disse fredelige, civiliserede egne lærte sørøverne snart, at endnu lettere end at borde et handelsskib var det med ild og sværd at plyndre de kristne kirker, klostre og byer, der med gyldne kar og rige forraad laa spredt

langs kysterne. Plyndringen af Lindisfarne kloster 793 var det første strandhug, der vakte større opsigt; men strandhugget blev fra nu af en sørøverspecialitet, som i de følgende aar gentoges atter og atter paa Irlands kyster. Derefter bar det ad Irernes egen handelsvej nedover mod Noirmoutier efter vin og salt. I disse Nordmænds spor fulgte danske sørøvere, der maaske allerede 820 ogsaa er naaet saa langt vestpaa. Æren for at have været de første paa disse vilde veje er dog bevaret for Nordmændene i de navne: Normanner og Vikinger d. e. mænd fra Viken, Østsiden af Kristiania fjord, eller dog maaske blot fra en vig, der snart blev en fællesbetegnelse for de nordiske sørøvere, som gjorde strandhug paa Vesteuropas kyster.

7. KAPITEL. KEJSER OG KONGE

87. KONG GODFRED. Ved samme tid fik dette nordiske sørøveri dog ligesom en retfærdiggørelse derved, at Frankernes mægtige konge *Karl den Store* (768—814), herre over Frankrig, Italien, det nuværende Holland og Belgien og Vest- og Sydtyskland, besluttede at erobre Sachsen d. v. s. Nordvesttyskland og dermed syntes at true i alt fald Danskerne. Det hedenske og kampdygtige Sachserfolk ydede vel tapper modstand under anførsel af *Widukind*, der naar kampen gik ham imod, søgte tilflugt hos en dansk konge *Sigfred*. Allerede 772 omstyrtede Frankerne Sachsernes hellige træ Irminsul; thi det ideelle paaskud for Karls erobringskrig var Sachsernes omvendelse til kristendommen. 783 vandt Frankerne afgørende sejre, og naarsomhelst Sachserne senere forsøgte modstand, ramtes de af frygtelig straf; oprørerne tvangskristnedes og, hvad værre var, de flyttedes i massevis bort fra deres hjemland og ejendomme, der gaves til frankiske nybyggere.

Ved aarhundredskiftet var Elben blevet Frankerrigets grænse; men nu syntes det, som om Karl vilde gaa videre og i forbund med de slaviske Obotriter i Østholsten undertvinge og omflytte ogsaa de sachsiske stammer nord for Elben: Sturmerne og Holsterne, d. v. s. Holtseterne, de, der havde dyrket jord op og boede i skoven, holtet. 804 var Karl selv i denne anledning helt oppe ved Elben; da fik han efterretning om, at kong *Godfred*, en søn af Sigfred, havde samlet en hær ved Sliestorp, paa Sliens nordlige bred, lige overfor Hedeby. Kong Godfreds

CAROLUS MAGNUS
MUSÉE CARNAVALET, PARIS

fjendtlighed er let forstaaelig; Karls fremfærd syntes at tyde paa, at det var hans hensigt at bringe i sin magt Frisernes handelsvej over Hedeby og dermed at berøve Godfred de store indtægter, han dær havde af den frisiske handel. Godfred synes at have forstaaet, hvad denne handelsvejs beherskelse betød for hans kongemagt; at Karl tilbød forhandlinger, gjorde ham kun dristigere. 808 angreb han Obotriterne og ødelagde deres handelsplads Reric, der sagtens konkurrerede med Hedeby, samtidig bestemte han, at der langs Ejderens nordlige bred skulde bygges en vold tværs gennem landet lige fra Østersøen til Vesterhavet. Som modforholdsregel herimod anlagde Karl befæstningsanlæg ved Stør, Itzehoe, og ved Elben Hamburg, der fra da af blev en markedsplads for de frisiske købmænd til Elben, og som saadan snart overfløjede Bardowik. Skønt Karl saaledes overfor denne danske konge holdt sig i defensiven, hærgede Godfred 810 de frisiske øer langs kysterne og undertvang Friserne paa Slesvigs vestkyst; han paalagde de rige frisiske bønder dær en skat til ham som dansk konge. Men samme aar blev han dræbt af en af sine huskarle; han efterfulgtes af en brodersøn *Hemming*, og 811 sluttedes ved Ejderen fred mellem de danske og Frankerne.

88. CAROLUS MAGNUS, KEJSEREN. Juledag 800 overværede Karl gudstjenesten i Peterskirken i Rom; da han rejste sig fra en bøn ved helgengraven, satte pave *Leo* en krone paa hans hovede under hele Romerfolkets tilraab: »hil Karl, Augustus, den af gud kronede store fredbringende Romerkejser«. Saa mægtigt var det indtryk, det romerske verdensherredømme havde gjort paa de germanske folkeslag, at forestillingen derom og om kejseren som verdens, nu den kristne verdens, beherskер blev staaende som urokkelige kendsgerninger i deres bevidsthed, i virkeligheden lige til 16. aarh.; endnu saa sent som 1505 søgte kong *Hans* hos kejseren stadfæstelse af en dom over de svenske oprørere. Kejserkroningen af Frankerkongen Karl den Store, *Carolus Magnus*, som hans navn og tilnavn lød paa latin, gav disse forestillinger ny kraft ved atter at gøre kejseren til en levende virkelighed. Den kristne verden i Vesteuropa fik i den germanske kejser et let forstaaeligt enhedsmærke; der var gennem mange aarhundreder ikke mange germanske fyrster, der ikke let gik ind paa den tanke, at han i virkeligheden var kejserens, verdensherskerens, lensmand, forpligtet overfor ham og hentende sin fyrstemagt fra ham.

Karl selv lærte aldrig, hvor flittigt han saa øvede sig derpaa, at skrive blot sit navn; men ved hans hof færdedes lærde mænd,

der virkelig genoplivede kendskabet til den klassiske literatur, skrev det bedste latin og kunde give ham de rette ophøjede forestillinger om den romerske kejsers værdighed. Dem syntes det et taabeligt, formasteligt praleri, at Godfred havde kunnet true med at ville opsøge kejseren i selve hans residens, Aachen. Og dog havde Godfred maaske i denne overmodige tale kun givet udtryk for den stærke dragning, som det i hans øjne forfinede og ophøjede kejserhof udøvede ogsaa paa ham, der nu blot engang havde gjort sig til kejserens fjende. Thi til kejserhoffet og kejserriget følte de nordiske høvdinge sig draget, først og fremmest de danske som de nærmeste; større end at være høvding eller konge efter fattig evne hjemme var det at blive kejserens hirdmand eller lensmand. Selveste *Holger Danske* er som historisk person den første danske høvding, der nævnes ved kong Karls hof, allerede 788. Ad den samme vej, ad hvilken Friserne kom til Danmark, er allerede tidligt mange danske kommet til det egentlige Frisland; 833 er danske mænd bosatte ved Arnheim. 807 kom en dansk høvding *Halfdan* med stort følge til kejseren, af hvem han fik øen Walcheren i len, d. v. s. han fik tilstaaet de rige indtægter, der lod sig hente fra de frisiske købmænds toldafgifter ved forbifarten vestpaa til Frankrig mod pligt til at forsvare øen mod alle angribere; i denne lensmandsstilling efterfulgte hans søn *Hemming* ham.

89. HARALDS DAAB. De frankiske aarbøger fortæller os, at om den kongemagt, Godfred havde haft, stod der efter Hemmings død 812 strid mellem Godfreds slægt og en anden kongeslægt, der hentede sin ret fra en tidligere dansk konge *Harald*. Denne sidste sejrede, og dens førere *Harald* og *Reginfred* drog 813 til Vestfold for at undertvinge høvdingene dær. Men snart skifter billedet; Godfreds sønner, af hvilke *Horik 1.* blev den længstlevende, fik atter magten. Da søgte ogsaa Harald til kejseren, der nu var Karls søn *Ludvig* (814—840), maaske for at søge hjælp mod sine fjender i Danmark, snarest dog for at faa sin danske kongemagt ombyttet med en stilling som kejserens lensmand. Betingelsen herfor var ham sikkert velkendt; thi ved Ludvigs hof var, som hans tilnavn *den fromme* tilstrækkeligt viser, bekendelse til kristendommen den nødvendige forudsætning for anvendelse i kejserens tjeneste.

Denne havde netop nu vendt sit blik mod Danmark; en nær ven og plejebroder af kejser Ludvig, *Ebo*, der nu var erkebiskop i Rheims, havde tilbudt sin tjeneste som missionær i Danmark, faaet skænket en ejendom ved Itzehoe og begyndt sin missionsvirksomhed med et besøg i Danmark i sommeren 823.

Hvad Harald kunde byde paa, maatte da i høj grad tiltale den fromme kejser; her kom en virkelig dansk konge med kone og barn og et følge paa 400 mennesker, mænd og kvinder, og tilbød at lade sig med dronning og søn og hele følget omvende til kristendommen og med løfter om, at han vilde gøre sit yderste til, at ogsaa det hele danske folk antog den nye lære. Hvilken sejr for kristendommen lovede dette ikke! Med en glimrende fest i St. Albani kirke ved Ingelheim syd for Mainz fuldbyrdedes denne store daab i 826; Harald afsvor de hedenske guder, tre gange dykkede han sig i det hellige vand, derpaa bekendte han sin nye tro, og med den hellige olie gjordes korsets tegn paa hans pande og bryst. Selve kejseren var hans fadder, som kejserinden var dronningens, og kejsersønnen *Lothar* kongesønnen *Godfreds*; derefter kejserrigets stormænd de danske høvdinges og saa videre i nedadgaaende rangforordning. Efter den hellige handling en glimrende middag paa slottet Ingelheim; en hofpoet besang senere i et stort digt den straalende fest.

Saaledes naaede Harald sit maal; han fik som len Rüstringen ved Wesermundingen, for at han her kunde have et tilflugtssted, hvis det for hans nye tros skyld gik ham galt i Danmark. Desværre gik de bange anelser hos Harald, der lod ham søge denne sikkerhed som kejserlig lensmand, kun altfor hurtigt i opfyldelse; allerede 827 opgav han alle forsøg paa at generhverve den danske kongemagt for at nedsætte sig som kejserlig greve i Rüstringen, hvor indtægterne af den frisiske handel og det frisiske landbrug faldt rigeligt og sikkert.

90. ANSKAR. Kejserens beslutning om at modtage Harald og faa ham døbt var sikkert ogsaa fremkaldt ved ønsker hos de i Hedeby og Birka bosatte frisiske købmænd om paa disse fremmede pladser at kunne faa kristen gudstjeneste; for Hedeby skulde Haralds tiladelse give retsgrundlag derfor. Den vanskelige opgave at faa dette gennemført betroedes til den frankiske munk *Anskar* fra klostret Ny Korvej i Sachsen; tillige skulde han naturligvis missionere i Norden. Derfor fik Harald Anskar og en anden munk med som rejseledsagere fra Ingelheim. De fik paa farten nedad Rhinen tilstrækkeligt at mærke, hvor lidet de nyomvendte danske agtede deres munkekutte. Først da erkebispen af Køln havde givet dem et godt skib med to kahytter, blev kong Harald venligere imod dem, fordi de overlod ham den ene. Over Dorstad gik sejladsen til Hedeby, og her prædikede Anskar i to aar; i efteraaret 829 rejste han videre til Birka, og skønt det købmandsskib, hvor han

var om bord, erobredes og plyndredes af sørøvere, slap han dog uskadt i land og naaede ved en møjsommelig rejse over land til Birka, hvor den svenske konge *Bjørn* tillod ham at prædike; her vandt han endog kongens gælker, *Hergeir*, for kristendommen.

Efter halvandet aars ophold i Birka vendte Anskar tilbage til kejserriget; paa en rigsforsamling i Diedenhofen oktbr.—novbr. 831 aflagde han beretning om sin rejse og om, hvilke lande hans mission efter hans nu indhentede oplysninger burde omfatte. 832 oprettede da pave *Gregor 4.* for ham et erkebispedømme i Hamburg, der som missionsomraade fik ikke blot Danmark, Norge og Sverige, men ogsaa Hälsingaland og Finland, ja Færøerne, Island og Grønland, hvilket synes at vise, at alle disse lande allerede da har været kendt af nordiske skippere, der formentlig havde deres viden fra de keltiske; sikkert er det da ogsaa, at keltiske eneboere 8. aarh. igennem havde været bosat paa Færøerne, og at irske præster paa Anskars tid tog bo paa Island. Men da erkebispedømmet først var stiftet, gik der mange aar, i hvilke Anskar ikke kom til Norden, omend han sendte en og anden præst dertil. 845 ødelagdes Hamburg og dermed bispesædet ved en vikingehærs angreb; 848 blev Anskar gjort til biskop i Bremen og forenede dermed sit erkebispedømme for den nordiske mission. Endnu en gang ved 850 rejste Anskar til Birka og fik da bekræftet den kristne kirkes ret til at holde gudstjeneste dær; i Danmark erhvervedes ret til en kirke i Hedeby, skønt gælkeren var haardt derimod, og en kirke i Ribe. 865 endte Nordens første apostel sit liv i Bremen.

8. KAPITEL. VIKINGETOGENE

91. DE FØRSTE DANSKE VIKINGEHÆRE. Siden 820 havde Frankerrigets kyster været ganske i fred; da 834 stormen brød løs, var vistnok *Harald* og endnu mere hans yngre broder *Rorik* ophavsmændene dertil, maaske fordi de støttede kejsersønnen *Lothar*, der var i strid med sin egen fader, og haabede derved at faa et bedre len end Rüstringen. De drog med lethed en vikingeflaade med ungt mandskab til sig fra Danmark, og med klog beregning blev den sluppet løs mod selve Dorstad; fire aar i træk, 834—837, blev byen hærget og udplyndret, 837 blev ogsaa Walcheren hærget og dens greve *Hemming* dræbt. Vistnok allerede 839 fik da Harald

Walcheren og Rorik selve Dorstad som len af kejser *Ludvig*, der nu for en tid var i fred med *Lothar*. Som kejserens lensmænd maatte de imidlertid skyde den vikingehær fra sig, de selv havde dannet. Men hvorledes faa den aftakket? Aars kampe havde gjort den fast organiseret, saa at den meget vel kunde operere paa egen haand, og havde lært den, at sørøveriet var et tiltalende og indbringende erhverv; snarere end at formindskes, endsige opløses, voksede den ved fortsat tilstrømning, og hvem vilde skaffe denne skare velbevæbnede mænd livets underhold, hvis ikke de selv tog?

Det var da vistnok Haralds og Roriks afskedigede flaade, af hvilken den første vikingehær paa 30—40 skibe dannedes under høvdingen *Asgers* ledelse; den krig, der efter Ludvigs død 840 udbrød mellem hans sønner, begunstigede vikingehærens forehavende. 841 gjorde den strandhug op ad Seinen til Rouen, 842 plyndrede den London og i Kanalen, 843 sejlede den til Loiremundingen og afbrændte Nantes, 844 med 54 skibe op ad Garonne og rundt om Spaniens kyster, overalt hærgende og plyndrende. Derpaa vendte den tilbage til Garonne og Noirmoutier, hvor 853 en ny vikingehær fra Seinen forenede sig med den. I denne tid blev Noirmoutier og Loiremundingen fast vinterkvarter for en vikingehær lige til 890. Noirmoutier var ogsaa fortrinligt egnet til at afgive basis for en vikingehær; i det rige Vestfrankrig skaffede den sig let underhold, og her, hvortil skibe stadig søgte efter salt og vin, ikke mindst irske skibe eller norske skibe over Irland, kunde hæren altid let rekruteres.

I langt større maalestok kunde der dog skaffes vikingehæren tilgang fra Frisland og særlig fra Danmark. Det held, der havde fulgt Rorik og Asger, aabnede med et slag de danske høvdinges øjne for, hvilke glimrende muligheder vikingefærden bød paa, naar de samvirkede under den faste organisation og stramme disciplin, der var nødvendig. Allerede 845 dannedes formodentlig to nye danske vikingehære; den ene var den, der plyndrede og afbrændte Hamburg, den anden paa 120 skibe under *Regnars* ledelse begyndte sin virksomhed med at plyndre Paris.

92. RORIK. 843 i Verdun delte Ludvigs sønner Frankerriget saaledes imellem sig, at *Ludvig 2.* fik de tyske lande øst for Rhinen, *Karl 2.* de franske vest for Schelde, Maas, Saone og Rhone, det mellemliggende land tilligemed Frisland og Italien fik *Lothar* som kejser. Lothar døde 855, og 870 deltes hans lande nord for Alperne mellem Karl og Ludvig. De kampe og den gensidige mistro mellem

de frankiske herskere, som denne storpolitik affødte, bevirkede, at de danske vikingehære en tid lang kunde faa lov til at drive deres spil uden at møde mere end lokal modstand.

I dette politiske virvar bevægede *Rorik* sig som en fisk i vandet; utvivlsomt vikingetidens største politiske skikkelse forfulgte han i medgang og modgang sine egne maal. Om ved 843 var Harald død; kort efter blev Rorik anklaget for Lothar, mistede sit len og maatte flygte til Ludvig. Men derfra gik han til Danmark og kaldte 850 atter sine landsmænd ud til hærfærd. Med en flaade, større end nogen tidligere, hvori Regnars sønner og en norsk vikingekonge *Haastein* skal have været, hærgede han Frisland, indtil Lothar saa sig tvunget til at tilbagegive ham Dorstad. Fra nu af holdt han sig i dette len, der stadig udvidet til slut omfattede hele det frisiske land fra Vlie til Sinkfal, til sin død 876, idet han dog efterhaanden gled over til mere at være Karls mand end Ludvigs.

Af mest interesse er det, at han i 850erne gjorde et stort forsøg paa at give sit rige et større omfang. Det er klart, at denne for Danmark mægtige udladning af krigsmagt, som vikingehærenes dannelse betød, kunde ikke gaa sporløst hen over hjemlandet selv; nu og da vilde vikingetiden slaa ind, en eller anden af disse store vikingeførere sætte sig til maal at forandre de politiske forhold i Danmark. Et saadant øjeblik kom i 854, da vikingehærene stævnede hjem for at styrte kong *Horik 1.*, hvilket ogsaa lykkedes i en kamp, hvor ikke blot kongen faldt, men der af kongeslægten kun blev et barn tilbage, der saa gjordes til konge som *Horik 2.* 857 sejlede Rorik med en flaade til Danmark, og af den unge konge lod han sig afstaa »den del af riget, der laa mellem havet og Ejderen«. Det er dunkle ord, men der kan vel næppe være tvivl om, at dermed har været ment ialtfald Hedeby og Nordfrisland; bagved aner man en storslaaet plan hos Rorik om under sit herredømme at lægge den frisiske handelsvej fra Dorstad til Hedeby, om en frisisk kongemagt, bygget op paa den fredelige frisiske købmandsvirken. Hvor længe Rorik holdt sig i denne stilling er ikke at sige; 862 var han i alt fald tilbage i sit len. Men det er rimeligst til denne begivenhed at henføre grundlinierne af de befæstningsanlæg i Slesvig, der senere har faaet fællesnavnet *Danevirke:* halvkredsvolden, der indrammede Hedeby, og maaske ogsaa volden nord derfor, der trak sig hen mod Slien, og som maa være fra en tid, da Hedeby ikke var i den danske konges besiddelse.

93. MIDDELHAVSTOGTET. Som i 839 maatte Rorik ogsaa i 850 skyde den store vikingeflaade fra sig, med hvilken han havde generhvervet sit len. Af den og ved yderligere tilløb dannede to nye vikingehære sig, hver paa 2 à 300 skibe, af hvilke den ene under ledelse af Regnarsønnerne *Ivar*, *Sigurd* og *Ubbe Friser* hærgede i England, hvor den tog vinterkvarter paa Thanet eller Shepey i Themsen, medens den anden under *Haastein* og Regnarsønnen *Bjørn Jernside* gik til Loire, hvor den forenede sig med den hær, der allerede havde standkvarter dær.

Herfra udgik da under disse to mænds ledelse i 859—862 det store Middelhavstogt, da vikingerne med en flaade paa 62 skibe hærgede paa Portugals og Spaniens kyster, kæmpede med Araberne i Nordafrika, holdt vinterkvarter paa en ø i Rhonemundingen, plyndrede op ad Rhone og endelig ved Haasteins list erobrede den lille by Luna ved Pisa i den taabelige tro, at det var Rom. Paa hjemvejen mistede flaaden 40 skibe i en frygtelig storm ved Gibraltar og flere ved kamp med Araberne; det blev ikke mange vikinger, der kunde rose sig af at have deltaget i dette store togt.

Endnu 859 havde *Weland* organiseret en ny vikingehær paa 200 skibe, der begyndte med strandhug langs Schelden og senere gik til Loire, som da efter Haasteins bortfart en kort tid var ledig. Men overalt blev i 860erne vikingeerhvervet farligere; byerne lærte at befæste sig, kystegnenes bondemandskab at forsvare sig, kongernes og rigernes hærmagt greb kraftigere ind, stedse oftere hentede vikingeførerne sig braadne pander og led frygtelige tab. Paa føreren for en saadan vikingehær hvilede et stort ansvar; han skulde dog sørge for, at hæren med alt hvad der fulgte den af kvinder og børn fik underhold. Sagen var, at bevægelsen voksede førerne over hovedet; naar i løbet af saa faa aar stadig nye vikingehære kunde dannes, trods de tab de allerede bestaaende led, betyder dette, at vikingetiden var en stor udvandringsbevægelse, de folk, der gik til vikingehærene, gik stedse mere til dem i haab om at finde bosættelse og hjem i rigere og mere gæstmilde egne end dem, de kom fra. Men at skaffe dem det var vanskeligt; mange vikingeførere unddrog sig opgaven og søgte som Weland optagelse i Frankerkongens hird.

94. DANELAGEN. Helst havde disse udvandrere søgt sig nye bopæle i det smilende, vinrige Vestfrankrig, om Loire eller Garonne, men her blev modstanden efterhaanden for stor; heller ikke i Sydengland lykkedes det dem at faa fast fod. Land til bosættelse af vi-

kingehæren maatte imidlertid skaffes, hvis ikke, hvor man helst vilde, saa hvor det var muligt. 867 brød da Regnarsønnerne overtvært; de gik nordpaa langs Englands østkyst, og 1. novbr. erobredes York. Disse Englands nordlige og ugæstmilde egne var dengang kun lidet bebyggede; der var jord nok for en ny befolkning til bosættelse, og ud fra York begyndte nu hærtog, der tillige havde erobringen af saa store dele af landet som muligt til formaal. Straks brød ogsaa de andre vikingehære op fra Frankrig, alle undtagen *Haasteins* lille skare, for at deltage i kampen og bosættelsen. I tolv aar varede krigen; saa sluttedes 878 en fred, hvorved den gamle romerske landevej, Wætlingastreet, fra London til Chester, blev grænsen mellem det angelsachsiske rige og *Danelagen*, d. e. dansk lovs omraade, i England. Nu lod vikingehæren sig heller ikke mere drive ud; allerede 875 havde den delt jorden i Northumberland ud til sine medlemmer, 877 delte den paa samme maade sin del af Mercia og 880 Østangel.

95. DEN STORE HÆR. Dog netop som denne fred sluttedes, havde et nyt slægtled af dansk-frisiske høvdinge kaldt nye skarer ud fra Danmark til hærfærd. En slægtning af Rorik, *Godfred*, vilde efter hans død erhverve hans len, en anden søkonge, *Sigfred*, sluttede sig til ham. 878 kom de til Themsen, hvor de vel trak forstærkning til sig af de vikinger i England, der endnu foretrak hærfærd for agerdyrkning; 879 gik denne *store hær* til Flandern, og i de følgende aar hærgede den op ad Schelde, Maas og Rhinen lige til Koblenz, Aachen og Trier. 882 fik Godfred Roriks len, medens hæren under Sigfred fortsatte sine plyndringer i Nordfrankrig og Flandern, til den 885—86 samlede sig om belejringen af Paris, som det dog denne gang ikke lykkedes at erobre. 885 blev Godfred dræbt, 887 faldt Sigfred i Frisland, og de følgende aars kampe bragte hæren nederlag paa nederlag i Nordfrankrig, hvor modstanden nu overalt var organiseret. Der kom vel forstærkninger hjemmefra, men vikingefærden i stor stil gav dog nu for mange tab i forhold til udbyttet; efter det afgørende nederlag, den tyske kong *Arnulf* bibragte den store hær ved Dyle 891, drog den med 250 skibe til England, og her sluttede *Haastein*, der i de forgangne aar havde fristet livet ved Somme, sig til den med 80 skibe. Efter endnu fire aars kampe med den angelsachsiske konge *Ælfred* (871—901), der nu havde lært mod vikingerne at bygge skibe, dobbelt saa store som deres og med frisisk besætning, hvormed han overfaldt dem og slog dem paa selve havet, opløste hæren sig og tog fredeligt landbrugserhverv blandt de andre danske i England.

Der kunde vel senere dannes mindre hære som den, hvormed en høvding *Rollo* tiltvang sig af den franske kong *Karl* 911 Normandiet som len; men vikingelivet trak for et aarhundrede ikke mere de store skarer til. For dem, der vilde udvandre, var der nu aabnet mulighed for fredelig bosættelse blandt landsmænd i England eller Normandiet; den høvding, der vilde fare i viking, maatte atter regne med ganske smaa tal, sine egne folk og skibe; vikingefærd faldt tilbage til, hvad det havde været før Roriks tid: sørøveri med lejlighedsvise heldige strandhug.

9. KAPITEL. VIKINGETIDEN I DANMARK

96. UDVANDRINGEN. For det danske folk var da 9. og 10. aarh. først og fremmest en stor udvandringstid, som det var det for Nordmændene, der ikke blot hærgede og oprettede kongeriger i Irland, ikke blot ydede deres store tilskud af mænd og høvdinge til vikingehærene og bosættelserne i England, men ogsaa optog bebyggelsen af øerne i Nordatlanterhavet, drog til Færøerne og siden 874 ogsaa til Island og bosatte sig dær, ja om ved aar 1000 endog til Grønland, hvorfra et par dristige søfarere snart efter gjorde en eventyrlig færd langt op ad St. Lawrencefloden.

Den store mængde, der bragte vikingehærene til at svulme op, strømmede til fra landsbyerne og bolstederne, fordi livet dær var blevet trælsomt og fattigt. Thi da den første store landsbygrundlæggelse var afsluttet, da de lettest tilgængelige og behandlelige jordstykker landet over var taget op til dyrkning, da den forholdsvise velstand, dette store fremskridt havde skabt, var opslugt af en tilsvarende folkeforøgelse, maa der med 9. aarh. være kommet en tid, da produktionen af levnedsmidler atter ikke længere holdt skridt med befolkningens vækst. Den danske bondes indsigt og fremdrift i hans landbrugsarbejde var endnu altfor ringe, til at han kunde overvinde denne tids vanskeligheder ved et teknisk fremskridt. Det viste sig tværtimod, at hvad der var vundet i brødkorn ved det udvidede agerbrug, tabtes i kød og mælk; hornkvægets hovedbestemmelse blev det at være trækdyr for den tunge plov og aarti for aarti gik derved dets race, som ingen tænkte paa at forbedre, tilbage i størrelse og ydelse, sultefodret om vinteren, overarbejdet om sommeren. Selvom aar for aar alen lagdes

til alen i bolageren, krat i bymarken ryddedes, sten toges op, og vandhuller fyldtes, selv om den rigeligere tilførsel af salt, som den frisiske købmand sørgede for, gjorde det muligt bedre at bevare kødet og flæsket fra efteraarsslagtningerne ved nedsaltning end som før alene ved rygning, blev der dog stadig ikke nok til at mætte de mange munde.

Et talende vidnesbyrd herom er børneudsættelserne; thi kan denne sædvane synes forstaaelig, hvis barnet var vanskabt, »havde ansigt dær, hvor nakken skulde være, hundehovede eller sælluffer«, som det hedder i gamle norske love, hvem vil saa tro andet, end at kun den bitreste nød tvang den mand, som satte sit friske, skrigende, nyfødte barn ud i den vilde skov og overlod det dær til sin skæbne. De voksne børn holdtes saa længe som muligt sammen i den samme husstand, ogsaa efter at de selv var gift og havde børn; men engang maatte dog husstanden sprænges og nogle skydes ud; det er rimeligt nok, at den sædvane dengang var mere udbredt, der indtil vore dage holdt sig paa Bornholm, at den yngste søn overtog gaarden. Men hvad saa de ældre sønner?

Ved *Haralds* festlige daab i Ingelheim skal kejser *Ludvig* efter bedste, gammeltestamentligt forbillede have givet ham det vise raad, at nu skulde han vende hjem til Danmark og smede sværdene om til plovjern. Det var et fint ord i en kejsers mund, men det var et liv i trælsomt slid for de danske bondesønner, der tog det op. Derfor, naar høvdingen paa gaarden ude ved aamundingen lod lyse paa tinge, at han havde bud om, at nu gik den store høvding i det fremmede, *Rorik* eller *Sigfred*, paa hærtog mod kejseren, saa fulgte de ham fra landsbyerne og fragik arv og plov.

97. VIKINGETIDENS SPOR I DANMARK. De, der drog bort, blev derude; i de aartier, da de samledes op i de store vikingehære, omkom de i tusindvis paa havet eller i kamp eller døde af de epidemiske sygdomme, der hjemsøgte hæren; senerehen rejste de ud for livet til fredelig bosættelse. De, der blev hjemme, saa dem ikke ugerne drage bort, med dem og deres gerninger havde de fra da af intet at skaffe. Det var sikkert rigtigt, naar kong *Horik 1.* og senere danske konger ved gentagne sendefærd til kong *Ludvig* fralagde sig alt ansvar for vikingernes angreb; de blev ogsaa troet og det venskabelige forhold til den tyske konge var i hele 9. aarh. uforstyrret. Som Horik 1. selv fik at mærke i 854 var vikingehøvdingene tværtimod en fare for den jyske konge; tyve aar senere har formodentlig det samme gentaget sig, thi 873 er *Horik 2.* forsvundet, og to danske konger, *Halfdan* og *Sigfred*, maaske den

senere fører for den store hær, sender hver for sig sendebud til kong Ludvig med forsikringer om, at de kun ønsker at leve i fred med ham. Paafaldende sjeldent hører vi om, at vikingerne vendte hjem. *Regnar* kom, siges der, hjem med sin hær dødsens syg af blodgang; selv styrtede han om, som han pralende berettede om sine bedrifter; den store hær skal engang, i 882, have sendt 200 skibe hjem, rigt ladede med bytte.

Men saa højt, som de frankiske klerke sang om »Normannernes rasen«, saa sagte taler vore egne minder om Danskernes del deri. Vi maa søge efter sporene deraf. Efter aarhundreder viser vaaben sig atter i gravudstyret, ikke almindeligt, men i de fornemmere grave. Oftest er kun en tung jernøkse medgivet, sjeldnere et fuldstændigt vaabenudstyr: det lange, buede, tveæggede sværd med svært hjalte og stor knap, spydet, øksen og træskjoldet, af hvilket kun jernbulen i midten har modstaaet tidens tand; nu og da dertil et helt sæt ridetøj, høje stigbøjler, sporer med lang pig, svært bidsel med stænger, remspænder og beslag.

Kun faa er de tilfælde, hvor selve gravens ydre form synes at skulle minde om, at her har en søkriger, en viking endt sit rastløse liv i Danmark; om en lille høj er da sat to lange, svagt buede stenrækker, spidst sammenløbende mod enderne, saa at de leder tanken hen paa et fartøj. Saadanne *skibssætninger* er mest fundet i Jylland og paa Bornholm, og intetsteds i Danmark, selv ikke i Jylland, er en vikingehøvding blevet jordfæstet i selve sit skib, saaledes som dette dog er sket i Norge og Sverige. Selv naar en høvding jordfæstedes i høj, nøjedes man med at grave ned i de gamle høje, nye høje rejstes kun sjeldent; reglen var jordfæstelsen under flad mark, temmelig dybt; selve gravgemmet var oftest en med vinkelbaand og nagler samlet trækiste. Og dog er dette overklassens grave, medens den brede befolknings er ganske forsvundet; efterhaanden opgaves i denne tid ligbrændingen, der holdt sig længst i Vendsyssel; hver landsby har vel haft sin fælles, nu udslettede gravplads.

98. DE HJEMVENDENDE. Et sikkert vidnesbyrd om forbindelsen mellem England og Danmark i vikingetiden er optagelsen i det danske sprog af det angelsachsiske ord *thegn*, der egentlig betyder tjener, d. v. s. kongens tjener, som hædrende betegnelse for en høvding. Maaske skal vi ogsaa se spor af disse thegners, hjemvendte vikingehøvdinges rigdom i de sølvfund, der hidtil i et antal af 57 er fremdraget fra alle egne af landet; ni af dem tilhører sikkert 9. aarh. og 43 er nedlagt i alt fald før 1020. Det er samlinger af

arm-, hals- og fingerringe, kæder og hængesmykker, toiletgenstande, skaale, daaser og perler; i de ældre fund ofte af guld, men langt overvejende af sølv; dertil af fremmede mønter, oftest gennemhullede eller brudte. Disse sølvfund tør efter deres ensartethed betragtes som familieskatte, en høvdingfamilies nedlagte formue af ædelmetal.

Langt større rigdom har dog en hjemvendende viking haft i de medførte hærtagne trælle. Thi de krigsfanger, vikingerne tog, blev deres herres ejendom efter den opfattelse, der var herskende ogsaa i de »civiliserede« vesteuropæiske lande, som vikingerne vel hærgede, men hvis civilisation de dog tilegnede sig; paa en frankisk landejendom var trællen, slaven, endnu en ting, sin herres ejendom, efter gammelromersk sprogbrug et *instrumentum vocale*, et talende arbejdsredskab. Trællefangst og trællehandel var derfor en ikke uvigtig del af vikingernes handelsvirksomhed; Bristol synes som by at være vokset op af et vikingetidens slavemarked. Trælleforholdets udbredelse og almindelighed i Danmark for nogle aarhundreder tør vi derfor regne med til vikingetidens indslag i dansk samfundsliv.

De hærtagne trælle betød maaske dog et betydeligt kulturtilskud. Det er rimeligt blandt dem at søge de dygtige sølvsmede, der har forfærdiget sølvfundenes skaale og smykker, fordi de øjensynligt har lært deres kunst i Irland eller Karolingerrigerne. Til trællene hørte vel ogsaa runeristerne, der nu fik de danske sten til ret at tale, idet de dertil benyttede det yngre, særlig nordiske runealfabet paa kun 16 bogstaver. Thi fra 9. aarh. blev det i Danmark skik, at der over høvdingen eller medlemmer af hans slægt eller hushold rejstes sten med en indskrift, der skulde forkynde navnet og eftermælet for en sen eftertid. Mindestenen rejstes som et æresminde, ofte i forbindelse med graven; fra først af med en ganske kort indskrift: »Svidingen Hornbores sten«, »Rolf satte sten«, eller »Tormund nyd højen«; men snart bliver indskriften fyldigere og mere oplysende.

99. RUNESTENENE. Skulde man imidlertid dømme efter indskrifterne paa runestenene fra 9. og 10. aarh. i Danmark, vilde man tro, at disse aarhundreder alene var viet til det fredelige landbrugs fremskridt i Danmark; saa yderligt faa er de runesten, der vidner om vikingefærd. De fleste taler om landbrug eller personlige forhold. Forklaringen maa være, at den virkelige rigdom, som vikingetiden tilførte Danmark, netop var den rigelige og sikkert kyndige arbejdskraft, som med de fremmede trælle kom til Danmark. De var dyg-

tige landbrugere, de gjorde det muligt for høvdingen at udvide sit landbrug til at omfatte flere end den ene gaard, drotten selv eller rettere hans drotning ledede. Bestemt til retsløse landarbejdere blev en og anden af dem snart *landhyrde*, hvilket vel vil sige forvalter paa en høvdinggaard, snart *bryde*, forpagter af en ny gaard i høvdingens eje, som bryden maaske selv havde givet anvisning paa.

Runestenene fra vikingetiden viser os kun, at drot og drotning, landhyrde og bryde virker sammen i bedste forstaaelse, og at deres fælles formaal er det danske landbrugs fremskridt. Paa en sten fra Skivum, Aalborg amt, læses: »moderen Tyre og sønnerne Odinkar og Gudmund, de tre rejste dette mindesmærke efter Gisle. Han var den bedste og første af landmænd i Danmark.« Hvilken dansk godsejer kunde ønske nogen bedre sten rejst efter sig selv i vore dage? Eller hør disse stene: »Alvkel og hans sønner rejste denne sten efter deres frænde Manne, som var landhyrde hos Keld den norske« (Egaa, Randers amt); »landhyrden Asser, Fogges søn, ristede disse runer efter sin drotning Gryd« (Ravnkilde, Aalborg amt); »bryden Tovi rejste denne sten efter brydekonen Torgunn; disse stave vil leve meget længe« (Store Rygbjerg, Vejle amt); »Sasgærd rejste stenen, Finnulvs datter, efter Odinkar, Husbjørns søn, den dyrebare og trofaste«(Skern, Viborg amt); »Tove rejste denne sten efter Tomme, en meget god thegn, højtelsket af hende, Tvægges broder, den dyrebare« (Bjerregrav, Viborg amt); »Tore, Enraades broder, rejste denne sten efter sin moder og søster, to gode kvinder; moderens død er den værste ulykke for sønnen« (Rimsø, Randers amt); »Toke smed rejste sten efter Torgils Gudmundssøn, som gav ham kuld og frelse« (Hørning, Aarhus amt). Denne sidste indskrift er maaske en frigiven træls tale. Man kunde blive ved; fra denne vikingetidens glanstid er det menneskelige og naturlige, gode og hjertelige følelser, der finder deres udtryk paa runestenene; saa lidet formaaede den voldsomme og blodige vikingetid at præge livet i Danmark selv. Og der er en af disse sten, der i sin indskrift som i en sum samler det dybeste og bedste af det danske folks livsvisdom dengang og til alle tider: »Tovi bryde rejste denne sten efter sine brødre Yre og Kade. Sæl den, som pløjede og saaede i sin ungdom, det vil sikkert give rigt udbytte« (Søndervinge, Viborg amt).

10. KAPITEL. GUDERNES SAMMENGLIDEN

100. HØVDINGEN SOM GODE. To af de ældste runesten, fra tidligt i 9. aarh., viser os runeristeren i tjeneste hos en høvdingfamilie. De er fra Helnæs og Flemløse i Sydvestfyn; den førstes indskrift lyder: »Rolv Noregode satte stenen efter Gudmund, sin brodersøn. De gæve mænd druknede paa havet. Aawer ristede runerne«; den anden: »denne sten staar efter Rolv, som var Noregode, sønnerne satte den til minde. Aawer ristede runerne«. En sten, der er et aarhundrede yngre, har en fyldigere indskrift: »Ragnhild satte denne sten efter Aale Saalvegode, viets vogter, den hæderværdige thegn. Aales sønner gjorde dette mindesmærke efter deres fader og hans kone efter sin ægtefælle, men Sote ristede disse runer efter sin drot. Tor vie disse runer«. Disse sten viser os, at før den store vikingetid begyndte og efter at den var afsluttet, var der høvdinge i Danmark, der satte deres særlige ære deri, at de var goder, offerpræster; ogsaa beretningerne fra selve vikingetogene viser os vikingehøvdinge, der tillige var goder. Goden byggede ved sin gaard et *hov*, der tillige var en gildeshal, og naar de store højtider kom paa, samlede han til sit blot ikke blot sin egen store husstand, men ogsaa bønderne fra den nærmere bygd. Derfor er det, at fire af sølvfundene indeholder ensartede sæt, bestaaende af et bæger og 4—6 sølvskaale, der saaledes synes at have været et fast tilbehør til et høvdingehjems udstyr; de har været anvendt ved det festlige blotmaaltid. Høvdingen forestod blotet, han holdt den tale, der var nødvendig, han bragte ofrene: dyr, der slagtedes, og en og anden træl eller trælkvinde, der ofredes til guderne, han samlede derefter menigheden om det hellige blotmaaltid, hvor løfter aflagdes. Derved vandt høvdingen en stærk indflydelse paa bondealmuen; han blev formidleren mellem den og de høje guder; at man bragte ham gaver, skat til hans blot, var kun en selvfølge, fordi høvdingens hov var et vi.

101. TYR OG ODIN. Dog var de guder, som høvdingene foretrak at dyrke, ingenlunde bøndernes, men som naturligt var, krigsguderne. Der er en gammel tradition om, at vikingerne i England gik i kamp under afsyngelsen af et kvad, hvis omkvæd var: »Tyr ye hæb us, ye Tyr ye Odin«, hvorved de paa forhaand viede sig til kampdøden som disse grumme krigsguders ofre. Det er ejendomme-

ligt at se, at disse vikingehærens guder aldrig vandt noget betydende fodfæste i Danmark selv, saavidt vi kan dømme efter de danske stednavne. Der var naturligvis gamle kultussteder, der lod sig overføre til disse nye guders navne: Tishøj i Hamrum h., Tisbjerg i Nørre Horneh.; Tisvilde, Tisvæld i Lynge-Kronborg h.; Tislund i Malt h., Rangstrup h. og ved Ringsted, der dog var og blev Sjællands vigtigste kultussted og derfor sædet for dets landsting; Tiset, opr. Tiswith i Slesvig og ved Aarhus er vidnesbyrd om, at gamle kultussteder, høje, kilder og lunde har faaet *Tyrs* navn.

Saaledes ogsaa *Odin*, der er navnemærket i de skaanske landskaber ved Odinslund, Odinsjø og Onsala, Othæn-sala, Odins landskab; i Onsbjerg paa Samsø og Onsild, Othænshyllæ, Odins høje i Jylland. Tydeligst viser krigsgudernes fremtrængen frem for bondeguderne sig i Fyen, hvor Odins-vi, Odense, sikkert har samlet øens befolkning om dyrkelsen af den nye gud Odin fremfor Njørd, der indtil da var dyrket i øens to bygder.

Odin blev, efterhaanden som hans gudeskikkelse nærmere udførtes, en udpræget overklassegud, den kyndige sejrens ordner, den vise, ordrige og snarraadige gud, der havde drukket al verdens visdom af Mimers brønd. En gud for de store, en foragter af de smaa. Derfor var ogsaa det nye dødsrige, hvortil Odin førte sjælene, *Valhal*, et aristokratisk dødsrige, et rige alene for dem, der var faldet i kamp og ikke døde paa sottesengen. Som kampen havde været deres liv, blev den deres leg i det hinsides; dær var dage og nætter som her paa jorden; hver dag var der kamp mellem *einherjerne*, men hver aften samledes de faldne som de sejrende om Sæhrimners evige flæsk.

102. THOR. Men Aale Saalvegode bekendte sig til *Thor* og han alene af krigsguderne var i stand til efter bondebefolkningens mening at fortrænge de gamle agerbrugsguder. Bevis for hans folkelighed er først og fremmest de mangfoldige steds- og personnavne, hvori Thors navn indgaar; ved deres mængde netop et talende modbillede til Odinsnavnets sjeldenhed. Der er flere Thorsøer og der er overalt i Danmark mange Thorslunde, der er Thorsbjerge, Thorskær og Thornæs (Taars), Thorsvier (Thorsvige), Thorøer og Thosland (Taasinge).

Grunden til, at dyrkelsen af Thor saaledes trængte ud i videre folkelige kredse, laa tildels i denne gudeskikkelses oprindelse, at han fra først af var tordenens gud, ikke en saa udpræget krigs- og høvdingegud som Tyr eller Odin. Men endnu mere deri, at der lidt efter lidt fandt en sammengliden af de to

gudekredse sted, der sikkert rigtigst maa opfattes som en afspejling af vikingehøvdingens forvandling i Danmark til en fredelig foregangsmand i dansk landbrug. Vistnok beholdt under den dermed følgende ændring i høvdingens tankegang sejren over fjenderne eller indvielsen til kampdøden sin betydning som det højeste udtryk for et daadrigt og virksomt liv, men han kunde dog ikke se bort fra, at bøndernes gamle guder, der gav god aaring og fred, ogsaa for ham kunde have deres store betydning.

Dem holdt bønderne Norden over og sikkert ogsaa i Danmark fast ved; thi saa megen indflydelse fik høvdingehovene dog ikke, at ikke ogsaa bønderne selv kunde slutte sig sammen om en fælles gudsdyrkelse i modsætning til dem, omend maaske ogsaa i efterligning af dem. Fra Gotland berettes tilforladeligt om, at bønderne slog sig sammen i gilder, hvis formaal var at foranstalte fælles blot paa et vi eller i et fælles bondehov; gildebrødrene kaldtes *sydenauter* d. e. kogekammerater, fordi de i fællesskab kogte og fortærede det af hvert enkelt menighedsmedlem hidbragte offerkød. Ogsaa fra Norge berettes om saadanne bondegilder; det er da næppe for dristigt at mene, at de ogsaa er forekommet rundt om i Danmark ved siden af de menigheder, der samlede sig om høvdingehovene.

103. MINNEBÆGRENE. Deraf fulgte en gensidig anerkendelse af guderne, der medførte deres sammengliden i een gudeverden, *Asernes*, hvad nu end dette fællesnavn maa betyde. Blotets ritual fæstnede sig i den højtidelige tømning af tre bægre. I de norske bondemenigheder var det første bæger for *Odin* til sejr og høvdingvælde, men de følgende to til *Njørd* og *Frey*, til god aaring og fred; i Upsala hov var opstillet gudebilleder af Odin, Frey og *Thor*, som havde midterpladsen; paa Hlade i Trøndelagen drak man først sejrsbægret for Odin, saa bægret for Njørd og Frey, paa god aaring og fred, og til slut *bragebægeret*, herrebægeret for Thor. Vi tør mene, at dette hedenske ritual var gældende ogsaa i Danmark, at høvdinge- og bondeguderne ogsaa her gled sammen som lige betydningsfulde guddomsmagter, men med en stedse stærkere betoning af Thor som den gud, hvorom alle kunde forene sig, fordi han i sin stadige kamp med jætter og trolde vel var kampens gud, men i sin kamp værnede ogsaa bondens kvæg og afgrøde, tillige og stedse mere blev bondens ven og værner, agerbrugets og hjemmets gud. Under denne gradvise omdannelse af Thorsskikkelsen er det næsten kun det rødblonde fuldskæg, hvormed han udstyres i folketroen, der endnu sindbilledligt minder om

hans oprindelse som lynildens og tordenens gud, men som i øvrigt sikkert følte som et folkeligt nordisk kendemærke.

104. KRISTEN PAAVIRKNING. At *Thor* i denne udformning var det hedenske Danmarks hovedgud i 10. aarh., derom vidner nu, at han er den eneste gud, der nævnes paa danske runestene; undertiden viser et indhugget helligt hammertegn os, at stenen og viet er stillet under denne mægtige guds beskyttelse. Det lader sig ikke nægte, at bag al denne det 9. og 10. aarh.s hedendom skimter vi som et fjernt forbillede den kristendom, vikingehøvdingene havde lært at kende i de vesteuropæiske lande. De havde hærget og plyndret deres kirker og klostre, men naar de hjemme i Danmark tømrede op deres hove, var det i mindet om, hvilket dybt indtryk den kristne gudstjenestes skønne og festlige former havde gjort paa deres modtagelige sind. De kunde ikke undgaa at se, hvilken magt bisp og præst udøvede over folket; det var den, de vilde tilvende sig under de gamle guder.

At Kristus hellige tegn var korset, som triskelen var Odins, hammertegnet Thors, og hagekorset begge disse guders, var en iagttagelse, som selv den enfoldigste viking med lethed gjorde og forstod betydningen af. De kristne bar korstegnet paa deres legeme som en sikkert mægtig amulet; det var naturligt, at Thordyrkerne søgte at værne sig ved et lige saa kraftigt middel. De optog denne skik; de smaa thorshamre af sølv, der i faa eksemplarer er tilstede i sølvfundene fra 10. aarh., var efterligninger af de kristnes korssmykker. De viser os grove kristne forestillingers indtrængen; men derfra og til en virkelig aandelig paavirkning er der dog et langt skridt.

En saadan aandelig kristen paavirkning er dog tydelig i det mægtige digt *Vøluspaa*, der vel skildrer og forherliger den nordisk-hedenske gudekreds, men i hvis *Balder*skikkelse den lidende Kristus genspejler sig, og i hvis mægtige *Ragnarok* den hele gamle gudeverden forgaar, medens der varsles om den mægtiges, *Alfaders* komme, og et nyt dødsrige hæver sig, *Gimle* med sit gyldne tag, i Valhals ydre skikkelse, men med en glans af det nye Jerusalem. Dog, det var en ensom aand, der saaledes fattede det kommende ind i det værendes ramme, og han var næppe dansk; kristen tankegang bankede dog i 10. aarh. stedse stærkere paa det hedenske Danmarks dør.

11. KAPITEL. DET JYSKE KONGEDØMME

105. DANSKE KONGER. Om konger i Danmark hører vi i tiden mellem 873 og 934 intet. Et par aarhundreder senere, 1140, mente Roskildekrønikens forfatter, at der om ved 900 havde været mange konger i Danmark, og at en konge *Frode* i 10. aarh. havde givet tilladelse til bygning af en kirke i Aarhus. Men det bedste, vi kan vide derom, er hvad *Adam af Bremen* fortæller i tiden om ved 1075, fordi han dog til hjemmelsmand har selve kong *Svend 2.* Denne har sagt ham, at om ved 900 var der i Danmark en konge ved navn *Helge*, han efterfulgtes af *Oluf*, som kom fra Sverige og med vold og vaaben erhvervede kongemagten i Danmark, og han havde mange sønner, af hvilke *Knubbe* og *Gurd* opnaaede kongemagten efter faderens død, og fremdeles, at efter Oluf, den svenske høvding, som herskede i Danmark med sine sønner, kom i hans sted *Sigtrik*. Da han havde hersket en kort tid, berøvede *Hardeknud*, Svends søn, der kom fra Norge, ham kongemagten. Men, tilføjer Adam, om saa mange danske konger har regeret samtidig, eller om den ene i kort tid er fulgt efter den anden, er usikkert.

Imidlertid er vi dog ved andre kilder i stand til at tidfæste nogle af disse konger. 934 gjorde den tyske konge *Henrik 1.* (918-936) et tog mod den danske konge Knubbe og kristnede ham; da Knubbe senere var død og begravet, rejste hans dronning *Asfrid* udenfor Hedebys vold to runestene over deres søn kong *Sigtryg*, med følgende indskrifter: »Asfrid gjorde dette gravminde efter sin søn Sigtryg paa Gnupas vi« og »Asfrid gjorde dette gravmæle, Odinkars datter, efter kong Sigtryg, sin og Gnupas søn«. En meget senere og højst fordærvet norsk tradition vil vide, at det ikke var Hardeknud, men hans søn *Gorm*, der berøvede Sigtryg hans kongemagt; sikkert er det, at Gorm om ved 950 var konge, og at hans kongesæde var i Jelling. Det er klart ikke blot deraf, at en række runesten afmærker en hovedvej fra Ribe til Jelling, men ogsaa af, at her gravsatte kong Gorm sin dronning *Tyre* og rejste over hende en sten med indskriften: Gorm konge gjorde denne høj efter Tyre, sin hustru, *tanmarkar but*, d. e. Danmarks pryd. Paa denne sten læses da for første gang paa dansk grund *Danmarks* navn.

106. DEN JYSKE KONGEMAGT. *Gorms* kongesæde var altsaa Jelling, allerede deri synes at ligge en tilkendegivelse af, at den kongemagt, der siden *Hugleiks* dage havde været i Danmark, var begrænset til Jylland. Kun ved tilbageslutninger fra senere tid, 11. til 13. aarh., kan vi danne os begreb om, hvad denne jyske kongemagt har indeholdt og betydet. Den jyske konge har haft visse ejendomsrettigheder i Jylland; at skovene omkring Jelling langt senere ejedes af den danske konge, maa tilbageføres hertil; ligesaa senere danske kongers ret til fiskeri f. e. i Skernaa. Den jyske konge har da haft en ikke ringe jordejendomsbesiddelse i Jylland; dertil er vistnok kommet den skat af Friserne, som *Godfred* havde tiltvunget sig, og skatten af handelsomsætningen i Hedeby. Den for Jylland særlige inddeling i *sysler*, der maa være senere end herredsinddelingen, maa sikkert ogsaa anses for en jysk konges regeringsforanstaltning. Da nu syssel betyder et virksomhedsomraade, og vi ved, at i Sverige var syssel den almindelige betegnelse for et skatteoppebørselsdistrikt, ligger det nær at antage, at den samme betydning har den jyske sysselinddeling haft, endog at antage, at det er de svenske konger i Jylland, der har foretaget den. Det var naturligvis netop disse den jyske konges store ejendoms- og skatteindtægter, der gjorde hans kongemagt tiltrækkende for vikingekonger, der ikke andetsteds fandt bedre formaal. Og endelig tør vi maaske til denne gamle kongemagt i Jylland tilbageføre den for Jylland alene særlige institution, de af kongen paa livstid udnævnte *sandemænd*, otte for hvert herred, der uanset den stilling, de senere fik i jysk retsliv, oprindelig havde at sværge om markeskel mellem byer og herreder. Det kan meget vel tænkes, at denne sandemændenes første beføjelse i sin tid er dem overdraget af den jyske konge. Endnu Jyske lov fra 1241 har nemlig bevaret en regel om, at saadanne markeskel skal enten rides af kongen eller sværges af sandemænd; dog er det bedre, føjer den forsigtigt til, at saadanne markeskel sværges, end at de rides.

107. FREMMED OPFATTELSE AF DANMARK VED AAR 900. Saaledes delt fremtræder Danmark ogsaa i samtidige skildringer, der giver et flygtigt billede af det. Noget før aar 900 lod den engelske kong *Ælfred* oversætte til angelsachsisk en latinsk verdenshistorie, der femhundrede aar før var forfattet af *Orosius*, og for at modernisere den lod han dertil føje dels en oversigt over folkene i Nordtyskland og om Østersøen, dels et par beretninger af to mænd, *Ottar* og *Wulfstan*, om rejser, som de havde foretaget. I oversigten skelnes bestemt mellem Syddanerne i Jylland og Norddanerne,

der bor baade paa øerne og paa fastlandet d. v. s. Skaane; Sønderjylland kaldes Angel og Sillende, vel en frisisk gengivelse af Sild.

Ottar var en norsk høvding fra Haalogaland, som havde foretaget en meget dristig færd efter pelsværk nord om Norge helt ned i det Hvide Hav; fra Haalogaland sejlede han til Skiringssal, Vestfolds store markedsplads, den rejse kunde en mand ikke gøre paa mindre tid end en maaned, naar han laa stille om natten og hver dag havde gunstig vind; hele tiden sejlede han langs kysten, paa styrbord havde han først Island og øerne mellem Island og Britanien, derefter dette selv, og hele tiden Norge paa bagbord. Fra Skiringssal sejlede han saa i fem dage videre til havnen at Hæðum, Hedeby, der ligger mellem Vender og Sachser og Angel og hører under Danerne. Under denne sejlads havde han i tre dage Danmark paa bagbord, men rum sø paa styrbord, hvilket vil sige, at i de tre dage sejlede han langs Hallands kyst og nordkysten af de danske øer. Men de to sidste dage var de øer, der hører til Danmark, paa hans bagbords side, men til styrbord havde han Gotland, d. v. s. Jylland, og Sillende og mange øer, i disse lande boede Anglerne, før de kom til Britanien. Ottar er altsaa sejlet gennem Lillebælt til Hedeby.

Som Hedeby var maalet for Ottars rejse, var den udgangspunktet for Wulfstans; paa sin sejlads i syv døgn, nat og dag, fra Hedeby til Truso, vistnok ved Weichsels udløb, i nærheden af Elbing, havde han hele tiden Vendland til styrbord, til bagbord Langeland, Laaland, Falster og Skaane, hvilke lande alle hører til Danmark, derefter Burgenda land, Burghændæholm, Bornholm, der har en egen konge, derefter Bleking, Møre, Øland og Gotland, der hører til Svenskerne. Disse beskrivelser giver os vel geografiske og etnografiske bestemmelser fremfor politiske, men Wulfstans bemærkning om Blekings svenskhed og Bornholmernes egen konge saa vel som Ottars sondring mellem Gotland og Danmark og oversigtens mellem Norddaner og Syddaner viser os, at fremmede ikke opfattede Danmark som eet rige, selvom de nu var klar over, at Nord- og Syddaner tilsammen udgjorde det danske folk.

12. KAPITEL. HANDELSLIV

108. ØSTERSØHANDELEN. Wulfstans rejse viser, at ogsaa Østersøens sydkyst nu var inddraget i den mere regelmæssige handels omraade; det var sikkert disse landes rige skovprodukter,

som købmanden søgte: voks, honning, tjære, beg og selve tømmeret, der alt bragtes ned ad floderne. Ved Weichselens udløb havde altsaa allerede før 900 købmændenes aarlige besøg fremkaldt et fast omsætningssted i Truso; det var paa samme tid ogsaa tilfældet ved Oderens munding, hvor Julin paa nordpynten af øen Wollin var købmændenes maal. Disse to pladser var imidlertid kun rene markedspladser, der kun blev befolkede af købmændenes og bøndernes mængde i markedstiden; de naaede heller næppe nogensinde synderlig langt i retning af omdannelse til byer; selv i slutn. af 11. aarh. siges det endnu om Julin, hvor der da dog var nogen bosiddende befolkning, at den udenfor markedstiden var saa godt som folketom.

Men der handledes ogsaa andre steder, hvor der end ikke var saadanne faste markedspladser af nogen betydning, eller hvor de i alt fald ikke havde faaet navn; 10. aarh.s runestene, særlig i Sverige, taler om handelsfærder til Samland, den preussiske halvø mellem Frische og Kurische Haff, og Semgallen, landet ved Rigabugten paa Dünas vestside. Heller ikke paa Gotland nævnes endnu nogen fast markedsplads, og det skønt denne ø netop i 9.—10. aarh. tydeligt fremtræder som Østersøhandelens store centrum. Det kom af, at denne ø til sine tidligere forbindelser vest- og nordpaa føjede, at den nu blev endepunktet for handelsveje, der gennem Rusland strakte sig helt til Eufratlandene og Vestasien, nu dele af det mægtige verdensrige, som Araberne havde skabt i 7. og 8. aarh., og som endnu mægtigere og rigere end Romerriget strakte sig lige fra Pyrenæerne til Indus.

109. ARABERNES HANDEL. Det var dristige arabiske købmænd, der vovede sig stedse længere nord paa i Østeuropa for at sælge alle deres pragtfulde orientalske varer og købe trælle og særlig Nordruslands fine pelsværk: hermelin og ilder, blaaræv og zobel. De kom op ad de store floder, der var de eneste veje i dette uhyre land, op ad Dnjepr og op ad Volga, saalangt disse blot vilde føre dem, handlende i de byer, som nu og da laa ved deres bred, Kiew ved Dnjepr, Itil og Bulgar, de muhamedanske Kasarers og Bulgarers hovedstæder, ved Volga.

Denne arabiske handels omraade er afmærket ved fund af den handelsmønt, som Araberne vænnede de slaviske og mongolske folk i Rusland til at bruge som omsætningsmiddel, og som derfor snart sloges rundt om i de arabiske riger og byer til brug netop i denne handel. Den kaldes *den kufiske mønt*, fordi man til møntpræget brugte en særlig bogstavskrift, der stammede fra byen Kufa, sydvest for Bagdad. Allerede i 8. aarh. begynder imid-

lertid denne kufiske mønt at vise sig ogsaa i fund i Østsverige og paa Gotland; fra 9. aarh. bliver fundene saa talrige, at der i alt fald fra om ved 830 maa have fundet sted en betydelig import af kufisk mønt til Skandinavien. Indtil om ved 940 bestaar fundene kun af kufisk mønt, og saadanne ublandede fund vedvarer lige til 970; men ved denne tid hører importen op, selv i de blandede fund er de yngste kufiske mønter, der forekommer i større mængde, prægede 973. Af de over 38 000 kufiske mønter, der er fundet i Skandinavien, er de 23 000 fundet paa Gotland, medens Øland og Bornholm hver kan opvise 2000; et talende vidnesbyrd om den centrale stilling i Østersøhandelen, som den russiske handel har givet Gotland siden 9. aarh.

110. RUSLAND. De kufiske møntfund paa Gotland er udslaget af en handelsomsætning mellem denne ø og østeuropæiske købmænd, hvorved disse har afgjort deres ugunstige handelsbalance ved betaling med den handelsmønt, de havde faaet i en tilsvarende udligning af de arabiske. Denne omsætning fandt sted i Nowgorod lige nord for Ilmensøen, der allerede fra beg. af 9. aarh. maa have været en efter nordiske forhold betydelig handelsby. Det forstaas let, naar man betænker, at Berkø i den finske bugt indtil da var den svensk-frisiske handels yderste udpost, og at Dnjepr og Volga var de arabiske købmænds store færdselsveje. Fra Volga til Usta, fra Dnjepr til Lovat, der begge falder i Ilmensøen, var der saa korte veje, at købmanden kunde slæbe sit skib over. Ad disse veje naaedes Nowgorod; og nord fra, fra Berkø, gik vejen ad Neva til Ladogasøen, derfra ad Wolchow dertil.

Da købmanden først engang havde aabnet disse veje og skabt denne forbindelse, fulgte snart høvdingen, krigeren efter, for med vaabenmagt at tage sin del af fortjenesten. En svensk krigerskare under *Ruriks* anførsel slog sig i aarene om ved 860 igennem ad denne vej og gjorde sig til herrer og fyrster i de slaviske byer, de kom til; Rurik selv gjorde sig til fyrste i Nowgorod, andre af hans raa krigere blev fyrster i Polotsk, Rostov og Kijeff, og allerede 865 gjorde denne svenske fyrste i Kijeff *Oleg* d. v. s. *Helge*, beruset af sit held, et dumdristigt, men ogsaa afslaaet angreb paa selve Constantinopel. Af Finner og efter dem af Slaver kaldtes de *Routsi*, vistnok en omskrivning af roskarle, og har ved i hine fjerne tider at optræde som dets herskere givet hele dette store, slavisk-mongolske Østeuropa sit navn. Men deres gerning har kun været at befæste og videreudvikle, hvad den fredelige handel allerede havde grundlagt.

111. NOWGOROD. Hvad den vesteuropæiske, frisiske købmand hidtil havde søgt i Birka eller Berkø, fandt han nu i langt rigere udvalg i Nowgorod. Gotlænderne maa have forstaaet, at dette gav dem en mulighed, og de maa have forstaaet at udnytte den. Thi da Birka om ved 950 saa grundigt afbrændtes, at den ikke mere genopbyggedes, samlede den nordsvenske handel sig vel om Sigtuna, og ogsaa de frisiske købmænd søgte hertil; men denne by fik dog som handelsplads kun lokal betydning; da havde allerede Gotland ved sin forbindelse med Nowgorod samlet den nordeuropæiske verdenshandel om sig som midtpunkt. Inden aar 1000 havde Gotlænderne og de købmænd, der var i følge med dem, i Nowgorod deres egen gaard, hvor varerne oplagdes og købmændene boede markedstiden over. Og atter er møntfundene vidnesbyrd om Gotlands betydning som handelscentrum. Den svage handel med

DANSKE MØNTER FRA 9. AARH.

Constantinopel, som de svenske hærfærder kan have givet anledning til, udtrykker sig i fund af 282 byzantinske mønter fra 10. aarh., af hvilke de 185 er fundet paa Gotland; men ogsaa af engelske og tyske mønter er halvdelen fundet paa Gotland; i alt er, kufiske mønter medregnet, af et samlet antal af 141 000 mønter, fundet i Skandinavien fra tiden til 1146, de 67 000 fundet paa Gotland.

112. HARZBJERGVÆRKERNES AABNING. De mønter, der kom til Gotland vestfra, kom i denne tid sikkert væsentligst fra Hedeby, gennem denne by stod Danmark og Gotland i forbindelse med den vesteuropæiske kulturverden. Det var mere de skiftende besejlingsforhold i Rhindeltaet end hærgningerne af Dorstad 834—37, der bevirkede, at Hedebys faste forbindelse med Vesteuropa i stedet for Dorstad blev først Tiel ved Waal, saa i 10. aarh. Utrecht. Men et vidnesbyrd om betydningen af handelsomsætningen i Hedeby er det, at man i tiden 870—900 greb til for første gang at udmønte penge i Norden selv til lettelse derfor. Det var ganske vist kun sølvmønter af ringe vægt, 0,75 g, og de var slet prægede; til forbillede havde man taget Dorstadmønterne fra 8. aarh., men præget var saa slet, at af -stat kun -tat er bevaret og disse bogstaver endda saa udviskede, at de snarest ligner en bygning med en port. Alligevel

har disse mønter dog nok fyldestgørende udført den gerning, hvortil de var bestemt; og kort efter kom en tid, da det ikke mere skulde være saa vanskeligt at skaffe ædelmetal til udmøntning af de sølvmønter, som handelsomsætningen i Hedeby og i Norden i det hele taget kunde tage i brug.

Det var en begivenhed af den største betydning for hele Nordeuropas handelsliv, da i beg. af 10. aarh. Harzbjergværkerne aabnedes eller vel snarere toges i mere rationel drift. Dær udvandtes snart betydelige mængder kobber og sølv; byen Goslar voksede op som denne metalproduktions hovedmarked, der snart drog købmændene til. Kobberet maatte føres til Ardennerbyerne Dinant og Huy for dær at smeltes sammen med det engelske tin til bronce; vejen gik over Køln, der allerede var den rhinske hovedplads for Frisernes klæde- og vinhandel; derfra førte den saakaldte Hellweg til Goslar, og langs denne nu vigtige handelsvej opstod nye byer: Dortmund og Soest. Vigtigere end kobberet var sølvet; den rigeligere sølvmængde lettede overalt handelsomsætningen og virkede i høj grad oplivende derpaa; prægningen af sølvmønter blev almindelig i de tyske byer. Allerede inden udgangen af 10. aarh. begyndte købmænd fra Rhinen og Westfalen at deltage i Østersøhandelen, idet de ogsaa over Hedeby søgte frem til Gotland og saaledes skabte Frisernes mellemhandel en alvorlig konkurrence. Det er muligt, at allerede den første udmøntning af Hedebymønt skylder Harzsølvet sin forekomst; om ved 950 forekommer en ny udmøntning, sikkert ogsaa fra Hedeby, der dog er meget svagere end den første, idet den, stadig efterlignende Dorstadmønterne, antager karakter af halvbrakteater, og aftagende i vægt fra 0,56 til 0,20 g, tilsidst bliver svagt sølvblik.

113. HANDELEN OG KRISTENDOMMEN. Jo mere købmænd fra Vesteuropa kom til Norden, des mere maatte imidlertid kristendommen vinde frem. I længden kunde ingen handelsplads modstaa deres krav om kristen gudstjeneste, og derfra bredte visse forestillinger om kristendommen sig ogsaa til den nærmeste omegns befolkning. Kirken selv forstod i alt fald, at disse markedspladser var de bedste spiresteder for missionen.

Siden Anskars tid havde erkebispestolen i Bremen ladet kristendommen i Norden skøtte sig selv, kun havde erkebisp *Unni* i 936 foretaget en missionsrejse gennem Danmark til Birka, hvor han døde og blev begravet. Missionens næste livstegn er, at Unnis efterfølger *Adeldag* i 948 indviede tre danske bisper: *Hored* i Hedeby, Friseren *Liufdag* i Ribe og *Reginbrand* i Aar-

hus, missionsbisper, der uden at have bestemte grænser for deres bispedømmer skulde virke, saavidt der var en mulighed for, at deres lære kunde blive hørt og forstaaet. Og sikkert var handelssamkvemmet en god vej til at bringe sjæle til kristendommen; Kristus var nu engang de fremmede købmænds gud, og der var mange af dem, der i alt fald i deres hjemby, Tiel eller Utrecht, foretrak at handle med nordiske købmænd, der om ikke kristne, saa dog havde tilkendegivet en vilje til at overveje, om ikke tilslutning til kristendommen vilde være det bedste.

Deraf kom det, at der var adskillige nordiske købmænd, som paa handelsfærd i det fremmede lod sig *primsigne*, d. v. s. lod sig give en foreløbig indvielse til denne fremmede gud, som saa senere, naar de havde tænkt nøjere derover, skulde erstattes af denne underlige daab, der var tegnet paa den endelige afsværgen af de gamle guder og overgangen til Hvidekrist. I taagede omrids tegnede da Kristusskikkelsen sig for det danske folk gennem købmændenes beretninger om ham. Men meget var der ad denne vej næppe naaet.

114. HEDEBY I 10. AARH. En spansk Araber har om ved 960 besøgt Hedeby, som han kalder Slesvig, hvad der maaske allerede da har været byens almindelige navn, og fortalte derom: »den er en meget stor by ved verdenshavets yderste bred. Dens indbyggere er tilbedere af Sirius, bortset fra et lille antal, som er kristne og har en kirke. De fejrer en fest, hvorved de alle kommer sammen for at ære gud og spise og drikke. Den, der slagter et offerdyr, rejser for sit hus pæle og hænger offerdyret op derpaa, hvad enten det er en okse eller en vædder, en gedebuk eller et svin, for at folk kan vide, at han ofrer det til ære for sin gud. Byen er fattig, dens beboeres hovedernæring er fisk, hvoraf de har masser. Nyfødte børn kastes i havet for at spare omkostningerne ved deres opfødelse; kvinden har ret til at forlange skilsmisse, naar hun vil. Aldrig har jeg hørt en hæsligere sang end Slesvigernes, den ligner hundegøen«. Lad nu være, at Araberen, som det gaar turisten i et fremmed land, har overdrevet de faa iagttagelser, han har gjort, klart er det dog, at han har iagttaget den frihed i ægteskabelige forbindelser, der trods al familietvang var et særtræk i den nordiske moral, de børneudsættelser, som vi kender fra selve de nordiske love — men først og fremmest den ringe udbredelse, kristendommen havde endnu i midten af 10. aarh., begrænset selv i en handelsby som Hedeby til en lille kristenmenighed om en kirke.

13. KAPITEL. KONG HARALD

115. KONG HARALD 1.S OVERGANG TIL KRISTENDOMMEN. Og dog var netop da det afgørende skridt over til den nye, store verdensgud taget af kong *Harald 1.*, Gorms søn. Han har selv sørget for, at eftertiden ikke skulde glemme hans kongegerning. Til den høj, som kong Gorm havde rejst over sin dronning Tyre, har han føjet en anden, ligesaa mægtig høj, der blot ikke synes at rumme nogen grav, og midt mellem højene stillede han en mægtig runesten, der til minde om hans fader og moder, men til ære for ham selv bærer følgende indskrift: »Harald konge bød gøre dette mindesmærke efter Gorm, sin fader, og efter Tyre, sin moder, den Harald, som vandt sig alt Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«. Den sidste del af denne stolte indskrift er yderligere kendetegnet derved, at stenens ene side bærer billedet af den lidende Kristus, det første kristusbillede paa dansk grund.

Om Haralds overgang til kristendommen har vi en meddelelse fra senest 969, derefter en udførligere beretning af Sachseren *Widukind:* ved et gæstebud, siger han, hvor kongen var til stede, opstod der strid om gudsdyrkelsen; »de danske indrømmede, at Kristus visselig var en gud, men de andre guder var større end han, fordi de aabenbarede sig ved mægtigere tegn og undere for de dødelige. Herimod vidnede en klerk ved navn *Poppo*, som nu er biskop og fører et fromt liv, at gud fader var en med sin enbaarne søn, vor herre Jesus Kristus og den helligaand, medens afguder var dæmoner og ikke guder. Kong Harald, om hvem det siges, at han er ivrig efter at høre, men sendrægtig i at tale, spurgte da, om han vilde bekræfte denne sin tro med en gudsdom. Dertil svarede han uden tøven ja. Kongen befalede da, at klerken skulde tages i forvaring til den næste dag. Næste morgen lod kongen et meget tungt stykke jern gløde og befalede klerken at bære det glødende jern til bevis for sin katolske tro. Uden tøven griber den Kristi bekender jernet og bærer det, saalænge kongen bestemmer. Han viser sin uskadte haand for alle og overbeviser alle om den katolske tros sandhed. Herefter omvendte kongen sig og besluttede at ære Kristus alene som gud, og bød de folk, han herskede over, at forkaste afguderne, og han viste senere præsterne og guds tjenere skyldig ære«.

JELLINGE EFTER HENRIK RANTZAUS PROSPEKT 1591
DE TRE SIDER AF HARALDS JELLINGESTEN
EFTER WIMMER: DANMARKS RUNEMINDESMÆRKER

116. OMVENDELSENS POLITISKE BETYDNING. Hvorledes dette store optrin er blevet forberedt, eller hvad forudgaaende samtaler mellem konge og klerk har drejet sig om, behøver vi ikke spekulere over; det afgørende var selve begivenheden, at *Poppo* ved sin jernbyrd havde ført netop det strenge bevis for sin paastands rigtighed, der vilde blive erkendt som retsligt gyldigt paa alle landets ting. Haralds omvendelse var naturligvis, hans egen overbevisning ufortalt, ogsaa en politisk handling af stor rækkevidde. Maaske gjorde derved udenrigspolitiske hensyn sig gældende. 965 26. juni har kejser *Otto 1.* (936-973) udstedt et brev om, at al ejendom i Danernes mark eller rige, der tilhører kirkerne i Slesvig, Ribe eller Aarhus eller i fremtiden erhverves af dem, skal være fritaget for enhver kejseren tilkommende skat eller tjeneste. Dette mærkelige brev lader sig forklare ud fra den forudsætning, at Otto 1., der netop 962 var blevet kronet til romersk kejser og dermed til hele kristenhedens højeste verdslige herre, har ment, at han ikke behøvede at anerkende den hedenske konge i Jylland som Danmarks konge, ja, endog kunde lade det henstaa som tvivlsomt, om Danmark i det hele taget var at opfatte som et selvstændigt rige, om det ikke snarere maatte betragtes som en af det tyskromerske riges grænsemarker, hvad selve dets navn syntes at tyde paa. Heroverfor betød Haralds omvendelse, at han som dansk konge stillede Danmark ind i rækken af de civiliserede, kristne riger, og en tilkendegivelse overfor den mægtige kirke om, at den, hvad Danmark angik, ikke mere behøvede at søge til kejseren, men kunde søge til ham, Danmarks konge.

Derfor staar Jellingestenens meddelelser om, at Harald »gjorde Danerne kristne« og »vandt alt Danmark« i den nøjeste indre forbindelse. Endnu i et skjaldevers fra 993 kaldes Haralds søn og efterfølger *Svend 1.* »Jyders konge«, og mindet om den oprindelige jyske kongemagt blev staaende gennem aarhundrederne i den sædvane, at den danske konge regelmæssigt skulde hyldes først paa Viborg landsting. At Harald »vandt alt Danmark« vil sige, at han hyldedes som konge ogsaa paa øerne, Fyen og Sjælland, maaske ogsaa paa Skaanes landsting. I denne kongehylding laa endnu intet andet end den blotte anerkendelse; den foranledigede ingen ændring i disse landsdeles hele rets- og samfundstilstand.

Harald gav den dog et fastere grundlag derved, at tilslutning til den nye danske kongemagt betød tilslutning til den nye gudelære, kristendommen. Med sikker haand slog han ned paa

og tiltog sig og sin gud øernes gamle, store kultussteder, der samlede deres hele befolkning; i Odense og Roskilde lod han bygge trækirker, af hvilke den i Roskilde var helliget treenigheden, et begreb, der naturligvis laa altfor højt over folkelig tankegang, og hvis latinske betegnelse *trinitatis* derfor af folket her som overalt i lange tider omdannedes til »drottens« kirke, som dog var forstaaeligt. Den indrepolitiske betydning af Haralds omvendelse ligger derfor lige i dagen. Den indflydelse over folket, som høvdingene rundt om i landet havde skaffet sig som goder, som afvendere af de gamle guders vrede, som hidskaffere ved deres blot af fred og god aaring, den vilde kongen nu tiltage sig ved hjælp af sin nye gud. Var kongens gud mægtigere end høvdingernes guder, vilde han ogsaa blive mægtigere i landet end de — og for den nye guds almagt havde Poppo jo ført et uomstødeligt bevis.

117. HARALD 1.S KRIGE. Den stolte Jellingesten siger videre, at *Harald* ogsaa vandt alt Norge. Det er sikkert ogsaa rigtigt, forsaavidt som Harald støttede den mægtige norske jarl fra Hlade i Trøndelagen *Haakon* i hans kamp mod *Harald Haarfagers* kongeslægt, der siden 872 havde haft kongemagten i Norge, og efterat jarlen havde besejret og dræbt den norske konge *Harald Graafell* er Harald 1. blevet hyldet som konge ogsaa i Norge, dog at det styredes af Haakon jarl som hans edsvorne mand med pligt til hærfølge og en, dog kun symbolsk, skatteydelse. Hærfølgepligten har Haakon jarl ydet fyldest, da han i 974 deltog i Haralds kamp med kejser *Otto 2.* (973-983), der da gjorde et hærtog mod Danmark, som skal være fremkaldt ved danske hærgninger i Holsten. Kejseren erobrede Danevirke, lod bygge en borg i disse grænseegne og lagde en besætning deri; maaske er det denne borgs voldsted, der endnu ses i selve Danevirkevolden vest for Danevirke sø; for kejseren var det vel det vigtigste, at han derved sikrede Hedeby mod pludseligt overfald. Faa aar efter, i 982, da kejseren var i kamp med Græker og Saracener i Syditalien, indtog de danske dog borgen, hærgede sammen med Obotriterfyrsten *Mistivi* Holsternes land og afbrændte Hamburg.

118. HARALD 1.S KONGETID. Bortset herfra var *Harald 1.s* kongetid en fredens og den rolige udviklings tid, og herfor mindedes han i eftertiden. Paa en sten, hans hustru *Tove*, Mistivis datter, lod rejse efter sin moder, kalder hun sin husbond »Harald Gormssøn den gode«, og endnu halvandet hundrede aar efter levede i Danmark mindet om Harald 1. som »den allermildeste« konge. Allerede hundrede aar efter var erindringer om Harald saaledes knyttet

sammen med hele landets ældgamle, lykkelige retstilstand, som man da blot ønskede at bevare uforandret, at selve denne antoges at have sit udspring fra ham, saa at den med et fællesnavn betegnedes som *kong Haralds love;* ja, det synes endog, som om ogsaa de slesvigske Friser, ja selv Holstens befolkning da har mindedes ham paa samme maade.

Dog var i hans senere aar tiden tydeligt nok ved at blive en anden. Da sølvet stedse rigeligere strømmede ud fra Harzbjergværkerne til alle markedspladser, da der paa havene sommeren igennem laa flere købmandsskibe end nogensinde før, da vaagnede sørøveriet, vikingeaanden i Danmark og i hele Norden op til nyt liv. Runestene fortæller om *Toke Gormssøn* og hans mænds togt til Upsala og om *Freger* og hans *lið*, hans krigerskare; i skjaldevers prises Haakon jarls sejr i Hjørungavaag over danske og vendiske vikinger; hærgningerne i Holsten, der fremkaldte Otto 2.s hærtog, var vel ogsaa et udslag deraf; og om ved 980 begynder igen nordiske vikingers plyndringer i England, hvis konge *Æthelred* (978—1016) ikke formaaede at afværge disse hastige, spredte angreb rundtom paa landets kyster. Der var øjensynligt nu vokset et nyt slægtled op; talrigt, kamplystent og rovbegærligt nok til, at en dristig vikingehøvding deraf med lethed kunde danne sig en hær.

119. STRIDEN MELLEM HARALD OG SVEND. Denne nye tid brød paa i den danske konges nærmeste omgivelser; skulde hans hird være uden del i den ære og de rigdomme, som nu atter laa lige for den høvding, som vilde gribe efter den? En ringe og indskrænket munk i et kloster i St. Omer i Artois, som var betaget af Æthelreds dronning *Emma*, en datter af den normanniske hertug, og som 1041 har skrevet en lovprisning af hende, er den nærmeste til at fortælle os om den brydning, der deraf opstod mellem kong *Harald 1.* og hans søn *Svend.*

Denne vandt, siger munken, ved sin overordentlige dygtighed saa stor yndest, at han blev elsket af alle. Dette vakte hans faders misundelse, og da sønnen blev voksen yngling, svor kongen, at han ikke skulde faa kongemagt efter ham. »Herover«, hedder det saa, »sørgede hirden, opgav faderen, sluttede sig til sønnen og forsvarede ham med iver«. Det er klart, at i Svend, kongesønnen, saa hirden en fører i vikingefærd, hos hirdmændene var der ingen forstaaelse for Haralds store, men stille kongegerning: grundlæggelsen af en dansk kongemagt; for dem var kongen intet, naar han ikke var hærkongen. Denne modsætning mellem fader og søn har tilsidst ført til aaben kamp, hvori Harald besejredes og

saaret flygtede til Julin, hvor han nogle dage efter bukkede under for sit saar og døde 1. novbr., maaske 986; senere førtes hans lig til Roskilde og begravedes i den trækirke, han dær selv havde bygget.

I *Svend 1.* fik da hirden den konge, den havde ønsket sig; en mand, der fremfor at bygge videre paa sin faders værk lod den danske kongemagt være, hvad den var, og søgte sin ære og sin kongemagt paa havet som fører for en vikingehær. Som bisp *Thietmar* af Merseburg (d. 1018) udtrykker det: »idet han lod sit herredømme ligge aabent for udenlandske fjender, ombyttede han sikker ro med ustadig omflakken, sit eget kongerige med udlændighed, himlens og jordens gud med djævelen . . . indtil denne ufromme mand, efter længe til stort besvær for sig selv og sine samtidige at have bevaret sig blandt de fromme, omsider efter himlens vilje ramtes af en sen død, han, som selv havde bragt saa mange i døden«.

14. KAPITEL. ENGLANDS EROBRING

120. SVEND 1. I VIKINGEFÆRD. *Svends* første optræden som vikingefører var dog ikke synderlig ærefuld; *Thietmar* fortæller, at han blev taget til fange af andre vikinger, og at hans folk maatte løskøbe ham af fangenskabet for en uhyre sum penge. Det var vistnok i Østersøen, at dette forsmædelige uheld ramte Svend; hans vikingehær var da ikke større, end at en anden lille vikingehær kunde tilføje ham et saadant nederlag. Men det blev bedre, da han førte sin skare mod England, saa strømmede kæmperne til. Thi her var sejrens løn vissere; store vikingeførere havde her sat foretagenderne i system, idet de, drevet af den nødvendighed, der tvang enhver vikingefører til at kunne udbetale til sin hær en løn, naar han vilde aftakke den og ophøre med plyndringerne, var begyndt at stille krav om betaling af en passende sum til hæren som betingelse for en indstillelse af dens virksomhed. Det fandt første gang sted 991, da der ifølge et forlig, hvis tekst er bevaret, af den engelske konge til de tre vikingeførere *Justin*, hvis navn paa svenske runestene lyder *Tusti*, *Gudmund* og den norske *Olav Trygvesøn* af Harald Haarfagers æt, udbetaltes £ 10 000.

Netop da havde Svend ogsaa forlagt sin virksomhed til England; i det førnævnte skjaldevers fra 993 hentydes der til, at han allerede da havde kæmpet dær. 994 8. septbr. kom Svend og

Olav Trygvesøn med ialt 94 skibe til Themsen og forsøgte at tage London; da dette mislykkedes, hærgede de Englands sydkyst, skaffede sig endog heste og red op i landet paa plyndringstog. Saa søgte Æthelred atter fred; hæren havde da sat sig fast i Southampton, og i forliget bestemtes, at der skulde udbetales £ 16 000, og hæren tillige provianteres vinteren over. Forudsætningen for betalingen var naturligvis, at hæren skulde aftakkes og plyndringerne ophøre; da sommeren atter nærmede sig, sejlede Olav Trygvesøn da ogsaa til Norge med sin hær, hvor han efter *Haakon jarls* død gjorde sig til Norges konge.

Men Svend drog fra vinterkvarteret atter ud i vikingefærd, kun at han i de følgende aar hærgede Wales, øen Man, maaske Sachsens kyst, og vel ogsaa nu fandt tid til den erobring og ødelæggelse af Hedeby, hvorom runeindskrifter vidner, og som foretaget paa den rette tid af aaret, da købmændene holdt marked dær, ogsaa maa have været meget fordelagtig. Udenfor Hedebys halvkredsvold rejstes da to runestene, hvis indskrifter lyder: »Tolv, Svends hirdmand, rejste denne sten efter Erik, sin ven og stalbroder, som døde, da tapre mænd belejrede Hedeby; men han var styresmand, en meget god mand« og »Svend konge satte stenen efter Skarde, sin hirdmand, som havde været med vestpaa, men nu døde ved Hedeby«. Hermed stemmer, at bisp *Ekkehard* af Hedeby, der i denne stilling var Poppos efterfølger, i aaret 1000 forklarede sit ophold i Gandersheim ved at berette: »mit bispedømmes omraade er plyndret med barbarisk grumhed, staden er øde, kirken tom, jeg har intet bispesæde«. I de følgende aar opholdt bispen sig stadig i Hildesheim; det Hedeby, Svend havde ødelagt, blev aldrig genopbygget; for fremtiden søgte købmændene til den gamle landsby Sliestorp, der lidt efter lidt blev købstaden Slesvig.

Intet maaler bedre forskellen mellem kong Haralds og kong Svends opfattelse af deres kongemagt end denne ødelæggelse af den by, der fremfor nogen betød Danmarks tilknytning til den civiliserede verden; det var den danske konge selv, der ødelagde den by, som var perlen i hans krone; saa lidt regnede Svend 1. sin danske kongemagt værd i forhold til det at skaffe sin vikingehær bytte.

121. SVEND 1. SOM VIKINGEKRIGENS ORGANISATOR. Sagen var, at i disse aar, siden om ved 990, havde der som i den store vikingetid for et aarhundrede siden atter dannet sig en hær, en selvstændig, levende organisme, uafhængig af land og nationalitet, hvis maal var at skaffe alle de krigerskarer, de lið, der under forskellige

høvdinges ledelse tilførtes den, underhold og rigdom. Hæren var nu atter som dengang evig; de frygtelige tab, den utvivlsomt ofte led, opvejedes ved ny tilstrømning, fordi der atter laa en udvandringsbevægelse fra Norden bag, der omend mindre stærk dog var tilstrækkelig til at holde hæren oppe paa store mandtal.

Svend 1. blev forbavsende hurtigt denne hærs fører; ung og ukendt kastede han sig med den lille skare, der da havde samlet sig om ham, ind i de store og farefulde engelske foretagender, hvori dengang flere navnkundige vikingekonger som Gudmund, Toste og Olav førte an; men faa aar efter er han den eneste store vikingekonge, til hvem alle søger. Sikkert fordi Svend havde det fremfor de andre, at han var den store organisator, der forstod sin tid og hærens maal: gode kvarterer om vinteren, heldige og indbringende plyndringer om sommeren, fra tid til anden aftakning af dem, der havde faaet nok af vikingelivet, med en rigelig løn, der sikrede deres fremtid. Svend satte vikingekrigen i system; i 90erne var Wight hans og hærens vinterkvarter, hvortil bønderne i Wessex havde at levere proviant; han gav kontributionsudskrivningen en fast ordning; han fandt paa udskrivningen af heste til hæren, der satte den i stand til at foretage store togter ind i landet til de rige byer, der hidtil havde undgaaet plyndring; han forstod at mærke sig, naar trætheden bredte sig i hæren, saa var øjeblikket der til at gennemtvinge den udbetaling af *danegæld* hos den svage engelske regering, der satte ham i stand til at aftakke de trætte saaledes, at de blev tilfredse; men for hver gang maatte rigtignok danegælden skrues i vejret saa voldsomt, at det maatte synes stedse mere tvivlsomt, om en ny opskruning næste gang vilde blive mulig.

Den angelsachsiske krønike noterer os aar for aar hærens bevægelser og ugerninger. Allerede 997 genoptog, siger den, »den hær, der — i 994 — var bleven tilbage«, sine plyndringer i England, og nu for at fortsætte dem aar efter aar. Kun i aaret 1000 plyndrede den ikke i England, fordi »den fjendtlige flaade den sommer var gaaet til Normandiet«, og i 1005, fordi en frygtelig hungersnød i England drev kong Svend og flaaden til Danmark, »men der hengik kun ringe tid, inden han kom tilbage«. Heller ikke 1002 plyndrede hæren, fordi den lige først paa aaret fik udbetalt £ 24 000; da imidlertid kong Æthelred i bevidstheden om, at vikingerne paa deres togter op i landet fandt støtte hos de mange danske, der var bosat dær, fattede den usalige beslutning, at alle disse til det egentlige England indvandrede danske skulde

dræbes 1002 23. novbr., fik dette blot den virkning, at Svends hær 1003 gladelig atter paabegyndte plyndringer, der fortsattes, til hæren 1007 maatte købes bort mod betaling af en danegæld, som nu fastsattes til £ 36 000.

122. SVEND 1. I DANMARK. Maaske har *Svend* tænkt sig, at denne store udbetaling maatte være tilstrækkelig til endelig tilfredsstillelse og opløsning af hæren; i alt fald synes det virkelig denne gang at have været hans hensigt for sit eget vedkommende at opgive førerskabet over vikingehæren, der paalagde ham saa store forpligtelser. Maaske syntes den fredelige kongestilling i Danmark ham nu endelig tillokkende. Han rejste hjem til Roskilde, som hans fader havde skabt; han tog med sig en angelsachsisk møntmester *Godwin* og lod ham i Roskilde slaa en sølvmønt, med kongens og møntprægerens navn i omskriften, sikkert for dermed at kunne yde betaling til den ringe del af hæren, der fulgte ham hjem og endnu havde krav derpaa. Med ham og hans hær fulgte ogsaa angelsachsiske haandværkere og angelsachsiske præster; ved hans, den mægtige vikingekonges, ophold i nogle aar i Roskilde fik denne by ry som den danske konges sæde.

Det skulde dog snart vise sig, at den storm, Svend havde medvirket til at fremkalde, kunde han ikke saaledes, ved blot selv at træde tilbage, bringe til ophør. Hæren i England opløstes ikke; den samlede sig blot nu om nye førere: *Thorkil*, *Hemming* og *Eglaf*. Saa sikkert virkede nu det system, Svend selv havde udviklet, at Thorkils blotte trusel om at ville hærge Canterbury var nok til, at befolkningen i Kent 1009 selv udredede £ 3000, for at han skulde opgive dette forehavende; et par aars fortsatte hærgninger førte til, at der 1012 betaltes Thorkil en ny danegæld paa ikke mindre end £ 48 000. Saa drog da atter en stor del af hæren tilfreds bort; men Thorkil selv gik med 45 skibe i kong *Æthelreds* tjeneste; kongen skulde underholde og klæde disse krigere, de skulde til gengæld forsvare landet. Saaledes høstede Thorkil og hans hær en endnu større fordel og ære, end Svend nogensinde havde turdet anse for opnaaelig.

Det er forstaaeligt, at Thorkils held æggede ham op. Munken i St. Omer fortæller, at der kom mænd til Svend, der sagde til ham: »Thorkil, høvedsmanden for dine krigere, glæder sig nu over sine sejre og behersker som sejrherre den sydlige del af landet, og han foretrækker at leve med bram derovre i det fremmede land og som ven af Anglerne, hvem han har besejret med din hærmagt, fremfor at føre hæren hjem igen og stille sig

under dig og lade sejren tilskrives dig. Og nu maa vi ved hans svig savne vore stalbrødre og fyrretyve krigsskibe, som han har ført bort med sig, bemandede med de ypperste krigere blandt Danerne. Vor drot maa ikke finde sig roligt i dette saa svære tab; nej, han skal drage ud og tage sin hær, der gerne vil det, med sig, og vi skal da bringe den trodsige Thorkil i hans haand tilligemed hans følgesvende og desuden de med ham forbundne Angler med samt alle deres besiddelser«. Det var en tale, der vel kunde bringe den halvhundredaarige, hidtil af alle anerkendte, store vikingekonges hjerte til at banke i ønske om at vise disse yngre, at han dog endnu var den, han havde været. Den bragte en ny tanke til ham; tanken om, at han alligevel ikke, og naturligvis endnu mindre Thorkil, havde forstaaet, at hærens endelige og store maal maatte være selve Englands erobring. Nu forstod han det, og nu var det forbi med at være konge i Danmark.

123. ENGLANDS EROBRING. Juli 1013 drog *Svend* over Nordsøen med en stor flaade og denne gang for at erobre England. Inden aarets udgang havde han saa godt som naaet sit maal; alene London forsvaredes endnu tappert af byens borgere og *Thorkils* krigere; men ved midvinter syntes dog alt tabt; *Æthelred* og hans dronning *Emma* maatte flygte over til dennes broder, hertug *Richard* af Normandiet, selv Londons borgere besluttede at underkaste sig, og kun Thorkils hær holdt sig endnu uovervunden i Greenwich — da gjordes alt dette til intet ved kong Svends pludselige død 1014 3. febr. Munken i St. Omer har i skarp modsætning til bisp *Thietmar* derom at sige, at efter hans formening har kong Svend »vel næsten været den lykkeligste af alle sin tids konger, ja, der timedes ham, hvad der kun sjeldent plejer at forenes, at der til hans lykkelige begyndelse for gud og for verden kom til at svare en endnu langt lykkeligere udgang«.

Hæren, der bortset fra dem, der holdt fast ved Thorkil, havde sluttet sig til sin gamle fører, hyldede straks hans søn *Knud 1.* som konge; men han var en ganske ung mand paa næppe 20 aar, om hvis navn der ikke stod frygt og rædsel som om faderens. Angelsachserne kaldte derfor deres gamle konge tilbage, og medens denne atter sikrede sig Thorkil og hans hær ved at udbetale den en danegæld paa £ 21 000, maatte Knud søge tilbage til Danmark, hvor hans ældre broder *Harald 2.* imidlertid var blevet hyldet som konge, for at trække forstærkninger til sin hær. Selve dette er et tegn paa, at tilstrømningen til hæren ikke mere var saa stærk som før, at den udvandringsbevægelse, der havde baaret den,

var ved at ebbe ud; derpaa tyder ogsaa, at den sidste udbetaling af danegæld til Thorkils hær virkelig synes at have svækket denne saa meget, at *Æthelred* mente at kunne undvære ham; med kun ni skibe kom Thorkil snart efter til Danmark for nu at stille sig under Knuds kommando.

Det lykkedes dog Knud at samle en hær; fra Norge kom Haakon jarls søn *Erik* for at slutte sig til ham. I septbr. 1015 kunde Knud sejle til England med en flaade paa 200 skibe, og nu rasede paany kampene og hærgningerne om det ulykkelige land. Angelsachserne fandt en tapper fører i Æthelreds søn *Edmund*, som ved faderens død 1016 hyldedes som konge; men efterat Knud havde vundet en stor sejr ved Assandun, mødtes de to unge konger paa øen Olney i Severn og sluttede her en fred, hvorved England deltes mellem dem saaledes, at Knud fik den nordlige, Edmund den sydlige del med London og Østangel. Da indtraf det for Knud vidunderlige held, at Edmund døde 1016 30. novbr.; det angelsachsiske folk, der kun havde det ene ønske, at denne ulykkelige krig maatte ophøre, anerkendte da ved nytaar 1017 Knud som konge over hele England.

15. KAPITEL. KONG KNUD

124. THEGNLID. For *Knud* som Englands konge var den første opgave at faa den hær, hvormed han havde vundet den engelske kongemagt, opløst og hjemsendt. Der var først de store høvdinge, der kun kunde tilfredsstilles ved del i selve sejren, selve erobringen. England deltes i fire store jarledømmer, af hvilke *Thorkil* fik Østangel, *Erik Haakonssøn* Northumberland. De mindre høvdinge kunde lønnes med engelske ombudsmandsstillinger, der gav kongelige indtægter, eller bestyrelse af engelske krongodser; der var ogsaa krongods og konfiskerede jordegodser nok at uddele som ejendom til de af hærens smaahøvdinge og menige vikinger, der vilde anse sig for tilstrækkeligt aflønnede dermed. Heller ikke var det Knuds tanke at aftakke hele hæren; han indsaa meget vel, at hans kongedømme i England ikke vilde kunne opretholdes, hvis det ikke kunde støtte sig til en staaende militærmagt. Derfor oprettede han en saadan, vistnok paa c. 3000 md., der synes at have svaret til 40 af de største skibes mandskab; men af dem forlangte han, at de

skulde være særligt pragtfuldt udrustede, med hjelm, brynje, spyd, skjold, økse og tveæggede sværd med guldindlagt fæste, og da udrustningen bekostedes af krigeren selv, kunde kun de rigeste krigere opnaa optagelse i dette udmærkede hærkorps. Derfor fik denne straalende hærmagt ogsaa hædersnavnet *thegnlið*, høvdingeskaren, selvom for dens enkelte medlem den gamle nordiske betegnelse *huskarl* bevaredes. Denne staaende hær fik en egen militærret, *vederloven* d. e. bestemmelserne om, hvad der er *lagt withær*, imod forseelser, hvoraf senere opstod betegnelsen vederlag for selve hæren; efter denne særlige militærret dømtes der paa huskarlestævner, der altsaa svarede til en moderne tids krigsretter.

125. AFTAKNINGEN AF HÆREN. Men tilbage blev da alle de menige medlemmer af *Knuds* vikingehær, der nu, da sejren var vundet, kun ønskede en efter deres mening passende løn, for med den enten at kunne gøre en start i England eller at kunne vende rige hjem. Maaske var deres tal 10 000 md. Til deres aflønning krævedes en sidste udbetaling af danegæld; derfor forlangte Knud i 1018 en udbetaling af danegæld paa £ 72 000, dertil £ 10 500 af Londons borgere, maaske £ 1 pr. md., og yderligere synes han selv af sine egne midler at have ydet bidrag til denne udbetaling, saa at hver mand af hæren, der vilde have betaling kontant, maaske fik £ 10. Dermed lykkedes det ham ogsaa endelig at aftakke hæren.

Men da aftakkede han ogsaa mænd, der havde tjent i hæren fra dens første begyndelse. I Yttergaarden i Upland er rejst to runestene; paa den ene læses: »Karse og Arnbjørn, de lod rejse denne sten til minde om deres fader Ulv. Gud og guds moder hjælpe hans sjæl«; paa den anden: »Men Ulv har i England tre gange oppebaaret gæld. Den første var den, som Tusti betalte, derpaa udbetalte Thorkil gæld og tilsidst Knud«. Denne svenske Ulv havde da tjent i hæren lige fra 991 til 1018, han havde hørt til hærens faste stok. Om en lignende langvarig tjeneste i England minder en anden svensk runesten i Upland: »Dan, Huskarl og Sven lod rejse denne sten til minde om deres farfar Ulfrik. Han havde i England to gange oppebaaret gæld«. En af de Svenskere, der hjemsendtes 1018, rejste ved Väsby i Upland sten til ære for sig selv: »Ab lod rejse denne sten til sit eget minde. Han oppebar Knuds gæld i England. Gud hjælpe hans aand«. Over en af dem, der blev udtaget til fortsat tjeneste i Knuds staaende hær, satte sønnerne sten ved Häggeby: »Sterkar og Hjørvard lod rejse denne sten efter deres fader Geire, som tilhørte tinglidet i vest. Gud hjælpe hans sjæl«. Dertil kommer mange andre sten, rejst over mænd, der »døde i England«. Lad os

heraf drage den slutning, at vikingehæren i Svends og Knuds tid var blevet en lejehær, en hær, der tjente for den sold, som fra tid til anden faldt og gjorde det muligt for den menige lejesoldat at vende hjem som rig mand, at nedsætte sig i hjemlandet som høvding.

126. DE DANSKE VIKINGEKONGER I NORDEN. Disse mange svenske runestene vidner om, at Svenskerne var talrige i den hær, der erobrede England; den var ikke særlig dansk, men international. Og som svendene var, saaledes herren. Den danske vikingekongeslægt var uden særlig tilknytning til Danmark; dens ægteskabsforbindelser vidnede derom. *Harald 1.* ægtede Obotriterfyrstens datter *Tove*, *Svend 1.* en søster til den første polske konge *Boleslaus*, *Gunhild* eller *Sigrid*, der først havde været gift med den svenske kong *Erik Sejrsæl;* hun blev moder til den svenske kong *Olof Skotkonung* (995—1021 eller 1022), og til *Harald 2.* og *Knud 1.*, medens Svends søster *Thyre* ægtede hans første kampfælle *Olav Trygvesøn*. Slægtskab i storslægter skabte dog dengang som nu oftere fjendskab end venskab; i en kamp i Øresund, der vel har staaet 1002, fældedes Olav af Svend 1. i forbund med den svenske kong Olof og Haakon jarls søn Erik, hvorefter Norge atter kom under dansk overherredømme.

Da 1015 Erik Haakonssøn gik med Knud til England, vendte en sønnesønssøn af Harald Haarfager, *Olav Haraldssøn*, hjem til Norge fra vikingefærd og hyldedes som konge; han sluttede senere forbund med Olof Skotkonungs søn *Anund Jakob*, og de hærgede 1025 Danmark. 1026 maatte Knud da drage til Danmark og en blodig kamp stod i Helgeaa i Bleking, hvor Knud synes at have sejret; i alt fald lod han en møntmester *Thormod* fra Sigtuna slaa en mønt, i hvis omskrift han kaldes Knud, Svenskernes konge. 1028 drog Knud til Norge og forjog Olav, og da denne 1030 søgte at genvinde sit rige, faldt han i kampen ved Stiklestad 29. juli. Knud indsatte nu til konge i Norge sin søn med en engelsk jarledatter *Ælfgifa*, *Svend Alfifasøn*, og lod hans moder styre riget. Men dette fremmedstyre vakte uvilje. 1035 hentede norske høvdinge Olavs søn *Magnus* hjem fra Rusland, hvor han var blevet opfostret hos sine slægtninge, den svenske kongeslægt dær, og han blev nu hyldet som Norges konge.

127. KNUD, ENGLANDS KONGE. Fra første færd var *Knuds* store maal dog det at bringe sin oprindelse som vikingekonge i glemme for overfor det angelsachsiske folk og i den store civiliserede verden at erhverve sig anerkendelse som de gamle angelsachsiske kongers rette efterfølger. Det første skridt var, at han i

1017 indgik det mærkelige ægteskab med Æthelreds enke, den meget ældre *Emma* af Normandiet, hvorved aftaltes, at kun børn af dette ægteskab skulde kunne rejse krav paa Englands trone efter Knuds død; den politiske forbindelse med Normandiet søgte han yderligere at befæste ved samtidig at bortgifte sin søster *Estrid* til Emmas aldrende broder, hertug *Richard*. Estrid var imidlertid ingen skønhed, skæv, og med fremstaaende tænder, og hertug Richard forskød hende meget hurtigt, hvorefter hun rejste hjem til Danmark.

Hærens aftakning var et nyt skridt, og da Knud efter et besøg i Danmark 1019, hvor han vel blev hyldet som konge, eftersom *Harald 2.* var død 1018, vendte tilbage til England, fremsatte han i et aabent brev til det angelsachsiske folk sit regeringsprogram: »jeg mindes de ord, som erkebisp *Lyfing* bragte mig fra paven i Rom, at jeg skulde overalt hævde guds pris og bortlægge uret og bringe fuld fred til veje med saadan magt, som gud vil give mig. Jeg sparede da ikke paa mine egne midler, men bragte ved guds bistand med dem ufreden til ophør. Da forkyndte man mig, at større harm forestod os, end vi vel tyktes om, og jeg for med mine mænd til Danmark. Det har jeg for fremtiden forhindret, at nogen ufred herefterdags skal komme til eder derfra, saa længe I holde mændene retteligt og mit liv varer. Og jeg vil, at alt folket, klerk og læg, skal holde nøje Eadgars love«.

Eadgar var konge 959—975, hans love vil sige hele den lovordnede og fredelige retstilstand, der var i England, inden Olavs og Svends vikingefærd tog fat; hin lykkelige tid er det, Knud nu har tilbageført. »Vi« og »os«, det er Knud og Angelsachserne; Danmark, det er det for ham som for dem fjerne land, hvorfra ufreden kom og endnu vilde true, hvis Knud ikke var. Derfor skal Angelsachserne vide, at betingelserne for freden er, at Knuds liv bevares, og at mændene, den staaende hær, thinglidet, holdes retteligt. Overfor hærens gamle førere vedblev Knud at være vikingekongen, grum og hensynsløs; hvor ikke dødsfald, gjorde drab og landsforvisninger hurtigt lyst imellem dem; allerede 1021 følte Knud sig saa sikker, at han vovede at landsforvise endog *Thorkil*, der saa drog hjem til Danmark. Den angelsachsiske kirke med erkebispen i spidsen og først og fremmest det angelsachsiske velorganiserede kancelli blev jævnsides thinglid det naturlige grundlag for hans kongemagt; de nye mænd, han drog frem, var en lavættet Angelsachser som *Godwine*, der blev jarl, og dennes svoger *Ulf*, der imidlertid rejste til Danmark og dær

havde den dristighed at ægte kongens søster Estrid, sikkert mod Knuds vilje.

128. KNUD 1. I ROM. Rørte vikingekongens kamplyst og grumhed sig end stedse i *Knuds* sjæl, var dog hans attraa efter at vinde anseelse som en stor og kristen konge ligesaa levende. Grumheden befæstede hans magt, de nordiske sejre kastede glans over ham som de mange rigers konge; men en kongelig opkomling som han var, tørstede han efter den endelige anerkendelse fra de store verdenskongers side, hvis jævning han vilde være. Dybt bevægedes han af den kulturverden, hvori han saa uformodet var blevet hensat som en hersker; dybt rørtes hans vilde, modtagelige sind, naar han en stille vintermorgen i en baad paa søen hørte munkenes sang i Elys klosterkirke:

> I Ely sang frydeligt munkene i kor
> da skibet styred did med Knud konge om bord.
> »Svende, ror nu nærmere land
> lad os lytte til munkenes sang.«

Derfor var højdepunktet i hans liv hans rejse til Rom, kirkens og verdens hovedstad, i foraaret 1027, da han vel var i de første aar af 30erne. Da gjaldt det om at synes den, han vilde være; da skulde intet i hans væsen forraade vikingekongen. Munken i St. Omer, som han passerede paa sin rejse, har set ham, da han besøgte kirkerne i byen; »dær skred han ydmygt frem, idet han holdt øjnene fæstede paa jorden; hvor ofte kyssede han ikke med taarer kirkegulvet, hvor ofte slog han sig ikke for sit fornemme bryst med egen haand, hvor dybe suk drog han ikke«. Hans offergaver paa altrene var ikke »ringe eller saadanne, der kunde indesluttes i en pengepung, nej, der bragtes ham en vældig gave og den tog kongen selv og lagde den paa altret som en glad giver. Jeg kan jo huske, at jeg har set, at han gik omkring til alle kroge i klostrene og ikke gik forbi et eneste alter, hvor ringe det end var, uden at han gav det gaver og trykkede søde kys paa det. Derefter kom de fattige, og de fik ligeledes straks allesammen gaver, en for en«. Den enfoldige munk og den maabende mængde kritiserede ikke det overdrevne i kongens holdning og gaver; troskyldige saa de Knud, som han paa denne store rejse vilde ses.

Og da Knud kom til Rom, da han paaskedag 26. marts 1027 var i Peterskirken, hvor pave *Johan* kronede den tyske konge *Konrad 2.* til romersk kejser, lad saa de fornemme franske og tyske herrer have smilet ad den nordiske konges betagethed og

ængstelige, overdrevne formfuldendthed; man kunde dog ikke nægte ham hans plads. Ligesom kong *Rudolf* af Burgund skred kong Knud af England, Danmark, Norge, Sverige og vistnok endnu flere kongedømmer efter endt gudstjeneste ned ad Peterskirkens gulv ved kejserens side. Og endnu mere: det var vel her og da, at kejseren anholdt om Knuds datters haand for sin søn *Henrik* og derfor opgav, hvad krav han maatte have paa land nord for Ejderen, formentlig i erindringen om *Otto 2.s* erobringstogt. Nu følte da Knud sin jævnbyrdighed med verdens mægtigste fyrster anerkendt, og hans angelsachsiske kancelliskrivere har forstaaet at give udtryk for hans naive stolthed herover i et aabent brev til det angelsachsiske folk: »I skal vide, at der ved paaskehøjtiden var en stor forsamling i Rom, og at pave Johan og kejser Konrad og mange fyrster alle tog vel imod mig og ærede mig med gaver baade af guld- og sølvkar og dyrebare kapper og klæder. Jeg talte med kejseren, kong Rudolf og andre fyrster om mit engelske og danske folks behov.«

Men paa vejen hjem lukkede hverdagen sig atter om kong Knud; saa groede vikingekongens grumhed og mistænksomhed atter frodigt i hans sind; det var formodentlig paa tilbagevejen fra Rom over Danmark, at han lod sin svoger *Ulf* jarl myrde i kirken i Roskilde under morgenmessen. Da var det ikke mere kong Knuds lejlighed at lytte til munkenes sang.

129. DEN DANSKE KONGE. Det var sikkert sidste gang, *Knud* var i Danmark, og han havde da ialt højst fire gange besøgt Danmark, siden han blev Englands konge; to gange havde han været her vinteren over (1019—20, 1022—23); de to andre gange var det kun korte besøg, naar han og hans flaade en skønne dag løb ind ad Isefjorden til Roskilde, og den lille by opfyldtes af mængden af de pragtfuldt klædte og udrustede krigere og den sværm af haandværkere, kvinder, præster og møntmestre, der fulgte med hæren, og hvoraf altid nogle blev tilbage, naar hæren atter drog bort. Men som en fremmed kom kongen, og som en fremmed drog han bort.

Betydningsfuldere for Danmark end hele Englands erobring var det, at om ved aar 1000 begyndte befolkningen ved Øresund i større omfang at fiske sild i sundet, hvor der i maanederne august og september som oftest var store mængder deraf; formodentlig har man allerede da forstaaet at bevare silden ved røgning eller saltning i det mindste for kortere tid. Skaaningerne drog da til sundet fra Nord og Øst i skarer, der mødtes nær ved den høj, der fra gammel tid var deres landsting, og vel som følge heraf opstod nu byen Lund, som

Knud senere sagdes at have grundlagt og givet navn efter London; fra de danske øer kom særlig Falstringerne, der opslog deres boder paa den sandede landtunge i Skaanes sydvestlige hjørne, Skaaneøret, hvoraf en senere fastere bebyggelse fik navnet Falsterbo.

Men den opgave, som *Harald 1.* havde givet sin slægt i arv, lod Svend og Knud ligge; jo mægtigere de blev i den store verden, des ligegyldigere blev deres kongemagt i Danmark dem. En dansk kongemagt skabte de ikke og brød sig heller ikke om at skabe den; det danske folk levede sit liv uden dem; der var i virkeligheden ingen kongemagt i Danmark. Da Knud 1. døde 1035, næppe 40 aar gammel, og naturligvis blev bisat i Winchester, var hans og Emmas søn *Hardeknud* i Danmark og blev her hyldet som konge; men han maatte roligt se til, da *Ælfgifas* søn med Knud *Harald* toges til konge i England, da han plyndrede Emma for hendes ejendom og 1037 jog hende ud fra England.

Hun fandt ved grev *Balduin* af Flanderns naade et tilflugtssted i Brügge, men først 1039 kunde Hardeknud komme til hende dær og da med kun 10 skibe — det var alt, hvad hans danske kongemagt var værd, naar det nu gjaldt erobringen af England. I Brügge samlede moder og søn 62 skibe sammen; da døde Harald 1040, og Hardeknud hyldedes som Englands konge. Den tunge skat, som han straks maatte paalægge Angelsachserne for at skaffe betaling til de 62 skibes mandskab, gjorde ham forhadt; da døde han som sin farfar og far pludselig af et hjerteslag 1042 8. juni, netop som han rejste sig for at holde en tale ved en bryllupsfest.

16. KAPITEL. DANMARK OG ENGLAND

130. EFTERVIRKNINGER I DANMARK. Med *Hardeknuds* død afsluttes Danmarks forbindelse med England, og forbavsende er det, hvor faa tydelige spor den har efterladt sig i Danmark. Der er ingen danske runesten, der som de svenske fortæller om oppebaaret danegæld; det er lige alt det, at en og anden melder om, at den mand, for hvem den er rejst, er »død i England«; ingen taler om tjeneste i thinglid; angelsachsiske mønter er kun fundet i ringe tal. Grunden hertil kan være, at det fortrinsvis var danske, der optoges i thinglid, medens Svenskerne aftakkedes. Alligevel er dog

nok mange danske i aarenes løb rejst hjem; vi ved det om Thorkil, og efter 1042 var der danske, der under de forandrede forhold endog opgav deres erhvervede landejendomme i England for at rejse hjem.

I alt fald et sikkert eksempel paa saadan hjemrejse afgiver kongedatteren *Estrid* og hendes ægtefælle *Ulf*. De har anvendt de midler, de medbragte og raadede over, til opdyrkning af ny jord i egne, som til da laa øde hen; i skovegnene i Skaane, helt ovre i Gønge herred, har Estrid, der saa snart ved sin broders grumhed blev berøvet sin ægtefælle, skabt sig et gods, der gjorde det muligt for hende at sætte sine sønner i stand til at naa frem i verden. Sin ældste søn *Bjørn* har hun først sendt til England, hvor han naaede frem til *dux*, hertug, men 1049 blev dræbt af Godwines sønner; sin yngste søn *Svend* kunde hun 1042 sende afsted med et eller flere vikingeskibe, naturligvis ogsaa til England, for at han dær som broderen kunde skabe sig en fremtid. Han opnaaede paa denne sin første vikingefærd dog kun at komme i et hæderfuldt fangenskab hos erkebispen af Bremen, hvis land han havde forsøgt at hærge; inden han naaede England, var Hardeknud død.

Heraf tør vi dog nok slutte, at adskillige danske af høvdingslægt eller mænd, der havde erhvervet sig rigdom nok i England til at kunne optræde som høvdinge i Danmark, saavel i Knuds tid som ikke mindst efter 1042 er vendt tilbage til hjemlandet. Spor af dem foreligger vistnok i nogle af de mangfoldige møntsteder, der pludselig viser sig i Danmark. Allerede i Knuds tid præges der mønter i Roskilde, Viborg, Ribe og Hedeby, hvor det kan være købmændene, der slaar mønt, men ogsaa i Slagelse og Ørbæk, hvor det vel har været en eller anden høvding, der har slaaet mønt ved hjælp af en fra England medbragt møntmester; i den følgende tid kommer hertil Aarhus og Toftum, hvor det dog sikkert maa have været en privatmand. Som det synes, har udmøntning i Danmark midt i 11. aarh. da været en privatsag for den mand, gejstlig eller verdslig, der var i forbindelse med en møntmester, hvorfor da ogsaa udmøntningerne er højst forskellige i vægt og finhed.

131. DEN DANSKE SØLEDING. Eftervirkningerne efter denne sidste vikingetid er da vistnok svage, men vi kan dog efterspore dem ogsaa paa andre omraader. Naturligvis har den i det hele styrket høvdingetankegangen i landet; blodhævnen indenfor høvdingeslægterne er blevet almindeligere og voldsommere i modsætning til bonderetsforfatningens simple bøder for legemsbeskadigelse og

manddrab; hærværket, det voldelige angreb af en høvding med fire eller fem huskarle paa en fjendes gaard og ejendom, er ogsaa blevet hyppigere; og naar saa saadanne storættede voldsforbrydere krævedes til regnskab, paa herreds- eller landsting, har de vidst at dække sig ved at kræve en udstrakt anvendelse af det mededsmændssystem, som landets retsforfatning allerede havde anerkendt, og som det var let for den rige og mægtige høvding af stor slægt at bringe i virksomhed til fordel og frikendelse for sig.

Sikkert maa vi ogsaa til denne tid henføre den ældste danske militærordning, den danske *søleding*. Høvdingene i Danmark har sikkert nok, hvad enten de havde været med paa vikingetog i England eller ej, ønsket i Danmark at kunne fortsætte deres erhverv som sørøvere. Men her har nu huskarlene ikke længere været tilstrækkelige, eller de er vel snarere blevet for dyre at underholde med kost og gaver; det er i alt fald lykkedes høvdingene at faa bondebefolkningen i deres omegn til at deltage i disse sommertogter, naturligvis mod del i byttet. Deraf opstod efterhaanden en organisation; høvdingen stillede sig selv som fører med nogle huskarle; bønderne fik at sørge for skibet, hvor høvdingen ikke selv kunde stille det, og navnlig for provianteringen af skibet til færden, der som regel beregnedes til 16 uger. Efterhaanden blev det derved muligt for mindre bemidlede høvdinge helt at opgive at holde huskarle; det var meget billigere at faa en lille kreds af bønder, tyve, tredive eller fyrretyve, saa meget interesserede i foretagendet, at de ogsaa stillede mandskabet.

Sakse har kendt nogle regler for udbyttets fordeling, som han siger endnu var gældende, da han skrev, men som han i sin iver for at tillægge Danmark en glorværdig fortid tilskriver en sagnkonge og kalder kong *Frodes* love. Deri bestemmes om byttet, at høvdinger, for hvem der bares banner i strid, gav kong Frode for deres fornemheds skyld ret til det hærtagne guld, hvorimod de menige hærmænd skulde nøjes med sølvet. Vaabnene tilkom kæmperne, men de tagne skibe bønderne, da de med rette hørte dem til, hvem det paalaa at bygge og udruste skibe. Disse regler er altsaa fra en tid, da bønderne havde paataget sig at bygge og proviantere skibene, men høvdingen, *styresmanden*, som det hedder paa kong Svends runesten, dog endnu stillede i alt fald nogle huskarle til skibets bemanding. Den hele ledingsordning var naturligvis ganske frivillig; og samtidig med, at høvdingen begrænsede sine ydelser dertil, blev han ogsaa i mindre grad selvbestemmende; det blev nødvendigt for ham

at indhente bøndernes samtykke til ledingsfærd dær, hvor bønderne tog alle deres beslutninger af denne art, paa tingene.

132. MAGNUS OG SVEND. Med *Hardeknud* uddøde den gamle vikingekongeslægt; hvad der før havde været skjult under det engelske kongedømmes glans, blev nu pludseligt aabenbart. I England var der en organiseret kongemagt, der krævede en ny konge, og Æthelreds søn *Edward* (1042-1066) blev af *Godwine* jarl kaldt hjem for at fylde den tomme plads. I Danmark behøvedes ingen konge; men den unge, ærgerrige norske konge *Magnus* kom sejlende herned med sine huskarle og opnaaede let under folkets fuldkomne ligegyldighed den tomme kongehylding. Han vandt berømmelse ved paa Lyrskovshede 1043 at besejre en hær af Vender, der var trængt over Ejderen paa hærgningstogt.

Kun ugerne fandt dog de danske høvdinge sig i at skulle give en norsk konge deres troskabsed, og i mangel af bedre kongsemne var de villige til at hylde *Estrids* yngste søn *Svend*. Men Magnus styrkede sig ved et forlig med sin halvbroder *Harald*, der vendte rig hjem fra tjeneste som livvagtsofficer hos kejseren i Byzans, og Svend led ustandseligt nederlag i sine kampe mod disse to konger. Selv Magnus død 1047 bragte ham ingen fordel, fordi Harald var ham for mægtig; tilsidst opgav han tanken om at vinde frem som vikingekonge, fordi kun faa vilde slutte sig til den altid tabende; om ved 1050 drog han til Sverige, hvor han blev optaget i kong *Anund Jakobs* hird. Her endelig tilsmilede lykken ham. Ved kongens død ægtede han dennes enke *Gunhild* og blev nu svensk godsejer. I tolv aar opholdt han sig som godsejer og hirdmand i Sverige; da kom det for en dag, at dronning Gunhild ikke længere vilde finde sig i det frillelevned, Svend fandt for godt at føre, og det lykkedes hende af erkebisp *Adalbert* af Bremen at opnaa en skilsmisse, under det i saadanne tilfælde af kirken almindeligt brugte paaskud, at hun var i for nær slægt med Svend til at kunne leve i ægteskab med ham.

Svend rasede, som naturligt var, over denne erkebispens højst ubetimelige indblanding i hans huslige forhold og truede med at ville hjemsøge Bremen med ild og sværd; men hans gode tid som svensk godsejer var forbi; han maatte fortrække og søge tilbage til sin moder i Skaane for at se, hvad hun kunde gøre for ham. Hun gav ham formodentlig midler til endnu engang at forsøge sig som vikingekonge; men 1062 led han atter et mægtigt nederlag i Nisaa i Halland mod Harald. To aar efter synes dog Harald, vel tilfreds med sin norske kongemagt,

at have sluttet fred med Svend; og atter to aar efter, 1066, befriedes Svend endelig for sin mægtige fjende, da denne faldt i England under et overmodigt forsøg paa at ville bestemme, hvem der skulde være konge dær efter Edwards død.

17. KAPITEL. DANMARK KRISTNES

133. ODINKARSLÆGTEN. Naar i hundredaaret 960—1060 det danske folkesamfund svejsedes saa langt fastere sammen end før, havde derfor kongerne ingen del deri; det skyldes den kristne kirke. Det var vel endog heldigt, at *Harald 1.s* efterfølgere ikke tog hans tanker op, at de ikke som de norske Olaver med vold og magt vilde paatvinge folket kristendommen; nu gik det i Danmark saaledes, at det modsat af, hvad Harald 1. havde tænkt sig, netop blev en dansk høvdingeslægt, den jyske *Odinkarslægt*, der gik i spidsen for folkets omvendelse til kristendom. Allerede inden 988 blev den ældre *Odinkar* i Bremen indviet til missionsbisp i Sverige; han var, siger et aarhundrede senere *Adam af Bremen*, en meget from mand, lærd i alle gudelige ting og desuden i verdslig henseende af højfornem dansk herkomst, saa at han var i stand til »med lethed at forklare barbarerne alt om vor religion«. I Fyen, paa Sjælland og i Skaane drog han mange til den nye tro; efter mange aars virken i Sverige stædedes han til hvile i Peterskirken i Bremen, hvorfra han var draget ud. I Bremen endte ogsaa hans søster *Aasa* sit liv efter i tyve aar at have opfyldt alle den kristne kirkes strengeste forskrifter; altid gik hun barfodet, hendes dage var faste, bøn og kirkegang, sin ejendom gav hun helt bort i almisser, saa at hun ved sin død intet andet ejede end sine børn, og ogsaa dem skænkede hun kirken.

134. BISP ODINKAR AF JYLLAND. Maaske var et af disse børn den yngre *Odinkar*, der i alt fald var en nær slægtning af den ældre. Som barn gik han i skole i Bremen og blev døbt dær, i sin tidlige ungdom bistod han sin ældre frænde i hans missionsvirksomhed i Sverige, men hans lærelyst skal have ført ham paa rejser til England og Frankrig; som yngste ordinerede biskop var han til stede paa et kirkekoncilium i Dortmund 1005; saa tog han sit faste bispesæde i Ribe og dær virkede han til sin død 1043; »paaskedag holdt han højmesse og derefter traf han sine sidste bestemmelser, sikker paa

sit nærforestaaende endeligt«. I henved 40 aar var da Odinkar hele Jyllands biskop; bispesædet i Aarhus gik ind, bispesædet i Slesvig var kun formelt besat, som minde om Odinkars tid blev staaende, at da senere bispedømmerne fik faste grænser, kunde man ikke fratage Ribe bispestol hele den nordvestlige del af Slesvig, der siden hans tid var altfor fast knyttet dertil; medens de jyske bispedømmers grænser ellers fulgte sysselgrænserne, skar Ribes midt ned gennem Barved- og Ellumsyssel lige til Tønder.

I al denne tid var høvdingebispen Odinkar ogsaa Jyllands virkelige herre. Saa hovedrig var han, at man senere i Bremen mente at maatte forklare sig hans rigdom deraf, at hans fader *Toke* havde været »hertug af Vinland«, maaske stor godsejer i Vendsyssel, og havde efterladt ham tredjedelen deraf. Sine fædrene godser brugte han til dermed at grundfæste bispedømmet i Ribe, og saa kristeligt ydmyg var denne hovedrige mand, at han hveranden dag i hele fastetiden lod sig tugte med svøber af en af sine præster, et træk, der atter og atter vender tilbage i datidens naive munkefortællinger som det mest slaaende bevis paa kristendommens magt over de rige og mægtige. Skal æren for at have ført det danske folk til kristendommen tillægges nogen enkelt mand, da er sikkert bisp Odinkar nærmest dertil.

135. FRA HEDENDOM TIL KRISTENDOM. Hundrede aar efter, at kong *Harald* var blevet kristen, var det danske folk kristent, og da var der ikke levende hos det nogen erindring om, at kristendommens indførelse nogensinde havde fremkaldt strid eller i det hele om, hvorledes det var gaaet til. Derfor kan ogsaa vi kun ad omveje og senere, spredte træk danne os formodninger herom. Det er klart, at ved siden af Odinkars virksomhed, der har været præget af Bremen og den tyske kirke, havde ogsaa forbindelsen med den angelsachsiske kirke betydning. Med vikingehærene kom præster, der var paavirkede af den, til Danmark; med *Svend 1.* fulgte en *Godebald*, der virkede som missionsbisp i Skaane, Sverige og Norge; med *Knud 1.* præster, der skal have virket som bisper i Fyen, Sjælland og Skaane, men hvis navne, *Reginbert*, *Gerbrand* og *Bernhard*, rigtignok synes at vidne om, at de var Tyskere.

Spørger vi det danske sprog om, hvilken indflydelse der var stærkest, faar vi ikke noget tydeligt svar. Ordet *sjæl* vandt meget tidligt borgerret i sproget, snarest fra frisisk; hvad var det heller andet end en ny betegnelse for, et fastere udtryk for den gammelkendte viden om, at den døde levede sit liv efter døden, at det var vigtigt for ham eller hende som sjæl at mindes af de efterlevende; den

nye lære underviste om, hvorledes dette bedre og virksommere kunde ske end ved hensættelse af mad og drikke til den døde i graven. Af andre kristelige tekniske udtryk er almisse, herre, daab, døbe, vie, naade og pintse tyske; røgelse, gudfader og gudmoder, erkebiskop, biskopsdom, helligdom, kristendom, skrift, kalk og disk angelsachsiske; men denne opregning siger os ikke meget.

Det første skridt i missionen maatte være at skaffe kristendomsforkyndere ud over landet. Der er antydninger af, at netop denne opgave arbejdede *Odinkar* paa at løse. Man kan til hans tid tilbageføre dannelsen af klerkeboer i hvert syssel i Jylland, smaasamfund af i kristendom vel oplærte mænd, der kunde tage præstegerninger op i syslets landsbyer. Nogen støtte til dette store organisationsarbejde har Odinkar vel ogsaa fundet hos fremmede klerke, hvem en brændende kristentro drev til at tage et beskedent missionsarbejde op hos det uciviliserede danske bondefolk. I alt fald levede senere i Vendsyssel og Thy mindet om *Thøger*, en klerk fra Thüringen, der i 1030erne af ris og kviste fik bygget en kirke i Vestervig, »i hvilken han fejrede messens højtid, og han viste folket mange prøver paa sine dyder, og da folket saa hans hellighed, ydede det ham i tilstrækkeligt maal de timelige ting«. Formentlig skyldtes det ham, at der i Vestervig blev et klerkebo, en præsteskole, som i de andre jyske sysler. Vi maa antage, at til disse klerkeboer søgte de danske bønder, der vilde oplæres i kristendom for at kunne oplære andre, deres egne bysbørn, deri; og det er muligt, at heri laa grunden til den jyske sysselinddelings overførelse til Fyen og Sjælland som en rent kirkelig inddeling.

136. GUD OG GUDS MODER. Vikingen maatte helt omdigte kristendommen for dog at begribe noget af den. Apostlenes troskabsforhold til Kristus kunde han forstaa; en hedensk digter har søgt at udtrykke hans tanke: »Krist sidder i syd ved Urdsbrønden, vældig efter at have underlagt sig fjældets aser«; ogsaa i kristen digtning møder forestillingen om Kristus som den sejrrige konge, hvis trofaste hirdmænd apostlene er, som englene er hans store hærskarer. Var først tanken om, at Hvidekrist var en mægtig gud, maaske naar alt kom til alt mægtigere end de gamle krigsguder, gaaet op for en vikingehær, skulde den gerne ofre til ham for ved hans hjælp at opnaa sejr.

Men det var ikke ud fra den betragtning, at de danske bønders store fredeligsindede masse saa let vendte sig til kristendommen; snarere har den syntes dem en tilbagevenden til Vanernes fredfyldte, lykkelige verden. Om fred og god aaring

havde bønderne henvendt sig til Njørd og Frey, de havde ogsaa ofret til Thor, fordi han bekæmpede alle onde magter, der kastede ulykker over korn, kvæg og mennesker; alt dette vilde den nye og mægtigere gud give dem, ja mere til; betagende forkyndtes, at til Hvidekrist kunde alle komme, der arbejdede og var besværede, og finde sikker hjælp. Hans guddomsmagt viste sig i kraftgerninger, mirakler; om den første Ribebisp, Friseren *Liufdag*, fortæller *Adam*, at han ved jertegn vandt mange for kristendommen.

Selve forkyndelsen om ham var dog nok, *Odinkar* gjorde ingen kraftgerninger. Hvidekrist kunde give de syge helse, og han gav de døde frelse i et nyt dødsrige, *Paradis*, langt mere ophøjet og straalende end Valhal, og dertil fyldt af fred og opnaaeligt for alle sjæle, for den der var død sottedøden, ja selv for trællen. Nærmest Kristus stod hans moder, *jomfru Maria*, vor frue, var hun ikke moderen, en uendelig forfinet og ophøjet afspejling af den frugtbarhedens gudinde, som i nordisk og dansk tro var den første udformede gudeskikkelse? Vistnok blev Kristus selv og hans moder endnu i lange tider staaende for folket i en meget fjern ophøjethed, der næsten kun kunde omskrives; Kristus og faderen gled sammen i »gud«, den hele treenighed i »drotten«, fjern, men mægtig; jomfru Maria var alene »guds moder«. Dog runestenene vidner om, hvor tidligt disse kristne forestillinger gled ind i den almindelige bevidsthed; »gud hjælpe hans sjæl og guds moder«, læser vi paa Klemenskerstenen; »Krist og den hellige Mikael hjælpe Ødbjørns og Gunnilds sjæl til lys og paradis« paa Lundehøjstenen.

137. ST. MIKAEL. Gud, Kristus, havde nemlig medfølgere, som gamle forestillinger lettere kunde knyttes til. Dær kom først, som netop Lundehøjstenen viser, *St. Mikael*, englenes høvding og fører. Fra først af æret og tilbedt af Grækerne som erkeenglen, aabenbarede han sig i 6. aarh. paa Garganusbjerget i Syditalien; en klippehule dær blev en hovedhelligdom for ham, og derfra vandrede dyrkelsen af ham nordpaa til lignende klippehuler, St. Michiel i Bretagne, og videre til klippehuler i Norge. Men her og dær i Norge og i Danmark knyttes nye sindbilleder til ham; han er her som overalt i stadig kamp med dragen, men hans dommedagsbasun bliver i Norden til en lur, *Hejmdals* lur; og alene heroppe i Norden kommer han til hest. Det har sin grund deri, at St. Mikael her overtager *Odins* hverv; han er sjælenes fører til paradiset, som Odin førte dem til Valhal; derfor bliver han bereden som Odin. Runestenenes indskrifter viser, hvor let og naturligt St. Mikael

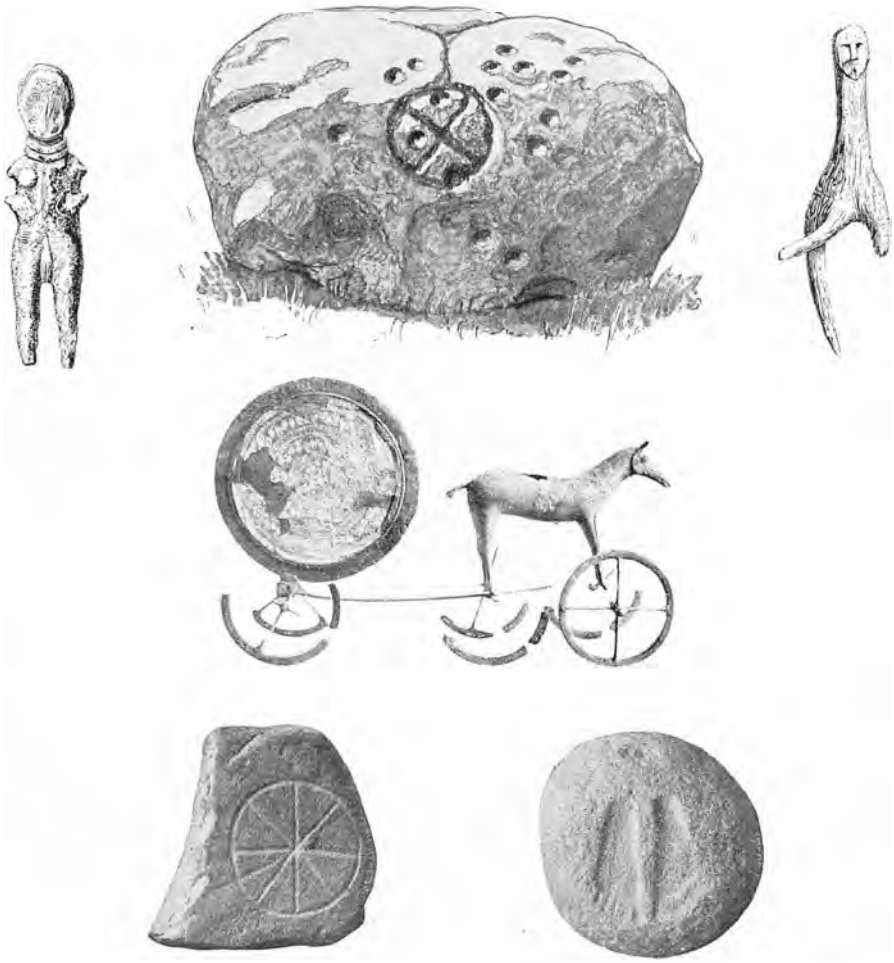

EN NERTHUS. STEN MED ILDBORINGSHULLER OG SOLTEGN. EN FREYR.
SOLVOGNEN FRA TRUNDHOLM. SOLTEGN OG FODSAALER
FOTOGRAFIER FRA NATIONALMUSÆET
FOTOGRAFI AF TYMPANONSTEN FRA ØSTRA KARUPSKIRKE, BJÄRE H.,
SKAANE, FORESTILLENDE EN BISKOP MED KRUMSTAV SAMMEN MED ET
SOLTEGN OG ET SVÆRD

føjedes ind i Odins sted. Der er sten, hvor »Thor vie disse runer« er indrammet af korstegn, og saa atter andre, hvor disse ord er afløst af »St. Mikael hjælpe hans sjæl« eller som Nylarskerstenens »Gud drotten hjælpe hans aand og St. Mikael«. St. Mikael bliver da i Danmark Odin i hjemligt, men kristent klædebon.

138. St. Olav. Det arbejde, folkefantasien her har sat ind paa at hjemliggøre en saa fremmedartet skikkelse som St. Mikael, forklarer os den iver, hvormed den greb omdigtningen af den norske kong Olav, der faldt ved Stiklestad 1030, til helgenen *St. Olav*. Der var sket underfulde helbredelser og andre jertegn ved hans grav, fortaltes der; det var tilstrækkeligt til af den store vikingehøvding, den magtkære norske konge at skabe en værner for det fredelige folk, den første indfødte nordiske helgen. Forklaringen er, at om St. Olav samlede sig og til ham overførtes saa mange af de forestillinger, der hidtil havde knyttet sig til *Thor*, som blot foreneligt var med kristendommen. Hans muntre væddekampe med trolde og havfruer er Thors væddekampe med jætterne, hans økse er Thors hammer, hans røde fuldskæg er Thors. Hans helgenskikkelse gjorde først kristendommen fuldt hjemlig.

Vil vi helt forstaa, hvorfor overgangen til kristendommen faldt saa let i Danmark, hvor ingen ydre tvang hidførte den, maa vi lytte til sene og spredte beretninger om danske bønderskikke. I den katolske tid bar bønderne paa Taasinge et St. Olavsbillede over markerne, naar kornet var saaet; det er den ældgamle kultusskik, gudebilledets omkringføren, fra Nerthus overført til St. Olav. Og saaledes skiftede de kilder, i hvis vand man søgte helbredelse, blot navn; i Lunkinde ved Simrishamn saa man endnu i 1777 bønderne først bede i kirken foran St. Olavsbilledet og stryge sig med helgenens økse, saa gaa til kilden for at ofre, derefter til markedet, hvor de i rigeligt maal drak St. Olavs skaal. Ja, der var steder, hvor overgangen fra det gamle til det nye skete saa hastigt, at der end ikke blev tid til navneforandringen. St. Thorskilder og St. Thorsagre er ikke ualmindelige; de kan som eksempler paa den lette overgliden sammenstilles med St. Drottens kirke for St. Trinitatis kirke. Og saaledes hentede man frem det ældgamle dødsrige *hel*, skjulestedet, for med dets navn at betegne dette kristendommens andet dødsrige, hvor de straffes, der ikke har villet bekende Kristus som gud; det særmærkedes ved, at man dertil føjede ordet for straf, bøde, *vide*; af hel blev da *Helvede*.

18. KAPITEL. FESTER

139. GILDERNE. Til denne lette overgliden har nu utvivlsomt i høj grad gilderne bidraget, disse ikke blot paa Gotland, men overalt i Norden udbredte sammenslutninger af bønderne, snart for sig alene, snart under en høvdings ledelse, til afholdelse af fælles blot. De meget sene vidnesbyrd om disse bondegilder, vi finder, viser os i alt fald, at denne særlige organisation var fuldt saa udbredt blandt landbefolkningen som blandt en senere tids bybefolkning i Norden. Lidt efter lidt gik de hedenske sydenauter over til at blive kristne gildebrødre. Gilderne bevarede paa landet som i byerne deres første formaal, sammenslutningen om offergildet, men de kristnedes derved, at deres minnebægre fik andre navne. Hvor man før havde drukket de tre minner for Njørd, Frey og Thor, kom man efterhaanden over til at drikke minnebægrene for den kristne kirkes førende skikkelser. Kristendommen satte vel her et skel; man kunde vanskeligt drikke sit minnebæger for selve gud; men lykkeligvis var den kristne verden opfyldt af denne række andre skikkelser, helgenerne, mellemmænd mellem gud og menneskene, som man kunde hæve og drikke sit bæger for. Man kunde drikke jomfru Marias, St. Mikaels og St. Olavs bæger som Njørds, Thors og Freys. Og eftersom stedse flere helgener kom til, blev det lettere for gildet at navngive sine minnedrikke.

Med denne navneforandring smugledes ogsaa ind en anden forestilling om gildets betydning. Fra gammel, hedensk tid skrev sig vedtægterne om, at gildebrødre var pligtige at hjælpe hverandre i alle de tilfælde, hvor en gildebroder kom i nød, selv for manddrab, da havde enhver gildebroder at hjælpe ham til flugt eller bødes betaling. Nu viste det sig, at der efter kirkelig opfattelse var ogsaa mange andre tilfælde, hvor gildebroder kunde komme gildebroder til hjælp: hvis han var i fangenskab, hvis han døde eller hvis hans ejendom ødelagdes ved ildebrand, naar hans lig skulde bæres til graven. Gildet paatog sig disse videre forpligtelser til indbyrdes hjælp mellem gildebrødre, efterhaanden som de gik over til kristendommen.

140. PAASKE- OG JULEFESTEN. Langsomt, lidt efter lidt, tog saaledes kristendommen sit faste tag i folket; og den fik nyt hold derover ved at indordne ogsaa dets fester, dets højtider under sin

magt. Fælles for den kristne og den hedenske kalender var, at begge naturligvis som baggrund for sine store højtider havde dels dagenes af- og tiltagen, dels fuldmaanetiden. Efter Johannes Døberens ord til Jesus, da han kom til ham for at lade sig døbe: »ham bør det at tiltage, mig at aftage«, havde kirken henlagt festen for Kristi fødsel til 25. decbr., der da regnedes for vintersolhverv, aarets korteste dag, festen for *St. Johannes* til sommersolhverv, 24. juni.

Ved en let ændring af den jødiske festkalender blev festen for Kristi opstandelse henlagt til første søndag efter første foraarsfuldmaane, og efter den rettede saa de bevægelige kristne højtider sig: Kristi himmelfartsdag, 40 dage efter paaskedag, og pinsedag, 7 uger efter. Lettest gled den hedenske midvinterfest ind heri; kun begyndtes den nu med Kristi fødselsdag og afmærkedes i sin fremadskriden ved fester for Jesu omskærelse, 1. jan., for de hellige tre kongers besøg 6. jan., der i Norden kaldtes 13. dag jul, til den endte med, hvad der lige til 19. aarh. almindeligvis kaldtes 20. dag jul, 13. jan., den gamle høkkunat. *Jul* blev fra hedendommen trods al kristendom staaende i vort sprog som betegnelse for denne festlige midvintertid, da naturen tvinger næsten alt legemligt arbejde til ophør, og det svundne aars forraad endnu er rigeligt i behold til mange dages fest, kun blev festens tyngdepunkt lagt frem fra høkkunatten, da dagens tiltagende længde mærkes, til selve vintersolhvervet. Langsomt og efterhaanden fik kirken ogsaa fjernet stedse mere af den uhyggestemning, som muligheden af de dødes besøg i hjemmet endnu kastede over julen; de døde havde kirken nu givet en anden tid, Allesjælesdag, 2. novbr.

141. AARETS ANDRE FESTER. Festen for høstens endelige afslutning og vinterens begyndelse midt i oktober spaltedes derimod i to, en høstfest om St. Mikaelsdag, 29. septbr., og en fest paa St. Mortensdag, 11. novbr., til minde om en hellig og højsalig biskop *Martin af Tours*, men som fik al sin lystighed og glans af de store aarlige novemberslagtninger. Den hedenske foraarsfest derimod voldte det kirken adskillig vanskelighed at faa passet ind i sin festkalender. Hverken paaske eller pinse egnede sig efter disse nordiske landes klimaforhold helt dertil, ogsaa fordi de ikke hvert aar faldt paa samme tid. Majfesten lod sig dog ikke udrydde; om ved 1. maj, naar skoven sprang ud med sine lyse blade, vilde man nu engang i Danmark holde fest. Da havde kirken i Norden det held, at den i den angelsachsischske prinsesse *Valborg*, der skal være død 780, fandt en kvinde, der ikke blot skal have været værdig til at være helgeninde, men endogsaa havde navn tilfælles med en

tysk hedensk gudinde *Walaburg*, der formodentlig blot er en afledning af Nerthus. Fra da af kunde St. Valborgsdag fejres med tryghed ogsaa af de kristne.

Paa disse og andre festdage, fastelavn, St. Hans, Allesjælesdag og St. Luciedag, 13. decbr., fordeltes nu, ofte meget vilkaarligt, alle de ceremonier, der oprindelig havde haft en rituel betydning; omkringriden eller -køren eller andre optog, dans omkring virkelige eller kunstige livstræer, henstilling af mad og drikke til de døde, de underjordiske eller spøgelser, afbrænding af baal, hengemmen af det sidste neg eller en gren af livstræet, risning og slagsmaal, brudesyning, varselstegn o. s. v., som nu levede videre gennem aarhundrederne, til de tilsidst i vor tid sank ned til børnelege.

19. KAPITEL. KIRKER

142. VI OG KIRKE. Givet er det, at den kristne festkalender var langt righoldigere end den hedenske. Hvor denne kun havde haft nogle faa store, aarlige fester, havde den kristne kirke foruden disse, som den bemægtigede sig, en mængde mindre festdage; og dertil kom saa, at den nye mægtige gud fordrede, at man een dag i hver eneste uge, om søndagen, samledes for at dyrke ham. Til saa megen gudsdyrkelse blev det nødvendigt at rejse særlige forsamlingshuse, særlige gudshuse. Det var vel slet ikke bønderne ukært, at høvdingene, selvom de vilde, ikke kunde paatage sig at levere saa megen gudstjeneste, som den nye gud fordrede, i deres hove. Bønderne skaffede selv mulighed derfor, hvadenten det nu var gilderne, der rejste deres eget gudshus, eller en landsbys bønder selv tog sig det paa.

Sikkert var det, at *kirken*, som efter den nye kristne sprogbrug dette forsamlingshus i landsbyen kaldtes, helst maatte bygges paa et sted, der allerede var et vi, et helligt sted. Den første kirke, der byggedes paa Gotland, blev afbrændt af de hedenske bønder; saa byggedes den næste paa et vi, hvor der indtil da havde været holdt blot, vel af sydenauter. Den kirke vilde bønderne ogsaa afbrænde, men da sagde en klog og mægtig mand paa øen til bønderne: »drist jer ikke til at afbrænde den kirke, thi han staar paa vi, nedenfor klinten«. Dermed fik kirken lov til

at staa ubrændt. »Den blev sat med alle helgenes navn paa det sted, som man nu kalder Peterskirke. Det var den første kirke paa Gotland, som fik lov at staa«. Omkring denne kirke opstod den handelsplads, den by, som Gotland indtil da trods al sin udstrakte bondehandel havde savnet, byen Visby.

Saaledes havde kirken allerede i Odense og Viborg, vel ogsaa i Hedeby og Roskilde taget gamle vier i brug og givet dem ny helligdom. I Jelling lagdes kirken indenfor det vi, som de to høje af *Harald 1.s* mindesmærke udgjorde, og kirken respekterede det, forsaavidt som den lagdes saa meget til siden for Haralds sten, at denne beholdt sin plads som viets midtpunkt. Overalt, hvor det var muligt, blev gamle vier kirkernes byggeplads; hvor intet andet opfordrede, var i alt fald i landsbyerne gravpladsen et vi, der kunde anses for en naturlig byggeplads for en kirke. Saaledes samlede kirkerne om sig de døde; den knyttede dermed til sig al den ærefrygt, som omgav de dødes vi, og gav kirkegaarden en ny helligdom af sit eget. Thi naturligvis skulde den nybyggede kirke og al den jord, der hørte til den, indvies af biskoppen; først hans indvielse gjorde det hedenske vi eller den hidtil hedenske jord til indviet kristen jord. Hvilen i den af kirken indviede jord og dermed forsikringen om paradiset var den store fordel, som den kristne kirke bød paa overfor alle, der bekendte sig til den.

143. TRÆKIRKERNE. De kirker, der rejstes i Danmark i tiden indtil midten af 11. aarh., var alle af træ, saaledes som det udtrykkelig siges om den ældste Trefoldighedskirke i Roskilde; de endnu store egeskove overalt i landet gav ogsaa rigeligt og let tilgængeligt byggemateriale dertil. Disse trækirkers konstruktion har været stavkirkens, som vi endnu ser den for vore øjne i Norge og Sverige, omend ikke i dens rigere udviklede form; ved siden af har kirkeklokken, der kaldte de kristne og ved deres klang bortjog de onde aander, hængt i en fritstaaende klokkestabel. I Danmark er imidlertid alle disse trækirker afløst af stenkirker og forsvundet næsten uden at efterlade sig spor; klokkestablerne er genrejste i senere aarhundreder eller afløst af kirketaarne, hvori klokkerne ophængtes. Nogle planker af kirker fra Hørning ved Randers og Humtrup syd for Tønder, en vindusramme fra en kirke i Framlev ved Aarhus er alt, hvad der vest for Øresund er igen; de viser i udskæringer og valget af gule og røde farver en mærkelig overensstemmelse med de i Jellinghøjene fundne træsager.

Kun i Lund har man udgravet rækker af egetræsplanker, 60—70 cm høje, der dannede grundridset af hele koret og en betydelig del af nordvæggen af en stavkirke; at disse planker ikke hvilede paa syldsten, men simpelthen var jordgravede, vidner om, at denne kirke maa være rejst om ved aar 1000. Som den stenkirke, der senere tog dens plads, har den sikkert baaret navnet Lille Vor Frue kirke, *St. Maria Minor*, og vidner derved om, hvor let forstaaeligt det i den kristne Mariadyrkelse skjulte kvindelige guddomsprincip har været for de danske hedninge.

Det vigtige er, at i hundredaaret fra 960 til 1060 rejstes der overalt i Danmark trækirker, i alle de største og anseligste landsbyer; *Adam af Bremen*, der vel i aaret 1068 rejste gennem Danmark, siger, at da var der 300 kirker i Skaane, 150 i Sjælland og 100 i Fyen. Hans tal er naturligvis afrundede og anslaaet efter disse landsdeles indbyrdes størrelse, men helt urigtige er de dog næppe; de giver 6 à 10 kirker pr. herred; regner vi herefter lavt 500 kirker for Nørrejylland, 50 kirker for smaaøerne, faar vi 800 kirker for kongerigets omraade 1864—1920, hvor der nu kan paavises mere end 1400 kirker, der er ældre end 13. aarh. Heraf kan vi slutte, at adskilligt flere end halvdelen af de danske kirker paa landet var rejst før 1060.

Utvivlsomt var alle disse trækirkers bygherrer landsbybønderne selv, saa ringe en rolle spiller de af enkeltmænd byggede og privat ejede kirker i den ældste tids lovgivning og hele overlevering i forhold til landsbybøndernes kirker. Landsbyen var Danmarks grundlag og oprindelse, og netop fordi det var landsbyen og dens bønder, der frivilligt gav sig under den kristne kirkes magt, vandt kirken i dette aarhundrede saa fast et herredømme over det danske folk.

144. KIRKESOGNET. Thi til disse af dem selv rejste kirker søgte nu søndag efter søndag landsbybønderne og deres hele husstand i vide kredse. Fra et klerkebo havde de hentet sig en præst, vel oftest en bondesøn fra sognet, der efter at have lært til præst tog bopæl, giftede sig og stiftede familie i landsbyen og delte dens kaar. Det vigtige var, at han havde lærdom om og rede paa, hvorledes den nye, mægtige gud skulde tjenes. I stavkirkens rum, der vilde synes os mørke og skumle, men som vel har syntes den tids bønder fra de lerklinede huse høje og festlige, forrettede præsten gudstjenesten med ceremonier og i ord, der var den forsamlede mængde uforstaaelige, men des mere hellige; det gav dog en afglans af den katolske kirkes store, festlige gudstjeneste med

dens salmesang, dens lysende vokskerter paa hovedaltret og rundt om i kirken, dens røgelse, hvis den kunde fremskaffes, dens hellige messe med dens stigen op til det højdepunkt, da det store under, Kristi kødvorden og virkelige tilstedeværelse i forsamlingen under en pludselig dyb stilhed fuldbyrder sig.

Paa en forsamling af saa tungt, men dybt bevægelige og ukritiske mennesker som de, der dannede de første kristne menigheder, har alt dette virket overvældende. De har hurtigt viljeløst undergivet sig massesuggestionen. Snart har den stadige deltagelse i kirkens gudstjeneste givet dem, der atter og atter søgte dertil, den styrkelse, der ligger i, at man er mange om at bevæges paa samme maade af de samme ting. Denne fællesstemning blev stærkere derved, at den var rent ud aandelig, legemets behov laa udenfor, var ikke at nævne i forbindelse med den kristne gudstjeneste — hvilken mægtig og opløftende forskel mellem den kristne gudstjeneste og den hedenske gudsdyrkelse, der dog altid endte med denne fraadsen i offerdyrenes kød og blod.

Man søgte sammen for at helliggøre sig; ud deraf kom, at hele Danmark over dannedes der efterhaanden *kirkesogne*. Der er maaske svage spor af en tid, da hele herredet har udgjort eet sogn, nemlig saalænge, der i herredet kun var een kirke; men som kirkerne blev flere, mangfoldigedes kirkesognene, og i alt fald 1060 var der ikke et herred, der ikke omfattede flere kirkesogne. Dermed havde kirken skabt en ganske ny og siden da grundlæggende inddeling af landet.

145. PRÆSTERNE. Kun et aarhundrede efter, at omvendelsesværket for alvor var taget op i Danmark, havde kirken da naaet en betydelig magtstilling i det danske samfund. Præsterne var, uanset fødsel, om frie bøndersønner eller trælle, ligestillede med landets frie bønder. Den sene Gotlandslov er helt forsigtig, naar den bestemmer: »at præst og præstkvinde og de præstebørn, som er lærde, skal være ligestillede med bønders børn for slag og drab og alle ting, men de ulærde følger deres moders ætt«, fordi den derved undtager de sønner af en ufri præstekone, der ikke selv bliver præster.

Til præstens underhold havde landsbybønderne som regel udlagt en gaard i landsbyen, jævngod med dennes andre gaarde; og endda var de villige til at indrømme ham visse forrettigheder; i Sjælland blev det endog en retsregel, at naar nogen vil tøjre hest i afhøstet vang, da er præsten nærmest dertil. Iøvrigt var forholdet

mellem præsten og bønderne det ganske naturlige, at disse var villige til at betale ham for alle de kirkelige handlinger, han foretog; det syntes sikkert de danske bønder, der selv ikke brød sig om at gøre noget for intet, rigtigt, at præsten fik sin betaling for alle de hellige handlinger, som han forstod at udføre, og som jo utvivlsomt var af stor vigtighed for dem selv, deres børn og først og fremmest deres døde. Dette har *Adam af Bremen* ikke helt misforstaaet, men heller ikke helt forstaaet, naar han, der selv havde været i Danmark, siger, at hos Danskerne og Nordmændene »holdes præsterne og kirkerne i saa stor ære, at den, som ikke yder sin gave hver gang han hører en messe, knap nok anses for en kristen. Men daab og konfirmation, altervielse og præstevielse maa næsten altsammen købes dyrt hos dem og hos de danske; jeg tror, at det kommer af præsternes begærlighed, fordi disse barbariske folk endnu ikke har lært at give tiende; derfor bliver de trukket op for alle de kirkelige handlinger, som burde ydes gratis. Thi selv sygebesøg og dødes begravelse, alt maa dær købes for penge, og en saadan sædernes forvildelse kan kun skyldes præsternes begærlighed«. Adam, den fremmede paa gennemrejse, tager fejl; hvad han saa som en sædernes forvildelse, var netop den danske bondes haandfaste forstaaelse af, at en ydelse kræver sin passende betaling, men hans utilbøjelighed til at yde en betaling, hvor han ikke direkte selv kan se fordel af det, han betaler for.

20. KAPITEL. KRISTENDOM

146. DEN AUGUSTINSKE KRISTENDOM. Vi maa nu, inden vi gaar videre i at undersøge, hvilke virkninger kristendommen havde for samfundsudviklingen i Danmark, spørge om, hvilke de høje idealer var, der besjælede de mænd, der tog arbejdet for omvendelsen af det danske folk til kristendommen op. For dem som for hele den tidsalder, vi kalder middelalderen, stod det saaledes, at kirkefaderen *Augustin* om ved aar 400 derom havde sagt det rigtige. Han havde i sit skrift *Om Guds Stat* forklaret, at der her paa jorden som i evigheden var en stadig kamp mellem guds rige og djævelens rige, og enhver menneskesjæl, om han overhovedet kunde, havde at vælge eller maatte efter sit hele sind vælge, paa hvilken side han vilde staa i denne kamp, og give vidnesbyrd derom ved

de karakteregenskaber, han lagde for dagen i sit liv, og det uanset om han formelt bekendte sig til kristendommen eller ikke. Paa guds riges side stod alle de fra konger, bisper og nedefter til den ringeste, der helt hengav sig i guds vilje, som uden granskning eller kritik i denne guds vilje fandt den højeste retfærdighed, som i deres kærlighed til gud var ydmyge af hjertet, uden krav for sig selv, adlydende guds befalinger, som de meddeltes ham af kirken, og som i denne ydmyghed og indre ro hvilede i guds fred. Paa djævelens side stod, de være kristnede eller ej, alle de, hvem overmod og selvtillid drev til at søge sit eget; de magtbegærlige, de aandshovmodige, de, der ikke kendte til ydmyghed, lydighed under lov eller selvfornægtelse, de falske og mægtige.

Ingen kan nægte, at der i denne lære, der snart blev den katolske kirkes, var en dyb menneskelig sandhed, der kun desværre ikke i praksis var let at anvende, og som, saaledes som den blev anvendt, snart maatte føre til, at guds rige blev at forstaa som ganske eet med kirken, dens ledere, tjenere og troende, saa at af disse krævedes en slavisk underordning under kirkens faste organisation. Det var dog disse Augustins høje ideer om et gennemført og virkeliggjort gudsrige her paa jorden, mægtige derved, at de uden hensyn til folketilhørighed eller stand omfattede alle, mægtige og rige som svage og fattige, der blot vilde høre guds rige til, der blev kirkens maal og politik, og som den katolske kirke endnu i vore dage aldrig helt har opgivet. Disse ideer var vel levende i *Anskars* ydmyge sind, og de var, endda i deres oprindelige form, bærende for *Adam af Bremen*, da han skrev sin hamburgske kirkehistorie, der er en saa vigtig kilde til vor viden om den danske kirke og Danmarks historie i 11. aarh.

147. MENIGHEDSARBEJDET. De mænd, der som præster rundt om i landet var fuldt optaget af at grunde kristne menigheder, maatte imidlertid først og fremmest belære de nye kristne om, hvad der var kristenlivets ydre kendemærker. Det er jo styrken og svagheden ved enhver kraftigt organiseret bevægelse, at den for selve organisationens skyld maa kræve, at de, der søger til den, lægger deres tilslutning til dens højeste ideer for dagen ved bestemte ydre handlinger; alene derved bliver det muligt at skelne mellem dem, der er med, og dem, der er imod.

Reglerne for det ydre kristenlivs rette førelse kom til de danske præster udenlandsfra og blev af dem forelagt de danske menigheder til indøvelse og efterkommelse, fordi nu engang visse handlinger eller undladelser paa dette tidspunkt var aner-

kendt af den hellige almindelige kirke som vidnesbyrd om kristent sindelag, uanset siden naar eller hvorledes de var indkommet i kristendommen. Den første af disse handlinger var den stadige deltagelse i den kristne gudstjeneste; dens selvfølge var undladelsen af at deltage i den hedenske gudsdyrkelse. Gotlands lov har bevaret denne bestemmelse: »blot er mennesker meget forbudt og fordums sæd, som hedendom følger. Ingen maa paakalde hverken holt eller høje eller hedningeguder, hverken vier eller stavgaarde«. Et saadant forbud mod at dyrke hedningeguder paa højene, mod at være »højmand«, har sikkert ogsaa været gældende i de andre danske lande, ligesom kirken har faaet gennemført overalt i landet et fuldstændigt forbud mod at spise hestekød, netop fordi det var blotets festret. Saa fuldstændigt lykkedes det de første kristendomslærere at faa dette forbud gennemført, at det først er i 19. aarh., vi atter har taget dette udmærkede næringsmiddel i brug.

Dette forbud var imidlertid kun en særlig udvidelse af kirkens paabud om midlertidig afholdelse fra nydelsen af al slags kød. Denne regel gjaldt, da kristendommen kom til Danmark, alle fredage, dagene før de store kirkehøjtider og særlig den store fastetid, de 40 dage før paaske. Jo mere kristent sindelaget var, des strengere faste; kun brød, salt og vand for de ivrigste, for de svagere dog dertil fisk, æg og smør. Det har sikkert kostet den danske bonde ikke ringe selvovervindelse at lade det gode saltmadsfad staa urørt; heldigt at den store faste først satte ind paa en tid, da der alligevel begyndte at gaa svind i det.

148. BARNEDAABEN. Daaben, neddykningen i det rensende, viede vand, var den ceremoni, hvorved den, der var »omvendt« fra hedendommen, fandt optagelse i kristendommen. Eftersom der blev flere og flere kristne familier i landet, begyndte forældrene at iagttage kirkens almindelige paabud om, at deres smaa børn skulde bringes til den for at døbes og dermed straks optages i den. Barnedaab foretoges fra først af kun til de store højtider, paaske, pinse og jul; senerehen til alle tider, saa snart som muligt efter barnets fødsel. Dermed imødekom kirken det ængstelige moderhjerte, der endnu i 20. aarh. nærer et dunkelt ønske om saa hurtigt som muligt at vide sit spæde barn beskyttet mod alle onde magters efterstræbelser.

Det er et stort vidnesbyrd om kirkens tidlige magt i det danske samfund, at det snart maa være lykkedes den at faa de retskyndige mænd paa alle landets ting til at anerkende som

gyldig retssætning, at kristen daab var en nødvendig betingelse for et barns arveret. »Naar et barn bliver født, da skal det have gudfader og gudmoder i kirken og faa sin kristendom af præsten; men bliver det saa sygt, at det ikke kan komme til kirken, og faar sin kristendom af en anden mand eller kvinde, da har det ret til arv, som om det var kristnet af kirken; men faar det ikke kristendom, da har det ikke ret til arv; thi højmænd maa ikke arve«, siger skaanske lov, og sjællandske og jyske lov er enig med den deri. Den retsregel skulde nok skaffe barnedaaben almindelig udbredelse.

I kirkens øjne var hvert eneste nyfødt barn en sjæl, som det gjaldt om at bevare for saa hurtigt som muligt at faa den tilført guds rige. Derfor fik kirken ogsaa i forbund med den naturlige menneskelige følelse, at ethvert fuldbaaret sundt barn har en ret til at blive opfostret, børneudsættelsen stemplet som en forbrydelse. Gotlands lov siger: »det er nu det næste, at man skal fostre hvert barn, som fødes i vort land og ikke kaste det ud. Hver kvinde skal vide sin seng, naar hun er i barnsnød, og tilkalde to vidnekvinder: gridkvinde (jordemoder) og grandekvinde, som skal vidne, at barnet var dødbaaret, hvis det er dødt, og at ej hjalp hendes hænders værk dertil«.

Fra da af var fødsel i dølgsmaal og endnu mere den fødende kvindes ombringen af sit barn en utilgivelig forbrydelse; de ugifte, hemmeligt besvangrede kvinder blev fra da af endnu hjælpeløsere stillet end før. Det nyfødte barn og den døde skulde til kirken; kirken vilde velsigne menneskets indgang og dets udgang.

149. ÆGTESKAB. Men kirken vilde mere; den vilde underlægge sig hvert eneste menneskes private og intime liv, øve indflydelse derpaa og give regler derfor. Her kunde den finde støtte hos sine danske menighedsmedlemmer; thi i de smaa og snævre samhold som menighederne var, trives let den smaalighedens og snæversindets aand, der kræver at vide alt om og at dømme hvert enkelt menneskes livsførelse. Paa dette omraade mødte kirkelæren, som den var, da den kom til Danmark, dog ofte stærk modstand. Dens lære om, at fuldstændig kønslig afholdenhed var det menneskeligt højeste, fandt ingen forstaaelse i Danmark, selv ikke hos de danske, der var præster; de vilde som andre gifte sig og avle børn. Bedre fandt man sig i kirkens forbud mod ægteskab mellem for nær beslægtede; kønsforbindelser mellem dem var familien paa forhaand imod; det var vel betydelig overdrevent, naar kirken ogsaa vilde have delagtighed som gudfader og gudmoder ved en barnedaab betragtet som en slags aandeligt slægtskab, der udelukkede ægte-

skab; det var uforstaaeligt, men det fik nu være, fordi disse tilfælde var meget sjeldne. Alle de regler, som kirken i denne henseende opstillede, havde den fordel, at de kunde afgive grundlag for skilsmisser, og derved muliggøre det at faa disse gennemført med billigelse af kirken, der ellers ikke vilde medvirke dertil.

I al almindelighed fandt kirken sikkert ogsaa tilslutning til sit krav om, at kun i engiftet, ægteskabet mellem een mand og een kvinde, var kønsforbindelse tilladelig. Alligevel fik kirken dog ikke selve ægteskabsstiftelsen udleveret til sig, som den fik fødslen og døden. Den tanke, at en dansk mand og kvinde paa det højeste og lykkeligste tidspunkt i deres liv, naar de ønskede at forene sig i ægteskab, dertil skulde behøve kirkens samtykke, lykkedes det i adskillige aarhundreder ikke kirken at gennemføre. Trolovelsen, jaordet, vedblev at være den ægteskabsstiftende handling lige til protestantismens tid, dertil behøvedes ikke en ceremoni i kirken; selv langt senere er endnu efter Christian 5.s danske lov af 1683 besvangrelse under trolovelse ægteskabsforpligtende.

Endnu længe efter kristendommens indførelse vedblev der at herske en meget stor frihed i Danmark paa dette omraade. Jyske lov, der dog er bragt til veje ved højeste gejstlig medvirken, anerkender fuldt ud slegfredforholdet. Den siger: »hvo som haver slegfred med sig i gaarde og gaar aabenbarlige med hende at sove, og hun haver laas og lukkelse, og søger æde og drikke med ham aabenbarlige tre vintre, hun skal være adelkone og rette hustru«. Og videre om slegfredbørn: »slegfredbarn skal fader til tinge føre og lyse og forkynde, at det er hans barn og skøde det, hvad som han vil det give. End lyser han det i køn og kuld, og skøder det intet, da tager det halv lod ved adelkonebarn. End er adelkonebarn ikke til, da tager slegfredbarn, som tinglyst er, fuld arv efter faderen«. Her er altsaa tænkt baade paa de tilfælde, at der kun er en slegfred, og paa dem, hvor der baade er en adelkone, en giftehustru, og en slegfred. Selv i sidste tilfælde anerkendes en arveret for de tinglyste slegfredbørn, uægtebørn, som det i vor tid er umuligt for en gift fader at anerkende som sine, og hvis arveret selv efter en ugift fader det hidtil ikke har været muligt at skaffe retslig anerkendelse.

150. SYNDEN. Paa dette punkt fandt kirken da kun en højst begrænset tilslutning til sine ideer hos de nyomvendte danske kristne; des mere maatte den søge sejgt og langsomt at indarbejde sin opfattelse i sine danske menigheder. Der var en tydelig forskel

imellem, hvad de ansaa for urigtigt, og hvad kirken ansaa derfor, særlig udpræget paa det kønslige omraade; forskellen mellem deres og sin egen opfattelse betegnede kirken ved ordet *synd*, et tysk ord, der efterhaanden af den kristne kirke blev indarbejdet, saa at man kan sige, at først med kristendommen kom synden ind i den danske bevidsthedsverden. Synd var ikke blot alle de gerninger, tingenes dom vilde ramme, men ogsaa alle de gerninger, der vel ikke var retsbrud, men dog efter den kristne kirkes formening urigtige handlinger, som den derfor tiltog sig selv magt til at straffe.

Den fandt heri støtte i den dybe sjælelige grundlov, at opfyldelsen af den højtspændte følelses krav følges af en afslappelse, hvor mennesket bliver tilbøjeligt til at betragte selve sit krav og gennemførelsen deraf som en af ham selv forøvet uret; det gælder særlig det kønslige omraade, men iøvrigt ogsaa andre omraader: stærk selvhævdelse medfører bagefter næsten altid tvivl om berettigelsen deraf. Her var det, kirken slog ind; den fordømte al saadan selvhævdelse som synd, og straffede den, fordi den nu havde magt dertil. Thi i hvert lille kirkesogn var kirken nu blevet midtpunktet; alle, der kunde vise sig dær, for præstens og menighedens øjne, til alle store og smaa højtider, hørte med til de ansete eller dog agtbare i sognet, guds udvalgte folk. Men de, der havde begaaet synd, maatte staa udenfor; det var i disse smaa samhold en haard straf, som man vilde søge adskillige midler til at undgaa. Hver søndag kimede og kaldte kirkens klokker for at samle den hele menighed, der med god samvittighed kunde deltage i gudstjenesten; det skulde være en haard hals, der i den aarle sommermorgen var ligegyldig for kirkeklokkernes kalden, eller som i selve midvinternatten vilde være uden del i den kirkens hellighed, der dog nu gav festen al dens glans og glæde.

21. KAPITEL. KIRKEN

151. KIRKENS STRAFFE. Netop med udelukkelse fra kirken truedes den, der ikke vilde følge dens regler for kristenlivet eller som forbrød sig mod dem. Den tid var ganske vist længst forbi, da kirken for stedse udstødte dem, der faldt fra dens love og leveregler; skulde gudsriget virkeliggøres her i verden, maatte der være mulighed ogsaa for de frafaldne for atter at genoptages i menigheden. Vejen dertil havde oprindelig været den offentlige *bod*,

en handling, hvorved den skyldige overfor hele den kristne menighed erkendte sin skyld og fik paalagt bodshandlinger for at opnaa genoptagelse deri.

Som kirken voksede og underlagde sig folkeslag, blev snart den offentlige bod en umulighed. Mange mægtige, der netop kunde blive kirkens bedste støtter, vilde ikke underkaste sig den. Derfor havde kirken, allerede inden kristendommen kom til Danmark, fundet en udvej i den private bod, den hemmelige tilstaaelse overfor præsten af den begaaede synd og den hemmelige udøvelse af den bod, som præsten paalagde synderen til vidnesbyrd om hans angrende sind. Præsten havde hertil vejledning i de i kirken almindeligt brugte bodsbøger, der foreskrev forskellig bod alt efter synderens stand og stilling og syndens art og størrelse; det var fremsigelse af bønner, særligt fadervor, i et vist antal, til bestemte tider og som regel under knæfald, men særlig faster, strengere eller mildere, nu og da forbundet med svøbeslag, for længere eller kortere tid, hyppigt beregnet i *karener*, tidsrum af 40 dage, den tid Kristus fastede i ørkenen; dertil kortere eller længere tids udelukkelse fra kirken eller fra nadveren. Bodsterminerne, d. v. s. de tider paa aaret, da boden skulde udføres, var tiderne før de store kirkehøjtider, fastetiden før paaske, tiden før St. Hans og før jul, hertil kom som en for Norden særlig bodstermin tiden før St. Mikael. Boden kunde efter syndens størrelse strække sig over flere aar, indtil 9 eller 10 aar; men den kunde efter kirkens praksis ogsaa mildnes ved, at bodsgerningerne afløstes af andre ydelser: gaver af vokslys, naturalier, penge eller jord til kirken eller de fattige.

Paa denne bodsdisciplin hvilede fremfor alt kirkens magt over menighedens enkelte medlemmer, de være saa mægtige i landet, de være vilde; vejen tilbage til kirken for den, der var udelukket derfra, var dog kun een, den at han erkendte sin synd og af biskop eller præst tog *skrift* for, at han havde fyldestgjort den bod, der var blevet ham paalagt. Skriftemaalet var vejen tilbage til kirken, og selvom danske bønder som norske til at begynde med har afvist opfordringen til skriftemaal med bemærkninger som »jeg har ingen ting at hviske med biskoppen om«, eller »der er hændt mig alt for meget til, at jeg skulde kunne huske at fortælle det altsammen«, er dog skriftemaalet hurtigt gledet ind som et meget virkningsfuldt led af hele kirkedisciplinen, fordi det har den styrke, at den aabenbare tilstaaelse overfor et andet menneske om at have handlet urigtigt, medfører en sindets befrielse for den, der tilstaar.

152. KRISTENRETTER. Saa uvante de forestillinger var, hvorpaa kirkens bodsdisciplin hvilede, tog det derfor ogsaa tid, inden den vandt saa udbredt forstaaelse og anerkendelse, at kirken kunde nøjes alene dermed. I den første tid har kirkens mænd tværtimod maattet søge netop til tinget for at tvinge de genstridige ved dets hjælp. Vi har allerede set, at forbud mod blot og barnedaabens anerkendelse som betingelse for arveret har kirken maattet sætte igennem paa tinge. Den fremgangsmaade, at bispen eller præsten mødte op paa tinge og krævede tingets dom for, at den og den havde begaaet *kristendomsbrud* og burde bøde derfor efter kirkens forskrifter, har sikkert syntes de sagsøgte selv ganske naturlig. De gerninger, for hvilke kirken søgte tingets dom, faldt ganske vist som regel udenfor tingets bøderegler: gerninger som fastebrud, at have udøbt barn i sit hus, arbejde paa søn- og helligdage, spisning af kødet af selvdødt dyr, kønsligt samliv, som af kirken ansaas for utugt, ægteskab i de af kirken forbudte grader eller mellem faddere; i disse tilfælde har vel de danske ting som de norske støttet kirken ved at berøve den sin fred, der ikke vilde tage skrift og gøre bod. Maaske har de danske ting dertil snart føjet deres egne bødebestemmelser for kristendomsbrud. Vi har vel ikke i de danske landslove som i de norske bevaret *kristenretter*, samlinger af tingets straffe- og bødebestemmelser for kristendomsbrud, fordi udviklingen, da de danske landslove nedskreves, havde ført til en fuldstændig sondring af kirkelig og verdslig ret; men der er næppe tvivl om, at de engang har udgjort en del deraf.

153. KIRKE OG TING. I det hele har bispen gennem den magt, kirkeorganisationen nu gav ham, virket til styrkelse af tingets magt. Tingets store svaghed var den, at det vel kunde afsige en dom, men ikke havde noget virksomt middel til at skaffe den udført; af tvangsmidler havde tinget alene sin fredløshedsdom, der dog kun gjaldt tingets retsomraade. Her kunde kirken træde hjælpsomt og virkningsfuldt til; til fredløsheden føjede den *banlysningen*, udstødelsen ogsaa af det kirkelige samfund. Dette havde da den videre følge, at den udstødte, naar han atter vilde *købe sig sin fred*, maatte købe den ikke blot af den skadelidte og tinget, men ogsaa af biskoppen. Sikkert har det da ikke været tinget ukært, at dets domme herved fik større strenghed og retskraft; der er i alt fald i skaanske lov, da den nedskreves efter aar 1200, endnu tydelige spor af, at bispen i sin tid ad denne vej har erhvervet sig en saadan indflydelse paa tinge, at der er indrømmet ham del i retsbøderne, vel ogsaa naar det gjaldt fredkøb.

Men kirken begyndte snart tillige af tingene at fordre, at de skulde udvide deres straffemyndighed, at de ganske særligt skulde gaa over til at betragte manddrab ikke som genstand for et privat søgsmaal, men som en forbrydelse, som tinget havde at straffe saavel som tyveri og mord. Hertil var dog tingene aldeles utilbøjelige; vedgaaet manddrab var ikke en samfundsforbrydelse som tyveri, men et privat mellemværende, som maatte udredes efter tingets almindelige rettergang og bøderegler. Da kirken saaledes ikke kunde faa sin opfattelse af manddrab som en forbrydelse frem, tog den vistnok op et krav om, at naar manddraberen var sigtet med to vidners ed, skulde han efter tingenes egen gamle regel, der nu var gaaet i forglemmelse, ikke kunne fri sig for anklagen ved mededsmænd, men alene ved jernbyrd, hvilket vilde sige, at tinget, naar anklagen var støttet ved to vidner, skulde paalægge den sigtede at fri sig ved et saa at sige uigennemførligt retsmiddel. Det er muligt, at kirken fik nogle ting til at anerkende dette krav, sikkert er det, at dette kirkens krav maatte møde den bitreste modstand særlig i de høvdingekredse, der var vant til at regne med et manddrab som noget altid muligt og hændeligt, der var at afgøre mellem høvdingeslægterne selv, uden tingets mellemkomst.

154. KIRKENS ALMINDELIGE MAGTSTILLING. Kirken havde da om ved 1060 naaet en fremragende magtstilling i Danmark. Den danske kirke var da en næsten uafhængig organisation, knapt nok i forbindelse med den hellige, almindelige kirke; at bisperne netop i de sidste aar begyndte at indsamle *Peterspenge* fra de danske bønder og sende dem til Rom har ikke meget at sige. Den danske kirke var en hele landet omfattende selvstændig organisation, der helt selv styrede sine egne anliggender; i sognene valgte menighederne selv deres præster, som de selv havde bygget kirkerne; i de faa bispebyer kom der ved domkirken en talrigere gejstlighed, der sammen med bymenigheden eller bymenighederne valgte bispen, der ogsaa efter kirkens almindelige, men i de store lande langt fra altid respekterede regel skulde vælges af *clerus et populus*, domkirkens præster og menigheder.

At kirken søgte at udnytte denne magtstilling til økonomisk fordel for sig, var kun naturligt og nødvendigt, for at den kunde skaffe sig midler til sit arbejde. Vi har set, at præsterne fik betaling for de kirkelige handlinger; men særlig bispen havde en pligt til at forøge kirkens indtægter. Vistnok var her hans stilling til menighederne, sognebønderne noget vanskelig. De var

dog bragt til at forstaa det nødvendige i, at bispen kom til sognet for at indvie en nybygget kirke eller for paany at indvie en gammel kirke, naar der af en eller anden hændelig aarsag var sket den særlig overlast: naar trækirkens bjælker maatte fornyes, fordi de gamle var raadnet op, eller naar klokkestabelen vaklede. De var villige til at betale ham for vielsen og til at yde ham og hans følge *gæsteri*, underhold, saalænge han opholdt sig i sognet.

Bispen maatte dertil sørge for at skaffe gaver, ikke mindst af jordegods, til kirken og forvalte dens gods paa en forstandig maade. Men der var ogsaa andre veje. Sikkert har flere bisper i midten af 11. aarh. slaaet en mønt, der snart blev almindeligt anerkendt og fortrængte de private udmøntninger; naturligvis havde kirken indtægt heraf. Man kan ogsaa formode, at det er bisperne, der efter tysk forbillede er begyndt at kræve en afgift, *midsommergæld* eller *arnegæld*, af folk, der byggede paa grund, som kirken regnede for sin paa markedspladser og i byer, og i det hele har krævet skat og afgift af forskellig art.

Efter *Odinkars* død 1043 var der i 14—15 aar til om ved 1060 kun to bisper i Danmark: *Vale*, der havde faaet sin uddannelse i Bremen, for Jylland og Fyen, *Aage* for Sjælland og Skaane. Da disse to, efter deres navne at dømme indfødte danske bisper delte landet imellem sig, var de ledere af en virkelig samfundsorganisation. Da havde det danske folk som helhed for første gang underkastet sig i hele sit daglige liv og de vigtigste af sine personlige forhold en myndighed, som det selv havde opsat og givet ret til at stille krav til sig — da var der kommet øvrighed i landet.

TREDIE AFSNIT

*

ØVRIGHEDEN

(1060—1282)

1. KAPITEL. KIRKE OG KONGE

155. Adam af Bremens beskrivelse af Danmark. I 1068 rejste magister *Adam*, der aaret før var blevet skoleforstander i Bremen, til kong *Svend 2.* i Danmark, og ham skylder vi den første beskrivelse af vort fædrelands enkelte egne. De danskes omraade, siger han, er næsten helt udstykket i øer. Fra Nordalbingerne er Danmark skilt ved Ejderfloden, der falder ud i det frisiske hav og udspringer dybt inde i hedningernes skov Isarnho, der strækker sig lige fra Slien og helt ned til Travefloden med den vendiske by Lubeke. Den første del af Danmark er Jylland, der strækker sig mod nord fra Ejderen, saa at man har tre dages rejse, hvis man vil til Fyen, men fra Slesvig til Aalborg fem eller syv dages rejse; fra Ejderen opefter bliver det først bredere, men saa trækker landet sig lidt efter lidt sammen til den landtunge, der kaldes Vendel; dær ender Jylland. Jorden dær er ufrugtbar; naar man undtager de strækninger, der ligger langs med en aa, er det for størstedelen øde eller kun sparsomt beboet hede. Knapt nok er det hist og her opdyrket, saa lidet egner det sig til bosættelse for mennesker. Men hvor fjorde skyder sig ind, er der dog store byer: Slesvig, som ogsaa kaldes Hedeby, hvorfra man ad Slien sejler til Venden, Sverige og Samland, ja lige til Grækenland; Ribe, udad hvis aa skibene sejler til Frisland, Sachsen og England; endelig Aarhus ved et meget smalt stræde, der fra Østersøen strækker sig i lange krumninger mellem Jylland og Fyn helt op dertil; fra Aarhus sejler man til Fyen, Sjælland, Skaane eller Norge. Fyen er en ikke uanselig ø, hvortil der overalt er meget kort overfart fra Jylland; dær ligger den store by Odense; og rundtom Fyen ligger mange smaaøer, der alle er meget rige paa afgrøde. Fra Fyen som fra Aarhus er der overfart til Sjælland; man sejler derover paa en nat, og lige saa lang tid tager overfarten fra Sjælland til Skaane. Sjælland

er en meget stor ø; at rejse tværs ned igennem den tager to dage, og dens bredde er noget nær den samme; dens nordlige del er ubeboet, mod øst strækker den sig hen mod den fremspringende del af Skaane, hvor byen Lund ligger. Dens største by er Roskilde, der er Danskernes kongesæde. Denne ø er vide bekendt saavel for dens rigdom paa afgrøde som for dens mænds styrke; dær er der guld i mængde, som skrabes sammen ved sørøveri, saavel fra fremmede som fra egne landsmænd. Fra Sjælland er der mange steder overfart til Skaane; men den korteste vej er til Helsingborg, som man ogsaa kan se derfra. Skaane er det skønneste landskab i Danmark; tæt befolket, rigt paa markens frugter, vel forsynet med købmandsvarer og nu i tiden ogsaa fuldt af kirker. Skaane er dobbelt saa stort som Sjælland og er selv næsten en ø, thi paa alle sider er det omgivet af havet; kun mod øst er det landfast med Sverige, og her er der dybe skove og vilde bjerge, gennem hvilke man maa drage for fra Skaane at komme til Götaland, saa at man er i tvivl, om man hellere skal give sig havets besværligheder i vold og undgaa landrejsens farer eller foretrække disse for hine.

156. ERKEBISP ADALBERT AF BREMEN. *Adam* har nok selv gjort rejsen gennem Danmark og overfarten til Helsingborg for endelig at træffe kong *Svend* i Skaane, og hans rejse har været et led i erkebisp *Adalbert* af Bremens vidtflyvende planer. Allerede 1053 havde Adalbert erhvervet en pavebulle, der gjorde ham til pavens legat og vikar for hele Norden, Island, Grønland og Finland indbefattet, med ret for ham og hans efterfølgere til selv at ordinere alle bisper saavel i erkebispedømmet Bremen som i hele dette vidt strakte vikariat. Deraf havde han benyttet sig, da ved aar 1057 begge de danske bisper *Aage* og *Vale* afgik ved døden, til at foretage en hel omordning af den danske kirke. Ikke blot ordinerede han paany bisper for Odense og Slesvig, men til det store jyske bispedømme, som *Odinkar* og efter ham Vale havde indehaft, sendte han fire Bremerklerke som bisper, der tog sæde i Ribe, Aarhus, Viborg og Vestervig; Aages bispedømme delte han i to, til Roskilde sendte han *Vilhelm*, til Lund *Egino*, begge som de andre Bremerklerke. Mærkeligt nok mødte denne hans egenmægtige skalten og valten med den danske kirke kun modstand i Lund; her satte *Henrik*, om hvem *Adam* fortæller, at han havde været først kong Knuds skriftefader og senere biskop paa Orkneyøerne, i hvilke stillinger han havde samlet sig store rigdomme, sig i besiddelse af bispemagten, hvilket kun kan være sket ved den lundensiske gejstligheds og menigheds frie valg; i dette valg maa vi derfor se en protest fra den danske

kirkes side mod denne masseansættelse af Bremerklerke paa danske bispesæder.

I Lund holdt Henrik sig mod Egino. Men Adalbert havde imidlertid taget sine gamle planer op, særlig efter at han i jan. 1066 var blevet styrtet som tysk rigsforstander. Nu samlede al hans utæmmelige ærgerrighed sig om hans stilling som kirkefyrste, nu satte han al sin energi ind paa at omdanne sin erkebispestilling til et *patriarkat*. Som patriark kunde efter de da i kirken herskende anskuelser den erkebisp anerkendes, der under sig i sin egen kirkeprovins havde 10 à 12 lydbisper og dertil et nyt, til den kristne tro omvendt folk, hvor bispernes store antal og den fjerne beliggenhed fra Rom gjorde det vanskeligt at føre tvivlsomme kirkesager frem for paven selv; i saa fald skulde nemlig dette nyomvendte folks erkebiskop forelægge dem til afgørelse for patriarken, der dertil skulde udrustes med fuld pavelig myndighed. Denne næsten pavelige myndighed var det, Adalbert attraaede over Norden; de 12 lydbisper i erkebispedømmet Bremen mente han med lethed at kunne skaffe sig; hvad han yderligere behøvede, var en dansk kirkeprovins med en erkebisp i spidsen.

157. ADALBERT OG SVEND 2. *Adams* sendelse var et led i *Adalberts* bestræbelser for at vinde *Svend 2.* for sig; han skulde opsøge denne danske konge og formaa ham til som andre konger at anvende sin magt til kirkens, det vilde sige til Adalberts fordel.

Adam traf ikke Svend uforberedt; allerede i nogle aar havde det staaet ham og sikkert endnu mere hans kloge moder *Estrid* klart, at den sikreste vej til at skaffe en dansk kongemagt anerkendelse og magt i landet var et forbund med kirken. Estrid

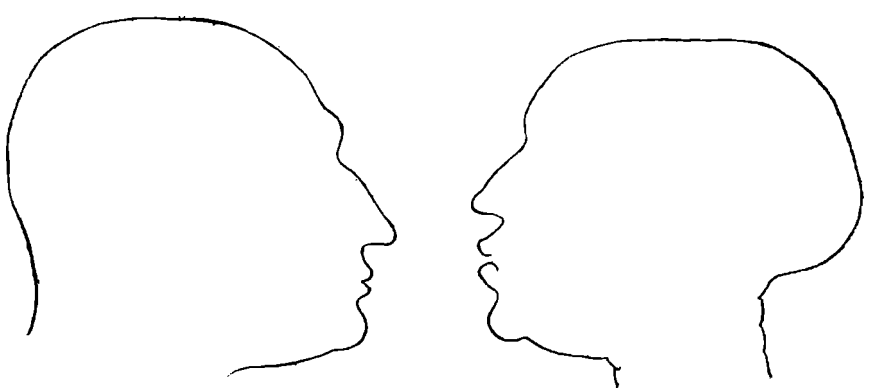

KONG SVEND 2. OG HANS MODER ESTRID. EFTER F. C. C. HANSEN.

havde allerede stillet sig i et meget venskabeligt forhold til Roskildebispen *Vilhelm*. Hun havde til Roskildekirken skænket ikke mindre end 50 bol af sit gods i Gøngeherred i Skaane; som det var almindeligt, blev brevet om denne store gave udfærdiget af modtageren, bisp Vilhelm selv; forøvrigt havde vel hverken Estrid eller hendes søn kongen en skriver, der kunde behørigt foretage en saa vanskelig handling. Ydermere paabegyndte hun i Roskilde bygningen af en stenkirke til afløsning af *Harald 1.s* gamle trækirke. Alt dette var politik, der skulde skaffe hendes søn anerkendelse som konge i Sjælland; vi forstaar, at Adam fremhæver Roskilde som de danske kongers sæde; Svend har sagt ham, at den, der var anerkendt som konge i Roskilde, var virkelig Danmarks konge; og senere spandt sagnet videre sin beretning om det indtil den samtidige død ubrydelige venskab mellem Svend og Vilhelm.

Adalberts tilbud om samarbejde blev da modtaget af Svend. I Dalby i Skaane, kun ganske kort fra Lund, skaffede han *Egino* et bispesæde og byggede dær en kirke til ham, indtil snart efter *Henriks* død gjorde det muligt for Egino at vandre den korte vej fra Dalby til Lund. Henrik, siger Adam, var en fyldevom og en drukkenbolt, der tilsidst aad sig ihjel, og hans forgænger Aage var en mand af ganske samme art; altid en interessant karakteristik af to bisper, meddelt af en kirkens mand som Adam, selvom motivet dertil er nok saa tydeligt.

Oplysende ogsaa, at Svend nu saa ganske lod sin gamle strid med Adalbert om skilsmissesagen gaa i glemme; der kom endog i stand et møde mellem konge og erkebisp i Slesvig, hvor i otte dages festlige sammenkomster Adalbert hverken sparede paa gaver eller gæstebud, »som det er skik og brug hos barbarerne«, siger Adam, for at den festglade danske konge kunde blive vundet for en sag, der var i den grad fælles. Naturligvis billigede Svend som dansk konge Adalberts dispositioner over den danske kirke; i virkeligheden var det ogsaa kun til gavn for ham, at Egino var en saa virksom, boglærd og kysk mand, der, som Adam siger, kun brændte af nidkærhed for hedningernes omvendelse. Thi vandt han ved sin prædiken blandt Blekinger og Bornholmere sjæle for herren, vandt han dermed ogsaa undersaatter for kong Svend.

158. DEN DANSKE KIRKES SELVSTÆNDIGHED. Netop som *Adalbert* maatte mene den sidste hindring for sine planer ryddet af vejen ved *Henriks* død, mødte der ham imidlertid til hans bitre skuffelse modstand fra de mænd, han selv havde bragt frem. Han sammenkaldte alle sine nordiske bisper til et kirkemøde i Slesvig,

men, siger *Adam* saa skaansomt som muligt, det var blot det, at bisperne fra »hinsides havet« lod vente altfor længe paa sig, der forhindrede mødets afholdelse, »og denne omstændighed har indtil nu«, da Adam skrev om ved 1075, »forhalet et saadant møde«. Det var baade bisp *Vilhelm* af Roskilde og bisp *Eilbert* af Odense, der svigtede; overfor den sidste vidste Adalbert endog ingen anden udvej end at anklage ham for paven for denne trodsige ulydighed, hvad der var ligesom en aaben erkendelse af, hvor hul grunden under »patriarken« var. Sagen var, at da disse Bremerklerke først engang var blevet danske bisper, stillede de sig paa den danske kirkes standpunkt, og det var endnu det, at man befandt sig vel ved den frie stilling, man indtog, og ikke ønskede nogen nøjere tilknytning til den hellige almindelige kirke end højst nødvendigt. Kun *Egino* blev tro, men ham havde Adalbert sikkert ogsaa udset til erkebisp; Egino drog selv til Rom, men netop hjemkommen døde han 1072; samme aar døde ogsaa *Eilbert* og *Adalbert* selv.

Dermed faldt ogsaa tanken om et dansk erkebispedømme til jorden, thi fra dansk side blev den foreløbig ikke taget op, trods ivrige opfordringer fra selve pave *Gregor 7.* (1073—1085) til kong Svend og hans efterfølgere. Dertil bidrog vel ogsaa, at Eginos efterfølger som Lundebisp ikke var en mand, der skulde ønske at komme i nøjere berøring med paven. *Ricwald* er en type paa de mænd, der dengang kunde komme frem til bispestillinger i Danmark. Han var en bansat, af kirken udstødt, undvegen klerk fra Paderborn; dog sad han trods alle banlysninger og breve uanfægtet som Lundebisp til sin død 1089; et enestaaende vidnesbyrd om, hvor ganske adskilt fra kirkens store fællesorganisation den danske kirke da endnu var.

Andetsteds i Danmark virkede endnu forbindelsen med den angelsachsiske kirke stærkt ind. Hvem der blev Eilberts efterfølger som biskop i Odense, ved vi ikke; men vi ved, at til Odense søgte angelsachsiske munke og oprettede dær et Benediktinerkloster, et kloster, hvori munkene fulgte de af den hellige *Benedikt* om ved aar 500 opstillede regler om, at munkene havde at bo sammen i fattigdom, kyskhed og lydighed; at kong Svends søn *Knud* skaffede Odensekirken relikvier af den engelske *St. Alban*, efter hvem den derefter fik navn, og at det engelske kloster Evesham senere sendte en hel koloni af 12 munke til Danmark, sikkert til Odense. Ogsaa ellers vidner overførelsen til Danmark af engelske helgene om forbindelsen vestpaa; *St. Clemens*, de nordiske søfareres ældste helgen, er engelsk, som *St. Botulf* fra Østangel fik kirker i Viborg, Lund og Roskilde og i Bolsker helt paa Bornholm.

159. DEN DANSKE KIRKE OG KONGEN. For *Svend 2.* blev denne kortvarige forbindelse med *Adalbert* derimod af den største betydning i det arbejde, han lige siden sin hjemkomst ved 1060 havde optaget for at skabe sig en øvrighedsmagt som dansk konge. I virkeligheden var han dengang kun en skaansk godsejer med kongenavn. I den samfundsorganisation, der efterhaanden var skabt, havde han som konge ingen anerkendt plads. Over ledingen, rigets hærmagt, havde han ingen kommando; den kommanderedes af de høvdinge, der var styresmænd, og den udbødes efter deres eller tingenes beslutning. Landets hele økonomiske og retslige forfatning var i hænderne paa tingenes mægtige og retskyndige høvdinge, kun at bisperne her havde vundet en betydelig indflydelse, medens kongen ingen havde. Kirken selv var en af ham ganske uafhængig, det hele rige omspændende organisation.

For sig havde Svend alene dette kongenavn med det krav om en mere fremskudt plads i rigets hele forfatning, der kunde ligge deri, og de forestillinger, der efter udenlandske forbilleder kunde knyttes dertil. Dertil den rigdom, som hans moder havde samlet til ham, og som han nu klogeligt anvendte til at omgive sig med en talrigere skare af vel bevæbnede huskarle end nogen anden høvding i landet raadede over. Thi denne hirdmagt gjorde ham til en faktisk magthaver i landet og derfor til en værdifuld forbundsfælle for den danske kirke, der nu havde set selv den mægtige kirkefyrste Adalbert henvende sig til ham, og som i sin stadige, daglige kamp mod de overhaandtagende voldsforbrydelser stedse mere følte savnet af en rent verdslig øvrighedsmagt, stærk nok til at kue de mægtige.

Med al sin kraft havde en mand som bisp *Vilhelm* i Roskilde kastet sig ind i denne kamp; »han var en stærk og tapper mand, heftig af sind; ikke alene med sin legemlige kraft kuede han de mægtige, men ogsaa med sin aandelige, og han skaanede ingen i sin vrede«. Alle bisp Vilhelms aandelige og korporlige magtmidler slog dog ikke til overfor de mægtige og voldsomme høvdinge i landet, som endog lod haant om selve landstingets fredløshedsdom. Hvad der behøvedes, var en for hele riget fælles verdslig øvrighed, der var mægtig nok til at tvinge selv den mægtigste høvding til at underordne sig rigets retsforfatning eller til at straffe ham føleligt.

En saadan magt havde Svend samlet sig; det er let forstaaeligt, at den danske kirke efter Adalberts eksempel besluttede sig til at støtte hans arbejde for skabelsen af en virkelig kongemagt i landet, ligesom det er et vidnesbyrd om Svends politiske

klogskab, at han i sine sidste tolv aar som konge har set, at skulde kongen faa øvrighedsmagt i samfundet, maatte det ske i forbund med kirken, og at han derfor stillede sin hirdmagt til raadighed for lov og rets haandhævelse i Danmark selv.

2. KAPITEL. HIRDEN

160. DET SIDSTE VIKINGETOG TIL ENGLAND. Derved mødte der ham imidlertid den vanskelighed, at det ikke var let at faa hirden selv til at indse, at denne indgribende ændring i dens anvendelse var ønskelig eller nødvendig. Hirdmænd samlede sig endnu som i tidligere tider om kongen for af ham at blive ført ud paa vikingetogter, hvis plyndringer skulde give dem alle rigdom. Svend var af et livs bitre erfaringer blevet belært om, at til vikingekonge egnede han sig ikke; skulde han kunne skaffe sine hirdmænd den magt og rigdom, de attraaede, maatte det ske ved, at den udvidede kongemagt, han kunde opnaa i forbund med kirken, skaffede ham og dem øgede indtægter i landet selv. Dertil kom, at vikingetog var ganske simpelt blevet for risikable, i alt fald gjaldt det vikingetog vestpaa, der havde givet bedst udbytte. At kong Svend her saa rigtigt, skulde erfaringen snart belære ogsaa hans hirdmænd om.

Svends broder *Asbjørn* var blevet udjaget fra England, som den normanniske hertug *William* 1066 havde erobret; nu mente Asbjørn at kunne regne med hjælp fra de danske i Northumberland, der hadede William og hans Normanner. Som en fortidens vikingekonge kaldte Asbjørn 1070 ud til vikingetogt mod England; *Svend* har, maaske hovedrystende, tilladt sine hirdmænd at følge ham, ogsaa givet sine sønner *Harald* og *Knud* tilladelse til at deltage i togtet; endog en eller to danske bisper vilde med. Togtet har næppe fundet altfor stor tilslutning i Danmark selv, thi kun ved at opfordre ogsaa vendiske, sachsiske og frisiske høvdinge til deltagelse lykkedes det at bringe vikingeflaaden op til godt 200 skibe — hvis dette tal endda ikke er overdrevent.

Vikingeflaaden synes at have fulgt den ældgamle vej langs kysterne; fra Limfjorden langs den jyske og tyske kyst til Flandern, saa op ad Englands østkyst. Resultatet var ynkeligt; disse vikinger efter en forældet model kunde vel plyndre lidt hist og her paa kysterne, ogsaa med de danskes hjælp i

Northumberland indtage York; men næppe nærmede William sig med sin hær af normanniske riddere, før de styrtede ombord paa deres skibe og blev dær, medens William tog en frygtelig hævn ved ganske at rasere Northumberland og nedhugge alle de danske, han blot kunde faa fat i. Tilsidst var Asbjørn egennyttig og forstandig nok til af William at modtage en beskeden sum penge for at sejle hele vikingeflaaden hjem igen.

161. HIRDENS LØN OG UDRUSTNING. Intet nederlag, hvor afgørende og forsmædeligt det end er, kan i det lange løb svække de ægte hirdmænds kamplyst, men dette mislykkede togt bragte dog hirdmændene til for en tid atter at slutte sig nærmere om deres konge. Forholdet mellem ham og dem var kun høvdingens ældgamle forhold til sine huskarle, et i sin grund økonomisk forhold, der blot nu som før fik en højere karakter ved den troskab, hirdmanden lovede sin høvding, drot, konge; og som gjorde det muligt for frie, ja endog ædelbaarne mænd at indtræde i dette i virkeligheden rene tjenesteforhold.

Kong *Svend* havde som andre høvdinge at yde sine huskarle ophold og kost, og det rigelig kost — *Hardeknud* synes længe at være blevet mindet som en ædel drot, fordi han gav sine hirdmænd fire maaltider om dagen — men dertil ogsaa løn. Da hundrede aar efter Svends tid bestemmelser, der sikkert ogsaa har været gældende for hans som for andre høvdinges hird, optegnedes, er den første, at kongen og andre hæderværdige mænd, der har hird, skal være deres mænd hulde og blide og rettidigt give dem deres løn. *Svend Aggesen*, der selv hirdmand om ved 1181—82 optegner disse bestemmelser i sit skrift om *vederloven*, bødeloven, som han rigtigere gengiver ved hirdmands- eller kongsgaardsloven, føjer dertil, at lønningerne skal udbetales uden nølen og med undladen af enhver indsigelse. Til gengæld skal mændene vise troskab og tjeneste mod deres herre og være rede til at lyde ethvert af hans bud. Dette lønnede tjenesteforhold var en fri kontrakt; thi enhver hirdmand kunde opsige sin tjeneste til en første januar, og kunde da frit give sig i en anden herres tjeneste.

Paa den anden side forlangtes af hirdmanden foruden troskaben ogsaa, at han kunde møde udmærket udrustet med vaaben paa egen bekostning. Svend Aggesen nævner, at hirdmændene »for kongens æres og hans krigerskares pryds skyld« skulde kunne »prunke glimrende med guldbeslagne stridsøkser og gyldne sværdfæster«, sikkert har hjelm, spyd, sværd, skjold og ringbrynje hørt til hirdmandens udrustning. »Og saasom jo

menneskets væsen og natur har hang til ærgerrighed, søgte man at overgaa sin stalbroder i finere og skønnere udsmykning af vaabnene uden at se nøje paa, om man kunde spare noget ved udgifterne. Deraf fremgaar det klart, at skøn vaabenudsmykning kun sømmer sig for saadanne mænd, som er opfostrede under en lykkeligere fødselsstjerne«. Derfor »erkendte ogsaa de, som formuens mangelfuldhed trykkede, sig selv som ikke hørende hjemme i den mere velstaaende krigerflok.« Forfængelige, ofte ædelbaarne og altid rige unge mænd, der var ligeglade med, hvad deres vaabenudrustning kostede dem eller deres fædre, blot den var standsmæssig og moderne, sikre paa, at dette deres ydre udstyr var vidnesbyrd om deres fornemhed og den første betingelse for deres fremadskriden til at opnaa magt og rigdom gennem hof- og hirdtjenesten — saaledes var kongens hirdmænd, den tids gardeofficerer.

162. HIRDENS DAGLIGE LIV. Til den udrustning, hvormed en mand, der søgte optagelse i kongens hird, maatte møde, hørte sikkert ogsaa allerede da en hest. Heller ikke deri er vor tid forskellig fra hin, at pasningen af denne hest var en saa vigtig sag, at den maatte varetages af hirdmændene selv, og at bestemmelser om hestens pasning spiller den største rolle i vederloven. Vandede nogen hirdmand sin stalbroders hest sammen med sin egen, skulde han ride den ene paa vejen til vandingsstedet, den anden paa tilbagevejen derfra; den, der ved vandingen af hestene plumrede vandet ved at ride op mod strømmen, ifaldt straf. Fodrede han sin egen hest sammen med sin stalbroders, skulde han skifte, saa at han hver anden gang lagde aksene for sin stalbroders hest, straaet for sin egen.

Hvor karakteristisk er det ikke for den primitive officerstankegang hos disse hirdmænd, at straffen for tre gange at overtræde disse bestemmelser om hestepasning var den, at den skyldige skulde flytte een plads længere ned ved det kongelige taffel. Dær herskede der allerede da en rangforordning, der fandt sit udtryk i den højere eller lavere plads ved kongens bord. Det var nemlig skik, at »hirdmændene sad til bords paa de pladser, der var blevet dem anvist, enten i henhold til dygtigheds adkomst eller forspring i tjenestetid eller forrang i adelsslægt«, siger *Svend Aggesen*, men, naar han tilføjer »for at de højere staaende og de ældre i passende forhold kunde komme til at indtage de mere ansete pladser«, ser vi deraf klart, at de aristokratiske principer: ædel byrd og anciennitet allerede da havde langt overvægten over dygtighedens adkomst.

Men hvorfra kom da disse mænd, der søgte optagelse i kongens hird? Det er af det anførte og ogsaa af, hvad *Svend Aggesen* og *Sakse* fortæller om deres egne familier, sikkert, at nogle af dem var unge mænd af landets første høvdingeslægter. Svend Aggesens bedstefader *Kristiern Svendsen* var erkebisp *Assers* broder og kongelig hirdmand; men mange var sikkert mænd af lavere byrd, og ikke helt faa var udlændinge. Hirden var ingenlunde national dansk; i den kunde enhver optages, som kunde opfylde betingelserne og søgte tjeneste hos kongen; af de 17 hirdmænd, der sammen med *Knud 2.* fandt døden i Odense kirke 1086, var sikkert mindst de 4 Tyskere, et par Flamlændere. Om størrelsen af *Svends* hird er det umuligt at sige noget bestemt; hvis Knud 2.s hird, at dømme efter disse 17, der dræbtes med ham i Odense, og et par stykker til, der nævnes i hans gavebrev af 1085, har udgjort en halvhundrede mand, er det vist rigeligt regnet; og formodentlig har Svends hird været mindre. Tilbage til hans tid gaar dog maaske en militær inddeling af hirden i fire *fjerdinger* og disses underafdelinger *sveit*, sikkert af det franske *suite*, følge, der fik en vis betydning for de retslige afgørelser indenfor hirden.

163. HIRDENS SÆRLIGE RET. For at opretholde orden indenfor denne hirdskare var det nemlig nødvendigt at skabe en for den særlig rettergang; hvor saa mange unge, selvbevidste og stridbare mænd dagligt levede sammen, var en særlig haard disciplin nødvendig, for at ikke strid, kiv, slagsmaal, ja drab skulde høre til dagens orden. Det kunde lidet nytte at henvise hirdmændene for afgørelse af deres indbyrdes stridigheder til herreds- eller landsting. Derfor gjaldt for hirden den lov, at alle stridigheder mellem hirdmænd indbyrdes skulde afgøres af den samlede hird, paa *huskarlestævne*.

Gjaldt nu søgsmaalet blot, at en hirdmand havde ved skældsord eller kivsmaal gjort en anden hirdmand uret, og kunde den forurettede bevise dette ved to hirdmænds vidnesbyrd og ed paa sakramenterne, var disse to vidners ed tilstrækkelig til, at den i striden skyldige dømtes til at sidde een plads længere nede mod udgangen i den fælles spisesal. Mindre stridigheder om ejendom mellem hirdmænd afgjordes ogsaa ved vidneudsagn af to hirdmænd; større stridigheder om jordejendom fandt deres afgørelse ved meded af seks hirdmænd indenfor partens fjerding. Men strid mellem hirdmænd, der udartede til tilføjelse af hug eller saar mod anden hirdmand, straffedes med udjagelse af kongens gaard med nidingsnavn og forpligtelse til at rømme alle kongens lande. Enhver hird-

mand, der senere tilfældigt mødte en saadan niding, var pligtig at angribe ham, dog tilføjer vederloven, der allerede, soldaterlov som den er, kender overtallets betydning i kamp, kun i det tilfælde, at han har eet skjold, een mand, mere end hin.

Over den indbyrdes strid mellem hirdmændene stod den, dog kun i teorien, næsten utænkelige mulighed, at en hirdmand vendte sig mod sin egen herre, mod kongen selv, og stræbte efter hans liv eller deltog i forræderi mod ham. Det var den eneste grund, der kunde tænkes at bevæge kongen til at ønske en hirdmand udstødt af hirden. I saa fald skulde kongen tre gange stævne hirdmanden med to hirdmænd af hans egen sveit og fjerding; mødte han ikke til huskarlestævnet efter tredje stævning, skulde han rømme landet og kongen kunde konfiskere hans hele ejendom; mødte han og kongen med to hirdmænds ed kunde bevise, at han lagde raad op mod kongens liv eller land, havde han fortabt retten til at være medlem af hirden og skulde fredløs med nidingsnavn forlade landet. Dog fik han frist at flygte, enten ud paa havet eller ind i skoven, hvorved han skulde ledsages af den samlede hird, som skulde lade ham i fred saa længe, som deres raab, tre gange gentaget, endnu naaede hans øren.

Havde kongen ikke de to vidner, kunde hirdmanden fri sig for kongens sigtelse ved jernbyrd. Altsaa kongens sigtelse mod en hirdmand for forbrydelse mod ham selv, kongen, var, selvom den ikke var støttet af to vidner, indenfor hirden tilstrækkelig til at tvinge den sigtede til jernbyrd for at modbevise sigtelsen. Det kan da ikke undre, at kongen og hans hird ansaa det forhold, at klageren, naar han støttede sin anklage ved to vidner, ikke i manddrabssager paa herreds- eller landsting kunde drive sin modpart til jernbyrd, for ganske urimeligt.

3. KAPITEL. KONGENS RETSHAANDHÆVELSE

164. FREDKØBET AF KONGEN. Netop for dette punkts skyld var det ogsaa, at kirken søgte tilslutning til kongemagten; formodentlig paa grund af tingenes stædige modstand mod jernbyrden, selv hvor anklagen var støttet ved to vidner, søgte den kongens hjælp til at skabe en mere effektiv retsforfølgelse i manddrabssager.

Den maatte findes i naturlig fortsættelse af de retsmidler, der, bortset fra jernbyrden, stod til tingenes raadighed. Det var alene fredløshedsdommen, men den gjaldt kun for landstingets retskreds. Allerede det, at kongen indsattes som landstingets fuldbyrder af dets fredløshedsdom, var et fremskridt; kongen var utvivlsomt hele rigets repræsentant, og naar han paatog sig haandhævelsen af et landstings fredløshedsdom, kom denne straks til at gælde hele riget. Og kongen var ved sin hirdmagt i stand til at give fredløshedsdommen en ganske anden effektiv karakter, end tinget formaaede.

Paa den anden side laa det i fredløshedsdommen, at der maatte gives den fredløse en mulighed for at generhverve sin fred. Blev kongen det hele samfunds repræsentant, var det til ham, den fredløse havde at henvende sig for igen at opnaa sin fred; han maatte *købe sin fred* af kongen. Men for at tilstaa den fredløse denne fred, forlangte fra nu af kongen af ham en fredkøbsbøde, der fastsattes til 40 mk. sølv, uvist om ved en vilkaarlig bestemmelse af *Svend 2.* eller ved landstingenes beslutning; i alt fald godkendtes den af dem. Selve fredkøbets beløb viser, at det er en nyhed i dansk ret. Den bryder med det ellers i landenes love ved bødefastsættelsen herskende tolvtalssystem: 3 og 9 mk.s bøder. Fredkøbsbødens størrelse i forhold til den fulde mandsbod viser, at fredkøbets indførelse var en forholdsregel, der nok skulde tvinge en mand til at betænke sig to gange, inden han hellere tog en fredløshedsdom, end han udredede mandebod.

En anden ting er, at det, at kongemagten saaledes pludselig satte sig til rette og slog ned paa det svageste punkt i retsforfatningen, sikkert har givet den anledning til adskillige overgreb; med fredløshedsdommen fulgte en formueskonfiskation, der blev mere effektiv, naar kongemagten straks kunde gøre den til virkelighed; den skulde senere ganske vist udlignes ved fredkøbet, men der kan dog næppe være tvivl om, at kongemagten har forstaaet at regulere konfiskation mod fredkøb i aller højeste grad til egen fordel.

165. HARALDS LOVE. Kongens indtrængen i retsforfatningen maatte imidlertid møde megen modstand; allerede *Svend 2.* blev mødt med udtalelser om, at man ikke vilde vide af nogen ændring i *kong Haralds love*, det vil sige i den hele gældende retsforfatning, som man for at give den mere autoritet netop overfor en konge, der vilde ændre den, førte tilbage til den sidste konge, om hvis virksomhed i landet selv man overhovedet havde nogen erindring. Dette slagord blev vel nok ført frem af dem, der maaske af gode

grunde frygtede og modarbejdede, at kongen overhovedet fik tillagt nogen egentlig øvrighedsmagt, men om det som politisk program kunde ogsaa samle sig de mænd, der ønskede at bruge kongens myndighed netop til at fjerne de faktiske ændringer i den hele retstilstand, som kirken i den senere tid havde faaet indført.

Dertil hørte nu ganske særlig kirkens krav om jernbyrd i alle fredløshedssager, hvor anklagen støttedes ved to vidner; skulde dette opretholdes samtidig med, at den fældede kun for 40 mk. sølv kunde købe sin fred igen af kongen, var der i en tid, da vidneudsagnene ikke kritisk granskedes af tinget, som overhovedet ikke vilde eller kunde indlade sig paa en virkelig undersøgelse af sagen, alvorlig fare for, at dette vilde føre til en aldeles utaalelig tilstand, fordi den store økonomiske interesse, der særlig for kongen var forbundet med fredkøbet, kunde forlede til fremkaldelse af mange sager af denne art. Naar følgerne af en domfældelse gjordes saa langt sikrere og alvorligere, maatte den anklagede atter faa mulighed for i alle tilfælde at kunne fri sig ved meded; at forlange jernbyrd betød at lade de to vidner være afgørende for domfældelse, nu som før vilde de dog altid, efter deres vidneudsagns art og indhold i høj grad vanskeliggøre det for den anklagede at skaffe sig mededsmænd. I gennemførelsen af kravet om Haralds love laa derfor ogsaa en politik for de virkelig velsindede folkeledere, tingenes retskyndige stormænd, der var enige med kirken i, at kongens verdslige øvrighedsmagt tiltrængtes, men som ikke vilde overlade det alene til de fremmede bisper at bestemme retningslinierne for kongens udøvelse af denne øvrighedsmagt.

166. KONGEVALGET VED ISØRE. At gennemføre en saadan politik mod kirke og konge i forening var imidlertid vanskeligt; hvad det gjaldt om var at faa selve kongen paa sin side. Da kom lejligheden ved *Svend 2.s* død 1074. Den opløste hans hirdmagt, forsaavidt som det nu stod enhver hirdmand frit for at søge en ny herre. Svend efterlod sig af sine forskellige forbindelser mange sønner, maaske i alt femten, saa at hirdmændene, om de vilde overgaa i deres tjeneste, havde nok at vælge imellem. Men eftersom kongemagten nu var blevet en samfundsmagt, skulde det dog ikke gerne være hirdmændene, der bestemte, hvem de danske landsting skulde hylde som dansk konge.

Her traf det sig saa heldigt, at kong Svend var død i april; de danske styresmænd kunde mobilisere den danske ledingsflaade for at tale et ord med. Derfor var det vel, at spørgsmaalet om, hvem der skulde være Svend 2.s efterfølger, fandt sin afgørelse ved Isøre,

paa Odsherreds strand ved Isefjordens indgang fra Kattegat; og at det blev ledingsflaadens styresmænd, de, der som *Sakse* hundrede aar senere siger, »var vant til at tale for mandskabet«, var ledingsbøndernes ordførere ogsaa paa tinge, som kom til at afgøre, hvilken af Svends sønner, der skulde indstilles til landstingenes hylding.

De foretrak Svends ældste søn *Harald*, som var villig til for at opnaa deres tilslutning at opfylde netop det krav, de maatte stille: at den nye konge vilde overholde Haralds love, hvilket tilsagn først og fremmest nøjere bestemtes derhen, at kongen ikke vilde modsætte sig, at tingene landet over atter tillod den for fredløshedssag sigtede at afvise klagen ved mededsmænd, selv hvor anklagen støttedes ved to vidner. Ved denne kloge eftergivenhed vandt Harald, at den kongemagt, hans fader havde bygget paa kirken, fandt bifald og tilslutning hos det danske folk, som nu saa, at den ogsaa kunde bruges til støtte for dets ønsker mod kirken, omend kirken sikkert nok har haft ret i, at denne ændring i retsforfatningen vilde kunne føre til mange falske eders aflæggelse. Men *Sakse*, som den ægte hirdmand han er, raser endnu hundrede aar efter over, at ved Haralds valg sejrede den tanke: at kongens magt skulde tjene folket.

167. HARALD 3. Til denne valghandling paa Isøre lader sig da ogsaa tilbageføre den første kendelige politiske partideling i Danmark mellem tilhængerne af en krigerisk, eller i det mindste militær kongemagt, der ogsaa i landets indre styrelse vilde drive sin vilje hensynsløst frem, og saa de mænd, der vilde indføre kongemagten som et virksomt og heldbringende, men i sin magtfylde begrænset led i den hele danske samfundsordning. Den angelsachsiske Odenseklerk *Ælnoth*, der skrev om ved 1120, siger om Harald, at han »efter at have overtaget faderens magt beflittede sig paa at rette sig efter folkets ønsker« og »ved sin kongelige myndighed at fastslaa, at efterkommerne skulde overholde de love, som folket nu engang havde valgt sig, hvorledes de saa var«.

Den Roskildekannik, der 1140 skrev den første Danmarkshistorie, kalder *Harald 3.* »en udmærket mand og en saare retfærdig hersker«. Og han tilføjer i denne forbindelse, at Harald »gav alle ret til at bruge skovene, som de mægtige havde tilegnet sig alene.« Ogsaa dette er sikkert et paalideligt træk, en betydningsfuld side af Harald 3.s bestræbelser for at tilbageføre retstilstanden fra Harald 1.s tid; ikke mindst om ejendomsretten eller i det mindste brugsretten til skovene stod paa den tid striden mellem landsbybønder og høvdinge, og her har da Harald grebet ind til fordel for bønderne.

Endelig har Harald 3. gennemført en meget vigtig reform til gavn paa engang for folket og kongemagten, blot taler ingen skreven beretning derom, fordi de klerke, der dengang alene kunde berette historie, vel kunde skrive, men ikke havde nogen forstaaelse af politiske eller økonomiske foreteelser. Harald 3. har hævdet møntretten principielt for kongen alene, i alt fald efter hans bestemmelse, og det er lykkedes ham at gennemføre en over hele riget ensartet udmøntning af penninge til 0,91 g pr. penn., d. v. s. 10 penninge

HARALD 3.s SØLVPENNINGE. EFTER HAUBERG.

paa ørtugen. De mange mindre møntsteder forsvinder; i hans tid slaas der alene mønt i Lund, Roskilde og Viborg. At denne kongens tagen til sig retten til udmøntning har nødvendiggjort en kompromisaftale med de bisper, der mente at have velhjemlet ret dertil, er klart; de senere aftaler med bisperne i Lund, Roskilde, Slesvig og Ribe om deres delvise ret til udmøntning maa føres tilbage hertil. Saaledes tilvejebragtes en enhed i den danske udmøntning; men den fastholdtes ikke af Haralds efterfølgere; allerede under *Knud 2.* fremtræder atter en forskel mellem østlig dansk mønt, 0,76 g = 12 penn. paa ørtugen og vestlig d. v. s. jysk, der gaar ned til 0,57 g pr. penn. = 16 penninge paa ørtugen.

Sølvpenningen, denaren, som dens gamle latinske navn var, hvoraf kom dens forkortede betegnelse d., var den eneste mønt, der udmøntedes; ørtug, øre og mark sølv var kun regningsenheder. Havde den været helt af lødigt sølv, vilde den have svaret til en sølvmønt paa 15 øre. Men dens købeevne var naturligvis paa grund af sølvets sparsomhed langt større og kan vel forsigtigt ansættes til rigeligt 2 kr. i vore penge; saa at en mark sølv svarer til 500 kr.; fredkøbsbøden paa 40 mk. til 20,000 kr. Man forstaar, hvor vanskeligt en pengeøkonomi havde for at trænge igennem, naar den eneste mønt i omløb var denne tokrone.

4. KAPITEL. KONGENS VOLDSMAGT

168. KNUD 2. Af Svends sønner var *Knud* og *Erik* ægte vikingenaturer, med lyst til i strid og fred at lære den store verden uden om Danmark at kende og deltage i dens liv. Vraget som konge paa Isøre 1074 gav *Knud* sig med de af hans faders hirdmænd og andre, der vilde slutte sig til ham, paa vikingefærd; 1075 plyndrede han i England, men turde da som vikingerne 1070 ikke indlade sig i kamp med kong *William* selv. Dengang er han vel ogsaa kommet til Flandern, der nu ved dets byers tekstilindustri var blevet et af Nordvesteuropas rigeste og mest fremskredne lande, og har i Flanderns hovedstad Brügge lært Flandergrevens datter *Edele* at kende, der senere blev hans hustru. Fremmed højere kultur lærte disse danske kongesønner paa deres vikingetogter at kende; den islandske skjald *Markus Skeggjason* priser senere *Erik* for, at han i sin ungdom lærte at tale mange fremmede sprog. Hvilke sammenligninger maatte ikke disse deres erfaringer give dem anledning til: hvad var den danske konges rigdom og magt mod blot den flanderske greves? Senerehen gjorde de Østersøen til omraade for deres vikingetogter; dær var det sikkert ogsaa lettere end i Nordsøen at begaa sig som vikingekonge.

Da *Harald* døde 1080, vendte dog *Knud* hjem og satte sig, formodentlig ved sin hirds og vikingehærs tilslutning og magt, i besiddelse af sin broders kongemagt. Dermed var det forbi med den fredelige overensstemmelse mellem kongemagt og folk. Knud vilde med vold i det danske folkesamfund indføre en kongemagt, som han kendte den fra udlandet, en kongemagt, der i forbund med kirken beherskede det hele folk. Der er en gammel beretning, der munder ud i efterretningen om, at han først rejste kravet om kongens ejendomsret til det, som ingen ellers i landet var ejer af, til alminningerne, de store skove og rigets strømme og farvande. Han vilde nægte Hallænderne retten til brugen af de store skove, fordi de tilhørte ham, kongen, eftersom ingen anden ejede dem; han vilde nægte Skaaningerne retten til at fiske sild i Øresund, fordi vandene var hans, kongens. Han forlangte anerkendt bøndernes pligt til at yde ham og hans følge underhold og kørsel, hvor det drog frem i riget; i alt fald, hvor han selv kom til et herred, skulde bønderne skaffe ham befordring.

Han har rundt om i landet sat sine hirdmænd som ombudsmænd til med haard haand for kongen at indkræve de retsbøder, der tilkom ham; og derfor, som selv hans lovpriser *Ælnoth* siger, »beflittede de kongelige ombudsmænd sig mere end billigt var for at yppe retssager i hobetal, de brugte alt for svære lodder paa deres vægtskaale, satte alle tings værd lavt og for at udtrykke mig i menigmands maal, lod en øre knap gælde en ørtug; de bøjede retten, fortæller man, og søgte med vold og magt at kue ædelbaarne lige saa vel som menigmand«. Sikkert har Knud drevet den ret til retsbøder og da særlig til fredkøb, der tilkom kongen, til det yderste ved hensynsløse ejendomskonfiskationer; det er betegnende, at af de store ejendomme, som han 1085 21. maj skænkede Lundekirken, i alt $52^1/_2$ bol, hidrører en ikke ringe del fra jordegods, som to navngivne mænd har maattet give kongen »for deres fred«.

169. LEDINGEN. Det af hans krav, der skulde rejse hele folket imod ham, saaledes som han fremsatte det, var imidlertid det i sig selv forstaaelige krav om, at det tilkom kongen at udbyde landets leding. Det er rimeligt nok, at Knuds deltagelse i vikingetogene til England har stillet ham klart for øje, hvor svagt Danmark som rige betragtet var i militær henseende, og at han derfor har set det som en naturlig opgave for sig som konge at tiltage sig kommandoen over landets hærmagt.

At den disciplinære magt, kongen derved vilde vinde over landets vaabenføre befolkning, har været hans første formaal, er vistnok utvivlsomt; den uigennemførlige tanke om en erobring af England blev blot for dette formaals skyld sat i forgrunden, i den tanke, at dette maal endnu skulde have kraft til at kalde det danske folk til leding paa kongens bud. Dette fremtræder endnu klart i den ældste, skønt kirkelige fremstilling af forholdet: det besluttedes, at man »skulde gøre et tog til Angelsaksernes land for ved tapper krigerdaad at fri deres folk fra den uværdige trældoms tunge aag eller dog i det mindste øve og opdrage krigernes sind ved nattevagt, ængstelser, sult, tørst og anden møje, at dog ikke som hidtil deres syndighed skulde trives i letsind«.

Knud har sikkert indset, at til en erobring af England slog selv Danmarks hele styrke ikke til; men han har ønsket at se, om den danske leding lod sig udbyde paa hans bud under paaskud af et Englandstogt. Han begik da selv den fejl, at han ikke mødte ved ledingsflaadens samlingsplads i Humlum i Limfjorden, men lod sig opholde i Slesvig. De styresmænd, der var mødt, sendte

hans broder *Oluf* som deres talsmand til ham for at opfordre ham til selv at komme tilstede; Knud lod Oluf fængsle og sende som fange til sin svigerfader grev *Robert* af Flandern. Senere gav han den mødte flaade hjemlov, men de ledingsbønder, der ikke var mødt, fordi der ingen tingsbeslutning om Englandstoget forelaa, idømte han af egen kongelig magtfuldkommenhed en bøde paa tre mark, og hver styresmand, der havde svigtet, fredkøbsbøden paa 40 mk. Derved vilde han engang for alle fastslaa, at det var ledingens pligt at møde paa kongens bud alene.

Da nu hans ombudsmænd vilde inddrive disse bøder sammen med andre retsbøder paa deres vante haardhændede vis, kom det i Vendsyssel til et aabent oprør mod kongen, der netop befandt sig dær; han maatte flygte derfra og ned gennem Jylland, forfulgt af oprørernes skarer; Viborg landsting nægtede at yde ham beskyttelse og 10. juli 1086 blev han sammen med sin broder *Benedikt* og 17 hirdmænd dræbt i St. Albans kirke i Odense, hvortil han havde søgt tilflugt; kun hans broder *Erik* lykkedes det at undkomme. Hans enke *Edele* vendte med sin lille søn *Karl* tilbage til sin fader grev Robert; Karl blev senere ogsaa Flanderns greve, men døde 1127 som sin fader, dræbt af sit eget folk i en flandersk kirke.

170. OLUF 1. OG ERIK 1. »Folket frydede sig over kongens drab og gjorde sig ret en lyst af at juble over den udaad, de hellere burde vædet med taarer; de smykkede kongemordet med retsinds navn og kaldte det drab paa voldshersker« siger *Sakse*; sikkert er det, at lige til hans tid, i over hundrede aar, var hadet til Knud levende hos de danske bønder og bondehøvdinge. Den skaanselsløse nedhugning af de 17 hirdmænd viser, at bøndernes had nu ikke blot gjaldt kongens person, men ogsaa hele denne tildels fremmede hirdmagt, der var kongemagtens grundlag. For dem, der trods alt dog ønskede kongemagten bevaret, var det ganske heldigt, at de i *Oluf* kunde finde en mand, som tingene vilde vælge, fordi han havde været Knuds aabenlyse modstander. En yngre broder *Niels* gik i fangenskab for ham, indtil den løsesum, grev *Robert* forlangte, kunde blive betalt, og *Oluf 1.* blev konge.

Men nu skete det, at en række aar om ved 1090 her som i andre dele af Nordvesteuropa var misvækstaar. *Sakse* skildrer dem, saaledes som vi alle nu og da vil opleve dem i Danmark: »om vaaren og sommeren svedes al sæden af stærk solhede, men i høstens tid skyllede det saaledes ned, at alt, hvad der var trivedes i lavninger og paa sid og fugtig jord, blev slaaet ned af den uafbrudte regn og vandflom. Ved

midsommertid savnede man behørig væde, men til gengæld styrtede det ned uden maal og maade i august maaned, da det var den rette tid til tørvejr: markerne blev helt sat under vand af regnskyllene og saa ud som vidtstrakte søer.« Misvækstaar i hine tider betød sultedød for mange i landet, »saa at folk næppe kunde afholde sig fra utilladelige og forbudte spiser; man dræbte heste for at spise dem og mange slagtede endogsaa hunde. Ingen dækkede borde med forskellige retter og ingen skøttede om at vise nogen overdaadighed«. »De rige, der manglede mad, købte for guld og sølv livets ophold, men fattigmands flok, der hverken havde fæ eller føde, sultede ynkeligt ihjel trindt om land«.

Hvor den eneste tanke er bekymringen for det daglige brød, afslappes interessen for det offentlige liv; det var vel grunden til, at det efter Oluf 1.s død i 1095 kunde lykkes hirden atter at trænge en konge ind, den syntes om, nemlig *Erik 1.* Aarene om ved 1100 blev atter gode aar for landbruget, »men« siger Roskildekrøniken, »om denne overflod kom for Eriks skyld og den tidligere hungersnød for Olufs skyld, det maa han afgøre, som ved alt, inden det sker, og som ordner det, naar og saadan som han selv vil, ti ingen af dem fortjente den lod, de fik. Erik herskede otte aar og fandt paa mange ubillige og uretfærdige love«. Det er en kirkens mand, der taler her, en mand, der i og for sig maatte være og ogsaa var tilhænger af en fast og indflydelsesrig kongemagt i landet; deraf kan vi bedst maale, hvor dybt hadet til den voldskongemagt, Knud og Erik vilde gennemføre, har været hos de ledende tinghøvdinge og bøndernes store masse; endnu dybere har hadet været til de alt for talrige hirdmænd, der muliggjorde voldskongemagten.

171. ODENSE-KNUD. Da gjorde kirken et mestertræk, hvorved dens ledende mænd ret viste deres klogskab og kraft: af den forhadte, af sit eget folk dræbte voldskonge gjorde kirken den første danske helgen. Det var de angelsachsiske munke i Odense, der først begyndte spillet. Fremmede i landet, uden forstaaelse af dets politiske modsætninger, saa de i dette den kirkeligsindede konges drab, denne store tragedie, der en skønne sommerdag saa pludseligt udspilledes for deres øjne, straks et martyrium. De begravede den dræbte konge og hans hirdmænd efter at have optegnet deres navne; de fremhævede, at kongens dødsdag var en fredag, og at han var blevet fundet »foran altret, med armene udbredt paa jorden i form af et kors« og »stunget i siden med en lanse«, alt i lighed med vor herre Jesus Kristus egen død. De har sikkert straks indstiftet en

særlig gudstjeneste for ham paa hans dødsdag; i de messe- og læsestykker, de dertil sammensatte, skildredes han som den gudhengivne konge, den idealt kristelige konge, ganske overensstemmende med det billede, den augustinske kristendom havde udformet af *rex justus*. Til hans død føjedes træk, der gjorde dens lighed med Kristus egen død end mere slaaende: han havde nydt nadveren forud, det var en af hans egne mænd, der havde forraadt ham, som Judas forraadte Kristus.

I foraaret 1095, endnu i kong *Olufs* tid, overførte munkene Knuds lig til en begravelse under selve alteret; kort efter, da Oluf var død, skrev en af de angelsachsiske munke en tekst til gudstjenesten for Knud, hvor det anførtes som beviser for hans helgenværdighed, at fredagen før hans altersættelse strømmede et uvejrsregnskyl ned, og at lørdagen var mørk og truende indtil det øjeblik, da hans hellige levninger var fundet og afdækket, da bredte sig pludselig »en lysning og klarhed i luften, ret som et jertegn«, en aabenbar hentydning til de naturbegivenheder, der efter bibelen ledsagede Kristi død. Men dermed var det ikke nok; selve Knuds afdækkede hellige ben underkastedes en slags jernbyrd. »Thi for at ikke de uforstandiges sind skulde tæres hen i tvivl, kastede vi fire gange meget stærkt blussende ild over hans hellige ben; men den slukkedes i et øjeblik, ret som om der blev hældt vand derpaa, og forsvandt aldeles, uden at gøre dem nogen men eller tilføje dem nogen skade«.

Endelig var der jo ogsaa det store jertegn, at efter Knuds drab fulgte misvækstaarene under Oluf, men kort efter, at hans hellige ben var altersat, døde Oluf. Det synes at have skortet paa særlige kraftgerninger ved Knuds grav, siden de ikke nævnes; men var det anførte ikke ogsaa tilstrækkeligt til anerkendelse af ham som det han var, en helgen, værdig til tilbedelse ved hans hvilested i Odense? Jo flere der droges til Odense for at tilbede den hellige konge, des bedre for dem selv, ikke mindst naar de bragte rige gaver til St. Albans kirke og de angelsachsiske munke, der dær tjente herren.

172. ST. KNUD. Da Odensemunkene havde bragt det saa vidt, greb kirkens ledende mand ind; kong Knud som helgen betragtet, det var en dristig tanke, men kunde det lykkes at gennemføre den, at faa vide kredse af det danske folk til at godkende den, var det en storslaaet demonstration for den kongemagt i landet, som kirken ønskede. Den danske kirkes ledende mand var i dette øjeblik *Asser*, der 1089 efter *Ricwald* var blevet biskop i Lund. Han var ikke en

fremmed, angelsachsisk eller tysk klerk, men som Odinkar en mand af en af de mest fremtrædende jyske høvdingeslægter, søn af den jyske høvding *Svend Trugotsen*. Asser har næppe været stort ældre end de af kirken foreskrevne 30 aar, da denne rige høvdingesøn fandt det et passende maal for sin ærgerrighed at lade sig bispevie som den bansatte Ricwalds efterfølger; et talende vidnesbyrd om, at der i de danske høvdingeslægter nu var vaagnet en forstaaelse af, at gennem kirken gik vejen til virkelig politisk indflydelse.

For ham stod det sikkert saadan, at kirken og samfundet behøvede kongemagten; hvad konger i politisk uforstand havde ødelagt, gjaldt det for kirken om at genoprette. Asser greb derfor Odensemunkenes naive tanke, fordi den havde politisk værdi; og meget hurtigt lykkedes det ham og den angelsachsiske bisp i Odense *Hubald* at opnaa pavens anerkendelse af Knud som helgen. Langfredag 19. apr. 1101 fandt den højtidelige kirkefest i Odense sted, da Knuds ben nedlagdes i et pragtfuldt smykket helgenskrin i St. Albanskirke i Odense, og store folkeskarer samledes i byen for at deltage i festen og søge bistand og hjælp hos den helgen, som andre danske folkeskarer for kun femten aar siden var samledes om at dræbe.

Man kan sige, at paa en genial og dristig maade viste ved denne handling den danske kirkes ledende mænd deres foragt for, hvad der kaldes offentlig mening; der maatte i 1101 leve mange, som havde oplevet kong Knuds regering, ja mænd, som havde været personlig delagtige i selve hans drab. Kirken, Asser selv, der havde oplevet drabet, kunde ikke være uvidende derom, men den greb denne lejlighed til at vise de mænd, der troede, at de kunde bestemme Danmarks politik, sin virkelige styrke; der var altid en mægtig sværm af religiøse fanatikere, uvidende og overtroiske, ydmyge og undertrykte, som vilde lystre kirkens bud, selv naar det gjaldt at erklære en voldskonge for helgen.

Det lykkedes tildels; det lykkedes kirken at vise kongemagtens modstandere, at den var stærkere, end de maaske troede; men det lykkedes den ikke at bringe de ledende danske politikere til i Knud at se en helgen. Hadet til ham vovede sig vel ikke mere saa aabenlyst frem, men det levede stadig i deres kreds. »Indgroet avind og gammelt nag glødede med usvækket kraft, og folket var ej at formaa til at vise den mand guddommelig ære, som det selv havde taget af dage for hans ondskab. Drabet vedblev de at forsvare, de indrømmede vel hans hellighed,

men paastod, at den mindre skyldtes hans gerning i livet end hans bod i døden, ej hans levned, men hans anger gjorde en helgen af ham, og de er ikke at formaa til at lade hadet fare og vise hans hellighed oprigtig ære«, siger *Sakse* hundrede aar efter Knuds død.

5. KAPITEL. NIELS KONGEMAGT

173. DET ANDET KONGEVALG VED ISØRE. Om derfor den store kirkefest i Odense 1101 har gjort noget dybere indtryk paa danske ledende politikere udover det at vise kirkens magt, og at den ønskede en kongemagt i landet, er tvivlsomt. Men de fik snart at se, at kirken ogsaa forstod at tæmme kongernes vikingesind ved at give det nye maal.

De sidste aar af 11. aarh. var en tid, da kirken med stor klogskab bemægtigede sig og formede den hele europæiske overklasses vilde kamp- og vandrelyst om til korstog og pilgrimsfærd. I Clermont 1095 iscenesatte pave *Urban 2.* det første korstog til selve det hellige land; det var en for vikingesindet let forstaaelig og glimrende tanke — selvom den var hentet fra Muhammedanerne — at man ved at rejse til fjerne lande for at besøge hellige steder og ihjelslaa de anderledes troende, der besad dem, kunde erhverve sig den evige salighed. Tanken fængede ogsaa i Danmark; en af kongesønnerne, *Svend*, skal have deltaget i det første korstog, og 1103 besluttede selve kongen, *Erik*, at drage til det hellige land. Han naaede det ikke, men døde samme aar paa Cypern.

Til stedfortrædere for sig i Danmark havde han sat bisp *Asser* og sin søn *Harald*, men denne havde i den korte tid, som *Sakse* siger, »ved sit onde og ubillige rigsstyre paadraget sig folkets had og harme; han havde røgtet sit embede som en skalk og baaret sig ad som den værste uvætte; lov og ret var sat i krogen, men rov og ran var al hans id; han øvede et ondt herredømme over sine undersaatter og plagede almuen med alskens uret« Han optraadte med andre ord som en vikingekonge i den gamle stil; med sin hird røvede og plyndrede han og lagde derved grund til »sin umaadelige rigdom, som han uretfærdigt havde røvet fra alle folk«, som Roskildekrøniken siger. Hans hjemsted var en borg, Haraldsborg, som han havde bygget sig ikke langt fra Roskilde.

Da derfor efterretningen om Eriks død 1104 naaede til Dan-

mark, fandt atter et kongevalg sted ved Isøre; sikkert fordi ledingshærens førere nu atter ønskede overfor Harald og hans hirdmagt at stille ledingshærens samlede opbud. Her udpegedes da *Niels* som den mand, ledingshæren ønskede til konge efter Erik, hvorefter hans endelige valg er sket paa landstingene.

174. KONG NIELS OG LEDINGEN. Under kong *Niels* 30-aarige regering lykkedes det da endelig at faa kongemagten til at falde til leje i det danske folkesamfund som verdslig øvrighedsmagt med det magtomraade, folket nu var villigt til at indrømme den. De kun tre kongebreve, der er bevaret fra kong Niels tid, kan dog vise os, at han nu med lempe kunde fastholde som saadanne indrømmelser ikke helt faa af de beføjelser og indtægter, som hans forgængere havde rejst krav paa.

Den første og vigtigste af disse var, at det lykkedes Niels at faa styresmændene og ledingshæren til at anerkende kongens ret til ledingsbøderne d. v. s. til bøder af dem, der skønt pligtige dertil ikke mødte frem, naar leding var udbudt. Selve ledingsbødens størrelse forblev i alt fald for bøndernes vedkommende som Knud havde fastsat den: 3 mk., formodentlig blev da ogsaa 40 mk. staaende som ledingsbøden for styresmænd. Herved ændredes ganske vist endnu intet i ledingens hele karakter af at være en folkelig, tildels frivillig organisation; ligesom enhver styresmand, der blev enig derom med sit mandskab, paa egen haand kunde gaa paa sommertogt, ligesom nye skibsmandskaber kunde danne sig, og skibe, der ikke hørte til den egentlige ledingsordning, kunde slutte sig til ledingsflaaden, naar almindelig leding udbødes, saaledes vedblev landstinget at være det sted, hvor forslag om almindeligt udbud skulde fremsættes og vedtages, for at ledingen fra et helt land kunde udbydes.

Sakse har bevaret en sikkert paalidelig beretning, der tydeligt viser dette forhold. Paa Oluf 1.s tid dræbte vendiske vikinger en fornem sjællandsk mand *Avle*, hvorover hans broder *Skjalm Hvide* atter og atter førte klage paa tinge, indtil han tilsidst fik drevet igennem, at landstinget paa hans forslag vedtog, at alle i flok skulde hævne denne ene mands drab. Hirdmanden Sakse, der levede hundrede aar senere, kan da heller ikke lade være hertil at bemærke: »saa vidt var man da kommet, at kongen lod folket raade; det tog sig selv ret til at udbyde leding; og det var ikke fyrstens bud, men almuens ønske, der afgjorde krig og orlog«. Saaledes var netop dengang forholdet; og den mægtige sjællandske høvding Skjalm Hvide kunde sætte ikke blot dette hævntog igennem,

men endogsaa et togt, hvorved Rügen erobredes og for en tid maatte betale skat til ham og hans hær. Som Skjalm Hvide kunde andre stormænd, og da først og fremmest bisperne, paa tinge faa vedtaget ledingsudbud.

Naar styresmændene indrømmede kongen ledingsbøderne, laa dog deri anerkendelsen af en ret for kongen over ledingen som en øverste krigsherre; der var tilfælde, hvor kongen maatte kunne udbyde ledingen eller kræve, at tingene vedtog almindeligt ledingsudbud. Disse tilfælde var naturligvis, naar fjendtligt angreb truede, naar fjendehær laa for lande, da skulde, hed det i 13. aarh. i den skaanske ledingsret, en af kongens højeste ombudsmænd »lade bære til landstinget skovl og spade« og udbyde leding. Bestemmelsen er interessant, fordi den sikkert ældgamle ceremoni, den omtaler, viser en vej, ad hvilken man kom over fra den frivillige tingsbeslutning om leding til kongens udbud. Ceremonien skal sikkert tilkendegive kongens forkyndelse for tinget af, at nu er faren saa overhængende, at arbejdet maa ophøre, arbejdsredskaberne deponeres i tingets varetægt; nu er krigen der, og tinget maa beslutte, som kongen byder.

175. KONGENS RETTIGHEDER. Mindre mærkeligt er det, at ogsaa kongens ret til fredkøbet og de almindelige retsbøder let anerkendtes; derom var sikkert alle enige, at kongens egentlige hverv var at være den højeste retshaandhæver. Dertil fik Niels dog føjet kongens ret til vrag, der inddrev paa stranden, og til danefæ d. v. s. al efterladenskab efter dem, der døde uden arving. Dette er af ikke ringe betydning, thi begge disse tilfælde er kun særlige anvendelser af den almindelige regel om, at kongen ejer, hvad ingen ejer, som Knud 1. ogsaa havde hævdet. I disse to tilfælde anerkendtes altsaa nu denne sætnings gyldighed ogsaa for dansk kongemagt. Videreført vilde den i en tid, da dog endnu langtfra hovedparten af jorden i Danmark var en privat ejendoms- eller hævdret underlagt, betyde en mægtig ejendomserhvervelse for kongen.

Paa dette punkt har dog Niels næppe søgt at drive kongemagten stærkt frem; hans maadehold er hans store fortjeneste som konge; sin ret nøjedes han med at hævde, saavidt det var foreneligt med folkets samstemning. Den fulgte ham sikkert, naar han overtog og sikrede for kongen de ejendomme og rettigheder i Jylland, der tidligere havde været tillagt de jyske konger. Det har han gjort, thi derved forklares det, at naar han vil give gaver til Benediktinermunkene i Odense, anviser han dem disse gaver i

Jylland. De faar 20 mk. »af skatteyderne i Jylland«, det vil vel sige af Friserskatten, og sjettedelen af fiskeriet saa langt borte som i Skernaa; Niels mente altsaa ikke, at han havde fiskeri at skænke dem nærmere ved Odense. Fra hans tid stammer det vel, at de danske kongers ejendomme i Jylland betegnedes som *patrimonium*, fædrenearv, nemlig fra deres forgængere, de jyske konger; en tanke, som allerede hans fader, Svend 2., havde udtrykt over for *Adam* ved at betegne disse gamle jyske konger som sine forfædre.

176. KONG NIELS OG HIRDEN. At kong *Niels* saaledes opnaaede at fæstne kongemagten i Danmark, endog at gøre den populær, havde sikkert sin aarsag i, at han paa eet punkt imødekom og afvendte den folkelige uvilje mod kongemagten. »Han led ej«, siger *Sakse*, »at tære paa land og rige med tunge udlæg til ødselt hofhold og indskrænkede derfor sin daglige hird af hærmænd til 6—7 skjolde, hvormed han lige kunde holde sig røvere fra livet.« Den sidste bemærkning viser, hvor dybt Sakse misbilliger kong Niels forhold i dette punkt.

Sagen er, at Niels giver hirden helt nye opgaver. Han berøvede den dens militære betydning af at være en livvagt om kongen og en hærmagt for ham; han opløste den, idet han sendte hirdmændene ud rundt om i landet som kongelige ombudsmænd, der fik det hverv at bestyre de kongelige ejendomme, særlig i Jylland, hvor de var flest, at opkræve de kongelige indtægter af retsbøder, ledingsbøder, danearv og vrag, at være kongens repræsentanter paa tingene og hjælpe tingene til at skaffe deres domme respekterede af de dømte.

At hirden saaledes spredtes som ombudsmænd rundt om i landet, maatte naturligt medføre en vis slappelse af den strenge disciplin, der havde hersket, saalænge hirden var en samlevende organisation. Stridigheder mellem hirdmændene indbyrdes fik en anden karakter. Da derfor *Kristiern Svendsen* begik den forbrydelse at saare sin hirdfælle *Tuve Dokæ*, og da senere *Agge Thver*, i Bork syd for Ringkøbing fjord, i *Vide* stallers hus, saarede *Esge Ebbesen*, der havde været kong Niels bryde i Varde, i selve kongens nærværelse, maatte hirdens bedste mænd raadslaa om, hvilken straf misdæderne skulde idømmes. Efter vederloven var straffen udstødelse af hirden med nidingsnavn, men de kloge hirdmænd enedes i Kristiern Svendsens tilfælde om, at han skulde bøde til den skadelidte 40 mk. og 2 mk. guld i *gørsum*, klenodie, ekstra bodsgave, 40 mk. til kongen og 40 mk. til hirden; og denne regel fulgtes ogsaa i Agge Thvers tilfælde.

Nogle af de ombudsmænd, der udsendtes fra hirden, fik større omraader at forvalte, og dem tillagde man den fremmede titel *comes*, greve; en saadan greve over Laaland og Falster var *Ubbe*, der var kong Niels svigersøn, og den sjællandske høvding *Jørgen Bodilsen*. Sakse tager fejl, naar han tror, at de 6—7 hirdmænd, Niels beholdt hos sig selv, skulde agere hær; de var blot nødvendige som hofstat; Niels regimente blev netop ved hirdens opløsning helt igennem civilt, dets første mand blev en *camerarius*, en kammermester. Men naturligvis følte kongen efterhaanden nødvendigheden af, at hele denne civile, lokale embedsstand, han havde skabt, fik en leder, der kunde være mellemled mellem den og ham, og dertil valgte han da om ved 1115 sin broder *Eriks* eneste ægtefødte søn *Knud*, der efter først at have været opfostret i *Skjalm Hvides* hus havde tilegnet sig en højere verdensmandsuddannelse i huset hos den sachsiske greve *Lothar* af Supplinburg, der 1125 valgtes til tysk konge; han blev gjort til *dux*, hertug, og saaledes med denne udenlandske titel grevernes, ombudsmændenes overordnede.

6. KAPITEL. KIRKEN I ASSERS TID

177. ERKEBISP ASSER. Medens saaledes konger skiftede, ledede *Asser Svendsen* med fast haand den politiske udvikling i landet. Allerede inden Erik 1. drog ud paa sin sidste rejse til Jerusalem, havde han besøgt det mondæne valfartssted Bari i Italien, og Asser havde sikkert medgivet ham besked om, at han, Asser, nu var villig til at lade sig gøre til Nordens erkebisp. Denne meddelelse kunde paven kun med glæde modtage, eftersom Adalberts efterfølgere i Bremen havde stillet sig imod Rom i den store strid, der 1074 til 1122 stod mellem kejser og pave om retten til at besætte bispestolene. Derfor udskilte paven nu gerne den hele nordiske kirke fra den bremiske kirkeprovins.

Lundebispen anerkendtes som erkebiskop for alle de nordiske lande: Danmark, Sverige, Norge, Finland og Island; ydermere fik han tillagt en særlig missionsvirksomhed paa Rügen, sikkert ikke uden Assers egen tilkendegivelse af det formaalstjenlige herved. Som yderligere tegn paa sin nye værdighed fik Asser 1104 fra paven tilsendt *palliet*, et bredt hvidt baand med sorte

kors, som romerske nonner vævede af hellige faars uld. Som naturligt var, bragte den angelsachsiske kirke sin lykønskning i et brev til Asser fra selve den navnkundige erkebisp *Anselm* af Canterbury, der glædede sig over, at den tid nu var forbi, da de, som tilbagevistes af deres egne bisper, kunde drage til Danmark og dær opnaa vielse — som det synes en hentydning til *Ricwald*. Asser var sig vel bevidst, hvor lidet hans uddannelse svarede til den høje stilling i kirken, han nu havde opnaaet; derfor var han sikkert ikke uden del i, at hans brodersøn *Eskil*, Kristiern Svendsens søn, da han ønskede at blive en kirkens mand, sendtes til Hildesheim for dær at studere teologi.

Mange aar senere har en munk af den sendefærd, som erkebisp *Otto* af Bamberg, der havde faaet overdraget en mission blandt Venderne i Pommern og paa Rügen, 1127 sendte til Asser for at faa lov til at medvirke i missionen paa Rügen, givet en skildring af ham og hans omgivelser: »han var en god og retsindig mand, der ivrigt lyttede til tale om de gud velbehagelige ting, kyndig og gudfrygtig, men i sin ydre fremtræden bondsk som en Vender. Hans omgivelser var i mad og klædedragt urenlige og ubehagelige, i sammenligning med dem forekom den tyske sendefærds ringeste medlemmer statelige, og den præst, der var deres leder, syntes fornemmere end selve erkebispen.«

Asser var meget beæret ved sendefærden, men skønt han viste de fremmede stor gæstfrihed i flere uger og ved afrejsen gav dem rigeligt smør med som gave til hans højtærede embedsbroder, kunde de dog ikke faa nogen endelig besked af ham; »de var til det sidste«, siger de, »i tvivl, om han mente, hvad han sagde, eller blot sagde det for at vildlede dem«. I alt sit erkebispelige skrud var og blev Asser en forstandig og rettænkende, men forsigtig og noget sveden dansk storbonde.

178. DOMKAPITLER. *Asser* havde dog godt nok rede paa, hvorledes kirkens organisation videre skulde udbygges, og hvad der efter ret katolsk kirkesæd hørte til et erkebispesæde. Det var en pragtfuld domkirke og et domkapitel, en fællesorganisation for de gejstlige, der var knyttede til gudstjenesterne i domkirken. Asser begyndte bygningen af en domkirke i Lund, og 1123 kunde han indvie dens krypt. Til underhold af denne domkirkes gejstlige maatte der skaffes *præbender*, jordegods, af hvis indtægter de kunde lønnes. Her kom Knud 2.s gave Lundekirken til gode, deraf oprettedes 10 præbender, men selv havde Asser inden 1123 skænket ikke mindre end $29^1/_2$ bol til kirken, saa at præbendernes tal kunde

øges til 12, fordelt paa 8 presbytere, 2 diakoner og 2 subdiakoner. Siden 1085 var en af kannikerne som *præpositus*, provst, kapitlets formand, ved 1120 nævnes en *dekan*, og nu fordeltes arbejdet mellem kannikerne paa *kantor*, der havde ledelsen af kirkesangen og biblioteket under sig, *kustos*, der havde nøglerne til kirken og at sørge for klokkeringning og sakramenterne, *cellerarius*, der var kapitlets økonom, *hospitalarius*, der havde opsyn med forplejningen af fattige og fremmede, og *infirmarius*, der havde tilsynet med syges pleje. Disse kanniker levede et fællesliv efter regler, der tilskreves *Augustin*; ingen optoges uden efter nøje prøvelse og med brødrenes samtykke; de sov sammen i *dormitoriet* og spiste sammen i *refektoriet*. Efter fast timeplan udførtes gudstjenester og fromme øvelser; to gange om dagen mødtes brødrene i kapitelsalen, *capitolium*, hvor *anniversarierne* oplæstes d. v. s. fortegnelsen over, for hvilke afdøde brødre og velgørere, der den dag skulde holdes messer.

Som i Lund opstod ogsaa i andre danske bispebyer i denne tid domkapitler; i Roskilde havde bisp *Svend Normand* (1073—1088) oprettet 15 præbender; i Odense fungerede Benediktinermunkene, St. Knudsbrødrene som de kom til at hedde, som kapitel; i Viborg var der ogsaa et kannikesamfund under en provst, i Vestervig ligeledes. I Ribe dannedes domkirkens præsteskab oprindelig af præsterne ved de to sognekirker og præsten i Anst sogn ved Kolding; først 1145 oprettedes et virkeligt domkapitel.

179. KIRKENS HÆVDELSE AF SIN SELVSTÆNDIGHED. *Asser* forstod ogsaa, at netop naar kirken havde støttet kongen og dermed skabt en verdslig øvrighedsmagt i landet, gjaldt det des mere for den at paase, at den samtidig dermed fastholdt og hævdede sin egen selvstændighed, sin egen uafhængighed af denne verdslige øvrighedsmagt. Betegnende herfor er de fra Lund bevarede *consvetudines canonicae*, rigtige sædvaner, der maa være fra før 1136, altsaa fra Assers tid. Blandt disse regler findes ogsaa en om bispevalg, og deri siges klart og tørt, at bispevalget skal foretages af 12 gejstlige, valgt af kapitlet og de gejstlige samfund, hvormed dette staar i broderskabsforbindelse. Denne ordning er særegen for Lund; der findes ingen udenlandsk regel fra den tid, hvorfra den kan være hentet. Det konkordat, der 1122 havde afsluttet striden mellem kejser og pave, bestemte, at kejseren eller hans repræsentant maatte være tilstede ved bispevalget; den ældgamle kirkeregel var, som alt sagt, at *clerus et populus*, gejstlige og menigheden, i alt fald i bispestaden, skulde vælge bispen. De lundske regler lagde bispevalget, siden 1104 erkebispevalget, alene i det gejstlige 12-

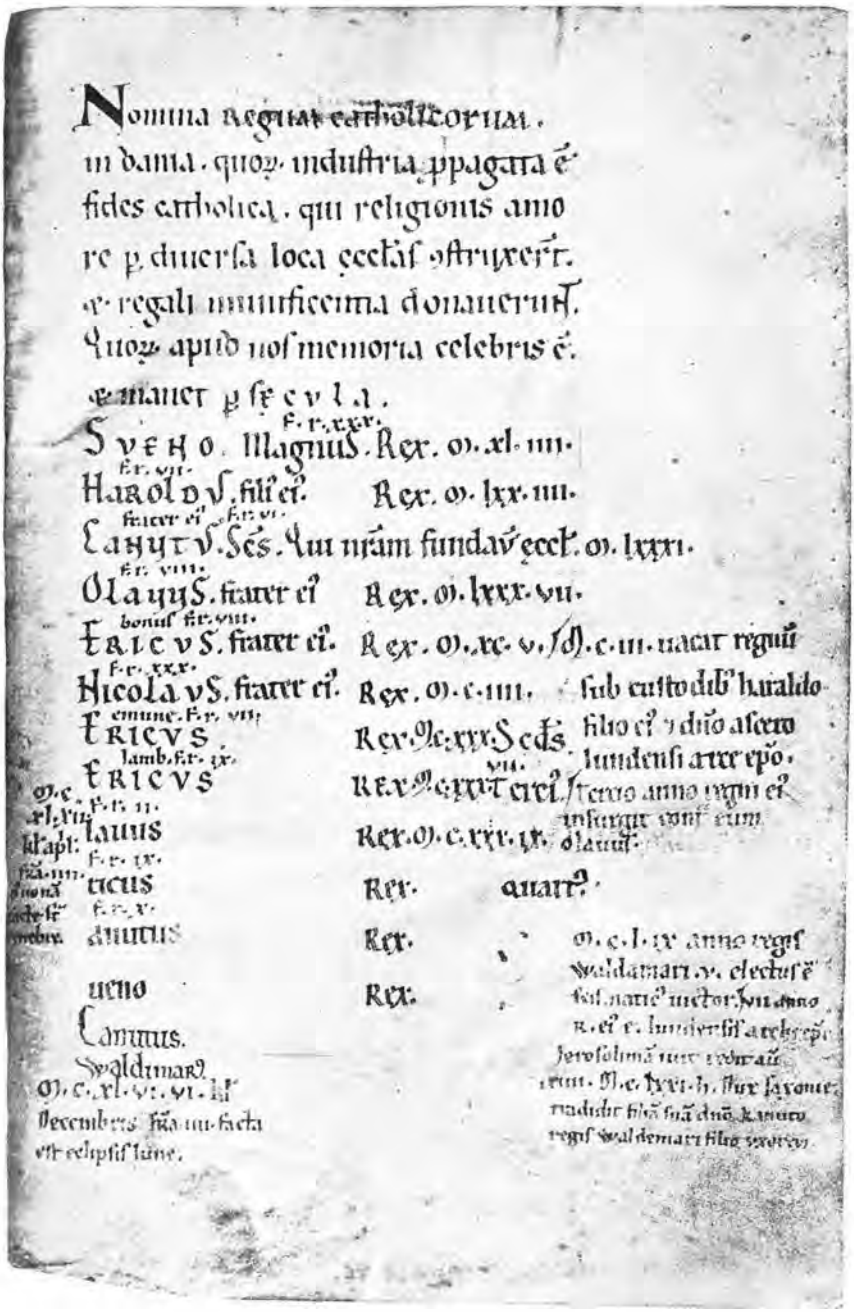

Nomina Regum catholicorum.
in dania. quor. industria ppagata ē
fides catholica. qui religionis amo
re p diuersa loca ecclās ostruxer̄.
& regali munificentia donauerunt.
Quor. apud nos memoria celebris ē.
& manet p sē c u l a.

f. r. xxv.
Svenо Magnus. Rex. o. xl. iii.
f. r. vii.
Haroldus. filii ei. Rex. o. lxx. iii.
fratres ei f. r. vi.
Canvtus. Sēs. Qui ntām fundav ecclm. o. lxxxi.
f. r. viii.
Olauus. frater ei Rex. o. lxxx. vii.
bonus f. r. viii.
Ericvs. frater ei. Rex. o. xc. v. d. c. iii. nacar regnū
f. r. xxv.
Nicolavs. frater ei. Rex. o. c. iii. sub custodib' haraldo
commune. f. r. viii
Ericvs Rex. o. c. xxx. Sēs. filio ei & duo ascero
lamb. f. r. ix. vii. lundensi archiepō.
Ericvs Rex. o. c. xxx. vii. ei. Tercio anno regni ei
f. r. ii. insurgut uoluntates
Olauus. Rex. o. c. xxx. ix. olauus.
f. r. ix.
ticus Rex. auari?
f. r. v.
dmvs Rex. o. c. l. ix. anno regni
Waldamari v. electus ē
fil. nam' nectar. vii. anno
R. ei. e. lundensis archiepō.
Jerosolimā uenit reuersus
rem. M. c. lxxi. h. fuit fauore
maduc filii sui dñi. Canuti
regis Waldemari filio uictori

ueno
Canvus.
Waldmar?
o. c. xl. vi. vi. kl'
Decembris. fca nu. facta
est eclipsis lune.

mandsudvalgs haand. Heri tør vi nok se Assers eget standpunkt udtrykt: trods al støtte til kongemagten ingen over og ingen ved siden af kirken selv, hvor det gjaldt dens vigtigste selvstyrehandling, bispevalget.

Ud fra samme tankegang maa det sikkert ogsaa forstaas, at kirken, da den først engang havde sat kongen ind som retshaandhæver paa de verdslige ting, trak sig selv og sine egne sager bort derfra. Fra da af, altsaa i Assers tid, oprettede kirken sin egen jurisdiktion for alle sine egne sager; den hævdede, at gejstlige ikke mere kunde stævnes for det verdslige ting, at bispen sammen med meddomsmænd havde at paakende alle gejstlige sager, d.v.s. alle sager, rejst mod gejstlige, og alle sager om kristendomsbrud. Saa stor var kirkens magt, at dens af tingene uafhængige domsmyndighed i alle saadanne sager let og uden modsigelse lod sig gennemføre. Kirken slap ikke dermed sit tag i de verdslige ting, den vilde vedblivende øve sin indflydelse ogsaa dær; men den sikrede sig, at den selv blev dommer i de sager, den regnede for sine egne.

180. TIENDENS INDFØRELSE. Til opretholdelse af denne mægtige udbygning af kirkeorganisationen kunde det imidlertid ikke være nok, at der stadig tilgik kirken store gaver af jordegods fra private, saaledes fra mænd, der som *Asser* selv traadte i kirkens tjeneste og da naturligvis, som det nu engang gaar i denne verden, allerede ved selve gaven fik et fortrinskrav paa ledende kirkelig stilling. Det var ogsaa betænkeligt, at kirken skaffede sig indtægter ved vilkaarligt at opkræve afgifter af grund eller omsætning, som naar Asser af de ham lydige danske konger fik bekræftelse paa sin ret til en skat af Bornholm. Saadanne afgifter vakte uvilje, de skæppede ikke meget, og det kunde altid være tvivlsomt, med hvilken ret kirken tillagde sig dem, særlig eftersom kongemagten begyndte at gøre sig stærkere gældende.

Derfor var i Assers tid den første og største kirkepolitiske opgave at faa gennemført ogsaa i Danmark den store almindelige skat til kirken, der nu allerede i mere end tre aarhundreder havde været kendt i andre kristne lande: *tienden*. Vi ved sikkert, at den ydedes ikke, da *Adam* af Bremen 1068 besøgte Danmark, thi han henfalder som allerede anført i forargelse over, at man maa yde betaling for hver enkelt kirkelig handling. I Adams ord ligger det store moralske forsvar for tiendeydelsen: hvor forargende, at sjælesorg skal betales, selv af den fattigste i yderste nød. Men skulde sjælesorg og kirkelige handlinger være gratis, skulde endda kirken kunne paatage sig de store pligter, hvis opfyldelse var dens særlige

kendemærke som kristen i modsætning til hedendommen, der kun var gudsdyrkelse, skulde kirken kunne hjælpe de fattige og vejfarende og pleje de syge, saa maatte den have tienden. At Asser erkendte disse pligter, ser vi af, at de hørte til de hverv, han fordelte blandt sine Lundekanniker; og ham tilkommer æren for tiendens indførelse i Danmark.

I virkeligheden er det næsten uforstaaeligt, at det lykkedes ham og hans medbisper i et vistnok meget kort spand af aar at bevæge de danske bønder til at paatage sig denne ydelse. Hundrede aar senere kan selv *Sakse* give det rigtige udtryk for, hvad de danske bønder har ment, der var modstandere af tiendeydelsen: at det var at give sig i evig trældom. Det er jo rigtigt; tienden var den første store aarlige skat, som den hidtil skattefri danske bonde paatog sig at yde til kirkesamfundets almindelige formaal. For første gang traadte samfundet i kirkens skikkelse hen til bonden og sagde til ham: du bør i din egenskab af medlem af den danske kirke hvert aar yde mig tiendedelen af, hvad du høster paa din mark, for at en anden mands barn kan blive gratis kristnet, for at en fattig, du ikke kender, kan blive mæt, en syg, du ikke er i slægt med, blive plejet.

Mærkeligt, at den danske bonde kun har været meget faa aar om at beslutte sig til at sige ja hertil. Det er muligt, at misvækstaarene om ved 1090 kan have lettet gennemførelsen af tiendeydelsen, som dens gennemførelse i Frankerriget om ved 765 blev lettet netop ved lignende misvækstaar; den aabenbare nød, som misvækstaarene skabte, gjorde jo kirkens argument for tienden indlysende rigtigt: man maatte i gode aar spare korn op for at kunne mætte de hungrige i uaarene, og hvem kunde være sikker paa, at han da ikke selv var blandt de hungrige? I alt fald i 1135 var tienden gennemført som en almindelig skat i Danmark; thi da kunde *Eskil* som bisp i Roskilde bortskænke en fjerdedel af bispetienden af Tybjergherred til det af den sjællandske høvding *Peder Bodilsen* og hans brødre nystiftede Benediktinerkloster, St. Pederskloster i Næstved.

181. TIENDENS YDELSE. Dette vidnesbyrd er saa meget vigtigere, som det har været vanskeligt for bonden at forstaa, at en del af tienden skulde gaa til bispen. Vedtagelsen af tiendeydelsen maa sikkert have fundet sted paa tinge ved forhandling mellem kirkens repræsentanter og bønderne, saaledes som endnu næsten hundrede aar senere skaanske og sjællandske kirkeret endelig vedtoges paa landstingene.

Kirkens hovedregel om tiendens fordeling var, at $^1/_4$ skulde tilfalde præsten, $^1/_4$ kirken, $^1/_4$ biskoppen og $^1/_4$ de fattige, og saaledes gennemførtes den ogsaa i Norge og Sverige. Den engelske kirke havde en tredeling: $^1/_3$ til præsten, $^1/_3$ til kirken, $^1/_3$ til de fattige. I Danmark holdt man ogsaa paa tredelingen, men her skulde den sidste tredjedel tilfalde biskoppen, og man glemte her de fattige; lad os haabe, at udelukkelsen af de fattige ved den officielle fordeling ikke betød andet, end at præst og bisp nok skulde sørge for, at de fik deres del.

Fremdeles begrænsedes i Danmark tiendeydelsen til kun at omfatte den egentlige afgrøde, først og fremmest kornafgrøden, nu og da dog ogsaa andre afgrøder f. e. af hø eller humle. Dens opkrævning var let og praktisk nok; tienden toges i *kærven*, d. v. s. i de ikke aftærskede neg, naar de var stillet sammen til tørring paa marken i hove. Det var vistnok som paa Gotland almindeligt i hele Danmark, at hovene bestod af 30 neg; af disse tilkom da kirken som tiendetager de 3, hvis de danske bønder straks havde villet paatage sig den fulde tiendeydelse. Men dette var ingenlunde tilfældet. Bønderne vilde nok afgive et neg af hver hov til deres præst for saa at faa deres kirkelige handlinger og hele gudstjenesten gratis; de vilde ogsaa nok give et neg af hver hov til kirken, naar saa de af dem selv valgte kirkeværger sørgede for, at kirkens vedligeholdelsesomkostninger betaltes deraf. Men det tredje neg til biskoppen var de højst uvillige til at udrede; og følgen deraf blev, at de foretrak herred for herred at yde bispen en vis afløsningssum i penge for hans tredjedel af tienden.

Det har naturligvis taget adskillige aars forhandlinger at naa til denne ordning; og medens derfor præste- og kirketienden kan tænkes gennemført allerede om ved aar 1100, har det sikkert taget længere tid at faa bestemt, hvad hvert herred skulde yde bispen i afløsningssum eller, som det senere hed i Jylland, i biskopsgave. Naar derfor allerede 1135 *Eskil* som Roskildebisp kan bortskænke en fjerdedel af sin bispetiende af Tybjergherred, er det klart, at inden det tidspunkt har det landet over været afgjort, hvad hvert herred havde at betale i penge til afløsning af det tredje neg af tienden til bispen.

182. STENKIRKERNE. Det mest aabenbare vidnesbyrd om, hvilken rigdom kirken ved den aarlige tiendeydelse fik raadighed over, er den kendsgerning, at i de hundrede aar fra 1100 til 1200 blev rundt om i landsbyerne alle trækirkerne afløst af stenkirker og næsten ligesaa mange nye landsbykirker rejstes i sten. I dette

hundredaar er der indenfor Danmarks daværende omraade blevet bygget henved 2000 stenkirker; en for en tid, der for menneskeboliger højst har kendt lerklining mellem træstolper, det begyndende bindingsværk, kolossal ydelse af arbejde og kapital. 20 stenkirker rejst om aaret i gennemsnit af hele aarhundredet — og saa er vel endda langt hovedparten deraf rejst i aarhundredets første halvdel; thi ikke mere end 11 % af dem er opført af teglsten, der først kommer i brug ved 1160, alle de andre er bygget af natursten; 93 % af landsbykirkerne er bygget i den saakaldte *romanske* stil, særlig kendetegnet ved dens runde buer over vinduer og døre i modsætning til de spidse buer, der er kendemærket for den *gotiske* stil, som naar hertil og bliver moderne ved midten af 13. aarh.

Kun en af dem er bestemt dateret; en indskrift siger, at den smukke og anselige kvaderstenskirke i Gjellerup ved Herning er grundlagt 1140, men vi tør nok mene, at dette aarstal snarest angiver det tidspunkt, da kirkebygningen var paa sit højdepunkt. Til opførelsen af alle disse kirker har de af bønderne selv valgte kirkeværger da anvendt de rige midler, der tilflød dem alene af den tredjedel af tienden, der tilfaldt kirken; utvivlsomt har netop dette forhold, at tienden saaledes paa en for alle øjensynlig maade kom selve kirkesognet til gode, været meget medvirkende til at lette dens gennemførelse.

Det naturstensmateriale, hvoraf disse kirker er opført, tog man, som man lettest kom til det; derfor er de tre fjerdedele af kirkerne i kongeriget og Slesvig opført af granit, kampesten. Paa Sjælland nøjedes man med at tage kampestenene, som man fandt dem, i Jylland tilhuggedes de i *kvadere*, firkanter, oftest paa en alens længde til den halve bredde. Jyske bønders sejghed og udholdenhed i modsætning til Sjællændernes lethed bragte dem til ikke at vige tilbage for det arbejde omhyggeligt at tilhugge de mellem 1 og 2000 kvadere, der gik til en almindelig landsbykirke; paa Fyen er der i nord kvader, i syd utilhugget kamp. I Skaane og Sjælland var der mere forskelligartet materiale: i Skaane har man anvendt flint og særlig den skaanske sandsten, der ogsaa er brugt i hele Nordsjælland, paa Sjælland den stevnske kridtsten, limstenen, og den yngre kildekalksten, fraadstenen, maaske den sten, der først anvendtes til kirkebygning, nemlig til bisp *Svend Normands* kirker i Roskilde og Ringsted.

Endelig er i Sønder- og Nørrejylland en gruppe af 30 kirker, med Ribes domkirke som udgangspunkt, blevet opført af et udenlandsk materiale, den lette, hvidgraa tufsten, der maa være

tilført fra egnen om Andernach ved Rhinen, og som derfor er et vidnesbyrd om den stadig levende handelsforbindelse mellem Ribe og Vesteuropa. Af bispekirker opførtes foruden i Ribe i denne tid ogsaa domkirker i Slesvig, Viborg, Aarhus, Odense og Roskilde, hvor Svend Normand søgte at fuldføre Estrids kvaderstenskirke, ligesom Asser, som vi har set, byggede paa Lunds domkirke.

183. EGENKIRKERNE. Denne mægtige udfoldelse af kirkebygningsvirksomheden paa grundlag af tiendeydelsen maatte imidlertid nu og da rejse tvivlsspørgsmaal: hvorledes gik det med tiendeydelsen, naar en ny kirke rejstes indenfor en ældre kirkes hidtidige omraade, og der om den nye kirke dannede sig et nyt sogn? Dette spørgsmaal blev imidlertid let løst, hvor det gjaldt landsbyerne selv; den nye kirke fik for fremtiden tiende af dem, der foretrak at søge dertil, bønderne i selve den landsby, hvor kirken nyrejstes, og maaske i et par nærliggende landsbyer.

Men skulde det samme ogsaa gælde, naar det var en enkeltmand, der fandt for godt at bygge ny kirke? Dette spørgsmaal var indenfor den kristne kirke forlængst blevet besvaret imod dennes oprindelige principer derhen, at naar en mand paa egen bekostning byggede kirke, fik han ogsaa dermed den ret, der tilkom menigheden: *patronatsretten* d. v. s. retten til at vælge præst til kirken, og retten til at kræve kirketienden af dem, der søgte til hans kirke og saaledes efterhaanden dannede dens sogn. I overensstemmelse hermed besvaredes ogsaa dette spørgsmaal i Danmark. Her som saa ofte stiller Gotlands lov forholdet klart frem for os; »hvis nogen«, siger den, »vil bygge sig kirke til større bekvemmelighed, end han havde før, da skal han bygge den af de ni dele af sin ejendom, men tiendedelen skal saavel den gamle kirke som præst have, indtil den nye kirke er viet. Derefter skal han give tiende dær, hvor han nyligst byggede kirke«. Og det samme gælder om andre kirkemænd, menighedsmedlemmer, der søger den nye kirke.

Hvad der gjaldt paa Gotland, gjaldt sikkert nok i dette forhold ogsaa i Danmark; den mand, der byggede kirke, fik ogsaa i Danmark kirketienden af dem, der søgte til hans kirke. Det kunde da efter tiendens indførelse efter omstændighederne blive en endogsaa meget god forretning for en privatmand at bygge en kirke. Naar vi derfor hører, at *Svend 2.* byggede Dalby kirke og andre kirker, hvor de endnu savnedes, og at *Erik 1.* endog byggede fem stenkirker, bør vi ikke undlade at tage dette forhold med i

betragtning. Privat kirkebygning blev paa disse betingelser en meget god kapitalanbringelse, og den fandt derfor i tidens løb ikke ringe udbredelse. *Trud Ketilsen* byggede Gumløse kirke, *Truel Litle* Slaglille; men ganske særligt slog *Skjalm Hvides* sjællandske høvdingeslægt sig paa kirkebygning; hans søn *Asser Rig* byggede Fjenneslev kirke, dennes søn *Absalon* og *Asbjørn Mule* Aasum kirke, Gers h.; om bygningen af Bjernede kirke, Alsted h., fortæller endnu en runeindskrift: *Ebbe Skjalmsen* og hans hustru *Ragnild* opførte her en kirke (af stolpeværk), som hans søn *Sune* senere byggede af sten til ære for gud og St. Marie og St. Laurentius.

184. COELIBATET. Kirken samlede sig saaledes meget gods og store rigdomme; høvdingeslægterne blev paa mange maader interesserede i denne udvikling, i egenkirkerne, der gav direkte fordel ved tiendeydelsen, i domkapitlerne og bispesæderne, der blev tiltrækkende muligheder for dem af deres sønner, de ikke selv kunde forsyne med jordegods. Betingelsen for, at denne udvikling kunde fortsættes, var naturligvis, at det, der opbyggedes, ikke atter nedreves, at det gods, der samledes, ikke atter spredtes. Det var sikkert i mange landsbybønders øjne lidet ønskeligt, at præsten anvendte tienden til opelskning af en stor børneflok i stedet for til almisser til de fattige; det var i høvdingenes øjne ganske forkasteligt, at bisperne forsørgede sine børn med kirkens gods, i stedet for at holde det sammen til de høvdingesønner, der kunde nyde godt af det efter dem.

Herimod havde kirken jo ogsaa sit store afvendelsesmiddel i *coelibatet*, i den ugifte stand, som den forlangte af sine tjenere, og som pave *Paschalis* 1117 i et pavebrev fremholdt for den danske kirke; en regel som i lige grad maatte finde tilhængere hos de høvdinge, der ansaa det for rigtigt, at kirken holdt sit gods samlet, som hos de religiøse fanatikere, der af kirkens repræsentanter krævede en særlig »renhed«. Derfor var det den meget kirkelig interesserede og religiøst bevægede sjællandske høvding *Peder Bodilsen*, der efter raad og tilskyndelse af sin kapellan *Nothold*, den religiøse fanatiker, om ved 1123 rejste det krav til præsterne, »at de, som havde hustruer, skulde sende dem fra sig, og at de, som ingen havde, aldrig maatte tage sig nogen«. Dette krav kunde præsterne ikke staa imod, fordi den daværende Roskildebisp *Arnold* (1088—1124), som Roskildekrøniken siger, »allerede tyngedes af sin høje alder og var syg; nogle blev lemlæstede, andre dræbte, andre jaget i landflygtighed og kun faa beholdt deres ejendom«. Men »Arnold døde aaret efter dette bøndernes foretagende« og hans efterfølger *Peder* (1124—1134)

»antog sig snart præsternes sag mod bønderne og befriede dem fra deres nød«. Saaledes vandt da endnu denne gang sund menneskelighed sejr over denne sammenblanding af usund idealisme og økonomiske betragtninger, og saaledes kunde endnu *Eskil* leve i ægteskab og vedkende sig børn og børnebørn.

7. KAPITEL. DEN STORE FREMGANG

185. FOLKETALLENES VÆKST. Naar de danske bønder saa let paatog sig tiendeydelsen og derved gav deres egne kirker og den danske kirke som helhed saa stor rigdom, kan forklaringen kun være den, at de selv følte sig saa rige, at de vel havde raad til at ofre noget for en sag, der havde deres sympati, og at dansk landbrug trods forekommende misvækstaar var i kraftig fremgang. Denne bøndernes formening om, at de var rige og stadig blev rigere, var sikkert velbegrundet; men den var ikke særlig for danske bønder eller for beg. af 12. aarh. alene. Vi staar i virkeligheden her ved et dybtliggende grundtræk i hele Europas historiske udvikling, som vi maa drage frem for at forstaa ogsaa Danmarks historie.

Hele Nord- og Vesteuropa var i alle de 13 første aarhundreder af vor tidsregning, eller rettere maaske fra hjulplovens indførelse til om ved aar 1300, i en uafbrudt mægtig fremskriden, fordi landbruget gjorde stadige fremskridt; fra om ved 1300 indtræder derimod indenfor dette omraade en stilstandens eller endog tilbagegangens tid, der varer ved til midten af 18. aarh. Fremgangen finder sit enkle og simple udtryk i folketallenes vækst; thi den betyder, at den nordeuropæiske hvide races stærke formerelsestrang i disse aarhundreder kunde tilfredsstilles først og fremmest ved landbrugets fremskridt.

Forholdet er nylig og skarpest belyst for Frankrig; det synes i det første aarhundrede af vor tidsregning, under den store romerske kejserfred i aaret 14, at have haft en befolkning paa 6 mill., men i aaret 1328 havde det naaet et folketal paa 22 eller 23 mill., et tal hvorpaa Frankrigs befolkning fra da af blev staaende i mere end fire hundrede aar, først fra 1750 begyndte den atter at vokse. Den historiske lov, om man vil, som kan udledes af Frankrigs eksempel, har nu ganske vist ikke gyldighed for England, fordi dette ved sin tekstilindustris udvikling netop efter 1300 fulgte en

anden linie, men den har sikkert gyldighed for Tyskland og maaske for det øvrige Europa. Det afgørende er, at i disse 1300 aar firdobledes Frankrigs befolkning, fordi det franske landbrug og den franske industri i aaret 1300 kunde mætte fire gange saa mange munde som i aaret 14.

186. DANMARKS AREAL OG FOLKETAL. Her kan vi da samle, hvad vi ved om Danmarks areal og kan vide og formode om dets folketal. Danmarks areal er nu, 1925, i alt 43 000 km², deraf er Danmarks hovedland, Jylland, 29 650 km², Sjælland 7 500 km², Fyen 3 500, Laaland kun 1 200 km² og ingen af de andre 540 danske øer over 600 km². Men før 1920 var Jylland kun 25 650 km², de 4 000 km² er det genvundne Nordslesvig. Det, vi til 1920 har kaldt det egentlige Danmark, Danmark, som det var fra 1864 til 1920, bortset fra de vestindiske øer, Færøerne, Island og Grønland, udgjorde i alt 39 000 km². Den første danske folketælling fandt sted i 1769; den var sikkert nok temmelig mangelfuld; men retter man den af efter den statistiske videnskabs bedste regler, faar man for det »egentlige« Danmark en samlet befolkning af mindst 825 000, maaske kan vi da for 1750 formode 800 000.

Gælder da nu for Danmark den lov, at folketallet ved 1300 har været lige saa stort som 1750? Allerede længe har danske historikere skønsvis forment, at Danmarks befolkning i 13. aarh. maa have været ligesaa stor som i midten af 18. aarh., de har blot ikke kunnet føre et gyldigt bevis derfor. Nyeste undersøgelser har imidlertid vist, at dette gælder i alt fald Hallands folketal; det var i 1232 56 000, i 1750 57 000, hvoraf dog vel 3000 boede i Hallands byer; det er muligt, at man ogsaa kan føre et taaleligt bevis for, at Falster i 13. aarh. havde samme folketal som i 18. Vi tør da nok slutte, at det egentlige Danmark ved aar 1300 havde 800 000 indbyggere som i 1750; men anderledes fordelt, idet kun en ganske ringe del deraf omved 1300 var bybefolkning. Hermed maa vi da sammenligne, at dette Danmark i det første aarhundrede af vor tidsregning højst kan have haft en befolkningstæthed som Tyskland, der, maaske noget lavt, regnes til da at have udgjort 400 mennesker pr. 100 km². Har det egentlige Danmark i første aarhundrede af vor tidsregning haft godt og vel 150 000 indbyggere, er dets folketal altsaa femdoblet op til 1300, et ikke usandsynligt forhold, sammenholdt med Frankrigs folketalsforøgelse. Medregner man Slesvig med 8 900 km², og de skaanske provinser med 19 200 km² — Skaane 11 300 km², Halland 4 900 km² og Blekinge 3 000 km² — har Danmark i 13. aarh. haft et samlet areal paa 67 000 km² med om ved $1^1/_4$ mill. indbyggere.

187. BYDANNELSEN I NORDTYSKLAND. I hele Nordvesttyskland svulmede i denne tid ogsaa folketallet op. Efterhaanden fulgte byer og bybefolkning af landbefolkningens vækst. Byhaandværket og byhandelen var nødvendig for landbefolkningen, fordi de teknisk bedre og billigere skaffede landbrugerne, hvad de havde brug for; der kom en stadig vekselvirken i stand, fordi bybefolkningen var sikre aftagere af landbrugets produkter. Overalt i Nordvesttyskland steg da op til aar 1100 folketallet paa landet, og byer voksede frem, hvis købmænd overtog forsyningen af landdistrikterne.

Det er grunden til den ogsaa for Danmark betydningsfulde forandring, at Friserne glider ud som formidlere af vareomsætningen mellem Vest- og Østeuropa; de fik nok at gøre med fra nærmere hold at forsyne Vesttysklands byer og blev de fleste steder, som i Mainz, en del af de vesttyske byers borgerskab. Deres hidtidige plads i Østersøhandelen overtoges af købmænd fra de gamle eller nyskabte byer i Westfalen: Køln, Dortmund, Soest og Medebach, hvis byret, der ganske vist først er fra 1165, men som er hentet fra Soesterretten, taler om borgere, som medgiver en medborger penge, for at han dermed skal handle i Danmark eller Rusland. Derfor fandtes ogsaa i alt fald fra beg. af 12. aarh. i disse westfalske byer gilder af købmænd, der handlede paa Slesvig eller Danmark, og derfra naturligvis videre paa Visby eller vel endog Nowgorod. Tyske købmænd bosatte sig ogsaa i Danmark, saaledes i Roskilde. Det var selvfølgelig en for Slesvig som handelsby farlig vending, at Westfalere afløste Friserne; vejen østpaa gik for dem ikke saa selvfølgelig som for Friserne over Slesvig; der var for dem direktere sydligere veje over Starigard (Aldenburg) i Østholsten eller til Østersøens inderste vig ved Traven.

Netop ved aar 1100 var tillige fremgangen i tysk landbrug naaet saa langt, at det gamle tyske omraade vest for Elben var saavidt udfyldt, at der for kommende befolkningstilvækst maatte søges ny jord nord og øst for Elben. Nogle politiske begivenheder, der da indtraf, er de første forbud derom. Nordalbingien havde indtil da knapt nok været indordnet i det tyske riges politiske organisation; Ditmarskerne havde ganske vist været underlagt greven af Stade og gik med grevskabet over til erkebispen af Bremen, men først grev *Lothar* af Supplinburg, der 1106 ved det gamle sachsiske hertughus uddøen blev hertug af Sachsen, oprettede 1110 af Stormarernes og Holtseternes land et særligt grevskab for *Adolf 1.* af Schauenburg. I den østlige, slaviske del af landet gjaldt det om at skaffe plads for en tysk kolonisation ved missionens

hjælp. Den vagriske *knes Godeskalk*, en svigersøn af *Svend 2.*, havde beskyttet kristendommen og tyskheden, men var faldet som offer for en slavisk og hedensk reaktion 1066; siden 1093 var hans søn *Henrik* knes, og han nøjedes, skønt selv kristen, med en kirke i Buku, ved Travens udløb, hvor han selv som regel opholdt sig, medens han iøvrigt fornuftigvis lod sine undersaatter blive ved deres hedenske tro.

188. HERTUG KNUD. Saa meget havde fyrst *Henriks* fætter, den unge hertug *Knud*, lært i Sachsen, at han hurtigt og med beundringsværdig skarphed saa, at under disse forhold var den danske hertugs plads i Slesvig; hvad det gjaldt om, var at fastholde denne Danmarks vigtigste by i dens stilling som den store mellemhandelsplads mellem Vest- og Østeuropa. Med største strenghed undertrykkede han alt røveri paa heden syd for Slesvig ned til Ejderen, derved vilde han skaffe de westfalske købmænd den sikkerhed, der var nødvendig for, at de skulde lade deres handelsrejser til Rusland gaa over Slesvig. Det var en livssag ikke blot for Slesvigs handel, men endnu mere for byens haandværk, der derved fik tilført det nødvendige raastof; thi de skind og huder, købmændene førte med hjem fra Rusland, lod de for en ikke ringe del bearbejde i Slesvig af byens skindere d. v. s. garvere og dens skomagere. Det er vel endog muligt, at Knuds giftermaal med den russiske storfyrst *Vladimir* af Nowgorods datter *Ingeborg* ikke var helt uden hensyn til den fordel, som af dette ægteskab kunde tilflyde Slesvig.

Derfor kalder den sachsiske missionærpræst i Vagrien *Helmold* ham ogsaa Slesvigernes velgører, og borgergildet i Slesvig valgte ham til deres oldermand; at han modtog valget er dog et forbløffende vidnesbyrd om hans moderne tankegang. Han indsaa, at købmændene skulde beskyttes, men ogsaa, at de skulde betale for beskyttelsen; Knytlingasaga ved at fortælle, at det var kong *Lothar*, der indgav ham denne tanke, og at Knud lod bygge fæstningsværker paa begge sider af Slien, hvor den var smallest, for at beskytte byen og sikre sig toldafgiften. De bestemmelser om toldafgifter, der findes i Slesvigs ældste byret, som er nedskrevet om ved 1200, ser ogsaa ud, som om de netop kunde være dem, Knud 80 aar før havde fastsat: købmænd, der vil rejse til Gotland eller andenstedshen udenfor Danmarks rige, skal betale i told i Sliesminne 12 d. — maaske tør vi omsætte dem til 25 kr. — og ved fæstningsanlæggene, *in castello*, 6 d. og pro persona 8 d. Slaver skal betale pro persona 12 d., for fem lam 1 d., for 2 svin 1 d., for

en ko eller en hoppe 4 d., for en okse eller en hest 6 d. De, der sejler ind i Slien, skal betale told i Sliesminne, de, der sejler ud ad Slien, i Slesvig. Frisere af frisisk omraade skal for hver læst salt betale 12 d., af dansk 6 d. Man ser den omhyggelige regulering af Slitolden for den gennemgaaende handels vedkommende, at Slaverne d. v. s. Østholstens Vagrer tilfører byen levnedsmidler og Friserne salt, hvorved Friserne paa geesten begunstiges fremfor Friserne i marsken.

8. KAPITEL. NIELS FALD

189. KNUD LAVARD. Efter datidens skøn blev en saa mægtig herre som *Knud* imidlertid snart mere end en stedfortræder, en ombudsmand for kongen; han var tillige en selvstændig høvding og viste denne sin selvstændighed ved at samle om sig en hærmagt, en hird, der kunde give hans egen myndighed magt. Det er et mærkeligt eksempel paa, hvor levende endnu de gamle engelske traditioner var, at denne hird gav ham tilnavnet *Lavard*, der er det samme ord som det engelske lord, *hlaf-ord*, brødgiveren; selv fortolkede Knud dette hirdens hædersnavn som ganske simpelt betydende husbonden. Med denne hird straffede Knud røvere og ugerningsmænd uden lovformelig rettergang, hvad der sikkert gjorde ham agtet af nogle, hadet af mange. Det var ogsaa ved denne hird, at han efter sin fætter *Henriks* død 1127, i 1129 skaffede sig den faktiske magt over Vagrien, samtidig med at han for en stor sum penge købte Henriks kongenavn over Vagrer og Obotriter af sin ven kong *Lothar* mod at anerkende denne som sin lensherre for disse lande. Da havde *Wicelin*, senere (1149) bisp i Aldenburg, netop begyndt en mission blandt disse folk; Knud gav ham sin støtte, tog selv ophold i Faldera, Neumünster, og lod Henriks kirke i Buku højtideligt indvie.

Denne Knuds udbreden af dansk herredømme og hans egen hirdmagt maatte vække ham misundere og fjender hos det danske hof, som i det hele den fornemme levevis og sachsiske klædedragt, han havde tillagt sig og ingensinde var villig til at opgive, maatte mistænkeliggøre ham i de ægte, hjemmegjorte danskeres øjne; dengang som senere forligedes i Danmark purpurkappen kun slet med faareskindspelsen. I alt fald kong *Niels* søn *Magnus* fandt,

skønt ogsaa han havde opnaaet kongenavn hos Vestgøterne, at Knuds ære og indflydelse overstraalede hans og frygtede for, at et kongevalg efter Niels skulde give Knud Danmarks krone. Knud selv var uforsigtig nok til ved et møde i Slesvig med kong Niels at ville imponere ved at optræde som ligestillet med ham i kongeværdighed. Heri saa det danske hof en aabenbarelse af hans planer om at ville tilrive sig kongeværdigheden ogsaa i Danmark — og 7. jan. 1131 blev Knud svigefuldt dræbt i Haraldsted skov ved Ringsted af Magnus og dennes hird; hans lig bragtes snart efter til Ringsted kirke. Selv Roskildekrøniken, Magnus trofaste talsmand, ved dog intet andet eftermæle at give Knud end, at han var »en kysk og maadeholden mand, udstyret med forstand og veltalenhed og alle gode egenskaber«.

190. ERIKS OPRØR. Denne *Magnus* taabelige handling, som Roskildekrøniken kun kan forklare som en djævelens indskydelse, bragte de politiske modsætninger i landet til at slaa ud i en aaben borgerkrig, hvorved kong *Niels* og den lovlydige, fredelige kongemagt, han repræsenterede, stilledes saa ugunstigt som muligt. Thi den onde misgerning frastødte alle, selv venner som *Peder Bodilsen*, og var et talende vidnesbyrd om, at kongemagten i Niels haand var blevet for svag, og at en stærkere, voldsommere kongemagt var paakrævet. Allerede altfor længe havde Roskilde borgere maattet finde sig i, at *Harald Kesje* med sin hird førte et rædselsregimente i deres egn og »om sommeren med sine vikingesnækker laa paa lur efter landsmænd saa vel som fremmede; sine svende fødte han med egnens fæ og lod naboerne koste dem klæder«; for engangs skyld er *Sakse* her enig med Roskildekrøniken. Naar nu selve kongens søn ustraffet skulde kunne forøve mord, hvad var da dette saakaldte fredelige kongedømme værd?

Da derfor Knuds broder *Erik* krævede hævn, sluttede sig til ham alle de bedste høvdingeslægter i landet: Skjalm Hvides sønner *Ebbe, Toke* og *Asser Rig*, og *Peder Bodilsen* i Sjælland, ja selv erkebisp Assers broder, den jyske høvding *Kristiern Svendsen*. *Asser* selv derimod og med ham hele den danske kirke kunde ikke se bort fra, at Niels kongedømme hidtil havde betydet fred, og at Eriks vilde betyde krig og blodsudgydelse; derfor stod den fast paa Niels side, og Roskildekrøniken ved kun at sige om *Erik*, at »han samlede om sig alle forrædere og ildgerningsmænd, kom over til Jylland og tiltog sig dær kongenavn efter at have vundet en del af folket ved falske løfter«, og »at han selv vel var veltalende, men dog en skændig mand, fuld af raseri og løgn«. Borgerne derimod sluttede sig til

Erik; saavel Slesvigs som Roskildes, der erobrede og afbrændte Haraldsborg. Borgernes frafald var en for kong Niels skæbnesvanger følge af, at han i den vanskelige stilling, hvori Magnus havde bragt ham, var nødt til at søge støtte endog hos *Harald Kesje*, hvis had til Erik førte ham til at slutte sig til Niels, der til gengæld maatte hjælpe ham til hævn over Roskildeborgerne. Og for en tid blev Niels sejrherre; 1133 maatte Erik, atter og atter besejret, flygte til Norge.

191. DANMARK OG TYSKLAND. Samtidig var det lykkedes kong *Niels* at afvende den langt større fare, der ved drabet af Knud paaførtes ham og Danmark fra kong *Lothars* side. At denne var Knuds ven, kunde vel være farligt; men vigtigere var det naturligvis, at Lothar ikke var tilsinds at opgive lenshøjheden over Vagrien og det slaviske kongedømme, som Knud havde indehaft. Allerede 1131 stod derfor Lothar med en hær paa 6000 md. parat til krigstogt mod Danskerne, men disse købte sig fred af ham for 4000 mk. 1133 kronedes Lothar som kejser af paven, der, nu forsonet med Bremererkebispen, udstedte en bulle om, at de nordiske bisper, *Asser* indbefattet, atter skulde stille sig i lydighedsforhold til denne.

Imidlertid skal *Niels* og *Haralds* overfald paa de tyske købmænd i Roskilde have bragt kejseren paa den tanke atter at angribe Danmark. Dette afværgedes dog ved, at *Magnus* 1134 i Halberstadt hyldede kejseren som sin lensherre og aflagde ed paa, at hverken han eller hans efterfølgere skulde overtage kongemagten i Danmark uden kejserens og hans efterfølgeres billigelse; paaskedag modtog han af kejseren selv kongekronen og kronet som konge bar han kejserens sværd. Det er klart nok, at disse ceremonier havde kun meget ringe betydning for Danmarks stilling i forhold til Tyskland; hvad de betød, var i virkeligheden kun, at Danmark formelt underkastede sig den romerske kejsers verdensherredømme og opgav de krav paa de slaviske lande, som Knuds kongedømme dær maatte have givet det.

192. HOLSTEN. Om ved 1130 blev *Adolf 2.* greve i Holsten, 1139 bemægtigede han sig Vagrien, genopførte borgen Segeberg og omgav den med en mur. Hans første skridt var at indkalde kolonister fra Flandern og Holland, Westfalen og Frisland til at bebygge »et fortrinligt land, der baade var stort og frugtbart, og som havde overflødighed paa fisk og kød og de ypperligste græsgange«. 1141 forekommer første gang *Holsatia* i et dokument som fællesbetegnelse for hele grevskabet, Vagrien indbefattet. 1142 blev Lothars

dattersøn *Henrik Løve* hertug af Sachsen, og han saavelsom *Albrecht der Bär*, der samtidig fik grevskabet i Nordmark, blev fra først af ivrige agenter for en indvandring af Flamlændere og Hollændere, Westfaler og Sachser til disse østelbiske egne, der indtil da kun havde været tyndt befolket af slaviske bønder. Ogsaa marsklandene i Holsten, Kremper- og Wilstermarsk, blev i de aar befolket med Hollændere og Flamlændere, der forstod at kultivere dem, og som til helt ned i 15. aarh. fastholdt deres selvstændige retsforfatning indenfor Holsten. Vigtigst for Danmark af denne tyske kolonisation var dog, at 1143 grundlagde grev Adolf 2. byen Lübeck paa en ø i Traven noget indenfor den gamle slaviske by Buku, der var blevet ødelagt 1138, thi Lübeck blev fra første færd hovedbyen i den nordeuropæiske omsætning; hurtigt fik denne nye by overtaget saavel over Slesvig som Aldenburg, hvis bispesæde allerede om ved 1160 flyttedes dertil.

193. SLAGET VED FODEVIG. Den sejr, *Niels* og *Magnus* havde vundet i sommeren 1133, var af ringe varighed; sikkert fordi den herskende folkestemning i landet trods deres sejr stedse mere vendte sig fra dem. *Erik* slap snart fra Konghelle, hvor den norske konge ligefrem havde holdt ham fangen; ved et hastigt strejftog til Laaland lykkedes det ham at fælde grev *Ubbe*; før jul 1133 kom han til Skaane og fik fast fod i Lund, som han lod befæste med volde og mure.

Sagen var, at erkebisp *Asser* nu havde besluttet sig til et afgørende politisk omslag; efter hele sit liv at have støttet Niels og hans fredelige kongemagt sluttede han sig nu til Erik. Han havde sikkert gode grunde derfor; det maatte synes ham et forræderi, at Magnus i paasken 1134 gjorde sig til lensmand af kejser Lothar, der sammen med paven vilde berøve ham hans erkebispestilling og lægge ham under Bremen; dertil kom maaske, at hans brødre, *Kristiern* og vistnok ogsaa bisp *Svend* af Viborg var paa Eriks side, og vigtigst var vel, at han forudsaa, at sejren tilsidst vilde blive Eriks. Alligevel følte næsten hele den danske kirke hans omslag som et sørgeligt frafald. Roskildekrøniken siger derfor om ham: »Asser var en heftig og pirrelig mand, ubehersket, uden fasthed; i rigets store forvirring stod han ikke som en mur for Israels hus, men vendte sig, hvorhen vinden blæste ligesom et rør, der svajer for vinden«. Kong Niels saa, at en afgørende kamp var nødvendig; han udbød leding over Jylland og øerne, ledingsflaaden samledes ved pinse i Fodevig, den bugt, som Skaaneøret danner, hvor ellers i august maaned bønderne søgte til for at fiske sild.

Da 4. juni ledingshæren gik i land, kom *Erik* over dem med sin hær, som hans søstersøn *Erik Haakonsen* havde tilført en lejetrop paa 300 tyske ryttere; *Sakse* skildrer denne rytterhærs mægtige fremfart: »støvet stod fra hestenes hove i vejret som en sky; det dønnede under Eriks fremfarende hestfolk«. Det var det samlede fremstormende rytteri, der her for første gang i Danmarks historie viste sin mægtige militære overlegenhed over ledingshæren, slet bevæbnet og til fods; hvad hjalp det mod rytterstormen, at paa kong Niels side, i ledingshæren, var mobiliseret den hidtil mægtigste magt i landet, kirkens hele aandelige magt, fem af landets otte bisper, beredt til mod selve erkebispen at værne kirken med sværd i haand. Med rette udbryder derfor Roskildekrøniken: »ve hint grufulde aar og hin bitre dag, dødens dag, mørkets dag, fuld af jammer, tung af graad. Ve hin dag, da Magnus dræbes, Danmarks blomst knækkes, han, den skønneste blandt de unge, kæk og kraftig, en glad giver, forstandig og en elsker af fasthed. Magnus dræbes og med ham høvdinger og fem bisper«, foruden en svensk bisp bisperne af Ribe, Aarhus, Vestervig og Roskilde.

194. ERIK 2.S SEJR. Kong *Niels* og *Harald Kesje* undkom fra slaget og flygtede til Jylland; kongen vilde drage hastigt til Slesvig for at sikre sig denne Jyllands hovedby. Det fortælles, at man advarede ham, forestillede ham, hvor stor hengivenhed denne bys borgere havde haft for hertug Knud, og at han afviste advarslerne med den kongelige bemærkning: skulde jeg vel frygte skindere og skomagere? Slaget ved Fodevig havde dog givet skinderne og skomagerne overtaget, og 25. juni dræbte de kong Niels i Slesvig by.

Nu var da *Erik 2.* konge, og sejrens frugter kunde fordeles blandt de sejrende. De første var de fire ledige bispeembeder og snart efter Slesvig, hvis bisp døde af saar i Fodevigslaget; nybesættelserne viser os, at sejrherrerne fordelte byttet; erkebispen fik sin brodersøn *Eskil* til bisp i Roskilde, *Peder Bodilsen* sin kapellan *Nothold* til bisp i Ribe, Erik selv sin kapellan *Rike* til bisp i Slesvig; de to andre bispesæder er vel blevet besat efter erkebispens ønske. Formelt har disse bispevalg fundet sted efter de kanoniske regler; men Roskildekrønikens notits derom synes at tyde paa, at *Asser*, som den sejrherre han nu var, ogsaa indenfor kirken, der ikke havde villet følge ham i hans politiske omslag, ikke har skyet at bringe den nye mægtige konges indflydelse i anvendelse ved denne lejlighed. 1135 skænkede Erik 2. rigt jordegods til Lunde domkirke, idet kongen takker gud for, at han har befriet sit folk, og han udvidede og berigede Ringsted kloster, hvis

angelsachsiske Benediktinermunke, saa kloge og saa taabelige som deres brødre i Odense, allerede havde fundet ud af, at hvor Knud Lavard var blevet dræbt, var en kilde sprunget frem, og at han ved sin grav i Ringsted gjorde kraftgerninger.

9. KAPITEL. KONGEKRIGEN

195. ERIK 2.S VOLDSKONGEDØMME. Men hurtigt skulde det vise sig, i hvilken grad den danske kongemagt nu var blevet en anden. Voldsom retshaandhævelse uden hensyn til rigets retsforfatning var det ene punkt i dets program. *Harald Kesje* var sikkert den største voldsforbryder i riget; *Erik 2.* kom pludselig over denne sin broder, hans hustru og børn en nat, da de var i landsbyen Skibet ved Vejle; Harald blev dræbt, en af hans sønner, *Oluf*, undkom; otte andre førtes til Skaane, hvor de snart efter dræbtes. Krigstogter med ledingsflaaden var det nye kongedømmes andet programpunkt; 1136 optog Erik, sikkert efter *Assers* tilskyndelse, den sjællandske Hvideslægts tanker om Rügens erobring og gjorde et togt dertil, hvor for første gang fra Danmark heste førtes over havet, fire paa hvert skib.

Men tiltalte dette nye kongedømme end de krigeriske høvdingeslægter og alle, der vilde, at kongens vold skulde tvinge voldsmænds vold, mishagede det dog de bønder, der mente, at det var ad rettens vej voldsmænd skulde tvinges, og det gamle kirkelige parti, der i kirken saa den magt, der fremfor alt skulde holde kongens vold i tømme. Roskildekrøniken siger: »Erik bar sig i alle ting ad, som om han var kejser; han ryddede alle hindringer af vejen og taalte ingen ligemand, endsige overmand; overmodig, opblæst, stor i ondskab, skrækkelig i al sin færd, for han frem som et lyn.« Det var denne hans voldsomme retshaandhævelse, der bragte ham døden; *Sorteplov* dræbte ham paa et ting ved Ribe i septbr. 1137.

196. ERKEBISP ESKIL. 5. maj samme aar var *Asser* død, og om valget af hans efterfølger havde der rejst sig en alvorlig strid, hvilket ikke kunde være mærkeligt efter den indbyrdes kamp, hvori Asser havde kastet den danske kirke efter sit politiske omslag. Der var to kandidater, bisp *Rike* af Slesvig og bisp *Eskil* af Roskilde, Assers brodersøn, om hvem det dog var bekendt, at

han ingenlunde delte sin farbroders opfattelse af *Erik 2.s* nye kongedømme, men tværtimod som Roskildebisp endog med væbnet haand havde modsat sig kongen og herved haft *Peder Bodilsen* paa sin side, medens Skjalmssønnerne havde staaet paa kongens side.

Eskil var da det kirkelige selvstændighedspartis kandidat, medens Rike ganske sikkert var kandidat for det parti, der efter Assers omslag kan kaldes det kirkelige kongeparti. Kanniker og menighed i Lund valgte nu først Rike, men da mindretallet vel har fastholdt sit valg af Eskil, og da afgørelsen af valget sikkert er trukket hen til efter Erik 2.s død, lykkedes det Peder Bodilsen at faa bragt et forlig tilveje, hvorved Eskil valgtes til erkebisp, medens Rike blev hans efterfølger som Roskildebisp. I aug. 1138 er Eskil tiltraadt som erkebisp, og samtidig var det endelig lykkedes at faa paven til trods bullen af 1133 atter at anerkende Lundebispen som erkebisp.

I aug. 1139 kunde da Eskil afholde den første store synode af alle Nordens bisper i Lund; tilstede var ikke blot hans tidligere modstander bisp Rike af Roskilde, bisper af Linkøping, Bergen og Færøerne, men ogsaa en pavelig legat, der ved selve sin nærværelse tilkendegav pavestolens endelige anerkendelse af den nordiske kirkeprovins. En endnu større fest kunde Eskil afholde 1. septbr. 1145; da indviedes den nu fuldførte St. Laurentiuskirke under store festligheder, hvorved kongeslægten var repræsenteret af to unge mænd, Erik 2.s søn *Svend* og Magnus søn *Knud*. Samtidig udvidede Eskil præbendernes antal fra 13 til 20, til provstiet og dekanatet føjedes *archidiakonatet* og *thesaurariet*, skatmesterembedet; tillige gjorde Eskil kapitlet uafhængigere ved at tilstaa kannikerne optionsret efter anciennitet, og senere ophævedes delvis fælleslivet, saa at med hver kanniks egen indtægt ogsaa fulgte egen bolig. Ved de andre domkapitler trængte denne forandring dog først meget langsomt igennem i løbet af de følgende aarhundreder.

197. KORSTOGET 1147. Fra Asser overtog *Eskil* imidlertid ogsaa den afgørende indflydelse paa landets indre politik. Kongevalget efter Erik 2. blev forsaavidt hurtigt afgjort, som hans søstersøn Erik Haakonsen valgtes til kong *Erik 3.*; imod ham rejste sig dog Harald Kesjes søn Oluf, der bør indregnes i rækken af de danske konger som *Oluf 2.*, eftersom det lykkedes ham siden 1137 i seks aar at opretholde sit kongenavn i Skaane. I denne kamp, hvorunder Oluf 2. 1142 kom for skade at dræbe Eskils gamle fjende bisp *Rike* af Roskilde i Ramløse, stod Eskil selv dog fast paa Erik 3.s side, og

da det 1143 var lykkedes denne at faa Oluf 2. besejret og dræbt, lønnedes Eskil ogsaa med rige gaver; Erik 3. skænkede ham Esrom i Nordsjælland og $^1/_4$ af mønten i Lund. 1146 gav dog Erik 3. afkald paa kongemagten og døde kort efter.

Nu viste sig vanskeligheden ved, at Isørevalgene aldrig havde udviklet sig til et for hele riget fælles sted for kongevalg, men at dette nu som før var overladt til landstingene: af de to tronkrævere valgtes *Knud 3.* i Jylland, medens Eskil sikrede *Svend 3.*s valg i Sjælland og Skaane, hvorved Svend bekræftede gaven af Esrom. Det er rimeligt nok, at Eskil har tænkt sig, at den danske kongemagt, hvis indflydelse i saa høj grad beroede paa personligheden, vilde være mere uskadelig i to kongers hænder end i eens haand. I alt fald forsøgte han at bringe begge de unge konger under sin haand, da han i 1147 foreslog og fik dem begge til at deltage i et korstog til Venden.

Den korstogsbevægelse, der da gik gennem den kristne verden, havde sit udgangspunkt i kristendommens sorg over, at det var lykkedes Muhammedanerne 1144 at erobre de kristnes forpost Edessa; man kan forstaa, at det ud fra denne begivenhed lykkedes at bringe kristne riddere til at gøre korstog for at tilbageerobre den tabte by, men vanskeligt, at dette kunde blive aarsagen til, at den danske erkebisp opfordrede to danske konger til at deltage i et korstog til Obotriternes land, som allerede delvis var kristnet. Og dog var Danmark ikke ene om skammen; der var tyske fyrster nok, som var villige til at deltage i »korstoget«. Da angrebet nærmede sig, bad de vendiske fyrster, der forlængst havde underordnet sig det tyske rige, grev *Adolf 2.* af Holsten om hjælp, som han dog nægtede dem, endskønt angrebet i virkeligheden gjaldt den sachsiske hertugs egne undersaatter, hans lensmænd og hans kristne menigheder; thi om ved halvdelen af folket var allerede kristnet. Det er en trøst at vide, at dette korstog, forsaavidt deltagelsen fra dansk side angaar, fik det uheldigst tænkelige forløb; Venderne besejrede ganske simpelt deres angribere, og derefter var det ikke vanskeligt for Sachserne at faa korstoget bragt til standsning.

198. SVEND 3. Korstogets udfald skulde ikke styrke *Eskils* stilling, og har han tænkt sig muligheden af at opretholde erkebispens dominerende og førende plads i dansk politik ved splittelsen af kongemagten, skulde han snart blive belært om, at dette var en vildfarelse. Hvor stærk end provinsfølelsen var i Danmark, havde tanken om en politisk samhørighed dog vokset sig saa meget stærkere, at den nu krævede sit udtryk i en for hele landet fælles konge, og i kampen om, hvem denne konge skulde være, var det,

som Fodevigslaget tilstrækkeligt havde vist, andre magtmidler end kirkens, der kom i anvendelse.

Derfor kunde Eskils egen konge *Svend 3.* i den grad tilsidesætte kirke og erkebisp, at han 1149 endog satte sig op mod erkebispen og tog ham tilfange; den senere lundske tradition ved at fortælle, at Svend skal have ladet erkebispen hænge op i en kurv under selve hvælvingerne i den domkirke, hvis indvielse han fire aar før selv havde været med til at fejre. I kampe med *Knud 3.* var Svend overalt sejrherre; Knud Lavards unge søn *Valdemar*, opkaldt efter sin morfar og opfostret af *Asser Rig*, kom til ham og blev hans mand; Svend gav ham hans faders hertugdømme i Slesvig, hvor han med held hævdede sig mod den af Knud 3. indsatte hertug. Tilsidst lykkedes det Svend og Valdemar saa grundigt at slaa Knud ved selve Viborg, at han maatte flygte ud af riget; da han saa søgte hjælp hos den nyvalgte tyske konge *Frederik 1.* af Hohenstaufen (1152—1190), vidste Svend 3. ogsaa her at krydse hans planer.

199. SVEND 3. ENEKONGE. Maj 1152 indfandt han sig ved *Frederiks* første rigsdag i Merseburg; han fornyede her den lensed, *Magnus* 1134 havde aflagt til kejseren, og fik af den tyske konge kongekronen sat paa sit hovede; i den store procession pinsedag bar han som Magnus den tyske konges sværd. Ganske vist lovede han at give *Knud* Sjælland til len, men hjemkommen til Danmark gav han ham i stedet for Aabosyssel i Jylland, 6 herreder i Sjælland og 6 i Skaane; altsaa indrømmede han ham blot en stor, men spredt ombudsmandsmyndighed.

1152 var *Svend 3.* da ganske sejrherre; og *Eskil* foretrak at følge sit hjertes drift og drage ud af landet for at opsøge og personlig blive bekendt med den mand, han agtede højest af alle, abbed *Bernhard af Clairvaux*. »Men Svend,« siger *Sakse*, forfaldt fra nu af til hovmod; han fandt ikke den fædrene skik og brug fin nok, men aflagde den som bondsk og plump og antog naboernes høviske væsen; han tog tysk sæd til forbillede og anlagde selv sachsisk dragt. Han indførte udenlandsk artighed og bordskik samt finere anretning ved alle gilder. Ansete stormænd fjernede han fra sig; thi ved at vrage de store og forfremme de smaa vilde han just lægge sin magt og myndighed for dagen; og de mænd, han gav gods og guld, skulde kun have kongens naade, ikke egen byrd at takke for deres velstand. Til hovmodet kom havesyge; han tog sig de mænds død til indtægt, som han i sin tid havde givet gaard og gods, og plyndrede de forældreløse arvinger; hans hof

slugte saa mange penge, at han som følge deraf blev skrappere til at kræve landeskat og ægt af bønderne, saa han af omhu for sine hofmænds prunk og pragt gik glip af almuens yndest.«

200. KONGEKRIGENS AFSLUTNING. I sine som altid vage ord angiver *Sakse* dog nok de rigtige aarsager til, at *Svend 3.* saa hurtigt ødelagde grundlaget for sin kongemagt. Af de forskellige aarsager, han anfører, er den vigtigste til forklaring af den hast, hvormed Svend 3. mistede sin popularitet, sikkert den, at han i sin hird optog mænd uden hensyn til deres byrd, saa at det kom til at se ud, som om han foretrak mænd af ringe byrd fremfor mænd af landets første slægter, høvdingeslægterne, storbønderne i riget. Vist er det, at et uheldigt krigstog til Sverige og oprørske bevægelser i Skaane, vel ikke uden *Eskils* medvirken, svækkede hans kongemagt, men afgørende blev dog et frafald blandt hans egne hirdmænd; den sjællandske høvding *Sune Ebbesen* forlod ham under paaskud af, at Svend havde frataget ham en gaard, i virkeligheden fordi høvdingene landet over vel vilde finde sig i en kongemagt, men af denne forlangte, at den skulde støtte sig til de mægtige mænd i landet, ikke som Svends være mod dem.

Da derfor *Knud* og *Valdemar*, der da havde ægtet Knuds søster *Sofie*, tog kongenavn paa Viborg landsting, samlede de om sig hele oppositionen mod Svend i riget, og denne foretrak da 1155 at forlade Danmark og drage til sin svigerfader, markgrev *Konrad* af Meissen. I decbr. 1156 vendte han tilbage med sachsisk hjælp og udplyndrede da Slesvig; med varerne fra de skibe fra Rusland, der laa i havnen, lønnede han sine mænd, og ved tilløb skaffede han sig en hær, der gjorde det nødvendigt for Knud og Valdemar at forhandle med ham. Tilsidst enedes de tre konger om en deling af riget: Valdemar valgte Jylland, Svend Skaane, medens øerne skulde tilfalde Knud. Et fællesmøde i Roskilde skulde besegle overenskomsten. Men natten mellem 9.—10. aug. 1157 lod Svend sine mænd overfalde de to andre konger; Knud dræbtes, men Valdemar undkom. Nu var atter aaben kamp nødvendig. 23. oktbr. 1157 sejrede Valdemar over Svend paa Gradehede ved Viborg; paa flugten blev Svend dræbt. *Valdemar 1.* var nu enekonge.

10. KAPITEL. LANDSBYMARKEN

201. TREVANGSBRUGET I DANMARK. Alle disse kampe og voldsomme begivenheder er dog kun overfladen af Danmarks historie. I denne politiske overflade spillede de faa, der ved fødsel og stilling var sat til førere, kirkelige eller verdslige, tilligemed de faatallige kredse af en overklasse, der var knyttet nær til dem; blot faa trin længere nede eller videre ud, og alle disse begivenheder faar kun den betydning, at de ødelagde, hindrede eller forsinkede det danske folks arbejde. Trods alle afbrydelser skred den danske bondes daglige arbejde frem og afsatte sine endnu synlige og varige resultater i den stadige udvidelse af det dyrkede areal.

Et udtryk derfor var, at en ny driftsform i landbruget, *trevangsbruget*, hvis forekomst allerede 771 er bevidnet i et sydtysk dokument, trængte stærkt igennem. Trevangsbruget eller rettere tremarksdriften bestod i, at landsbyen delte sin bymark i tre saa temmelig lige store vange, af hvilke den ene besaaedes med vintersæd, rug eller hvede, den anden med vaarsæd, byg eller havre, medens den tredje laa hen som fælled til græsning; aarligt skiftedes, saa at i løbet af tre aar hver vang et aar besaaedes med rug, det næste aar med byg og saa tredje aar laa som fælled. Hvor gammelt trevangsbruget som driftsform var i Danmark, lader sig ikke sige; men eftersom Skaanske lov et sted taler om, at der er byer, hvor landsbymarken kun er een vang, byer, hvor den er delt i to, men først og vel derfor som det almindeligste nævner, at bymarken er delt i tre vange, er der grund til at tro, at trevangsbruget i Skaane, hvor det senere blev den herskende driftsform, var overvejende, da skaanske lov nedskreves kort efter 1200. Maaske er det tidligere trængt igennem paa øerne derved, at landsby efter landsby efterhaanden er gaaet over dertil; den hele bevægelse maa dog sikkert strække sig over to eller maaske flere aarhundreder.

Trevangsbruget var teknisk set et mægtigt fremskridt fra alsædsbruget; det gav dog en tredjedel af marken hvert tredje aar i alt fald den gødning, som kreaturerne kastede af sig under græsningen. Ved dets indførelse undergik det gamle bolbegreb en udvidelse; det blev ikke længere et samlet udsnit paa otte agre i bymarken; hvert bol maatte under det nye driftssystem have sin andel i hver af de tre vange. Bolet blev da under trevangsbruget 8 agre i hver

vang, af hvilke de to gange 8 agre hvert aar kom under plov.

202. ØRTUGSAGEREN. Trevangsbruget gjorde det derfor nødvendigt at bestemme agerens arealstørrelse nøjagtigere. Agrene var oprindelig i landsbymarkerne udlagt i samme bredde, men i vilkaarlig længde; nu maatte agerens areal fastsættes nogenlunde ensartet, fordi trevangsbruget forudsatte, at i de to vange, der aarligt pløjedes, maatte der aar for aar være saa nogenlunde det samme pløjearbejde at udføre, saa nogenlunde det samme kvantum saasæd at have til rede.

Ved den endelige fastsættelse af agerens areal tog man da naturligt nok sit udgangspunkt i udsæden. Kornmaalet var fra ældgammel tid sat i et vist forhold til pengeinddelingen: en mark à 8 øre à 3 ørtug à 10 skæpper; fra gammel tid har man i alle offentlige vurderinger sat en skæppe rug eller byg lig med en penning i penge; endnu i Skaanske lov bestemmes, at man i brandhjælp skal yde enten een penning eller een skæppe byg. Denne vurdering og dermed dette kornmaal blev staaende, efterat skæppen havde faaet sit faste, men i de forskellige dele af landet rigtignok noget forskellige rummaal, og efterat en virkelig pris skilte sig ud fra vurderingen: 10 skp. byg eller rug var en ørtug byg og rug.

Denne inddeling førtes saa videre over fra kornmaalet til jordmaalet; det viste sig at passe saa nogenlunde til trevangsbruget, at den enkelte ager fik et saadant areal, at den i udsæd kunde tage en ørtug byg eller rug. Naturligvis gik det saa her ligesom ved overførelsen af pengemaalet til kornmaalet; da engang skæppen var bestemt som saa meget byg, der vurderedes til en penning, blev det skæppemaal staaende, selvom man senere maatte give to penninge derfor; og saaledes blev ogsaa en ørtug jord, en ørtugsager, et bestemt arealmaal, selvom der deri i de forskellige egne af landet blev saaet snart lidt mere, snart lidt mindre, eftersom skæppen var til. Saaledes blev den før ubestemte bolsager, ørtugsageren, nu ogsaa til et ret fast arealmaal: en ørtug jord; og tre saadanne agre, en i hver vang, blev til en øre jord; et helt bols jord med otte agre i hver vang kaldtes saa fra nu af en mark jord; saa megen jord regnede man nu at kunne dyrke med een plov.

203. SOLSKIFTET. Denne udvikling førte imidlertid videre til, at bolet mistede sin bibetydning af at være det naturlige jordtilliggende til en bondegaard, det dyrkede areal, der var nødvendigt

til en bondefamilies underhold. Naturligvis tog det tid, inden betydningen af bol som et sammenhængende areal af otte agre i bymarken helt tabte sig; bortset fra de særlige ornumbol kan man endnu langt ned i tiden lejlighedsvis finde betegnelsen bol brugt saaledes, selv i byer, der længst var gaaet over til trevangsbruget.

Under den almindelige udvidelse af landsbymarken vilde dog i trevangsbruget en jordbesiddelse af $^1/_4$ bol d. v. s. 2 agre i hver af de tre vange, i alt 6 agre, let kunne ligestilles med besiddelsen af et helt bol, d. v. s. 8 agre under det gamle alsædsbrug. Derfor blev gaardenes tilliggender i landsbyer med trevangsbrug sjeldent et helt bol, $^1/_4$, $^3/_8$ eller et halvt bol var under de nye forhold tilstrækkeligt. Udvidelsen af bymarken skabte derfor mulighed for en forøgelse af gaardenes antal i landsbyen, og den uindskrænkede selvejendomsret til jorden gjorde det muligt, at de enkelte gaarde ved frasalg og tilkøb af jord kunde blive af højst forskellig størrelse.

Des vigtigere blev det, at inddelingen af bymarken, hvad den enkelte gaards ejendomsbesiddelse angik, til enhver tid var saa rigtig som muligt. Derfor blev det nødvendigt, at hver enkelt lodsejer i landsbymarken naarsomhelst kunde fremtvinge en omregulering af landsbymarken. Hertil havde han hjemmel i *solskiftet*, en sikkert ældgammel regel om, at gaardenes andel i bymarken skulde skiftes efter solen, saaledes at den gaard, der laa nærmest solen, d. v. s. østligst, i hver vang fik den eller de østligste agre, der tilkom den, og derefter de andre i rækkefølge øst-vest eller eventuelt syd-nord.

Det vigtige ved solskiftet var imidlertid, at det krævede en fuldstændig omregulering af hele landsbymarken; hver lodtager i fællesskabet skulde derved opgive sin del deri, medmindre det var inddiget eller indgrøftet *ornum* eller *kirkestuf*, d. v. s. jord, særligt udlagt til kirken, eller nogen mands *enekøb* d. v. s. køb af jord ud af fællesskabet. Fra da af optraadte hver landsbybonde alene med et i bol eller bolandele udtrykt krav paa andel i landsbyfællesskabets jord og rettigheder. Naar saaledes al landsbyens jord var opgivet, bestemtes ved udmaaling med reb, *rebning*, først hver mands tofte i landsbyen selv, dernæst ejendomsforholdene i bymarken, hvis kvotadele fordeltes paa tofternes indehavere, hvorved alt gik efter de enkelte bønders retmæssige krav paa bolandele og efter solskifte. Derved var fundet en form for en af bønderne selv bestemt omregulering af landsbyerne, der atter og atter kom til anvendelse, uanset om kun bønder, eller ogsaa konge og kirke var lodtager i landsbyen.

204. GULDVURDERINGEN. Medens trevangsbruget i tiden op

til 1200 var trængt igennem paa øerne og i Skaane, blev driftsforholdene i Jylland noget mere forskelligartede; thi kun i den frugtbarere sydøstlige del deraf blev trevangsbruget almindeligt. Andre steder vedblev man i aarhundreder med eenmarksdriften, *alsædsbruget*, der endnu i 19. aarh. var almindeligt i Hjørring, Thisted og Aalborg amter, især i Øster og Vester Han herreder og paa Mors. Den jord, man engang havde opdyrket, brugte man aar efter aar; skiftet var: byg, rug, byg, rug, o. s. v. eller byg, rug, havre og forfra igen. Paa denne dyrkede jord anvendtes al den gødningskraft, man havde; til gengæld tog man hvert aar langstraaet afgrøde af jorden. Naar dette kunde lade sig gøre, var det, fordi de større græsgange og enge gav rigeligere vinterfoder til kreaturerne, saa at fællesgræsningen var overflødig. I hele Vestjylland gik man derimod, formodentlig allerede i 12. aarh., over til et *græsmarksbrug*, en tomarksdrift, hvor man i en længere række aar, 9 eller 11, dyrkede det samme stykke jord med rug, byg og havre, men saa lod det hvile som græsmark i en lige saa lang eller længere aarrække, medens man dyrkede et andet areal.

Denne forskellighed i driftsmaaden gjorde, at man ikke til Jylland kunde overføre de jordmaal, der var i brug paa øerne, fordi de havde trevangsbruget til forudsætning. Som naturligt var, fæstnede sig ogsaa her den enkelte ager i omtrent samme størrelse som paa øerne, men hvad man dær kaldte *en ørtug jord*, det hed i Jylland *en mark sølvs jord*. Dette skrev sig fra, at der i Jylland paa et meget tidligt tidspunkt var blevet gennemført en vurdering af al jordejendom, hvorved denne omregnedes i saa og saa mange mark guld, hvoraf denne vurdering tog navnet *guldvurderingen*. I Jylland blev bolbegrebet tidligt forældet; hvad det i realiteten betød, var jo afhængigt af, hvor store engarealer og hvor megen oldenskov der var knyttet dertil. Vistnok gik ogsaa i Jylland tidligere end paa øerne brugsretten til eng og skov over til en egentlig ejendomsret; hævden til at slaa saa og saa mange læs hø i engen omsattes til en ejendomsret til et saa og saa stort engareal, der kunde yde disse læs hø, hævden til at have saa og saa mange svin paa skov omsattes til en ejendomsret til et saa og saa stort skovareal. Med hævdens overgang til en ejendomsret fulgte atter retten til at afhænde denne til en køber, uanset hvor stor dennes andel var i landsbymarken, eller om han overhovedet havde nogen andel deri.

Derfor var vistnok guldvurderingen en vurdering af en landejendoms værdi, baseret paa netop de tre grundbestanddele deraf,

der endnu i 17. aarh. lagdes til grund ved hartkornsvurderingen, og udtrykt i mark guld og mark sølv i forholdet 1 til 8. Der var først den dyrkede jord: en ørtugsager var at vurdere til en mark sølv, 8 ørtugsagre, altsaa den dyrkede jord af bolet under alsædsbrug, til en mark guld; men dertil kom det til bolet hørende engareal, saa og saa mange læs hø regnet for en mark guld, og det til bolet hørende skovareal, beregnet efter antallet af oldensvin, 16 *svinslag*, altsaa oldenskov til 16 svin, regnet for en mark guld. Det var klart, at bolet i de forskellige egne af Jylland herefter maatte faa en yderst forskellig værdi, omregnet i mark guld, men ogsaa at alene ved denne vurdering, det første forsøg paa en matrikulering, lod de forskellige landejendommes virkelige værdi i deres indbyrdes forhold sig beregne, hvad der var af allerstørste vigtighed ved enhver handel med landejendomme, særlig naar det gjaldt mageskifte.

Vi kan igennem guldvurderingen se, at man i Jylland ved aar 1200 regnede med samme arbejdsydelse af hver plov som paa øerne, thi det areal under plov, der paa øerne kaldtes en mark jord, jævnstilles i Jyske lov med tre mark guld dyrket jord, og det betegnes netop som *fuld plovs ærje*, d. v. s. saa megen jord, som man kan dyrke med een plov. Fra Jylland kom guldvurderingen i 12. aarh. ogsaa i brug i det øvrige Danmark, i alt fald paa øerne.

11. KAPITEL. NYOPDYRKNINGEN

205. TORPERNE. Det var nu ikke blot indenfor de gamle landsbyer, at det dyrkede areal udvidedes; her som i hele Nordvesteuropa gik opdyrkningen af ny jord vel endog stærkest, mest synbart i alt fald, for sig ude paa de store alminninger, hvor ingen endnu havde tiltaget sig en brugsret. De om ved 3500 torper landet over, deraf 300 i Slesvig, 1200 i Skaane, er de synlige og blivende resultater af denne del af det store nyopdyrkningsarbejde, der blev gjort her i landet i tiden mellem aar 1000 og aar 1300.

En saadan torp kunde være udgaaet fra en af selve de gamle landsbyer, enten det nu var en enkeltmand eller nogle faa, der flyttede ud fra *adelbyen*, som de gamle landsbyer kaldtes i

modsætning netop til torperne. I saadanne tilfælde kom torpens grundlæggelse ofte som en naturlig fortsættelse af, at adelbyen havde udvidet sit dyrkede areal meget stærkt; hvor bymarken strakte sig langt bort fra byen, eller hvor en vang eller et agerskifte maaske var skilt fra den øvrige bymark ved eng eller aa eller krat, kunde det jo være praktisk og heldigt for alle parter, at en frivillig udflytning fandt sted. En ny aflæggerlandsby opstod da paa en saadan fjernere liggende del af bymarken eller byomraadet, udlagde sin egen bymark og tog fat paa at udvide den efter bedste evne. Et bestemt eksempel herpaa kan vi finde saa sent som i Roskildebispens jordebog fra 1370, hvor det siges om byen Solbjerg nær ved København, at den har otte bol, men, fortsættes der, da disse bol har en meget stor udsæd, altsaa et meget stort dyrket areal, er af en del deraf landsbyen Nyby blevet grundlagt, og den har nu tre bol.

En saadan nygrundlægning, saa almindelig den var, gik imidlertid ikke altid af uden strid; Jyske lov bestemmer, at bønderne i adelbyen alene skal afgøre, hvad agerjord eller eng, der skal høre til adelbyen og hvad til torpen, ja hvis de finder, at anlæggelsen af torpen i det hele taget er dem til skade, kan de forlange torpanlæget standset og udflytterne kaldt tilbage igen; selvom der kun er blevet en eneste bonde tilbage i den gamle by, kan han forlange, at alle de andre opgiver udflytningen og vender tilbage. Men paa den anden side skulde dette forlangende fremsættes inden tre aar; havde torpbønderne tre aars hævd paa deres torp, kunde adelbyen ikke mere forlange den afbrudt.

Og dette gjaldt jo kun, hvor torpen lagdes indenfor den gamle bys omraade; udenfor alle bymarker og udenfor al byhævd, dær hvor alle mænd havde lige ret, kunde enhver frit lægge sin torp, rense jorden for sten og bryde den op til dyrkning. Næsten alle torper har i deres navn bevaret navnet paa den mand, der alene eller som anfører har grundlagt den, og det er alle navne, der var eller blev gængse i tiden 1000—1300: deriblandt er 10 Pederstrup, Jonstrup, Klastrup, 5 Nielstrup, Mogenstrup og Knudstrup; Abrahamstrup (nu Jægerspris), Davidsthorp, Otterup og Vilstrup. Disse mænd, hvis navne er skjult i torpnavnene, var ogsaa modige og arbejdsomme mænd, der har billigt krav paa, at deres navne huskes.

206. GAARDENE OG NYOPDYRKNINGEN. I denne opdyrkning af ny jord havde naturligvis ogsaa gaardene deres betydelige del, ja, naar man betænker, hvilken førerstilling gaardene næsten lige

til vor tid har bevaret, naar det gjaldt fremskridt i landbruget, vil det vel ikke være urimeligt at antage, at tanken om i større stil at tage ny jord op til dyrkning først er virkeliggjort fra gaardene, selvom den derfra optoges og i langt videre omfang virkeliggjordes af landsbyerne. Her som senere havde gaarden fremfor landsbyen den store fordel, at beslutningen om nybrud toges af een mand, gaardens ejer, storbonden, der ogsaa raadede over den nødvendige kapital af arbejdsredskaber og arbejdskraft til straks at sætte beslutningen i værk. Iøvrigt var der med hensyn til driftsmaade ingen forskel mellem gaardene og landsbyerne; det var overalt det samme trevangsbrug, græsmarksbrug eller alsædsbrug.

Vanskeligheden for enemærkegaarden overfor landsbyen maa imidlertid, naar det gjaldt nybrud af jord til dyrkning, fra først af have ligget deri, at den arbejdskraft, hvorover gaarden raadede, sikkert hurtigt viste sig ikke at være saa effektiv, som den landsbyen tøvende, efter mange raadslagninger, udsendte og det uden synderligt gode arbejdsredskaber. Thi den arbejdskraft, som gaardene kunde udsende, var bryde og trælle; en forpagter, som mod en afgift af oftest en tredjedel af afgrøden paatog sig at drive et nybrud ved hjælp af fra gaarden medgivne trælle, *gaardsæder*, der mod bolig i en ussel hytte og elendige levevilkaar var forpligtede til at arbejde for bryden, fordi de var storbondens ejendom. Trællene var jo imidlertid mennesker og derfor uvillige til at arbejde under alt for slette levevilkaar, der desuden gjorde dem faatallige; en udvidelse af hjemmegaardens eller en nybrudgaards dyrkede areal betød for dem kun øget, utaaleligt arbejde; derfor blev ordet at trælle ogsaa staaende i det danske sprog som betegnelse for det mere end utilstrækkeligt lønnede, alt for møjsomme arbejde.

Snart indsaa storbønderne ogsaa, at vilde de deltage i tidens nybrydningsarbejde, maatte de interessere deres arbejdere deri. Det simpleste var at give nybrudet landsbyfællesskabets organisation og karakter. Trællen maatte have en egen interesse i udvidelsen af det dyrkede areal; han maatte stilles saaledes, at han med glæde og fortjeneste arbejdede med derpaa. Derfor maatte først og fremmest selve trælleforholdet ophøre; hvad trællen ved sit eget arbejde erhvervede, maatte delvis blive hans eget. Landbrugets fremskridt gjorde det muligt at finde en form herfor, der var antagelig saavel for trællen som for hans ejer; og det er grunden til, at vi, næsten uden at høre nogetsomhelst derom, ved, at trældom fra om ved aar 1200 er ophørt i Danmark.

207. FÆSTEBØNDERNE. Dette skete ved, at trællene forvand-

ledes til *landboer* under saadanne vilkaar, at mange frie bondesønner med glæde indtraadte i deres kreds. Storbonden gjorde af sit nybrud et landsbyfællesskab; trællene, gaardsæderne blev gjort til landboer d. v. s. til fæstebønder, hvis liv og arbejde i et og alt formede sig som landsbyens selvejerbønders, blot at de svarede storbonden, jordejeren, landgæld for brugen af jorden; som regel var denne *landgilde* lig med udsæden i de to vange, der besaaedes. Disse fæstebønder fik da en selvstændig interesse i udvidelsen af det dyrkede areal, der var lige saa stor som selvejerbøndernes; og deraf voksede der for jordejeren forøget indtægt ved den forøgede landgilde. Bryden som leder af en større bedrift forsvandt lidt efter lidt, og det er betegnende, at man efterhaanden kaldte enhver fæstebonde for bryde. I denne tid sejrede da den lille bedrift i fællesskab over den begyndende stordrift, fordi nybrudene, selvom de var udgaaet fra en gaard, straks antog landsbyfællesskabets organisationsform. Gaardene selv bevarede sine marker i saa ringe udstrækning, at de let holdtes i drift af gaardsæderne med nogen arbejdshjælp af de nærmestboende fæstebønder i de nyanlagte landsbyer.

Landsbyfællesskabets organisationsform gik saaledes sejrrigt over det hele land; blot at det nu i langt mindre grad end før bares oppe af selvejerbønder. Men hver enkelt landsby, den være en adelby eller en torp, den bestaa alene af selvejere eller alene af fæstebønder, fastholdt for sig landsbyens hele økonomiske og retslige forfatning. Om kirke eller konge erhvervede ved køb eller gave bol eller dele af bol i en landsby, forandrede ikke en tøddel i landsbyens liv. En storbonde kunde eje en hel landsby af fæstebønder, storbønder, konge eller kirke kunde købe dele i en saadan landsby eller i gamle selvejerlandsbyer — overalt blev selve landsbyforfatningen den samme, uanset om dens befolkning helt bestod af selvejerbønder, helt af fæstebønder eller af en blanding af begge dele. I landsbyens indre forfatning fik det ingen betydning, om bonden selv ejede sin jord, eller svarede en eller anden jordejer landgilde deraf. Naar bønderne samledes til grandestævne om landsbyens træ til raadslagning om landsbyens arbejde, havde alle lige stemme. At nu ogsaa trællesønners røst her lod sig høre, er et vidnesbyrd om, hvad denne store økonomiske fremgangstid betød for friheden i Danmark.

208. JORDDROTTER. Men ganske vist, løftede denne store fremgang endog de laveste i samfundet op til personlig frihed og taaleligere levevilkaar, saa løftede den ogsaa samfundets over-

klasse op til større magt og rigdom. Den rigeste og mest ansete bonde i hver landsby blev rigere; han fik raad til foruden bedre arbejdsredskaber ogsaa, om han vilde, at forbedre sine vaaben, anskaffe sig kedelhat eller et hvassere spyd; de pyntede i alt fald paa væggen og gav altid hans ord i bysamlaget mere vægt, og de gav ham en fast plads, *havne*, som det hed, i ledingsskibet og dermed lod og del i muligt bytte.

Mest hævede fremgangen storbønderne paa gaardene. Der blev flere af dem, for torp betød saavel en udflyttergaard som en udflytterlandsby; mange torper var gaarde, enkeltmands nybrud, og blev de senere til landsbyer, var det ofte, fordi torpens ejer fandt det fordelagtigt at udlodde den jord, der kunde opdyrkes omkring den, til landboer. Disse mænd blev stamfædre for nye høvdingeslægter; men ogsaa de gamle høvdingeslægter paa gaardene blev naturligvis i denne tid rigere og mægtigere ved de nybrud, de anlagde og fæstede bort til landboer. Disse gamle slægter og de nye paa torpgaarde, der blev til landsby, fik det tilfælles, at de ikke længere drev al deres jord selv eller ved gaardsæder; ud derover havde de jord, der dreves af fæstere, der havde at svare dem landgilde, og havde de bygget en kirke, kom dertil sognemændene, der havde at svare dem tiende. De blev *jorddrotter*, herrer over fæstere og tiendeydere, og saaledes kaldes de i alt fald fra om ved 1200: *domini*, herrer, herremænd.

Denne standsadskillelse var imidlertid nu saa gammel i landet, at den var en selvfølgelighed; den der ejede og brugte sin jord, var bonde; den der tillige ejede jord, som han lod andre bruge, var herre. Enhver, der skulde besegle et brev, bonde, bymand eller herremand, maatte dertil bruge et mærke, et bomærke, der i seglet blev til et seglmærke; men som seglmærke brugte de vaabenføre herremandsslægter deres skjoldmærke, thi det var for dem blevet sædvane, at mænd af samme slægt førte samme skjoldmærke. Det kunde vel ske, at en og anden optog sin moderslægts mærke i stedet for sin faders, men mere og mere fæstnede den skik sig, at søn efter fader førte samme vaaben- og seglmærke. I herremandsslægterne fæstnedes de, fordi de nedarvedes med jordejendommen. Ganske vist fandt ved en mands død en udskiften af hans ejendom sted i *hovedlodder*, saaledes at der til hver datter regnedes en halv hovedlod, til hver søn en hel, ligesom afdøde selv ved testamente kunde raade over en hel hovedlod, hvoraf han dog kun maatte skænke kirken den halve;

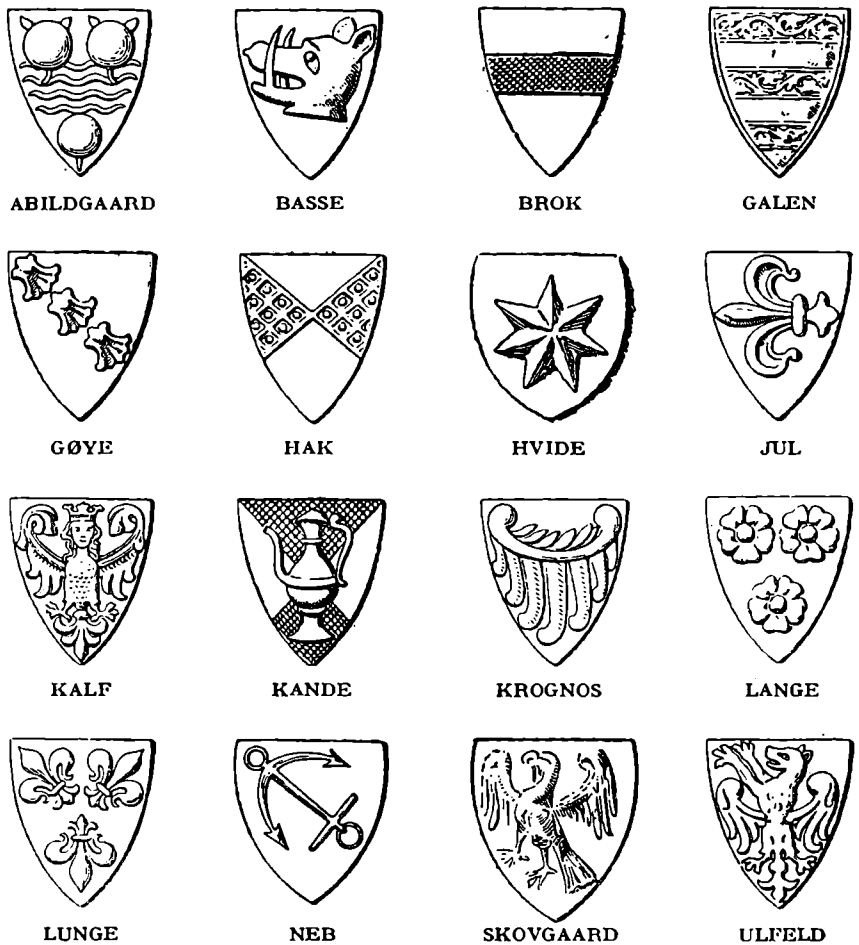

ÆLDSTE ADELIGE SLÆGTSVAABEN, EFTER SEGL.

men den adsplittelse af jordegods, dette medførte, modvirkedes naturligvis ved, at herremandsslægterne, gamle og nye, kraftigt giftede sig ind i hverandre, saa at herremandsjord stadig paany samledes igen.

Ogsaa slægtsnavne begyndte at komme i brug, men de var endnu faa og tilfældige; det arvelige vaabenmærke og nu og da det arvelige slægtsnavn begyndte dog at blive ydre kendetegn paa den arvelige slægtsadel, der fulgte af jordejendommen. Naar i det følgende adelsmænds navne anføres med et slægtsnavn i parentes, vil det sige, at dette slægtsnavn vilde den paagældende have ført, om brugen af fælles slægtsnavn allerede dengang

havde været almindeligt for den adelslægt, der førte samme vaaben- og seglmærke.

209. SKOVRYDNING. Selve den hast, hvormed denne udvikling skred frem, bevirkede, at ledelsen af den stedse mere gled over til overklassen i landet. Landsbyen bevarede vel sin betydning som den hensigtsmæssigste arbejdsorganisation, men den tid, da ledelsen af landsbygrundlæggelsen gled bort fra bønderne og over til herremændene kom, naar plads for nybrud ikke længere kunde søges paa let tilgængelig alminningsjord, men maatte findes ved rydning i de store skove. Skovrydningen, kendetegnet ved stedsnavne med endelserne -skov, -holt og -rød, løb vel hele tiden jævnsides med torpanlæggene, men snart fik den overvægten, eftersom alminningsjorden slap op. I midten af 12. aarh. tog skovrydningen ogsaa i Danmark fart; Nordsjælland, der ved sine udstrakte skove endnu paa *Adam* af Bremens tid var temmelig ubeboet, begyndte da at blive befolket, og saaledes alle Danmarks da udstrakte skovegne. Nu kunde ganske vist enkelte dristige mænd som den *Bjarke*, der først ryddede skov om Birkerød, nok give sig i lag med skoven; men nybrud dær havde dog sine store vanskeligheder.

Der var for det første ejendomsretten til skoven, hvor en landsby ikke havde hævd paa den. *Sakse* har en fortælling om, at Svend 1. en af de gange, han blev taget til fange af Venderne, maatte lade de første familier i landet stille deres børn som gisler for løsesummen. Og for nu at udfri disse gisler, fortæller Sakse videre, maatte kongen sælge de store skove i landet; de blev i Sjælland og Skaane købt af landsbybønderne, men i Jylland af enkelte rige slægter. Denne forklaring er naturligvis frit opfundet af Sakse, men den giver os underretning om, at skovene i Jylland paa hans tid, om ved aar 1200, for størstedelen var i herremændenes besiddelse; fra en senere tid kan man da ogsaa se, at saaledes var forholdet i alt fald syd for Limfjorden.

Ogsaa paa Sjælland var store skovstrækninger i herremandsslægters besiddelse; *Skjalm Hvides* slægts rigdom bestod for en stor del i dens ejendomsret til skovene i Alsted og Flakkebjerg herreder. I alt fald har herremændene og kirkens mænd i 12. aarh. vidst at skaffe sig ejendomsret til skovene ogsaa paa øerne og i Skaane; de forstod førend bønderne, hvilken rigdom skoven gemte, at den, naar træerne, der dog ogsaa var en betydelig værdi i sig selv, var fældet og jorden brudt op, vilde kaste godt af sig med landgilde til skovens ejer. Derfor sikrede kirke og herremænd sig i denne tid skovene ved hævd eller køb fra

landsbybønderne, saa vidt det var dem muligt. Men desuden krævede skovrydningen, selv hvor ejendomsforholdet var i orden, en større kapital og arbejdskraft og en kraftigere arbejdsorganisation, end selv den enkelte herremand, end sige landsbyen raadede over.

12. KAPITEL. HERREKLOSTRENE

210. CISTERCIENSER OG PRÆMONSTRATENSER. Dette problem dukkede imidlertid ikke første gang op i Danmark og var heller ikke særegent for det. Kort før var det i alt fald af kirken løst paa dens vis i de store lande, fra hvilke den hele bevægelse var naaet til Danmark, i Frankrig og Tyskland. 1098 havde abbed *Robert* stiftet klostret i Citeaux; tanken var, at klostret skulde have sin væsentligste indtægt ikke af tiende eller landgilde, men af dets eget landbrug; munkene deri, yngre sønner af fornemme slægter, skulde først og fremmest uddannes til dygtige landmænd; de skulde selv lede klosterjordens drift, men naturligvis knytte lægbrødre til sig, hvem arbejdet med plov og le, kvægets røgt og vogtning og udførelsen af det nødvendige haandværksarbejde paahvilede. Hvad han stiftede, var altsaa et kloster, som vi efter vore begreber vilde kalde et landbrugsakademi; fra hvilket der skulde udsendes elever, 12 ad gangen som apostlene, med en fører, til egne, hvor et nyt kloster kunde grundlægges.

Deraf opstod *Cistercienserordenen*, der sammenholdtes ved, at alle lederne af ordensklostrene, *abbederne*, aarligt skulde mødes til et generalkapitel i Citeaux. Denne nye munkeorden fik en overordentlig betydning ved en af dens første elever *Bernhard*, der 1115 stiftede et nyt kloster i Clairvaux; ved Bernhards død 1153 talte ordenen allerede 343 klostre. Samtidig stiftede *Norbert* 1120 et kloster i Prémontré ved Laon, *pratum monstratum* d. v. s. den af gud anviste mark, derudfra stiftede han en særlig orden, der adskilte sig fra Cistercienserne ved, at alle dens medlemmer skulde være præsteviede.

Det er let set, at kirken ved disse nye munkeordeners stiftelse optog under sin ledelse hele det arbejde, der da overalt i de nordvesteuropæiske lande havde den største betydning for folket, at kirken ved denne sin forstaaelse af, hvor udviklingen bar hen, viste sin evne til fremfor de verdslige myndigheder i lan-

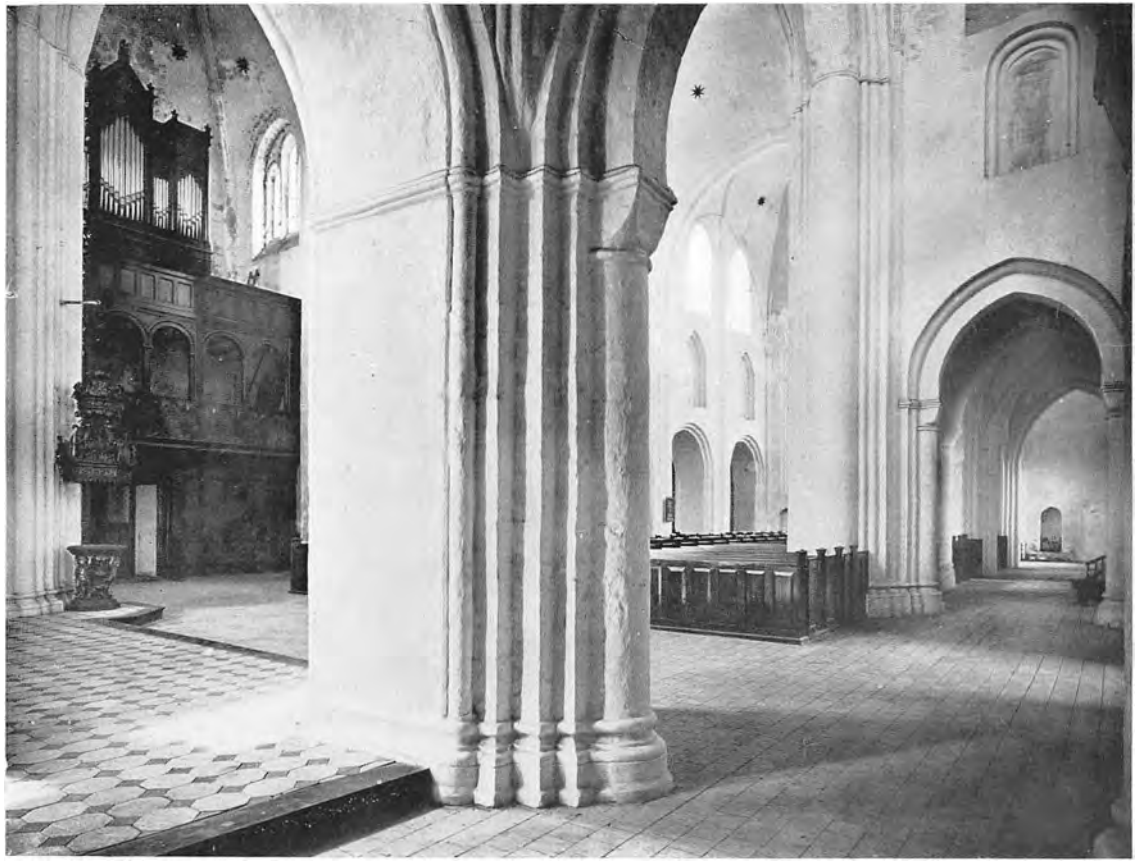

LOGUM KLOSTERKIRKE
FOTOGRAFI I NATIONALMUSÆET

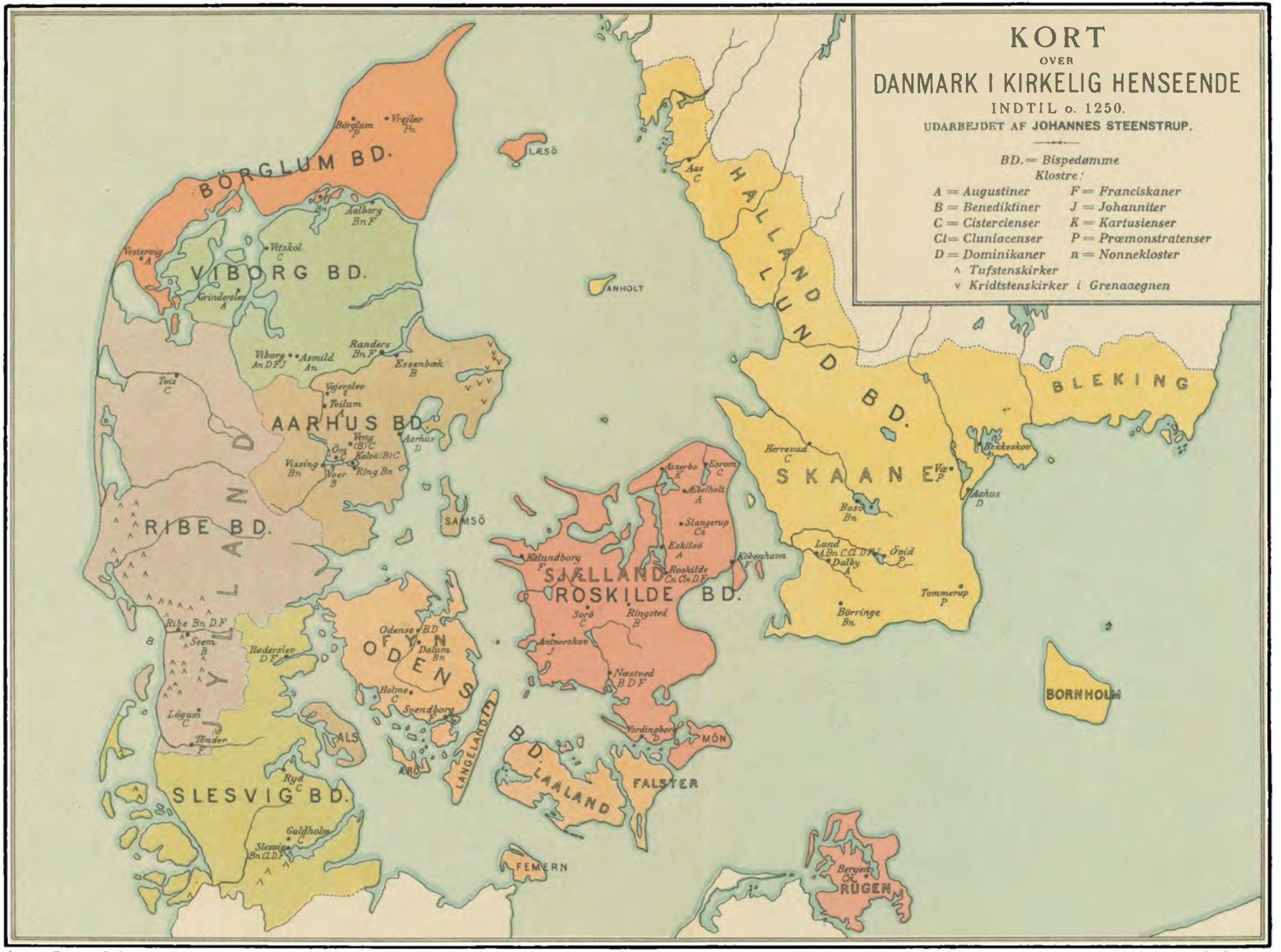

Arup: Danmarkshistorie.

Andreasen & Lachmann.

dene at være folkets fører. Det var opdyrkning af nyt agerland i skovene, de fornemme unge mænd, der sluttede sig til disse ordner, tog sig af; det var landbrugets fremskridt, nye kulturplanter, nye driftsmaader, de vilde virke for.

Deres ideale formaal blev en eneste mand i Danmark, men ganske vist dets første mand, erkebiskop *Eskil*, betaget af. »Den højsindede mand, Danskernes ansete erkebisp Eskil«, siger Bernhards levnedsskildrer, »viste vor hellige fader sin enestaaende kærlighed og beundrende hengivenhed; den mægtige mand, som i det danske ørige i aandelige som i verdslige ting havde en magt som ingen anden, kom fra jordens yderste grænse til Clairvaux saa ydmyg og ophøjet, som alene den kan være, der drages ikke blot af begær efter visdom, men ogsaa af troens iver og den fuldstændige hengivenhed.« Eskil naaede da at træffe Bernhard i dennes sidste leveaar 1152, og derfra hentede han styrken til, trods de raaheder han i sit eget land var udsat for, at arbejde for dets fremgang. Eskil er den første danske mand, der har formaaet ved sin hjertelige samstemning med sin tids bedste ideer og ved sin fine aandsform at vinde anseelse og venner i Europas bedste kredse.

211. ESKILS FØRSTE KLOSTERSTIFTELSER. Rejsen til Clairvaux var for *Eskil* kun en styrkelse i det gode; allerede forinden, 1144, havde han stiftet *Cistercienser*klostret i Herrisvad i Rønneaadalen og dertil hentet munke fra selve Citeaux, som ogsaa de klostre, der kort efter, sikkert ved Eskils arbejde, oprettedes i Sverige i Alvastra og Nydala fik deres første munkekoloni fra Clairvaux. Hjem fra sit besøg i Clairvaux bragte Eskil den koloni af franske Cistercienserbrødre, hvormed han midt i Nordsjællands uvejsomste skovegne grundlagde et kloster i Esrom, som danske kongers breve havde givet ham raadighed over. Mærkeligt er det dog, at Eskil efter sin hjemkomst fra Clairvaux saa bestemt foretrækker *Præmonstratenser*ordenen for Cistercienserne; det synes, som om dennes fordring om præstevielse har tiltalt ham, endskønt den har fordret coelibat.

1155 stiftedes Præmonstratenserklostret i Tommarp, og det er et mærkeligt vidnesbyrd om disse klostres evne til hurtigt at erkende og udnytte alle de økonomiske muligheder, klosterstiftelsens egn bød paa, at allerede 1161, da *Valdemar 1.* stadfæstede Tommarp klosters ejendomme, maatte i hans privilegium opregnes ikke mindre end fem møller i Tommarpaaen, deriblandt en valkemølle, hvilket viser, at det nystiftede kloster ogsaa var indstillet paa at optage en industriel tilvirkning af uldstoffer. Dertil synes Eskil at have indført ogsaa *Johanniter*ordenen, der, stiftet i det hellige land allerede 1070,

særlig gav sig af med sygepleje, og for hvem Valdemar 1. snart grundede det pragtfulde kloster Antvorskov ved Slagelse, og *Kartusianerne*, der med udgangspunkt fra klostret Chartreuse i Frankrig, stiftet 1084, paalagde sine medlemmer tavshed som særlig pligt. Disse sidste anviste han plads for et kloster i en af Nordsjællands mest afsides egne, nemlig Asserbo, men stedet behagede ikke de franske munke, og de rejste atter bort derfra. Føjer man hertil, at Eskil i Lund havde oprettet det første nonnekloster, af *Benediktiner*ordenen, i Norden, havde han da virkeliggjort en drøm, han i Hildesheim skal have haft, og som han udtydede saaledes, at han skulde stifte fem klostre af fem forskellige ordener.

212. VIDERE KLOSTERSTIFTELSER. *Valdemars* sejr over Svend fik sin betydning for dette *Eskils* store arbejde, thi med politisk klogskab søgte Valdemar at vinde den mægtige erkebisp for sig ved at støtte ham deri. Netop til tak for sejren paa Gradehede grundede Valdemar 1158 et Cistercienserkloster i Vitskøl, der som klosternavn omskreves til *vitæ schola*, livets skole, ved Løgstør bredning; Eskil overtalte en fransk broderkoloni, der var bestemt til at grundlægge et kloster i Vestergøtland, til i stedet for at gaa dertil. Denne kongens holdning fik naturligvis følger. 1163 skænkede en nær slægtning af Valdemar, *Buris Henriksen*, sin gaard Tvis, øst for Holstebro, til et Cistercienserkloster, der fik navnet *tuta vallis*, den sikre dal; hertil kunde nu en broderkoloni hentes fra Herrisvad.

Ogsaa Skjalm Hvideslægten, Valdemars mest trofaste tilhængere, fulgte den af kongen givne anvisning. Om ved 1140 havde Skjalms tre sønner, *Ebbe*, *Toke* og *Asser Rig*, vel i efterligning af *Peder Bodilsen*, stiftet et Benediktinerkloster i Sorø, ved den lille sø midt inde i skovene. De Benediktinermunke, de havde faaet dertil, havde dog kun vist sig opgaven lidet voksne; om en af deres abbeder siger klostrets første historieskriver, at »han levede mere for sin bug end for religionen, eftersom han var en ædedolk og en mægtig dranker. Han gik altsaa til de døde uden ære ligesom de andre, der havde været før ham, og stedet blev øde, fordi det efter guds vilje skulde gives til andre vingaardsmænd, der kunde faa det til at bringe udbytte«.

Det skete 1161, da Sorø kloster nygrundedes som Cistercienserkloster ved, at der til det overførtes en broderkoloni fra Esrom; samtidig gav slægten, ikke mindst stifternes to søstre, rige gaver af jordegods dertil. Ved alt dette fæstnedes

da ret Cistercienserordenen i Danmark, for hvilket den jo ogsaa var som skabt. Fra Herrisvad gik i 1170erne broderkolonier til Holmekloster, *insula dei*, guds ø, paa Fyen, og til Løgumkloster, *locus dei*, guds sted, i Slesvig; fra Vitskøl udgik 1165 en broderkoloni, der efter at have forsøgt sig i Sminge, Venge og Kalvø 1172 slog sig ned i Øm, *cara insula*, den elskede ø. Men omend Cistercienserordenen saaledes vandt mest bifald hos de mægtige og derfor havde mest fremgang, opgav Eskil dog ikke sin forkærlighed for Præmonstratenserne; han stiftede i sit eget bispedømme nye klostre for dem i Lund, Øvid og Væ, og oppe i Børglum kom ogsaa i denne tid et Præmonstratenserkloster, der ved denne nye bispestol traadte i domkapitlets sted ligesom Benediktinerne i Odense.

13. KAPITEL. ØSTERSØHANDELEN

213. De tyske Østersøbyer. Denne stærke fremgang i dansk landbrug, der kunde bære endog saa kraftige organisationer til nyopdyrkning af jord som alle disse klostre, beroede paa, at dansk landbrug nu følte sig sikker paa, at det altid vilde kunne afsætte en overskudsproduktion, som dets nærmeste og naturligste kunder, landets egne indbyggere, muligvis ikke vilde kunne aftage. Denne sikkerhed fik det danske landbrug i den sidste halvdel af 12. aarh. ved den store tyske kolonisation i de slaviske lande langs Østersøens kyst, der i denne tid satte ind. Thi denne tyske kolonisation bestod ikke blot i, at tyske bønder tog jord op til dyrkning i de slaviske lande overalt, hvor de med det gode eller onde kunde vinde frem; et vigtigere led af den var, at der langs Østersøens kyst opstod en række tyske byer. Lübeck var den første af dem; men senere kom dertil Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswalde, Stettin, der blev arvtager af den gamle slaviske handelsplads Julin, blandt mange flere ogsaa Kolberg og Danzig, der anlagt ved Weichselens udløb aabnede handelen adgang til denne flods store polske opland. De var alle inden midten af 13. aarh. fyldt af et borgerskab, hvis kerne var indvandrede Vesttyskere, men hvori ogsaa optoges fortyskede Slaver og vel ogsaa danske, der hurtigt gik op deri. Disse byers hastigt voksende befolkning behøvede tilførsel af levnedsmidler, først og fremmest af brød-

korn; de var saa sikre aftagere, at deres byer blev faste markeder derfor.

Her var det danske landbrug meget gunstigt stillet, fordi søtransporten af en massevare som korn altid har været og ganske særligt dengang var saa langt billigere og sikrere end landtransporten. Man skulde ikke komme langt ud i en bys opland, inden det vilde lønne sig bedre for byen at tage sit brødkorn fra en skude fra de danske øer end fra en fragtvogn fra en slavisk eller tysk landsby. Med disse byers forsyning med brødkorn begyndte derfor for det danske landbrug en egentlig og fast landbrugseksport, og det danske landbrug fik tilmed, som *Erslev* lykkeligt har sagt det, Europas priser for sine varer. Det virkede tilbage i Danmark selv; som bekendt er det den kun meget ringe del af kornavlen, som omsættes paa verdensmarkederne, der bestemmer prisen ogsaa i produktionslandene. At disse nordtyske byer altid og altid til en god pris var faste aftagere af en overskudsproduktion af korn fra Danmark, er den afgørende aarsag til det danske landbrugs faste og store fremgang i denne tid.

214. LÜBECKS HANDEL. Af disse tyske Østersøbyer fik Lübeck hurtigt langt den største betydning. To varer gav fra først af Lübecks købmænd en mægtig stilling i Østersøhandelen: sølvet og saltet.

Sølvet var Harzens; Lübeck blev, saasnart Østersøhandelen fik sit udgangspunkt dær, formidleren deraf. Købt af Lübeckerkøbmænd til produktionspriser i Goslar, slaaet til mønt i Lübeck efter det lybske, eller rettere det kölnske møntsystem: 1 mk. à 16 skilling à 12 penning (mk. 215,5 g; sk. 13,47 g; p. 1,12 g), gav sølvet de lybske købmænd en mægtig kapitalstyrke, der tillod dem at tage den hele Østersøhandel, ja den hele vest-østlige nordeuropæiske handel op paa et rent kapitalistisk grundlag. Med sølvet rejste Lübeckeren til Gotland, derfra snart videre til Nowgorod; med sit sølv opkøbte han først og fremmest pelsværk, dernæst voks, dernæst Østersølandenes naturprodukter: tømmer og træ, beg og tjære; disse varer tog han tilbage til Lübeck og førte dem videre over Hamburg vest paa til Brügge i Flandern, hvor han ombyttede dem med tøjer, som han saa atter førte øst paa og afsatte overalt i Nord- og Østersølandene. Denne vareomsætning var i sig selv fordelagtig; men det stadig tilstrømmende Harzsølv gav Lübeckeren stadig ny kapital til nye opkøb, ny forøgelse af denne nordeuropæiske handelsomsætnings hele omfang.

Intet under, at denne stærkt voksende omsætning snart satte

sig spor i nye handelsorganisationer, hvori Lübeck kom til at spille en ledende rolle. Visby paa Gotland var allerede da blevet til en virkelig by, hvis befolkning til hælvten udgjordes af tyske købmænd, der havde taget fast bopæl dær; nu i slutn. af 12. aarh. dannede de en sammenslutning, et gilde, der omfattede alle de købmænd, der kom til Visby for derfra at gaa videre til Nowgorod. Deres sammenslutning kaldte de en *hanse*; hvad ordet betyder eller fra hvilket sprog det skriver sig, er endnu højst usikkert, snarest betyder det dog blot en skare, hvad vi i vore dage vilde kalde en organisation. Betegnende for, af hvilke købmænd denne hanse bestod, er, at dens ledere blev fire oldermænd, af hvilke den ene valgtes af de tyske købmænd, der var bosat i Visby, den anden af købmænd, der kom til Visby fra Soest, den tredje af købmændene fra Dortmund, men den fjerde af købmændene fra Lübeck; enhver tysk købmand, der kom til Visby, blev medlem af denne hanse. Naturligvis havde han til den fælles organisation at erlægge et kontingent, der ogsaa kaldtes hanse.

215. SKAANEFISKERIERNE. Nok saa vigtigt som sølvet var saltet for Lübecks erhvervsvirksomhed; det kom fra Lüneburgs udmærkede saltkilder. Der var ganske vist nok en tid, da *Adolf 2.* vilde tvinge de lybske købmænd til at forsyne sig med salt fra Oldesloe, hvor han havde anlagt et saltværk; men det foranledigede kun, at Sachserhertugen *Henrik Løve* (1142—1180), den store leder af den tyske kolonisation, forlangte at faa halvdelen af Lübeck afstaaet til sig, og da greven vægrede sig derved, lod saltkilderne i Oldesloe tilstoppe. 1157 overgav da grev Adolf byen til hertugen.

De lybske købmænd kunde imidlertid bruge alt det salt, som Oldesloe saa vel som Lüneburg kunde producere. De optog nemlig snart en metodisk nedsaltning af den sild, der fangedes i Øresund. Dær stod nu i de sidste aartier af 12. aarh. sildestimerne i legetiden ind i saa store mængder, at man, som *Sakse* fortæller, kunde tage dem med de bare hænder. Guds godhed sendte denne rigdom til Skaanes kyst; men der maa menneskers hjælp til guds hjælp; kun naar saltet kom til, blev silden til en handelsvare, der kunde holde sig til forsendelse og videre salg. Der var paa den sandede halvø Skaaneøret en udmærket arbejdsplads for nedsaltning af silden. De danske fiskere fangede den; nu kom de lybske købmænd med Lüneburger- og Oldesloesaltet til nedsaltningen, endog med tønder til at nedsalte den i; for gode sølvpenge afkøbte de de danske fiskere deres daglige fangst.

Da blev der i september og oktober et liv paa landtangen, som man aldrig før havde kendt. De lybske købmænd finansierede det hele foretagende, de betalte de danske fiskere rigeligt for fangsten; de engagerede gællekoner, piger og koner fra omegnen, snart vel fra hele Skaane, der med et rask tag slog hovederne af sildene og tog gællerne ud, og læggekoner, der lagde silden i de tønder, de lybske købmænd havde haft med, og strøede godt imellem af det salt, de ogsaa havde medbragt. Der var god fortjeneste for mange danske karle og piger at hente paa Skaaneøret; naar det hele var forbi, sejlede den lybske købmand bort med sin last af saa og saa mange tønder saltede sild, som nok skulde bringe ham de udlagte penge igen, om ikke før, saa i den store fastetid.

216. SKAANEMARKEDERNE. Lübeckerne blev dog ikke længe ene om sildefiskeriet; snart kom købmænd til fra de andre nye Østersøbyer, Rostock, Wismar, Stralsund, selv Danzigerne kom for at salte sild ved Skanør. Særlig for dem fik rejsen dertil dog hurtigt en videre betydning. Thi ogsaa nord- og vestfra kom der snart købmænd for i det mindste at købe sild; der kom Nordmænd, men ogsaa folk fra byerne ved Zuydersøen, Hollændere, som disse Friser nu hed, og Englændere; de kaldtes tilsammen i Skaane *ummelandsfarere*, fordi de nu for at komme dertil maatte sejle *umme land*, nord om Skagen; den gamle sejlads gennem Limfjorden var nu stoppet af sandflugten paa vestkysten, der havde lukket indløbet dertil. Endnu var en engelsk eller hollandsk skipper ikke dristig ved at skulle gennemsejle den hele distance fra London eller Kampen til Danzig; ummelandsfareren var glad ved at kunne møde Danzigeren paa halvvejen, i Skaane, og allerede dær faa ombyttet sine tøjer med Danzigerens voks, beg, tjære og planker.

Skaanefiskerierne skabte da et Skaanemarked, der for næsten tre aarhundreder blev det store centrale omsætningssted mellem øst og vest i Nordeuropa. Til dem, der aarlig rejste til Skaane for sildefiskeriets skyld, kom saaledes snart de mange, en tid maaske de flere, der aarlig rejste dertil for den almindelige handels skyld. Det lagde tiden for den hele Skaaneomsætning lidt frem, thi de, der kom for handelens skyld alene, kom nok hellere i august end i oktober, og hele denne udvikling var for Danmark af overordentlig betydning; i løbet af faa aartier kom en af de faa verdenshandelspladser til at ligge paa dansk omraade. Virkningerne deraf maatte næsten øjeblikkeligt blive mærkbare. Naturligvis maatte der gives alle disse fremmede købmænd, der aar efter aar i større tal samledes ved Skanør, en udstrakt frihed; de maatte have lov til, hver bys

købmænd for sig, at tage landtangen i besiddelse, til at dele dens sand op i *vitten*, *fed*, hvor de kunne opslaa træhuse til boliger, lagerrum, nedsaltning og handel; de maatte naturligvis have lov til at holde justits hver paa sit fed og over deres egne byfolk, og til at medtage fogder, som havde at opretholde denne justits.

Det var den danske konge da ogsaa nu som i alle tidligere aarhundreder højst villig til at indrømme dem, men naturligvis mod afgifter for det alt sammen, frihed saavelsom omsætning. Selve strandbredden var jo hans, kongens, hvad der rørte selve denne blev kongens; væltede sildekærren paa strandbredden, blev silden kongens. Det var ganske vist noget overdrevent, men sandheden var dog, at der for den danske konge var afgifter i mængdevis at forlange af hele den storslaaede erhvervsvirksomhed, de fremmede købmænd udfoldede paa Skaaneøret. Der var, naar man tænkte sig rigtigt om, afgifter at forlange af gælle- som af læggekoner, afgifter af øludskænkning, selvfølgelig told til kongen af al den sild, der saltedes, og af de handeler, der sluttedes; kongen skulde vel ogsaa her have del i de retsbøder, som sager mellem danske og fremmede afsatte. Den danske konge fik i løbet af faa aartier i Skaanemarkedet en rigtflydende indtægtskilde; hans gælker i Skaane, der havde at opkræve og helst ogsaa at opfinde afgifterne af Skaanemarkedet til ham, blev derfor snart en af hans mest indflydelsesrige embedsmænd.

217. KØBENHAVN. Det internationale handelsliv, som Skaanefiskerierne og Skaanemarkedet fremkaldte, fik naturligvis videre virkning i Danmark selv paa forskellig maade. Det er klart, at Skaanemarkedet maatte hurtigt blive det store aarlige købestævne ogsaa for Danmark. Allerede *Anders Sunesen* siger i beg. af 13. aarh., at det er en almindelig retsregel, at landboen, fæstebonden, skal betale sin landgilde inden 15. aug., for at husbonden kan have den til dermed at gøre indkøb paa Skaanemarkedet. Den nye nedsaltningsteknik bevirkede, at man nu fiskede sild overalt, hvor den blot var at finde; maaske har man allerede i 12. aarh. ogsaa fanget sild til nedsaltning i Limfjorden. Lukket mod vest, som den nu var, blev det fra øst, man maatte søge derind; Aalborg fik derved større betydning; bispesædet i Vestervig flyttedes til Børglum.

Særligt maatte Skaanemarkedet virke i selve Øresund, hvor der var andre steder at salte sild end netop i Skanør, saaledes Dragør paa Amager, og Sjælland var i sig selv en stor og rig ø, hvis bønder nok kunde have raad til i deres eget land at mod-

tage besøg af de fremmede købmænd med deres varer. Løbet mellem Amager og Sjælland dannede en fortrinlig, naturlig havn. Paa Sjællandssiden laa her oppe paa den bakke, hvor nu Frue kirke staar, en landsby, der virkelig synes at have haft det besynderlige navn Havn, med sit gadekær mellem Vestergade og Studiestræde. I en kreds om den laa andre landsbyer: Hammelstrup, hvor Tivoli nu er, Solbjerg, der nu er Frederiksberg, med dens aflægger Nyby, der senere fik navnet Grøndal, Valby, endelig Serridslev ude ved Jagtvejen. Disse landsbyer tilhørte i alt fald senere Roskildebispen.

Løbet mellem Sjælland og Amager naaede dengang op, hvor nu Aabenraa, Vognmagergade og Gammelmønt gaar; deraf har man fundet levninger: bolværk og stensat kaj med fortøjningsringe i Nikolaj- og Dybensgade. Altsaa har købmænd engang søgt hertil; senere kaldtes denne havneplads Gammelbodehavn. Noget senere flyttedes landingspladsen lidt sydligere, til Ladbro, hvoraf endnu Læderstræde, Ladbrostræde, har sit navn. Til disse kajer, denne havn, søgte altsaa købmænd, næppe tilfældigt, opholdt af modvind paa vej til Skaanemarkedet, snarere med velberaad hu, fordi de her kom i forbindelse med en købedygtig landbefolkning. Det var sikkert som senere købmænd fra Rostock, Wismar og Stralsund, der søgte herop, maaske som en afstikker fra vejen til Skaanemarkedet. Løbet mellem Sjælland og Amager fik af disses besøg efterhaanden navnet *Købmændenes havn, København.*

14. KAPITEL. ESKIL OG ABSALON

218. SVEND TRUGOTSENS OG SKJALM HVIDES SLÆGT. Erkebiskop *Eskil* var i 1140erne og 1150erne Danmarks mægtigste politiske og aandelige personlighed. Hans forbindelser med Frankrig og fransk kultur aabnede en helt ny synskreds for de fornemste danske herremandsfamilier. Den store erkebisp levendegjorde for sine bondske standsfæller den højeste fremmede, internationale dannelse, og han vakte naturligvis derved paa engang deres had og deres efterlignelseslyst. Han var nu engang erkebisp, og var han blevet det som *Assers* brodersøn og af *Svend Trugotsens* æt, kunde det dog ikke nægtes, at hans fremmede dannelse og hans

derved erhvervede overlegenhed i mange tilfælde kom ham, hans embede og Danmark selv til gode. Den hjemmegjorte danskhed, der havde bebrejdet *Knud Lavard* hans sachsiske dragt og kong *Svend 3.* hans finere bordskik, var dog maaske nu noget forældet. Det kunde ikke nægtes, at denne fremmede dannelse havde en vis styrke for den, der i afgørende øjeblikke vilde lede dansk politik.

I sin egen slægt har erkebispen i alt fald fundet forstaaelse. Hans brodersøn *Svend Aggesen*, der dog ikke vilde være nogen kirkens mand, men alene en kongelig hirdmand som faderen *Aggi* og farfaderen *Kristiern Svendsen* før ham, er vistnok i sin ungdom rejst til Frankrig for at studere ved skoler i Paris eller Chartres; derfra hjembragte han da ogsaa et kendskab til de klassiske forfattere og en fuldkommen beherskelse af det latinske sprog, der senere, i 1180erne, gjorde det muligt for denne fornemme officer at skrive Danmarks historie bedre end nogen hidtil havde gjort det, paa det fineste datidens latin.

Men skulde da Svend Trugotsens æt alene af alle danske herremandsslægter besidde denne vej for danske til ros og magt? Een dansk herremand i alt fald har forstaaet, at vilde en anden slægt hæve sig til jævnbyrdighed med Svend Trugotsens, kunde den ikke nøjes med at hade, den maatte ogsaa efterligne. Det var *Asser Rig*, kong Valdemars fosterfader, Skjalm Hvides søn, af en ældgammel herremandsslægt, der blot var sjællandsk, som Svend Trugotsens var jysk. Ved sin fædrenegaard Fjenneslevlille havde Asser bygget en kirke, som staar den dag i dag, blot at sønnen *Absalon* har smykket den med et kalkmaleri af faderen og moderen, der skænker gud kirken, og de to i mursten opførte taarne, der fremkaldte det skønne sagn om Asser Rigs hjemfart fra krig, hvor først kirkens tvillingetaarne viser ham, at hans hustru har født ham tvillingesønner. Assers sønner var ikke tvillinger; *Esbern* bestemtes til hirdmand, men *Absalon* sendtes til Paris for at studere, at han som Eskil kunde opnaa en høj stilling i kirken og dermed politisk indflydelse til gavn for sit land — og sin slægt.

219. ABSALON ROSKILDEBISP. Om *Absalons* ophold i udlandet er kun sikkert, at han knyttede en og anden forbindelse med klostret St. Geneviève ved Paris, der senere fik betydning for ham. Han var af den natur, at han ikke begejstredes stærkt for det fremmede; hvad han har set og hørt, har han næppe fuldt forstaaet. Hans ensidighed og storhed er den, at han vel kunde lære noget dær, som syntes ham af værdi — saaledes overholdt han i modsæt-

ning til Eskil for sit vedkommende coelibatet — men dog aldrig glemte, at han efter sin fødsel og sine evner var bestemt til at blive en dansk politiker af en anselig indflydelse. Han kom tilbage til Danmark i alt fald tidsnok til at være tilstede ved kongemordet i Roskilde, og hans store held var det, at den sejrende kong *Valdemar* forstod, at det vilde være fordelagtigt for ham at faa denne sin fostbroder, en mand, han kunde stole paa, anbragt i en førende stilling indenfor den danske kirke.

Tilfældet kom, da bisp *Asser* af Roskilde døde 18. april 1158. Samtidig hermed forefaldt uroligheder i Roskilde, vistnok fremkaldt af modsætninger mellem byens danske og tyske borgerskab, hvorved kongens møntmester, formodentlig en tysker, dræbtes. Kong Valdemar tog heraf foranledning til at true byen med haard straf; men snart tog han mod dens undskyldninger, og »huld og blid drog han ind i staden« og gik ind i kannikernes gaard ved Trefoldighedskirken for at stadfæste deres afstemning om bispevalget. »Ti uagtet der kunde synes at tilkomme ham en vis ret overfor en kirke, som hans forfædre havde grundlagt og udstyret, lod han sig dog forlyde med, at han ikke vilde gøre sig skyldig i ulovligt valgtryk; ti, sagde han, han vidste godt, at efter kirkeloven var klerkenes særret til bispevalg uafhængig af kongebud og hans nærværelse skulde derfor ikke være dem til hinder for at vælge og stemme aldeles frit.« Klerkene udpegede nu tre mænd af højt anset omdømme, hvortil de føjede Absalon som den fjerde »for hans manddoms skyld«; mellem disse skulde valget staa. Valdemar bød nu, at de hver især uden ord skulde indføre deres afstemning i en og samme bog; »ti han mente, at valget gik ærligst til, naar ikke tungen, men haanden først røbede den enkeltes ønske. Det gik da saaledes, at alle de skrevne stemmer faldt paa een mand, Absalon.« Dette er det første sikre eksempel paa, at den danske konge, omend under de mest hensynsfulde former, har øvet indflydelse paa et bispevalg; men det er ganske vist ogsaa det første eksempel paa, hvor ringe en magtudøvelse der skal til for undertiden at bringe danske mænd, selv hvor de er i deres gode ret, til at svigte deres overbevisning.

220. ESKILS SVENSKE PRIMAT. Da bispevalget i Roskilde fandt sted, var *Eskil* netop vendt tilbage fra en ny rejse, som han havde tiltraadt i 1155, og som over Clairvaux havde ført ham til selve Rom. Aarsagen hertil var vistnok, at paven havde besluttet en deling af den udstrakte lundske kirkeprovins. 1152 oprettedes et nyt erkesæde i Trondhjem, under hvilket lagdes ikke blot de norske

bispedømmer, men ogsaa Atlanterhavsøerne: Ørkenøerne, Suderøerne, Færøerne, Island og Grønland. Denne deling kunde naturligvis ikke foretages, uden at Lunds erkebisp blev hørt, gav sit samtykke og opnaaede nogen erstatning for det tab, han led ved delingen. Derfor var Eskils rejse nødvendig, og hvad han opnaaede derved var heller ikke lidt.

Man havde i Rom ogsaa tanke om nu at gøre Sverige til en særlig kirkeprovins, men da kristendommen dær endnu ikke syntes udbredt, kirken endnu ikke organiseret nok, til at man kunde skride dertil, nøjedes man med at fastslaa princípet om en særlig svensk kirkeprovins og gav Eskil som erstatning for det tab, han havde lidt, den store begunstigelse, som Adalbert af Bremen i sin tid forgæves havde kæmpet for at opnaa: man tillagde ham *primatet* over den svenske kirke. Naar udviklingen i Sverige var moden dertil, skulde en svensk erkebisp udnævnes; men den svenske kirke skulde staa under den lundske erkebisps primat, hos ham skulde den svenske erkebisp hente palliet, tegnet paa sin værdighed; Lunds erkebiskop var og blev mellemleddet mellem Rom og Sverige, og ham skulde den svenske erkebisp altid vise den lydighed, der tilkom ham som den svenske kirkes primas. Dette var, hvad Eskil opnaaede ved sin Romerrejse, og formentlig syntes den ophøjede stilling, han derved kom til at indtage indenfor kirken, ham en opvejelse af det tab, han havde lidt ved den norske kirkeprovins oprettelse. 1164 traadte dette primat i kraft, da den første svenske erkebisp i Upsala, *Stefan*, indviedes af Eskil i Sens i selve pavens nærværelse.

221. SKISMAET. Kong *Valdemar 1.* var ganske vist ved sejren paa Gradehede 1157 blevet enekonge i Danmark; alligevel forstod han, at han maatte søge støtte for sit enekongedømme hos kejseren *Frederik 1.* og dennes svorne ven, Sachserhertugen *Henrik Løve*. Allerede 1158 havde han derfor tilbudt kejseren at aflægge lensed til ham som dansk konge, sikkert ogsaa fordi han delte tidens almindelige opfattelse af kejseren som den kristne verdens overhovede.

Kort efter brød en verdenshistorisk konflikt mellem kejser og pave ind ogsaa over Danmark. I septbr. 1159 fandt i Peterskirken i Rom et pavevalg sted; kardinalernes store flertal valgte *Alexander 3.*, en mand, der netop overfor kejseren selv havde hævdet, at kejsermagten var et paveligt *beneficium* — et ord, der kunde betyde enten velgerning eller len. Et par af kardinalerne sammen med den i kirken forsamlede mængde, der var stærkt

isprængt kejserlige soldater, udraabte da paa højst tumultuarisk vis den kejserligsindede *Viktor 4.* til pave. Af Valdemars stilling til kejseren fulgte, at han maatte ønske, at den danske kirke vilde slutte sig til Viktor 4., og heri fandt han ogsaa medhold hos nogle danske bisper. Paa et af kejseren sammenkaldt kirkemøde i Pavia 1160 mødte bispen af Ribe og anerkendte i den danske konges navn Viktor 4.; paa et nyt kirkemøde i Lodi 1161 oplæstes et brev fra Valdemar, hvori sagdes, at han med hele sit land vilde holde Viktor 4. for sin pave og herre. Endelig aaret efter, da Valdemar personlig, ledsaget af *Absalon* og sin kansler *Radulf*, højtideligt aflagde lensed til kejseren i Dôle, bekræftede han paany sin og Danmarks anerkendelse af Viktor 4., og denne indviede *Livo* til biskop i Odense.

For *Eskil* var valget imidlertid ligesaa utvivlsomt; han var en tilhænger af den frie og selvstændige, af den verdslige magt uafhængige kirke; for ham var Viktor 4. og alle, der støttede denne kejserlige modpave, frafaldne, *skismatikere.* Det kom hurtigt til krise. En i Slesvig tidligere valgt, men atter fordreven biskop *Okko* vendte nemlig nu tilbage, forsynet med stadfæstelsesbrev af Viktor 4., og Valdemar støttede ham naturligvis i opretholdelsen af hans bispemagt; Eskil derimod lod ham banlyse midt under gudstjenesten som en forræder mod kirken. Denne voldsomme modsætning mellem erkebisp og konge lod sig naturligvis ikke bilægge. Valdemars ungdomsoplevelser havde gjort ham yderlig mistænksom, sin mening om erkebispens holdning gav han det udtryk: »Eskil har været vant til at drikke de forrige kongers blod, nu tørster han nok ogsaa efter mit«. De kunde ikke være sammen i landet; maaske frivilligt, men snarest forjaget drog Eskil, maaske allerede 1160, til sit elskede Clairvaux og derfra videre til Rom og Jerusalem.

222. ESKIL OG ABSALON. Inden sin afrejse fik *Eskil* første gang lejlighed til at prøve *Absalons* sande sindelag. *Sakse* genfortæller en samtale om denne sag mellem dem, der, den være nu vel afhjemlet eller ej, tydeligt viser forskellen i de to mænds standpunkter. Eskil skal for Absalon have fremhævet det skammelige i, at Valdemar støttede Okko; han vilde i strid med kongen derom, og i følelsen af, hvor langt mere erkebispen hidtil havde betydet i landet end kongen, siger han til Absalon: »jeg har tit og ofte været i kast med den slags sager og er mere vant til at byde end til at lyde konger. Desuden har jeg til det vovestykke mægtige venner i ryggen.« Absalon søger med milde ord at bringe Eskil bort

fra hans vrede mod kongen og til et forlig med denne; »men vil du strid«, siger han, »da vil du snart finde de forbundsfæller, du slaar din lid til, i fjendens hær, thi med lykken vender mangen ven ryggen«. Hertil svarede Eskil blot, at »det var ikke som voldgiftsmand, han havde ønsket Absalon, men som vaabenfælle«, som deltager i kampen mod kongen; han havde ikke spurgt ham til raads, men forlangt hans hjælp.

Og nu kommer i samtalen Absalons standpunkt klart frem: »jeg er ganske vist efter min ed skyldig at yde dig som min erkebiskop huldskab og troskab, men jeg er tillige kongens tro tjener. Dertil kommer, at det i sin tid, dengang kongerne stredes om riget, ikke var nær saa farlig en sag at lægge sig ud med dem, men Valdemar staar enevældig for styret og ham er det taabeligt at ville tage med magt; selvom vi med forenede kræfter drog imod ham, opnaaede vi ikke andet end fælles tab og ulykke«. Kongemagten i Danmark er blevet for stærk, Eskil er af den gamle skole, der endnu tror, at erkebispens magt er større end kongens; Absalon ved bedre; kun gennem kongemagten vil for fremtiden kirken kunne hævde sin magt. »Men ved dette ypperlige og kloge svar brusede Eskil op i harme og paalagde nu Absalon i kraft af hans hellige lydighedspligt, at han skulde bringe hans bud til kongen. Det lovede Absalon ogsaa, men afslog at bringe ham svar tilbage; jeg vil ikke, sagde han, gaa for at være den, der sætter store herrer op mod hinanden.« Skønt Absalon selv endnu var højst vaklende og maaske stadig bevarede en vis tilbageholdenhed overfor kongens skismatiske standpunkt, lagde han i denne samtale med Eskil dog tilstrækkeligt for dagen, at han valgte at svigte kirkens store kald, naar den kom i strid med kongen; han havde her vist sig som den, han var: en sjællandsk høvding under kongens overbefaling.

15. KAPITEL. VALDEMAR 1.s KRIGSTOG

223. SØRØVERI OG VENDERNE. Kong *Valdemar* havde allerede 1159 begyndt krigen mod Venderne, og heri fandt han støtte hos *Absalon* og hele hans slægt. Thi som *Sakse* siger: »næppe var Absalon blevet valgt, førend han optraadte som søkriger ikke mindre end som biskop. Han ansaa det nemlig lige saa meget for sit kald at bekæmpe troens fjender som at varetage kirketjenesten«. Erobringstog i Venden, selve Rügens erobring med den store hedningegud *Svantevits* rige tempel i Arkona, maatte være en naturlig opgave for Skjalm Hvides sønnesøn; heldigvis var Rügenboerne da endnu ogsaa hedninge.

Det kan iøvrigt ikke siges, at disse Vendertog nogensinde fandt begejstret tilslutning hos de danske bønder. Det er vistnok sandt, at handelens nye vækst atter havde kaldt et sørøveri i live, maaske ogsaa, at Venderne, der trængtes ud af deres eget land af Tyskerne, virkelig havde lagt sig efter denne virksomhed. Sandt ogsaa, at man i Danmark følte nødvendigheden af at dæmme op mod sørøvernes angreb saa stærkt, at *Vetheman* i Roskilde kunde danne et frivilligt lav, der satte sig til opgave at bekæmpe sørøverne. Men var sørøverne overalt og altid Vender? Efter hvad Danskerne vidste derom, var Venderne fredelige bønder som de selv; vistnok havde man paa de sydligste danske øer endog meget stærke beviser for, at Venderne var bønder som de danske. Formodentlig er en landsby som Korselitze paa Falster, hvis navn tydeligt nok ikke er dansk, men vendisk, grundlagt af indvandrede Vender, disse har vel ogsaa givet navn til Kramnitse og Kuditse paa Laaland. Men det var ikke blot blandt bønderne, at saadan vendisk indvandring fandt sted; det skete ved selve hoffet; Obotriterfyrsten *Niklots* søn *Prislav* ægtede en søster til *Valdemar 1.*, og fik med hende store ejendomme paa Fyen.

Kong Valdemar 1. besluttede dog, at Danskerne skulde begynde krig med Venderne, fordi nogle af dem unægtelig var sørøvere, men sikkert først og fremmest for gennem denne krig at samle folket om sig selv som landets enekonge. Det var dog ikke blot erkebisp Eskil, der paa kirkens vegne protesterede mod det stadige ledingsudbud, det var ogsaa Jyderne og end mere Lolliker og Falstringer, der var derimod.

224. VENDERTOGTERNE. *Valdemar 1.* var klog nok til at indse, at mod *Henrik Løves* vilje kunde de danske overhovedet ikke gøre korstog til Venden; den del af verden havde Henrik Løve nu engang tiltaget sig. Derfor sluttede Valdemar allerede 1160 forbund med ham om bekæmpelse af Venderne. Og nu foretog den danske ledingsflaade, regelmæssigt Sjællænderne under *Absalons* ledelse, men ofte Skaaningerne og undertiden hele landets søleding 1160erne igennem togter til Venden. Som oftest var disse togter kun kortvarige hærgningstog til Rügen, det ligeoverfor liggende nordvestligste Pommern indtil Peene eller til øerne udenfor Odermundingen. Mange slaviske landsbyer blev brændt, mange fredelige slaviske bønder med deres kvinder og børn blev dræbt, et ikke ringe bytte tilfaldt de danske høvdinger og styresmænd, men varige resultater kom der ikke ud deraf. Overalt tog den sachsiske hertug mere end løvens part; han tog alt, uden at Valdemar vovede modstand; de slaviske fyrster, der besejredes, erstattedes med Henrik Løves tyske lensmænd, eller de blev selv hans lensmænd.

Aarsagen var den ganske simple, at den sachsiske erobring støttedes og berettigedes ved en tysk kolonisation i det erobrede land; men efter danske sejre fulgte ingen dansk kolonisation. Den eneste kolonisationsbevægelse fra dansk side, man kan nævne, udgik fra Esrom kloster; i 1170erne grundlagde broderkolonier derfra Cistercienserklostrene i Dargun, senere flyttet til Eldena ved Greifswalde, og Colbaz syd for Stettin. Engang under forhandlinger sagde en vendisk høvding til de danske: »forlang ikke gisler af os og hærg ikke paa vort land; drag heller hjem og hold bestandig fred med os, indtil eders lande er saa vel bebyggede som vore er nu; thi mange af eders lande ligger øde og ubeboede, og derfor passer det sig bedre for eder at have fred end ufred«.

225. SEJREN PAA RÜGEN. Imidlertid endte dog disse danske krigstogt mod Venden med en sejr, der, efterhaanden som aarhundreder har fjernet os fra den, er blevet stedse mere straalende. 15. juni 1169 lykkedes det *Valdemar* og *Absalon* at erobre selve Arkona, *Svantevits* og andre vendiske hedningeguders træbilleder blev omstyrtede og brændte; Rügens befolkning blev tvangskristnet. I sejrens hede tiltog Valdemar sig ikke blot de vendiske gisler og de store tempelskatte, der havde tilhørt de vendiske guder, men han lod ogsaa Rügens fyrste *Tetslav* aflægge mandsed til sig, og inden aarets udgang erhvervede han en pavebulle, hvorved Rügen i kirkelig henseende lagdes under Roskilde bispe-

stol — endelig var det altsaa lykkedes Hvideslægten i Absalons person at naa sit maal.

Under al denne sejrsberuselse havde man imidlertid ganske glemt *Henrik Løve*. Han tog nu Valdemars hele handlemaade op i allerhøjeste unaade, og med rette, thi ogsaa dette Rügenstogt havde i forvejen været aftalt som et fællesforetagende; deri havde ogsaa deltaget Henriks slaviske lensmænd i Mecklenburg og Pommern; hvorledes kunde da Valdemar tillade sig at tilegne sig alene sejrens frugter? Hertugen svarede med i 1170 at slippe Venderne for alvor løs paa de danske øer, der hærgedes og plyndredes paa det frygteligste; paa en dag skal ikke mindre end 700 danske fanger have været til salgs paa torvet i Mecklenburg. Det blev nødvendigt for Valdemar at søge udsoning med hertugen. Ved et møde mellem *Valdemar* og *Henrik* ved Ejderen 1171 aftaltes, at hertugen skulde have halvdelen af gislerne og tempelskattene saavel som af afgiften af øen; freden besegledes

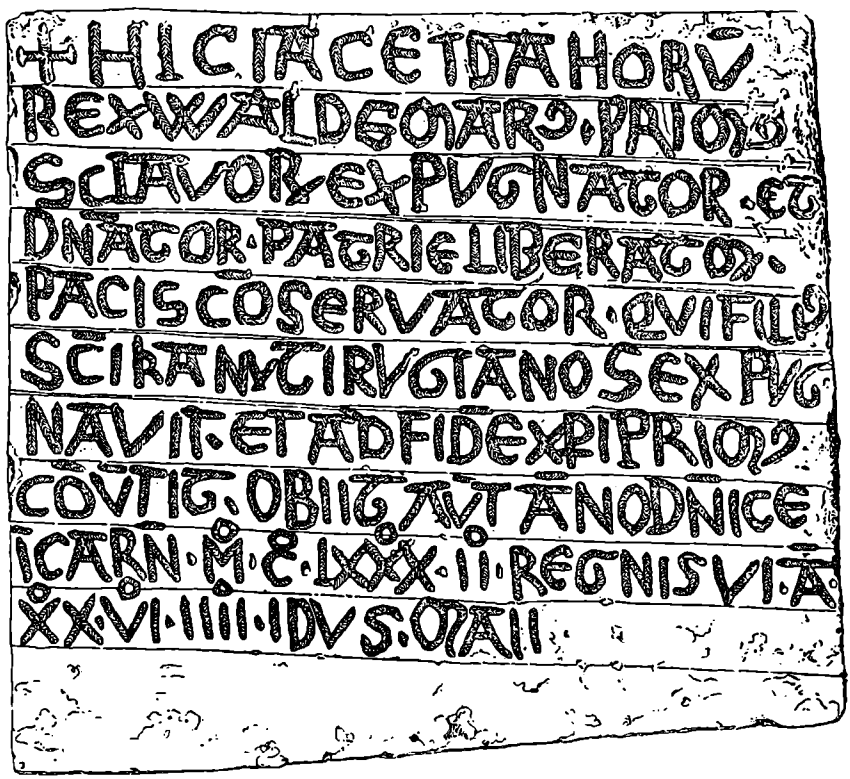

BLYPLADEN FRA VALDEMAR 1.s GRAV I RINGSTED.
EFTER DANMARKS RIGES HISTORIE.

ved en aftale om et ægteskab mellem hertugens datter *Gertrud* og Valdemars meget yngre søn *Knud*.

Denne sejr gav Valdemar afsmag for videre sejrvindinger i Venden. Men hos ham, alle hans omgivelser og hans hird voksede fra da af op et had, ikke til Venderne, hvis dødsfjender man vilde være, men til disse Tyskere, der havde benyttet selve de danskes straalende sejr til at berede dem en sviende ydmygelse. Fra da af blev det kongens og hans omgivelsers tanke, at Sachser-Tyskerne var Danmarks egentlige fjender, som det gjaldt om at værne sig mod; bredende sig i videre kredse, kommer deraf det mærkelige forhold, at fra denne sejr over Venden udspringer fra først af det had til Tyskerne, der fik ord hos *Sakse*, og som siden da fra tid til anden har kunnet kaldes til live i det danske folk. Paa den blyplade, der nedlagdes i Valdemars kiste i Ringsted 1182 kaldes han »Vendernes første besejrer, fædrelandets befrier, fredens opretholder, som besejrede Rügenboerne og først kristnede dem«, et rigtigt udtryk for, hvad Valdemar selv har anset for sin egentlige kongegerning.

16. KAPITEL. VALDEMAR 1.s KONGEMAGT

226. MURSTENEN. Eftertiden har dog syntes, at dermed var endnu ikke sagt nok om *Valdemars* kongegerning. Engang i 13. aarh. har man paa blypladens anden side indridset en ny indskrift, der i mere stortalende ord gentog meddelelsen om Rügens erobring, men dertil føjede, at Valdemar ogsaa »som den første af brændte tegl til hele rigets værn byggede den mur, der i folkemunde kaldes Daneværk, og et vagttaarn paa Sprogø.« Allerede *Svend Aggesen* havde nævnt disse to bygværker jævnsides med Rügens erobring som de »tre glimrende stjerner«, der smykkede Valdemars kongetid.

Det, der for samtid og nærmeste eftertid stod som det nye store fremskridt, var murstenens anvendelse til saa anselige bygningsværkers opførelse og i det hele kendskabet til teglbrændingens teknik. Vi, der er vant til at leve i murstenshuse, tænker ikke paa, hvor betydningsfuldt dette fremskridt var; datiden forstod, hvilke muligheder for en højnelse af hele folkets levevilkaar denne nye teknik aabnede udsigt til. Selve ordet tegl er et latinsk

laaneord; tekniken kom naturligvis ogsaa til os udefra, maaske fra Lombardiet, snarest dog over Brandenburg. Danmark havde næsten overalt et fortrinligt ler, det nødvendige raamateriale; næsten overalt kunde let smaa teglværker eller teglgaarde anlægges, oftest i umiddelbar nærhed af den plads, hvor der skulde bygges. Det har ogsaa været nødvendigt, thi her som overalt var landtransportens besværlighed de tiders store vanskelighed, der hæmmede al produktion; endnu i 17. aarh. regnedes 60—80 sten for et passende bondelæs. Teglgaardene var ganske smaa, kunde højst yde nogle tusind sten i hver brænding. Man maa mest af alt undre sig over, at man virkelig har kunnet fremstille og transportere de millioner af sten, der medgik til saadanne monumentalbygværker som de murstenskirker, der byggedes af Valdemar i Ringsted og Vitskøl, Kalundborgs stolte, femtaarnede kirke, der byggedes af *Esbern Snare*, eller de domkirker af mursten, der om ved 1200 opførtes i Børglum, Aarhus og Roskilde.

Den tids mursten var mere uregelmæssige, men betydeligt større end nutidens; leret bestemte deres farve, hyppigst er den rød, i Midtsjælland oftest flammet rødgul, i Aalborgegnen altid gul. Murstenen er siden da vedblevet at være Danmarks bedste og naturligste byggemateriale; den har næsten samme historie som selve det danske sprog; ofte i de følgende aarhundreder foragtet og skjult af skiftende, moderne smagsretninger er den atter og atter vendt sejrrig tilbage i stedse ny og skønnere anvendelse.

227. BORGBYGNING. *Svend Aggesen* siger, at Danevirkemuren var ufuldendt ved *Valdemars* død; den er da snarest et udtryk for den erfaring, de politiske begivenheder havde medført: at det gjaldt for Danmark om ved forsvarsværk at sikre sig mod Tyskland. Saaledes er vagttaarnet paa Sprogø, der i *Adam* af Bremens tid var en sørøverrede, et vidnesbyrd om Valdemars sene erkendelse af, at sørøveriet standsedes ikke ved hærtogter mod de fredelige vendiske bønder, der var uskyldige deri, men ved, at man i Danmark selv oprettede støttepunkter for forsvaret mod sørøverne.

Denne rigtige tanke er baggrunden for den borgbygning, der i 1170erne tager fat i Danmark. Foruden vagttaarnet paa Sprogø blev *Søborg* i Nordsjælland et saadant støttepunkt for Danmarks forsvar; den laa saa langt inde i Nordsjælland, som sejladsen fra Kattegat endnu netop kunde naa, derfor velbeskyttet mod angreb, vel egnet til udfaldsport. Sydligst paa Sjælland rejste kongen en lignende borg, et taarn, som den tids borge endnu alene var, i egnen ved Oringe, *Vordingborg*, lige overfor Falster, nær de farvande,

ABSALONS BORG
FOTOGRAFI I NATIONALMUSÆET

hvor ledingsflaaden samledes i Venderkrigstiden. Vistnok har ogsaa *Esbern Snare* bygget en borg samtidig med kirken i *Kalundborg; Knud Prislavsøn*, Valdemar 1.s søstersøn byggede *Nyborg* lige overfor Sprogø paa Fyens østkyst. Men berømtest af alle denne tids borge blev den, som *Absalon* byggede paa en lille ø mellem Sjælland og Amager udenfor *Havn*, ogsaa i den udtrykkelige hensigt, at den skulde være et vagttaarn mod sørøverne. Udgravninger 1906 og 1918 har vist os nogle rester af denne Absalons borg, sikrest at den har været omgivet af en ringmur af kampesten med beklædning af kridtstenskvadre, men at dog ogsaa teglstensmure har hørt til Absalons anlæg.

228. LEDING. Vendertogene fik imidlertid den betydning, at de paatvang det danske folk en militærpligt af et omfang, det hidtil ikke havde kendt. Kongen udbød aar for aar leding; denne mistede da sin karakter af et frit, selvbestemmende folkeværn, blev i stedet for til en tvungen statsydelse, en værnepligt. Følelsen af denne værnepligt vilde sikkert ogsaa kong *Valdemar* og *Absalon* banke ind i det danske folk; de mente vel endog at højne dets moral derved.

Havnebonden skulde nu, naar kongen udbød leding, møde paa sin havne i skibet med de tre *folkvaaben*, de tre krigsvaaben: sværd, spyd og kedelhat, en tarvelig hjelm, omtrent af den form, der atter kom i brug i verdenskrigen; styresmanden skulde dertil have skjold og brynje, *fulde mandsvaaben*, og yderligere medbringe en armbrøst og tre tylter pile og en mand, der kunde skyde dermed, hvis han ikke selv kunde — alt paa egen bekostning. Skibet skulde være fuldt bemandet; kunde havnebonden ikke selv møde, maatte han stille en anden for sig. Med proviant skulde skibet forsynes for 16 uger. I Skaane bestemtes dette da eller senere til, at der for hver havne skulde leveres 16 skp. sigtet mel og dertil saa megen anden proviant, som melet vejede, baade i smør og flæsk og kød, »endda vil nogle regne benene fra i vægten«. Selve skibet blev det en pligt for ledingsbønderne at bygge eller leje.

Var der nu nogen rimelighed for, at disse ydelser, naar de blev en aarlig tilbagevendende statspligt, skulde paahvile havnebønderne alene? Naturligvis vilde de under disse forhold forlange, at pligten kom til at paahvile ogsaa deres naboer, delvis ialtfald. De maatte dog nu deltage i anskaffelsen af proviant, skib og udrustning, hvor styresmand og havnebønder ikke mere kunde magte det alene. Derved droges langt videre kredse

af landets bønder ind i ledingsordningen; landet opdeltes i distrikter, *skipæn*, af bønder, der alle havde at yde deres bidrag til ledingsskibets udrustning. Hvor meget og hvad hver enkelt bonde skulde yde, afhang naturligvis af hver enkelt egns forhold og tradition. Hver havne skulde fuldt udrustes; deraf fulgte en inddeling af hvert skipæn i *havne*, et læg af bønder, der i fællesskab skulde præstere alle ydelserne til en havnebonde. Disse læg blev naturligvis af meget forskellig størrelse; i Halland snart 29, snart kun 11 bøndergaarde, og saaledes vel ogsaa i landets andre egne.

Ledingsordningens oprindelige frivillighed afsatte dog endnu sit tydelige mærke deri, at hvor vidt ledingsbønderne selv end søgte at strække ledingspligten, blev den dog altid begrænset til kun at omfatte landsbybønderne, de bønder, der sad paa rebdragen jord. Bybefolkningen inddroges aldrig derunder, heller ikke de bønder, der sad paa enegaarde rundt om i landet, særligt gjaldt dette de egne af Jylland, hvor landsbyorganisationen aldrig trængte igennem.

229. LEDINGSAFLØSNINGEN. Styresmænds og havnebønders bestræbelser gik altsaa ud paa at faa væltet saa meget som muligt af deres forpligtelser over paa havnene, paa bønderlægene. Naar kongen paalagde styresmanden en pligt til at have brynje og snart ogsaa til at have hest, var det naturligt, at denne forlangte, at havnene skulde hjælpe ham dertil; i Jylland blev det sædvane, at han kunde forlange 9 skp. rug af hver havne derfor ved Mikkelsdagstid; i andre egne af landet blev havnenes ydelser til styresmanden paa denne konto anderledes bestemt. Det var ønskeligt, at havnebønderne var udrustede med skjolde, men ogsaa dette var en nyhed, som havnebønderne kunde lægge over paa havnene; i Skaane bekostede disse baade skjolde og spyd til havnebønderne. Selve skibsanskaffelsen, ved bygning eller leje, overførtes ligesom proviantering en paa havnene.

Endelig væltedes ogsaa den personlige krigstjeneste, selve *havnetjenesten* delvis over paa havnene. Forsaavidt det maatte vise sig, at en eller anden af de bondeslægter, der i sin tid frivilligt havde sluttet sig til ledingen, ikke længere var i stand til selv at møde ved et medlem af slægten eller til at stille en anden for sig, maatte en anden bonde indenfor havnelæget træde i hans sted; eventuelt maatte man træffe en ordning, hvorved pligten til at yde den personlige krigstjeneste kom til at gaa paa omgang mellem de bønder, der hørte til samme havne. Det blev nu ganske vist altid kun en nødhjælp; thi muligheden for at optræde som havnebonde afhang af, at man var i besiddelse

af de dertil nødvendige folkvaaben. Men selvom ikke den personlige krigstjeneste krævedes, kom ydelserne til ledingstogtet dog snart saa højt op, at bønderne hellere vilde betale en mindre sum for at slippe fri derfor; ja, det kan vel endog antages, at havnebønderne selv snart lærte, at trods alt, hvad ledingstogtet kunde indbringe af røvet rigdom, var dette dog intet mod, hvad deres daglige arbejde med deres egen jord kunde give dem.

Derfor var der sikkert om ved 1170 et almindeligt ønske i hele landet om at slippe fri for de aarlige ledingstogter og udgifterne dertil. Naar *Absalon* derfor da foreslog, at for fremtiden skulde kun hvert fjerde skib af ledingsflaaden aarligt ligge ude som vagtskib, fandt han sikkert almindelig tilslutning; det var dog altid en betydelig nedsættelse af, hvad der i det sidste tiaar var blevet krævet. Endnu bedre var det dog at slippe fri for disse ledingstogter, der kaldte saa mange bønder bort fra deres vigtigste arbejde og paalagde de andre tunge afgifter; deraf fulgte, at de danske bønder roligt fandt sig i at faa paalagt en ganske ny og betydelig skat i *ledingsafløsningen*; kong *Valdemar* maa have kundgjort, at i de aar, i hvilke han foretrak ikke at udbyde leding, havde hver havne i landet at svare ham en mk. sølv, og bønderne har med glæde antaget dette tilbud.

230. KONGENS SKATTER. Allerede inden ledingsafløsningen gennemførtes, havde kongen ogsaa faaet bøndernes gamle pligt til at underholde ham og hans hofstat paa hans rejser rundt om i landet omdannet til en skattepligt. Aarsagen hertil var den samme som ved ledingsafløsningen; bønderne foretrak en fast aarlig ydelse mod at fritages for de store og vilkaarlige rekvisitioner, som kongens besøg i et herred foranledigede. Det virkelige underhold af kongen og hofstaten paatog ombudsmændene sig; til gengæld betalte bønderne til dem en aarlig skat, *studen*, der naturligvis udredes i naturalier, hvis art og omfang var forskellig efter hvert herreds gamle sædvaner.

Nyordningen lod sig let gennemføre og var i høj grad praktisk og bekvem for alle parter. Der var 200 herreder i landet; hvis hvert af dem paatog sig at underholde kongen to døgn, to *nætter*, som det hed, vilde kongen derved rigeligt finde sit underhold hele aaret rundt; snart fastsloges en almindelig regel for, hvad der skulde ydes kongen til eet *nathold* om aaret, og studen fastsattes i forhold dertil, idet hvert herred fik paalagt pligt til at udrede to, tre eller fire nathold. Det blev vistnok sædvane, at kongen kun hvert tredje aar kom til det samme herred, efterhaan-

den endda sjeldnere; man ser det af, at studen i Halland forøgedes en del hvert tredje aar, og yderligere noget, »naar kongen kommer til herredet«. Den byrde, kongens underhold paalagde bønderne, blev derved mere ligeligt fordelt paa alle landets herreder; kongen kunde ikke mere stadig hjemsøge de samme herreder, han maatte fordele sin omrejse i landet paa dem alle, anlægge den paa en treaarig turnus. De store transportvanskeligheder gjorde kongens omrejsen nødvendig; han kunde ikke forlange, at studens naturalier tilførtes ham; vilde han nyde fordelen deraf, maatte han indfinde sig, hvor de samledes.

Det var jo heller ikke meningen, at kongen skulde have alle sine udgifter til hofstatens underhold dækkede alene ved studen og natholdet; han havde andre indtægter, vrag og danearv, afgifter af Skaanefiskeri og Skaanemarked, men ikke mindst indtægterne af hans monopol paa udmøntning. Den kom til ham i form af forpagtningsafgifter af møntmestrene ved de kongelige møntsteder; men dær laa det nær for kongen at skaffe sig forøgelse af disse afgifter ved at tillade møntmestrene at forringe mønten, at slaa ny mønt af samme paalydende, men ringere ædelmetalindhold end den gamle mønt. Dette er efterhaanden blevet sat i system; hvert aar i september lod kongen slaa ny mønt, hvori fra da af alle betalinger skulde ske, og kongerne i 12. aarh. maa have tilladt, at den aar efter aar sloges lidt ringere; thi inden aar 1200 var det kommet dertil, at penningen kun havde en lødighed af 350 tusinddele, saa at een mark sølv nu var lig ikke een, men tre mark udmøntede penge. De farlige følger af en saadan møntforringelse modvirkedes vel noget ved, at man ved siden af mark penge vedblev at bruge mark sølv som regningsenhed; under den endnu herskende naturaløkonomi har de vel heller ikke gjort sig saa hurtigt eller mærkbart kendelige; men de mindre kyndige blev naturligvis da som altid bedraget derved.

231. KONGENS EJENDOMME. Til disse indtægter kom, at kongen nu i fuld udstrækning hævdede den regel, at hvad ingen ejede, det ejede kongen; nu gjordes denne teori til virkelighed; hvad ingen anden kunde paavise en ejendoms- eller hævdsret til, var *konunglev*, overladt som ejendom til kongen. Alle de skove, der ikke var erhvervet hævd paa af enkeltmand eller landsbyer, hævdede nu kongen for sig; vilde en mand rydde i disse skove, kunde han vel faa lov dertil, men han vilde have at svare kongen landgilde af sin ryddede jord. *Patrimoniet* i Jylland og Fyen blev nøjere

bestemt; kongen havde paa Fyen alene deraf i alt fald 400 mk. guld i dyrket landejendom, utvivlsomt langt mere.

Dertil kom saa konunglevet, i Jylland bl. a. Hjørring, Vestervig, Jelling, Varde og Søderup, Klippelev, Jærnved, $^3/_4$ af Hedeby og $^3/_4$ af saltbrændestederne i Frisland; i Fyen Hegnetskov ved Middelfart og Fænø, i Sjælland Øreved, hele Nordsjællandsskov, og de byer, der var opstaaet dær, Søborg, Maarum, Gribskov med sit tilliggende, Slangerup med tilliggende, Hals ved Isøre med tilliggende, Lyngby, Roskilde og Skibby med tilliggende; Taarnborg, Halseby, Karrebæk og Haraldsted; Vordingborg med hele Stensved, hele den skov, der har dækket det sydligste Sjælland. I Skaane Villands herred og de byer, der er opstaaet paa alminning, Væ, Hven, Helsingborg med sit tilliggende, alle øer, som kaldes alminning, og byer opstaaede deraf og som kongen ikke har afhændet. I Bleking ejede kongen alle skove, mange beboede og ubeboede øer omkring Bleking, i Halland hele Hallandsaas, Halmstad, Skønevad, hele den skov, som hedder alminning, og de byer, der er dannede deraf, og alle nærliggende skove. Dertil kom i det hele alle de hundreder af ubeboede smaaøer rundt om i Danmark, hvor kongen kunde jage og hvor der levede vilde hestestod.

Det er klart, at patrimoniet og konunglev tilsammen gav kongen en meget stor indtægt, der tilføjet ledingsafløsningen og studen gjorde ham til landets rigeste mand; det blev let for ham at erhverve jordejendom, hvor han maatte ønske det, og ganske særligt da i landets bedste egne, paa de sydligste øer; det er ydermere altid muligt, at Falstringernes velvillige holdning overfor Venderne kan have givet ham anledning til for en billig penge at erhverve sig stor grundejendom paa Falster. Sikkert er det i alt fald, at Falster tidligt har syntes den danske konge et land, der vel var værd at erhverve, og at han midt i 13. aarh. har været ejer af størstedelen deraf.

232. KONGENS OMBUDSMÆND. Jo mere kongens ejendomme og indtægter udvidedes, des mere voksede hans ombudsmænd i betydning og indflydelse. Ombudsmanden paalaa det indenfor hans omraade, der oftest var et par herreder, at opkræve skatterne hos bønderne og vel ogsaa af købstæderne, hvis der laa en købstad eller to i hans omraade, at være til stede ved herredstingene for dær at føre kongens sager og paatage sig eksekveringen af de domme, tinget fældede, at opkræve de retsbøder, der tilkom bonden og kongen, at bestyre det kongelige gods og føre opsyn med det deraf, der var overladt landboer saavelsom bryder, at paase, at kongen fik indtæg-

ten af vrag og danearv, at forvalte alle naturalier, der indkom af kongens egne ejendomme, af stud og ledingsafløsning og bringe provenuet deraf til kongens kasse under en eller anden form; dertil endelig at svare til denne kongens kasse forpagtningsafgiften af sagefaldet, der som regel var givet ombudsmanden i fast forpagtning.

Ombudsmandens egne indtægter og løn bestod i, hvad han kunde bringe ud af en eller flere gaarde, der var ham overdraget i forpagtning, hvad han kunde opnaa af sagefaldet udover, hvad han skulde svare kongen, men dernæst ogsaa i, hvad han kunde presse ud af bønderne udover, hvad kongen skulde have, en lille gavestud til sig selv, naar han opkrævede stud til kongen, styresmandsafgifterne, forsaavidt han ved siden af sit ombud ogsaa havde overtaget en styresmands pligter og rettigheder.

Nogle faa af disse kongens ombudsmænd fik allerede da en særlig stilling derved, at det betroedes dem at blive høvedsmænd paa borge, som kongen allerede havde bygget til befæstelse af sin magt i landet. Det er betegnende, at kongens ombudsmand paa Søborg kaldes snart bryde, snart *castellanus*, slotshøvedsmand, andre saadanne slotshøvedsmænd sad paa Vordingborg, Helsingborg og andre kongelige borge. En ganske særlig betydning og indflydelse fik kongens højeste ombudsmand i Skaane, fordi han, som allerede nævnt, var hans gælker paa Skaanemarkedet, havde dær at opkræve alle de rige indtægter deraf.

233. HOF OG CENTRALSTYRELSE. Det var mægtige indtægter, der fra alle disse kilder strømmede ind til kongen, og de satte ham i stand til at indrette sin hele livsførelse paa en maade, der dog nogenlunde nærmede sig til, hvad mægtige udenlandske fyrster ansaa for passende.

Ud af hirden hævede sig en særlig hofstat derved, at nogle af hirdmændene fik overdraget hverv, der knyttede dem nærmere til kongens egen person og hans daglige liv. Der var *drosten*, hvis titel er en fordanskning af det tyske *truchsesz*, den hirdmand, hvis særlige bestilling oprindelig var at opvarte kongen ved taflet, at sætte maden frem for ham, hvorfor hans latinske titel var *dapifer*. Der var den hirdmand, der skænkede vinen for ham, mundskænken, *pincerna;* af de andre blev een særlig chef for kongens staldetat, det var *marsken*, hvis danske titel maa udledes af *mare-skalk*, hestetjener. Med disse hofembedsmænd kom et æresprincip til udvikling indenfor hirden, der egentlig stred mod dens grundprincip om, at konge og hird var en fri forening af frie,

jævnbyrdige mænd under een leder; saa højt var kongen nu hævet over hirden, at den personlige opvartning af ham gav ære og anseelse.

Ved denne hofstats fremvækst ligesom fjernedes hirdens menige medlemmer et skridt eller to fra kongens person; marsken blev naturligt som hirdens chef et mellemled mellem dem og ham; den menige hird blev blot en kongelig livvagt. Saaledes fik ogsaa drosten snart en udvidet myndighed; skulde han sørge for kongens daglige underhold, maatte han ogsaa have et ord med at sige, naar det gjaldt at planlægge kongens rejser rundt om i landet, og om, hvad der paa hvert sted skulde ydes til kongens bord. Derved maatte han komme til at gribe ind i det virksomhedsomraade, der siden kong *Niels* dage var tillagt *kammermesteren, camerarius*. Det er klart, at med den stærke stigen af kongens indtægter maatte denne den første embedsmand i en dansk centralstyrelse faa paalagt et mægtigt stigende arbejde; ham paahvilede det at føre hele rigets regnskab, at kontrollere lokaladministrationen, at have den øverste forvaltning af kongens nu saa udstrakte jordejendomme, at paase, at kongens indtægter kom ham i hænde og til gode. At kammermesteren hertil har søgt drostens bistand, og at denne ved sin sikkert fastere stilling, nærmere ved kongen selv, efterhaanden har trængt kammermesteren noget tilbage, er ikke mærkeligt.

Vigtigst var det dog, at der nu organiseredes en kongelig skrivestue, et kongeligt kontor, *kancelliet*, hvor breve udfærdigedes og regnskaber kunde skriftligt opstilles. Det var en af kongens kapellaner, *Radulf*, der fik ledelsen deraf; endnu 1158 kong Valdemars kapellan kaldes han allerede 1161 hans *kansler*, og blev i denne stilling til om ved 1180, da han blev bisp i Ribe.

234. KONGEKRONINGEN I RINGSTED 1170. Den kolossale magt og rigdom, som *Valdemar 1.* saaledes var i færd med at erhverve sig som dansk konge, ansaa han, som naturligt var i en tid, da tanken om det fælles folkesamfund endnu var yderlig svag, for sin personlige og private ejendom og ejendomsret, som det for ham gjaldt om at sikre for sin kongeslægt. Hvorledes dette skulde iværksættes, viste skarpest udviklingen i Frankrig; man maatte bort fra denne urimelige og gammeldags sædvane, at kongen valgtes af folket; kongen maatte sørge for, at hans ældste søn allerede, medens han selv endnu var i live, anerkendtes som hans efterfølger.

Ogsaa dertil kunde den fælles nationale sag, Vendertogene, bruges. Valdemars ældste søn *Knud* var født 1162, allerede paa et Vendertogt 1165 fik kongen hirden til at love, at den vilde

støtte Knuds valg til dansk konge; kort efter fornyedes løftet paa et dertil sammenkaldt huskarlestævne i Roskilde. Men til hirdens støtte maatte naturligvis først og fremmest føjes kirkens. Der arbejdedes da ogsaa i disse aar ivrigt paa at skaffe Valdemarslægten en lignende hellig oprindelse som den, *Svend 2.s* kongeslægt havde faaet ved kong Knuds helgenkaaring. Hvad de angelsachsiske Ringstedmunke vidste at fortælle om kraftgerninger ved *Knud Lavards* grav, saaledes om den kilde, der dær udsprang, indberettedes til paven, og 1170 kom der til Danmark en pavebulle, hvorved *Canutus dux*, Knud hertug, erklæredes for helgen, og hans helgendag, iøvrigt imod almindelig kirkelig sædvane, bestemtes ikke til hans dødsdag, 7. jan., men til 25. juni, dagen efter St. Hansdag. Dog dermed var endnu ikke alt naaet; den danske kirke selv maatte naturligvis slutte sig til tanken. Her var forholdet det, at den danske regering nu havde fundet det rigtigst at vende tilbage i den rette lydighed under den retmæssige pave *Alexander 3.*, der var blevet almindeligere anerkendt efter *Viktor 4.s* død 1164; af de skismatiske bisper var *Okko* blevet afsat, medens *Livo* udvandrede, købte sig et vingods ved Rhinen og levede dær til sin død. I alt fald var 1167 erkebisp *Eskil* vendt hjem som sejrherre, men maaske ogsaa med vilje til at samarbejde med de nuværende magthavere i Danmark.

Her bød nu netop Valdemars ønske om at se sin søn Knud anerkendt som efterfølger en gunstig lejlighed for Eskil til at lægge denne vilje til samarbejde for dagen. 25. juni 1170 fejredes da en stor og dobbelt kirkefest i Ringsted; først altersattes S. Canuti ducis hellige legeme af erkebispen, erkebisp *Stefan* af Upsala, bisp *Helge* af Oslo og syv danske bisper; derefter salvede Eskil den syvaarige Knud og satte kongekronen paa hans hovede; for første gang i Danmarks historie indviedes saaledes en konge af kirken til sin kongegerning. Sikkert har Eskil med glæde fuldbyrdet denne hellige handling, der fik sin alvor ved, at *Henrik Løves* hærskarer samtidig fra alle kanter anfaldt Danmark.

17. KAPITEL. ESKILS SIDSTE AAR

235. SKAANSKE OG SJÆLLANDSKE KIRKERET. Det samarbejde, der herved saa lykkeligt var optaget, fortsatte *Eskil* aaret efter til fordel for kirken i Skaane og Sjælland ved gennemførelsen af skaanske og sjællandske kirkeret. Disse kirkeretter er kompromiser, forlig mellem kirken og bønderne i de to lande; de indeholder i kort sammenfatning, at bønderne mod fastslaaen af deres rettigheder i kirken og betydelige nedsættelser i de krav om afgifter og bøder, kirken hidtil havde stillet til dem, »fordi retten var altfor haard før«, gaar ind paa at betale erkebispen i Lund og bispen i Roskilde bispetiende i korn; i stedet for en afgiftssum pr. herred i penge vil de fremtidig yde dem det tredje neg af hver hov paa 30 neg, som de forinden svarede præsten og kirken i deres sogn det første og andet neg.

Begge kirkeretter, der næsten er enslydende, er »sat«, d. v. s. man er enedes om dem, paa »maalstævne«, forhandlingsmøde i Lund. De blev begge beseglede af kong *Valdemar*, erkebisp *Eskil* og bisp *Absalon*; disse tre har altsaa været ledende forhandlere paa den ene side; paa den anden side er mødt op repræsentanter for bønderne i de to lande, for Skaaningernes vedkommende vistnok som første mand kongens egen ombudsmand *Thord* gælker. Den betænkning, dette maalstævne, denne kommissions flertal, enedes om, er saa senere blevet gældende lov ved at blive vedtaget, »lyst«, paa Skaane landsting, som det blev lyst paa Sjællands landsting 21. juli 1171.

Det mærkelige ved disse kirkeretter er, at de i de indrømmelser, de giver bønderne mod bispetiendens erlæggelse i korn, er helt igennem aldeles afvigende fra kirkens almindelige kanoniske ret, saaledes som den nyligt var blevet fremstillet af *Gratian* og kort efter af *Roland*, den daværende pave *Alexander 3.* Intet viser bedre den selvstændighed, hvormed Eskil, Alexander 3.s trofaste tilhænger, trods dette fandt det fornødent at forvalte sin kirkeprovins; næsten punkt for punkt afviger deres bestemmelser fra den kanoniske ret.

Bispen maa ikke her indvie en allerede indviet kirke, uden selve alteret er beskadiget, da skal bønderne i sognet underholde ham tre nætter; det er ikke kirkeran, om bonden pløjer lidt af

kirkens ager eller eng, saasnart han blot er villig at rebdrage. Helligbrud kan kun ske paaske, pinse, julehelgen fra juleaften til 20. dag jul og — som ganske særlig for Danmark — høsthelgen fra Olufsmesse til Mikkelsdag, 29. juli til 29. septbr. Mest ukanonisk er vel kirkeretternes bestemmelse om menighedens frie præstevalg: »om kirke vorder løs, skal bønder med biskops vilje vælge præst«; dær hævdede de danske sognemenigheder, som udgjorde den danske kirke, mod al kirkeret sin egen ret. Men for kirken i Sjælland og Skaane var bispetienden i korn en saa mægtig fordel, at Eskil ikke tog i betænkning at gaa ind endogsaa paa menighedernes frie valgret. Kort efter ombyttede da ogsaa Absalon sin tidligere gave af bispetienden af Ringsted herred til Sorø kloster fra »da bispetienden betaltes i penge«, med bispetienden af kun syv sogne i samme herred »da bispetienden betaltes i korn«, for ikke at gøre sine efterfølgere paa Roskilde bispestol fattigere end nødvendigt.

236. ABBED VILHELM. Samarbejdet synes ogsaa at vise sig i, at Absalon i 1170erne optog og støttede Eskils arbejde for klosterstiftelse i Danmark. Paa *Eskilsø* i Roskildefjorden var der grundlagt et Augustinerkloster, maaske af Eskil, siden øen bærer hans navn, men det var kommet ganske i forfald. Hertil indkaldte *Absalon* en lille broderkoloni af kun fem Augustinermunke, men under ledelse af *Vilhelm*, der havde været munk i St. Geneviève. Vilhelm og hans fire medfølgere mødte megen modstand hos de danske brødre, der navnlig blev forbitrede over, at Vilhelm vilde tvinge dem til at nyde vegetarisk kost; men Vilhelm holdt mærkeligt nok stand trods deres nederdrægtigheder. Selvfølgelig var klostrets beliggenhed umulig, og om ved 1175 flyttede Absalon det da ogsaa til *Æbelholt* i Nordsjælland, inde i det tykke af de nordsjællandske skove, hvor disse Augustinermunke nu kunde kappes med Cistercienserne i Esrom om at tage jord fra skoven under dyrkning.

Det er mærkeligt, at den fine franskmand abbed Vilhelm blev her i dette mod hans hjemland saa kolde og uciviliserede land; men han maa have fattet godhed for det og set en livsopgave i at virke netop her. Han vidste at holde sig i forbindelse med den civiliserede verden saa langt borte; der er bevaret mange breve fra ham til den store verdens første mænd. Det kom den danske regering til gode, da kong *Valdemars* datter *Ingeborg* 1193 var blevet gift med den franske kong *Philippe August* (1180—1223), men straks efter bryllupet forskudt af ham, hvortil han benyttede sig af det

almindelige paaskud, at de var i for nær slægt med hinanden. Da var det abbed Vilhelm, som maatte paatage sig at være det danske hofs gesandt til Rom og Paris, hvorved han udarbejdede en særdeles god stamtavle over den danske kongeslægt.

De nordsjællandske bønder lærte imidlertid i Vilhelm at se en hellig mand, som sikkert kunde gøre kraftgerninger, og da det efter hans død 1203 viste sig, at en tand, han kort før havde mistet, var i stand til stadig at helbrede syge, blev beretningerne herom samlede og indsendt til paven, der da ogsaa kanoniserede ham som helgen 1224.

237. Sorøklostret. Naar *Absalon* skulde tage sig af klostrene, laa *Sorøklostret*, hans egen families stiftelse, ham dog nærmest. Der er da ogsaa tegn paa, at Absalon i 1170erne har ydet sit til støtte af Sorøklostret, der iøvrigt allerede under ledelse af dygtige Cistercienserabbeder havde arbejdet sig op til stor jordejendom. Klostret var som de andre Cistercienserklostre blevet stor grundejer; bønderne i de nye landsbyer, det grundlagde i skovene, eller de gamle, hvori det tilkøbte sig ejendomsret, var landgildepligtige fæstebønder. Netop indkrævningen og forvaltningen af landgilden blev en hovedsag for klostret; dertil havde det rundtom sine avlsgaarde, *grangiæ*, med de derpaa siddende bryder, *villici*, der havde at paase, at landgilden indgik rigtigt og administreredes til klostrets ubetingede fordel. Saadanne avlsgaarde fik Sorøklostret snart, tildels ved Absalons hjælp, i Slaglille, Lynge, Vejleby og Ondløse.

Sorøklostret var da som andre Cistercienserklostre og som Johanniterklostret i Antvorskov et herrekloster, et grundejerkloster; herreklostre kaldtes disse klostre derfor altid senere, de verdslige godsejere ansaa deres abbeder for deres ligemænd og de fik af kirken rang med bisper. Men de var ogsaa i den forstand herreklostre, at deres indvaanere fortrinsvis var af adelsslægter. Klostret skulde staa aabent for alle medlemmer af den slægt, der engang havde stiftet det, naar de af forskellige grunde bankede paa dets dør. Herreklostret var en slags livrenteanstalt for stifteren og hans slægt. Allerede *Asser Rig* tog den nytte af Sorøklostret, at han kom dertil for dær at henleve sine sidste aar. Endnu mere var herreklostret bestemt til at være et tilflugtssted for alle dem af stifterens eller andre adelslægters sønner, der virkelig eller maaske blot efter deres egen formening havde lidt skibbrud i livet. I fremmede lande, Tyskland og Frankrig, krævedes til optagelse i saadanne herreklostre adelig byrd; det

har vel næppe været tilfældet i Danmark, men naturligvis har det at være en ætling af Asser Rig eller Skjalm Hvide været en ganske betydelig anbefaling til optagelse i Sorøklostret. Sikkert er, at Sorøklostrets første historieskriver *Atto*, dets fjerde abbed 1214—21, var en mand af Sunesønnernes slægt.

238. MODSTAND MOD DEN KONGELIGE ARVERET. Dette samarbejde mellem erkebisp og konge blev imidlertid afbrudt ved, at kongekroningen 1170 i vide kredse vakte heftig modstand. Selvfølgelig var der landet over blandt bønderne ikke tilfredshed med, at *Valdemar* saa ivrigt havde arbejdet for sin søn *Knuds* kongevalg og dermed syntes at ville sætte sig ud over landstingenes valgret. De naturlige førere for denne modstand var de fjernere slægtninge af kongehuset, der maaske kunde haabe ved landstingenes valg at blive foretrukket for kongesønnen. *Buris Henriksen* havde allerede i Roskilde sagt fra; ham skulde man ikke faa til at anerkende denne nye maade at sætte konge paa. En anden kongeætling var Erik 3.s søn *Magnus Eriksen*, heller ikke han kunde være tilfreds med den nye ordning. Knuds kongekroning blev derfor signalet til en række sammensværgelser mod Valdemar 1. og den nye danske kongemagt; deres hovedmænd var erkebisp *Eskils* dattersønner *Karl* og *Knud*, der efter bedste evne søgte at drage Magnus Eriksen ind deri. Men *Valdemar* var for mægtig; resultatet blev for Buris Henriksen som for Magnus Eriksen et livsvarigt fangenskab paa Søborg; Karl dræbtes i kamp, Knud fik dele fængsel med andre af kong Valdemars modstandere. Ogsaa Eskils brodersøn, domprovst *Asser* i Lund, ansaas for delagtig i sammensværgelsen. Naturligvis maatte Eskil føle sig i allerhøjeste grad ilde berørt af disse begivenheder, der maatte stille ham i et højst pinligt forhold til kongen, og det var sikkert grunden til, at han i 1177, da han nu var en gammel, frygtsom og syg mand, besluttede sig til at nedlægge sin erkebispelige magt.

239. ESKIL AFLØSES SOM ERKEBISP AF ABSALON. Om maaden, hvorpaa dette skete, har *Sakse* en beretning, der imidlertid maa være helt urigtig. Sikkert er, at Eskil har ansøgt pave *Alexander 3.* om tilladelse til at nedlægge sit embede; og at denne har svaret, at han maatte finde dette stridende mod kirkens interesser paa grund af de forfølgelser, for hvilke kirken er udsat — saaledes opfattede altsaa paven efter Eskils fremstilling den danske kirkes stilling — men at han dog ikke vil nægte ham det, forudsat at han skaffer sig en værdig efterfølger. Om sagens videre forløb lader kun den bedst mulige gætning sig fremføre. Vistnok

har Eskil haabet, at dette pavebrev skulde gøre det muligt for ham at faa sin brodersøn *Asser* valgt.

Men nu gik det som i sin tid i Roskilde; den dag i 1177, da Eskil efter paa Skaane landsting at have taget en bevæget afsked med det skaanske folk, vilde lade sin efterfølger vælge, mødte kongen selv og med ham *Absalon* op i Lund; de øvede ingen vold, de vilde ikke blande sig i valghandlingen; men de havde nok tilstrækkelig hirdmagt med, selvom den ikke var i domkirken, men ude i byen. Svag og affældig vovede Eskil da ikke at foreslaa Asser; med rystende stemme har han nævnt Absalon. Og ligesaa frygtsomme som han stemte straks alle de valgberettigede kanniker i raabet: Absalon. Nu var Absalon altsaa forlangt, *postuleret*, af kapitlet. Men han vægrede sig med saa stor voldsomhed mod at modtage valget, at det nær var kommet til slagsmaal. Ikke blot fordi denne vægring var sømmelig kirkeskik; ikke blot fordi den var nødvendig, eftersom han, der allerede var biskop, kun med pavens samtykke kunde overføres til et nyt embede; men sikkert fordi Absalon havde et langt større maal for øje.

Som det var, blev handlingens resultat alene, at Eskil var gaaet af; han begav sig straks efter paa rejse til Clairvaux; Absalon ledsagede ham til Slesvig; da Eskil dær traf sammen med kongen, faldt han i en saa dyb besvimelse, at alle troede ham død. Han kom dog til sig selv og rejste i vogn til Clairvaux, hvor han levede fredelige aar til sin død 1182. Men Absalon naaede sit maal; en pavelig legat bragte ham i fasten 1178 palliet og pavens tilladelse, ja befaling til, at han skulde overtage erkebispedømmet samtidig med, at han beholdt Roskilde bispedømme. Denne forening af to bispedømmer, det ene endda et erkebispedømme, er en sjelden begunstigelse og et maal for Absalons udover kirke og stat gaaende magtvilje. Nu endelig havde Skjalm Hvides slægt fortrængt Svend Trugotsens som den i politik førende danske høvdingeslægt.

18. KAPITEL. ABSALON

240. DET SKAANSKE OPRØR MOD ERKEBISPEN. Men nu mødte for første gang *Absalon* en alvorlig modstand. Hverken de skaanske bønder eller de skaanske herremænd, ja end ikke den skaanske kirke var tilsinds at lade sig regere paa sjællandsk af Absalon og

hans slægt. Absalon vilde vel ogsaa for hurtigt rydde op efter Eskil. Det var godt nok, at den skaanske kirkeret var blevet vedtaget af folket, men tienden skulde saa ogsaa fuldt erlægges, præsternes coelibat gennemføres, og særlig skulde bønderne fuldtud præstere alle de ydelser, hvortil de var pligtige overfor ombudsmænd og godsbestyrere, kirkens som kongens. Disse krav vakte forbitrelse, men dertil kom, at Absalon anbragte sine slægtninge, baade *Esbern* og *Sune Ebbesen* og sine sjællandske mænd i det hele som ombudsmænd i Skaane.

1180 brød forbitrelsen ud i aabent oprør; endog de Skaaninger, der havde aflagt mandsed til Absalon, svigtede ham, »fordi folket stod over erkebispen«; Absalon maatte flygte til sin borg i Havn. Han søgte nu hjælp hos kongen, men et truende brev fra denne til Skaaningerne førte kun til, at disse erklærede, at de ikke mere vilde betale bispetiende, at præsterne skulde have lov til at gifte sig, og at disse godt alene kunde tage vare paa gudstjenesten, saa at erkebispens embede var aldeles overflødigt. At *Valdemar* i fisketiden 1180 kom til Skaane med en hær, hjalp heller intet; Skaaningerne stenede Absalon, da han vilde gaa i land; de skaanske kongelige hirdmænd raadede kongen til at fjerne Absalon og de sjællandske fogder; ydermere viste det sig, at de jyske hirdmænd, ja selv bisp *Svend* af Aarhus, gav kongen samme raad; saa kraftig var hos dem uviljen mod Absalons magtbegær.

Skønt Absalons egne hirdmænd erklærede, at »saa vist som de havde rige frænder og skarpe sværd, skulde de nok, selv uden kongsmændenes hjælp, føre deres herre og husbond fri og frank over alt Skaanes land, om saa bønderne stod ham aldrig saa haardt imod«, mente kongen, »der helst vilde give almuen fred« og »lyttede mere til Jydernes fejge raad end til de andres djærve tale«, det dog rigtigst, at Absalon vendte tilbage til Sjælland, og at han selv forhandlede med Skaaningerne. Denne forhandling førte imidlertid ikke til noget; Absalon paalagde da interdikt, men dette blev ikke overholdt af de skaanske præster.

241. DET SKAANSKE OPRØR MOD KONGEN. Den skaanske almue begyndte imidlertid nu at plyndre ogsaa de kongelige hirdmænds gaarde, og dette bragte de skaanske hirdmænd til at opgive bøndernes sag og forlange en kraftigere optræden fra kongens side. 1181 drog *Valdemar* da atter derover med sine sjællandske og skaanske hirdmænd, medens han lod Jyder og Fynboer blive hjemme, og efter at have slaaet en del af de skaanske bønder ved *Dysiebro*,

kæmpede han med en anden del af dem ved *Getingebro*. Denne kamp var næppe nogen sejr for kongen, men i den følgende tid fik han ved forhandling bragt ro tilveje. Forliget blev dog et nederlag for *Absalon*; Skaaningerne stod fast paa, at de ikke vilde betale bispetiende, og efter kongens raad maatte Absalon da give afkald derpaa.

Maj næste aar, 1182, døde imidlertid *Valdemar 1.*, og dermed forandredes med eet slag ogsaa Absalons stilling. Den netop tyveaarige konge *Knud 4.* kaldes hans fostersøn og stod ham sikkert personligt meget nær; det var da kun naturligt, at Absalon i de første aar blev den unge konges nærmeste politiske raadgiver. Til sin egen erkebispemagt føjede han da nu ogsaa kongens verdslige magt; og denne magt brugte han først til at kue Skaaningerne. Disse værgede sig vel og afbrændte gælkeren *Thords* og *Esberns* gaarde; men efterat Absalon havde slaaet en bondehær ved *Lommeaa*, omringede han med sin egen og kongens sjællandske hærmagt selve landstinget, tvang bønderne til underkastelse og tinget til paany at sætte den skaanske kirkeret i kraft. Fra da af formaaede Absalon at holde oprørske bevægelser i Skaane nede, men det havde dog været en haard kamp, og det havde vist sig, at de skaanske oprørere fandt medhold indenfor vide kredse af de kongelige hirdmænd, særlig hos Jyderne.

242. VEDERLOVEN. Dette maatte synes *Absalon* ud fra hans udpræget militære opfattelse af disciplinens værdi og betydning et højst betænkeligt tidernes tegn, og dertil kom den modstand mod den nye stærke kongemagt, der i de senere aar var rejst af mænd af selve kongeslægten, og som af Absalon og kongen opfattedes som aabent højforræderi.

Det var vistnok sandt, at den kongelige hird i høj grad havde skiftet karakter; den faldt nu ligesom i tre dele: den betydelige hærmagt, som altid var om kongen og delvis fulgte ham rundtom i landet, de kongelige ombudsmænd og i spidsen for dem de høje kongelige embedsmænd i centralstyrelsen, endelig de mange herremænd rundtom i riget, der nu, som kongemagten steg, søgte tilknytning til den ved aflæggelsen af en særlig troskabsed, mandsed, *hominium*, *homagium*, til kongen, hvorved de formelt traadte i samme forhold til ham som de egentlige hirdmænd.

Dette troskabsedsforhold var nu for Absalon det aldeles afgørende; enhver, der var medlem af kongens hird, havde efter hans mening en ganske ubetinget lydighedspligt, alle disse maatte

og skulde underordne sig de særlige regler, der gjaldt for hirden. Man maatte genoprette den gamle hirddisciplin. Derfor var det, at han og kong Knud lod paa dansk opskrive vederloven »stærk og streng«, som den var i Gamle-Knuds dage. Absalon lod affatte en samling af de retsregler, som gammel tid og sædvane havde afsat som gældende for en drot og hans hird; han søgte at give den en særlig alderens autoritet ved at henføre den til *Knud 1.* som ophavsmand. Men hans inderste hensigt og maal var at fastslaa, at kongen med to hirdmænds ed »kunde gøre den sag sand, at en hirdmand havde lagt raad op imod hans liv eller land, da har han tabt retten til at være i hirden og forgjort sig selv. Tør hirdmændene ikke vidne det, da skal han enten fældes eller værges med gudsdom, det er med jernbyrd, efter den lov, som Gamle-Knud gav«.

Det er klart, at denne retsregel gav kongen en ubegrænset ret til at fjerne fra sin hird og som højforræder straffe enhver hirdmand, der tillod sig at have en anden mening end kongen. Engang hirdmand var man denne despotiske lov undergiven; enhver herremand, der for æres og anseelses skyld havde aflagt mandsed til kongen, saa sig pludselig berøvet sin ret til at dømmes efter landets love, naar det gjaldt en sag, der kunde sættes op til majestætsforbrydelse. Thi hvilken modstand mod en kongelig befaling var ikke at lægge raad op imod landet? Maaske var Absalon ogsaa ophavsmand til en særlig organisation, et broderskab, inddelt efter sysler og dærindenfor i afdelinger paa tre »brødre«, hvis maal formodentlig har været saa meget som muligt at styrke tilknytningen til kongen, der selv var medlem deraf.

243. ABSALONS STORPOLITIK. For *Absalon* stod det saadan, at denne indre organisation naturligvis havde sit maal i en kraftig udenrigspolitik. Hvad *Valdemar 1.* havde opgivet 1171, skulde nu gennemføres. Omstændighederne begunstigede ham. 1180 var den mægtige Sachserhertug *Henrik Løve* blevet styrtet af kejser *Frederik 1.;* hans hertugdømme var frataget ham; Sachsen delt, saa at kun landet mellem Weser og Elben gaves til *Bernhard af Anhalt* som hertug. 1181 havde kejseren erobret *Lübeck* og erklæret byen for en rigsstad, der stod umiddelbart under ham, ikke under Sachserhertugen; ogsaa Pommerhertugen *Bugislav* og Obotriterfyrsten *Niklot* i Mecklenburg havde han ladet aflægge lensed direkte til sig.

Dermed var da det mægtige rige, som Henrik Løve havde skabt sig, blevet sprængt. Hertil havde *Valdemar 1.*, sin kejserlige

politik tro, ydet sin medvirken; paa sin lensherres opfordring havde han 1181 med sin flaade blokeret Lübeck. Efter aftale med kejseren havde hans ældste datter ægtet en af dennes trofaste vasaller, grev *Sigfred af Orlamünde*, og et ægteskab mellem en yngre datter af Valdemar og en søn af kejseren var blevet aftalt. Men ved at styrte Henrik Løve svækkede kejseren i virkeligheden kun sig selv. Henrik Løves mægtige haand havde holdt Nordtyskland sammen under kejseren, nu blev alt opløsning. Hertug Bernhard laa snart i aaben strid med sine egne lensmænd, grev *Adolf 3.* af Holsten (1164—1225) og grev *Gunzelin* af Schwerin; hertug Bugislav af Pommern sloges med fyrst *Jarimar* af Rügen, der nu betragtede sig som alene dansk lensmand.

I alt dette laa der en mulighed for en skiften politik fra dansk side overfor kejseren. Hvormeget der end kunde tale derimod, tøvede Absalon ikke med at udnytte denne mulighed. For at hjælpe Jarimar lagde han ud med den danske ledingsflaade; 20. maj 1184 vandt han og Jarimar en glimrende sejr ved Rügen over Bugislavs flaade; aaret efter, 1185, maatte Bugislav hylde Knud som lensherre; ved samme tid aflagde ogsaa Niklot af Schwerin, der var kommet i dansk fangenskab, lensed til Knud.

Ogsaa formelt løste Danmark under Absalons ledelse sig ud af det venskabelige forhold til kejseren. Da denne, der straks havde opfordret Knud til som sin fader før ham at aflægge lensed, lod opfordringen gentage 1184 ved grev Sigfred af Orlamünde, svarede man fra dansk side undvigende, at kejseren kunde vel give kong Knud saa stort et rige, at han kunde blive hans mand, men for Danmark behøvede han ikke at blive hans mand. Meningen var klar nok; Absalon vilde have den danske konges lensforhold til den tyske kejser ophævet. Denne holdning maatte naturligvis betyde et brud med kejseren; den understregedes ved, at man 1187 trods opfordring undlod at betale den anden halvdel af den danske prinsesses medgift, hvorfor hun af kejseren sendtes hjem igen til Danmark. Det var vel ved samme tid, at Knud antog titlen af »de Danskes og Vendernes konge«, der første gang findes i et kongebrev af 1193.

244. FREDSAAR. Denne *Absalons* storpolitik mod kejseren var meget dristig, men den finder sit forsvar deri, at den lykkedes, af den simple grund, at kejser *Frederik* i disse aar var optaget af politiske spørgsmaal, der var langt vigtigere for ham, først hans italienske, saa hans korstogspolitik, der 1190 bragte ham døden.

Det held, der da en kort tid fulgte Absalon, indgav for lange tider de førende mænd i dansk politik en ulykkelig tro til, at Danmark kunde hævde et herredømme over landene paa den anden side Østersøen. Absalon selv var klog nok til at holde op i tide, tilfreds med det vundne.

1185 vendte Henrik Løve tilbage til Tyskland, og fra nu af til sin død 1195 kæmpede han for at genvinde sin tidligere magt. Hans tyske modstandere, særlig grev *Adolf 3.* af Holsten bekæmpede ham naturligvis som tilhængere af kejseren; men den isolerede stilling, hvori Absalons kejserfjendtlige politik havde bragt Danmark, tvang dette til en neutralitet, der vel ogsaa var nødvendig, fordi landet trængte til ro efter de mange kriges anstrengelser. Aaret 1186 maa vistnok betragtes som afslutningen paa Absalons kortvarige, men betydningsfulde ledelse af rigets almindelige politik. I det aar kom *Knud 4.* selv med sin dronning og sin broder *Valdemar* til Lund; her stadfæstede han den fuldstændige frihed for alle skatteydelser af grundejendom, bortset fra ledingsbøde, fredkøb og redskud, som Lundekirken mente at have krav paa siden Knud 2.s tid. I dette forhold var Absalon trods alt kirkefyrsten, ikke kongens mand. Formodentlig førte selve den magtfylde, som erkebispestillingen gav ham, og de mangfoldige forretninger, den paalagde ham, ham lidt efter lidt bort fra hans interesse i det politiske liv.

245. ABSALON SOM ERKEBISP. I kirken blev han den samme som i staten, disciplin var hans højeste ide. Et kirkemøde i Lund 1187 gjaldt vistnok gennemførelsen af en mere ensartet gudstjenesteordning i hele landet, dertil arbejdede han for coelibatets gennemførelse, som han selv altid havde overholdt.

Men i aarene fra 1186 til sin død 1201 udfolder han sig ellers mest som den store godsejer og godshandler. Paa engang erkebiskop og Roskilde bisp, mange klostres, særlig Sorøklostrets betroede forretningsfører og dertil privat godsejer, skalter og valter han med landejendommene i Sjælland og Skaane, som han finder for godt. Hans godshandler og godserhvervelser tager et virkelig storslaaet omfang, atter og atter handlede han om jordejendomme i Skaane og Sjælland med sig selv. »Den ærværdige fader Absalon«, siger hans slægtning abbed *Atto* i Sorø kloster, »foretog mange mageskifter af grundejendom og dyrkede jorder mellem sig selv og Sorø kloster, saavel til gavn for klostret, som ogsaa til hans egen fordel«.

Saaledes skødede Absalon af sin egen private ejendom 1199 til

klostret ikke mindre end 4 herregaarde i Vestsjælland med skove, enge, græsning og fiskeri, nemlig Holbæk med 4 hele landsbyer, Læsiøholm, Axelholm og Erikslev med deres tilliggende, hele landsbyer eller del deri; skødet bekræftede han paa sin borg Havn i *Esberns* og hans sønners nærværelse. Absalon havde naaet, hvad trods al kirkelig politik og storpolitisk ærgerrighed laa dybest i hans sjæl: jorden, den danske jord i Sjælland og Skaane kunde han herske over, som han vilde. Men derved bragte han sin egen politiske gerning saa at sige i forglemmelse. Det er betegnende, at ved hans død i 1201 ved en samtidig gejstlig lybsk historiker kun at fremhæve hans arbejde for coelibatet som hans særlige fortjeneste som erkebiskop.

246. SAKSE. Rimeligvis var erindringen om hans egentlige betydning da ogsaa fordunklet i Danmark, og deri maa vi vel søge det dybeste motiv til *Sakses* Danmarkshistorie. Sakse var som Svend Aggesen en hirdmand, hans far og farfar havde tjent i kongens gaard. Men paa et eller andet tidspunkt var han overgaaet fra kongens til *Absalons* tjeneste; i sin fortale kalder han sig selv den ringeste af Absalons ombudsmænd, *comitum suorum extremus*, og virkelig forekommer i hans skildring af Skaaneoprøret blandt Absalons ombudsmænd en Sakse, der antageligt er ham selv; hans skildring af visse skaanske egne, f. e. af egnen om Helgeaa og af Landøret, Landskronas havn, hviler tydeligt nok paa selvsyn. Han er en hirdmand, en *contubernalis* af Svend Aggesen; men han har faaet en lige saa god uddannelse som denne; sit latin har han lært i Frankrig eller maaske i Norditalien; dær har han erhvervet de kundskaber, der gjorde ham skikket til, at Absalon kunde anvende ham som sin *clericus*, sin sekretær.

Hans formaal med hans *Gesta Danorum*, de danskes bedrifter, er først at vise sin samtid, hvilken mægtig skikkelse Absalon i virkeligheden var; dernæst som Absalon selv at minde nutiden om fortidens storhed; og endelig at indskærpe det danske folk, at dets arvefjende var Tyskerne. Sakses værk, der var skrevet paa et endog særdeles kunstlet latin, blev kun lidet afskrevet og læst og kom derfor kun til at øve liden indflydelse paa de tiders tankegang, for hvilken det oprindelig er skrevet; men det har haft den betydning, at det senere i tiden, da det først ved Jyske krønikes forfatters sammentrængte gengivelse deraf i 1340, senere ved *Christian Pedersens* tryk af det fra 1514, men endelig ved *Anders Sørensen Vedels* oversættelse 1575 var blevet almindelig bekendt, har været en fundgrube for al den danske nationalfølelse,

der særlig er bestemt ved uviljen mod andre folk, først Tyskerne, men dernæst Nordmænd og Svenskere.

Iøvrigt var Sakse som Absalon selv en aristokrat, fuld af dyb foragt for den vaabenløse mængde, *inerme vulgus*, der udgjorde hovedmassen af det danske folk, hvori han selv levede. Han ser alt fra hirdmandens standpunkt, hans sympati for kirken er forsvindende, hans kendskab til dansk politik eller danske politiske institutioner i hans egen tid er meget ringe. Hans skrift er visseligt fint latin, men sammenholder vi det med, hvad vi af andre kilder ved om det danske folks politiske opfattelse i den tid, det omhandler, et slet eller slet ikke et dansk udtryk derfor. Sakse arbejdede paa sit værk i mange aar; da det efter 1216 var afsluttet, tilegnede han det til erkebisp *Andreas Sunesen;* maaske ud af en skjult ironi, fordi vel netop denne Absalons slægtning og store efterfølger mere end andre havde bidraget til at bringe Absalons navn i forglemmelse.

19. KAPITEL. KONGENS KANSLER

247. BISKOP VALDEMAR. Samtidig med at *Absalon* 1186 trak sig tilbage fra ledelsen af dansk politik, traadte ogsaa et nyt slægtled frem. Der var først *Valdemar*, Knud 3.s uægtesøn, uhyre rig ved fra faderen arvet jordegods, oplært som andre unge stormandssønner i Paris, selv højtbegavet, saa at abbeden i St. Geneviève siger om ham, at han trods sine unge aar »er moden og værdig som erkebiskop, ydmyg trods sin høje byrd, fintdannet som en franskmand.« Allerede 1184 blev han, skønt da kun 26 aar gammel, valgt til biskop af domkapitlet i Slesvig, først 1188 kunde han dog, 30 aar gammel, blive bispeviet. Tillige havde den danske konge vist ham saa megen tillid, at han havde faaet overdraget hertugmyndigheden i Slesvig.

Den unge mand viste sig denne tillid værdig; han arbejdede efter det bedste absaloniske mønster. Store gaver af jordegods gav han til Cistercienserne og grundede et nyt kloster, Guldholm, der senere, 1210, flyttedes til Ryd syd for Flensborg fjord, nu Glücksburg slot. Han tog, da Ditmarskerne kom i strid med erkebispen af Bremen, deres parti, og skaffede derved Danmark en ny landudvidelse; han kunde endog i selve sit bispevielsesaar

anmode Absalon som erkebisp om at stadfæste en af ham sluttet overenskomst, hvorved det slesvigske bispedømmes menighed forpligtede sig til som Sjællands og Skaanes at betale bispetiende i korn.

Alt dette lønnedes nu med, at man, maaske i selvsamme aar, fratog ham hertugværdigheden og gav den til kong *Knuds* da netop 18aarige broder *Valdemar*. Deraf maatte der snart komme strid; 1191 flygtede bisp Valdemar til Sverige, og indseende umuligheden af at opnaa noget hos den danske regering, vendte han 1192 tilbage derfra med en flaade og lod sig, kongesøn som han var, udraabe til konge. Nu var han da aaben oprører, tilmed i forbund med grev *Adolf 3.* af Holsten, altsaa en landsforræder. Han toges til fange og i 14 aar holdtes han fanget paa Søborg slot. Alt hvad paven, og det den mægtigste pave, verden hidtil havde set, *Innocens 3.* (1198—1216) skrev til Absalon om, at han dog som erkebisp maatte paatale et saadant overgreb af den verdslige magt mod en biskop, var talt for døve øren; for Absalon gjaldt disciplinens strenge lov kun nedad til, for de andre.

Først 1206 slap Valdemar, nu en halvhundredaarig, knækket og hadefuld mand, ud af sit fangenskab; men allerede 1207 valgtes han til erkebisp af Bremen, og da saa *Innocens 3.* under dansk indflydelse nægtede at stadfæste hans valg, flygtede han 1208 fra Rom til Bremen og opretholdt nu sit herredømme dær i kamp med baade pave og konge lige til 1216. Da maatte han give tabt og gaa i kloster.

248. Sunesønnerne. Overfor bisp Valdemar kunde den gamle løve *Absalon* endnu vise sin skarpe klo; det blev vanskeligere, naar de unge mænd, der vilde til magten, og hvis evner berettigede dem til indflydelse, var mænd af Absalons egen nærmeste slægt. Af den havde ingen mand staaet mere trofast sammen med ham, paa Vendertog og i alskens politik, end hans fætter *Sune Ebbesen*, hvis sædegaard var Knardrup i Nordsjælland; belønnet var han da ogsaa blevet af Absalon med erkebispelig ombudsmandsstilling i Skaane. Ved hans død 1186 fik Sorøklostret som halv hovedlod i 9 forskellige landsbyer, mest omkring Køge, og i selve denne by udlagt i alt 35 mk. guld dyrket jord; da han efterlod sig syv sønner og en datter, er hans samlede ejendom af dyrket jord vel blevet vurderet til 560 mk. guld, hvortil saa er kommet overdrev, enge og skove. Meget rige var da Sunesønnerne, af hvilke den ældste *Ebbe Sunesen* arvede Knardrup, og fire andre ogsaa blev herremænd. To af dem, Peder og Andreas,

viste derimod anlæg for studier; de sendtes naturligvis begge til Paris, med Absalons bedste anbefaling til abbed *Stefan* af St. Geneviève.

Peder Sunesen var af et noget skrøbeligt helbred og vendte allerede inden faderens død tilbage til Danmark. 1191 kom en pavelig legat til Danmark for at inspicere den danske kirkeprovins; han maa have anset det for en naturlig opgave at faa hævet det i kirken ikke velsete forhold, at erkebispen havde to bispedømmer under sit direkte styre; Roskilde bispedømme maatte atter blive selvstændigt. Vistnok holdt det haardt at faa Absalon til at gaa ind derpaa, der maatte gøres ham store indrømmelser. Opgivelsen af Roskilde stift gjordes ham vel lettere derved, at *Peder Sunesen* valgtes til hans efterfølger; men dertil maatte føjes, at »da Sjællændernes tarv og rigets anliggender hyppigt vilde kræve erkebispens nærværelse i Sjælland, skulde han, saa ofte han vilde, kunne tage ophold i Roskilde og have fælles bord med biskoppen, saaledes at han selv er at anse for husstandens overhovede, medens bispen skal lyde ham som søn«; en ganske enestaaende ordning, der selvfølgelig skulde bortfalde ved Absalons død. Dertil beholdt Absalon borgen i Havn, saa længe han levede; først efter hans død skulde den komme til Roskildebispen. Paa disse vilkaar tillod den gamle, at Peder Sunesen 1191 blev Roskildebisp, i hvilken egenskab han paabegyndte opførelsen af murstensdomkirken i Roskilde med hjælp af en arkitekt fra Tournay, efter at han 1193 havde ledsaget prinsesse *Ingeborg* paa hendes sørgelige brudefærd til Frankrig.

Andreas Sunesen derimod fik mere ud af sit studieophold i udlandet, som han ikke begrænsede til Paris, men udstrakte til Bologna og Oxford; i den grad tilegnede han sig hele sin tids teologiske lærdom, at han endog i selve Paris kunde optræde som lærer. Hans store læredigt om verdens skabelse, *hexaemeron*, de seks dage, viser tilstrækkeligt, i hvor høj grad han saavel i form som i indhold beherskede sin tids lærdom. Da han vendte hjem i de første aar af 1190erne, blev han straks domprovst i Roskilde hos sin broder biskoppen, og kort efter, i alt fald 1194, kong Knuds kansler.

Disse to unge, højt begavede Sunesønner blev da fra 1190ernes begyndelse Absalons arvtagere — om til hans udelte glæde, faar staa hen.

249. KONGENS KANSLER. Efter *Radulf* nævnes et par kanslere; *Andreas Sunesen* var kun i ganske faa aar kansler, kun til

1201, da han valgtes til erkebiskop efter Absalon. Om Andreas Sunesens overtagelse af kanslerembedet siger *Sakse* i sin tilegnelse af Danmarkshistorien til ham: »dernæst blev du for dine enestaaende dyders og fortjenesters skyld udnævnt til kongelig kansler, et hverv, som hidtil ikke havde været synderlig agtet, men som du ved et stort og ihærdigt arbejde har hævet til en saadan højde, at det efter din forfremmelse til dit nuværende høje embede attraas som en gunst af de ypperste mænd i riget«. Deri har Sakse ret, thi som kansler efterfulgtes Andreas Sunesen først af sin broder bisp *Peder*, derefter, allerede inden 1206, af *Niels*, der 1209 blev bisp af Slesvig.

Der er ogsaa tydelige vidnesbyrd om, at Sakse har ret i sin vurdering af, hvad Andreas Sunesens overtagelse af kanslerembedet kom til at betyde. I hans tid er kancelliet ganske blevet udskilt fra det kongelige kapel og har faaet større personel; *notarier* nævnes nu som underordnede embedsmænd i kancelliet, nogen tid efter ogsaa en *protonotarius*, en departementschef. Udfærdigelsen af kongelige breve er fra nu af alene sket i kancelliet, og brevene har faaet fastere formularer; kongens titel i kongebrevene er ved stadig anvendelse blevet fastslaaet; kongens segl med de tre løver eller leoparder er ved at anbringes under kongebrevene blevet rigets segl; senerehen, under korstoget til Estland 1219, skaffede Andreas Sunesen ogsaa den danske rigshær en særlig fane, *Danebrog*, det hvide kors i den røde dug — *dan* betyder her rødfarvet — hentet fra Johanniternes ordensdragt. Maaske har Andreas Sunesen ogsaa som kansler paabegyndt førelsen i kancelliet af en særlig aarbog, hvori aar for aar noteredes de vigtigste af kongens politiske handlinger og foretagender. Endelig har han vistnok i kancelliet grundlagt et ordnet og fast regnskabsvæsen, dermed overflødiggjort kammermesteren og styrket drosten i hans tilbøjelighed til at inddrage under sig den højeste administration af kongens ejendomme og indkomster, der nu lettedes ham ved, at kancelliet overtog regnskabet derfor. Mest har dog Andreas Sunesens arbejde som kansler betydet for kongemagten derved, at han lod den gribe ind i landets hele retsudvikling paa en ganske anden og mere virkningsfuld maade end nogensinde tidligere.

250. RETSUDVIKLINGEN I LANDET. En saadan kraftigere indgriben af kongemagten i landets retsudvikling følte nu almindeligt som en nødvendighed. Siden i 11. aarh. fredkøbet af kongen eller snarere af kirken sattes ind i dansk retsforfatning, havde kongen helt opgivet sin indflydelse derpaa. Den almindelige udvikling i

landet havde ført til en alvorlig afslappelse af tingenes retshaandhævelse. Deres eneste tvangsmiddel, fredløsheden, var nu under den tiltagende bebyggelse og samkvem i landet ved herredstingene afsvækket til *mandhelgsfortabelsen*, en straf, der blot indeholdt forbud mod, at nogen havde omgang med den mandhelgsberøvede, det saakaldte *madband*. Selv den af landstinget fældede fredløshedsdom havde mistet meget af sin kraft og betydning ved, at fredkøbet nu lidt efter lidt var blevet indarbejdet som en almindelig højeste bøde paa 40 mk., blot den betaltes, fik den fredløse sin fred igen. Endnu farligere var det, at møntforringelsen bevirkede, at alle tingenes bødebestemmelser lige op til 40 mk.s bøden stadig blev mindre tyngende og tvingende; hvad enten de udredes i penge eller naturalier, var deres vægt paa den bødedømte om ved aar 1200 kun en tredjedel af, hvad den havde været et aarhundrede før.

Under disse omstændigheder begyndte tingenes retskyndige ledere at se sig om efter nye, mere virksomme tvangsmidler, men det var meget vanskeligt for dem at faa dem gennemført. Til mandhelgsfortabelsen fik de knyttet en ret for den trods tingets dom ufyldestgjorte kreditor til at tage *nam* hos debitor, en ret for ham, til under visse særlige former, næsten hemmeligt, at tilegne sig nogle af debitors ejendele, særligt af hans kvæg, hvori dog kreditor blot fik en tilbageholdelses- og panteret, ikke en ejendomsret, og ingen adgang til at søge fyldestgørelse ved salg af de i nam tagne ejendele; saa mægtig og eneherskende var endnu selv de reformivrige tingmænds respekt for den private ejendomsret.

Langsomt søgte de ogsaa andre udveje til hævdelse af tingenes myndighed. 40 mk.s bøden bragtes i anvendelse i videre omfang, hærværkets karakter af forbrydelse blev bestemtere fastslaaet, ligesom drabet, der ikke blev vedgaaet af gerningsmanden; i dette tilfælde som ogsaa ved anklager for tyveri genindførte man i praksis den gamle regel om, at den anklagede kun kunde fri sig ved jernbyrd, naar klageren havde to vidner. Men særligt gik man den vej at udsondre nogle retsbrud som *ubodemaal*, der ikke kunde sones selv ved 40 mk.s bøden, men som medførte den strenge, virkelige fredløshed.

251. MANDDRABENE. Denne udvej var tingene om ved aar 1200 begyndt særlig at benytte til indskrænkning og forhindring af de overhaandtagende aabenlyse og vedgaaede manddrab. Det er intet under, at manddrab 12. aarh. igennem blev stedse almindeligere. Bagved laa høvdingeslægternes opelskede krigeriskhed, deres

stadig tiltagende kamplyst og vilje til selvhævdelse ved drab af modstandere. Kongekrigen, der satte høvdingeslægt op mod høvdingeslægt, var et udslag deraf og en styrkelse deri; Vendertogstiden styrkede krigeriskheden, men samlede ikke høvdingeslægterne til indre fred; udslagene af høvdingeslægternes kamplyst blev blot voldsommere, og den stadig ulmende indrepolitiske spænding selv under *Valdemar 1.s* enekongedømme gav den næring.

Blodhævnens princip blev lidt efter lidt fuldt udformet; høvdingeslægternes hævdelse af manddrabet som en privatsag mellem dem indbyrdes førte til, at den hele slægt i stedse videre kredse inddroges i den enkelte mands drabshandling; regler om *ætteboden* udformedes, der havde til følge, at selv meget fjerne slægtninge af en drabsmand blev forpligtede til at yde deres bidrag til mandeboden, naar endelig blodhævnen standsedes i sin gang ved et forlig mellem de stridende slægter. Henimod aar 1200 var det kommet dertil, at hele denne overklasseumoral følte som en utaalelig voldstilstand i landet, ikke blot af dettes fredelige bondesamfund, men ogsaa af dem af overklassen, der atter og atter inddroges i ættebodsydelser, fordi de var saa uheldige at være i fjernt slægtskab med en eller anden slagsbroder og drabsmand. Stedse stærkere blev derfor følelsen af, at denne tilstand maatte bringes til ophør; samfundet havde en ret til at kræve, at freden i landet, der alene sikrede det daglige arbejde, blev opretholdt.

Derfor begyndte tingene at udsondre nogle manddrab, under særlige omstændigheder, som enten 40 mk.s sager eller endog ubodemaal, saaledes drab af en mand i hans eget hus, maaske ogsaa drab af en mand paa tinge, paa kirkegaard og husherrens drab af en gæst eller gæstens af husherren. Det var dog som sagt kun tøvende, at tingene af sig selv indlod sig paa saaledes at fremhæve enkelte drab under særlige omstændigheder som strafskyldige; overhovedet var tinget, der hidtil kun havde taget sig ret til at dømme den aabenbare tyv til dødsstraf, i tvivl, om det virkelig kunde gribe saa stærkt ind i det enkelte menneskes handlefrihed. Ganske langsomt gik det op for tinget, at det paa samfundets vegne havde at paatage sig en virkelig straffende myndighed; da var det, at *Andreas Sunesen* brugte sin korte kanslertid til at give tingene vished for, at de var paa den rette vej, og at kongen vilde lægge sin magt i vægtskaalen til støtte for deres formening om, at manddrab var en forbrydelse, der burde straffes af samfundet selv.

252. DEN FØRSTE RIGSLOV. Dette skete ved *Knud 4.s* skaanske

forordning af 28. decbr. 1200, som kansleren *Andreas Sunesen* utvivlsomt er forfatter af. Den satte snævre grænser for forpligtelsen til at udrede ættebod, slægten skulde for fremtiden kun bidrage til selve mandeboden, medens 40 mk.s bøden, hvor den kom i anvendelse, maatte betales af drabsmanden selv, der i det hele taget ikke kunde henvende sig til slægten om bidrag, førend han selv havde betalt den første *sal*, den første tredjedel af mandeboden. Derefter skulde fædrene frænder betale anden sal, mødrene frænder tredje sal, men direkte til den dræbtes slægt; hvorved skulde forhindres, at manddraberen stak slægtsbidraget i sin egen lomme. At der virkelig var drabsmænd, der brugte ætteboden som paaskud til udplyndring af deres egen familie, viser ogsaa forordningens skarpe forbud mod, at drabsmanden søgte at tvinge en slægtning til bidrag ved at tage nam hos ham; forordningen gaar her saa vidt, at den sidestiller dette med tyveri og fastsætter tyveristraffen, hængning, som straf derfor.

Ved dernæst at bestemme, at befrielsesbeviset ved anklager for meddelagtighed i drab og for tilføjelse af saar fremtidig skulde være jernbyrd, naar anklagen støttedes af to vidner, henviste forordningen ogsaa saadanne sager til de alvorlige retsbrud. Fremdeles ligestillede den drab af en mand, der gik og pløjede sin ager eller som under aaben himmel »havde sat sit spyd eller sit skjold eller lagt sin sadel og saaledes taget sig herberge«, med drab af en mand i hans eget hus; den slog fast, at arbejde i marken og hvile paa rejse skulde være lige saa vel beskyttet som hjemmet selv. Endelig fastslog forordningen, at den, der efter at have taget mandebod alligevel øvede hævndrab, skulde være fredløs og aldrig kunde faa sin fred igen, medens alt hans løsøre tilfaldt kongen. Saadant hævndrab gjorde altsaa kongen nu til ubodemaal; men at forordningens forfatter godt ved, at det er et helt nyt omraade, kongen her inddrager under sig, kan man se af, at han lader kongen ligesom undskylde sin optræden ved en henvisning til, at det i virkeligheden ikke er ny ret, han her fastsætter, men kun en gammel lov, han fremdrager af forglemmelse, ligesom han ogsaa lover at ville ændre bestemmelser i forordningen, hvis det skulde vise sig nødvendigt.

20. KAPITEL. KONGENS LOVGIVNING

253. KONGENS LOVGIVENDE MAGT. I indledningen til forordningen havde *Andreas Sunesen* dog indsat en bemærkning, hentet fra kirkeretten, om, at kongen har en almindelig ret til at give eller forandre love, og at kongen har udstedt selve denne lov i kraft deraf. Det er jo ogsaa det nye og meget betydningsfulde fremskridt, at kongen her for første gang griber ind i selve landets ældgamle retsforfatning og ved sit bud skaber ny ret jævnsides tinget. Dette kunde naturligvis kun ske med tingenes samstemning, fordi de ledende mænd netop ønskede kongens medvirken til rettens videre udvikling, fordi deres arbejde for en reform, en forbedring af retten, derved fik større udsigt til at lykkes.

Hurtigt kom derfor dette samarbejde mellem konge og ting i stand, hvorved kongens indflydelse var hastigt stigende. Vi ser det tydeligst i Skaane, hvor Andreas Sunesen snart som erkebisp kunde maaske end mere virkningsfuldt end som kansler drive denne udvikling frem. Det almindelige blev snart, at tingets lovkyndige mænd formulerede de nye retsregler, de ønskede, men saa indhentede kongens samtykke dertil. Naturligvis kunde det ske, at kongen, hvilket sikkert vilde sige kongens kansler, nægtede sit samtykke til en ny retsregel eller vilde hævde en afvigende retsopfattelse. Det er da endnu en tid saaledes, at denne uenighed ikke berøver den af tinget hævdede regel dens retskraft; den er den gyldige retsregel, men det tilføjes »dog siger kongen, at for den slags sager eller saar skal man ikke bøde«.

Efterhaanden arbejdede dog herigennem den opfattelse sig frem, at den rette form for lovgivning var, at kongen gav loven, udstedte den, hvad enten den nu var formuleret af tingets retskyndige eller maaske udarbejdet i kancelliet, og at tinget, tingsforsamlingen, derefter godkendte den, vedtog den. Netop paa dette punkt var kongens udstedelse af loven af største betydning; den lukkede munden paa de bønder, der ikke vilde vide af nogen forandring i det nedarvede, og paa de mægtige, hvem de nye retsregler netop tog sigte paa. Denne udvikling fandt snart sted ikke blot i Skaane, men overalt i landet; saaledes hører vi senere, at tingalmuen paa Laaland henvendte sig til kong *Valdemar 2.* og bad ham give en ny lov om, at almindeligt manddrab dær skulde være 40 mk.s sag, »og han gav og de toge ved«.

254. KONGENS SAMVIRKEN MED LANDSTINGENE. *Andreas Sunesens* forordning blev da udgangspunktet for den store lovgivende virksomhed, der nu udfoldedes fra kongens og de retskyndige tingmænds side, og som er et ærefuldt særtræk for samfundsudviklingen i Danmark hele 13. aarh. igennem. Ved en række love, der vel skyldes erkebispens samarbejde med kansleren bisp *Niels* af Slesvig, fortsattes i Skaane arbejdet for at bekæmpe manddrab ved at gøre dem til strafbare forbrydelser.

Først føjedes til de manddrab, der allerede var ubodemaal, ogsaa drab, naar kongen var i herredet og paa kirkens helligdage; dernæst ophævede en lov om ættebod slægtens forpligtelse og den fulde bod paalagdes drabsmanden alene, ligesom hævndrab mod frænder gjordes til ubodemaal, hvis drabsmanden selv endnu var i landet. Allerede inden 1216 var man i Skaane naaet saa vidt, at den nedarvede forestilling om det vedgaaede almindelige manddrab som en privatsag nu ganske underkendtes af retten; bortset fra nødværgedrab var ethvert manddrab, ogsaa hævndrabet, ubodemaal, og der skulde paa tinge altid søges fredløshedsdom over drabsmanden, der var at anse for sagesløs, enten han havde vedgaaet drabet eller ej, indtil tingets dom var fældet.

I samme retning er i de første aartier af 13. aarh. udviklingen ogsaa gaaet i de andre lande, og som eksemplet fra Laaland viser, ogsaa under kongens medvirken; nærmest skaansk ret naaede den jyske, medens man ikke indenfor sjællandsk rets omraade, bortset fra Laaland, naaede at gøre det almindelige manddrab til 40 mk.s sag, endsige til ubodemaal; dog skulde drabsmanden, inden han fik ret til at tilbyde bod, løse sin fred af kongen med 4 mk. sølv, hvorved den dræbtes slægt ogsaa forpligtedes til at modtage boden.

Ved hele denne udvikling naaede man da at standse den fortsatte straffri blodhævn; den fredløse manddraber kunde vel straffrit dræbes, men derved fuldbyrdedes kun samfundets dom, oftest vel af den kongelige ombudsmand, hvis retshaandhævende myndighed i det hele steg med kongens stigende indflydelse paa retsudviklingen i landene. At manddrab blev ubodemaal, vilde dog ikke sige, at den fredløse drabsmand for altid blev afskaaret fra at faa sin fred igen; men han kunde ikke længere købe sig den af kongen alene, dertil krævedes samtykke af den dræbtes slægt paa de vilkaar, den vilde stille, og herved kunde der naturligvis atter blive tale om, at drabsmandens slægt deltog i udredelsen af den bod, der forlangtes.

255. NÆVNINGERS INDFØRELSE. I aaret 1215 sammenkaldte pave *Innocens 3.* (1198—1216) et koncilium, en forsamling af alle den katolske kirkes ledende mænd i Rom i *Lateranet*, der dengang var pavens residens; blandt de mange vigtige beslutninger, her fattedes, var ogsaa den, at jernbyrd skulde afskaffes som bevismiddel overalt i kristenheden. Allerede aaret efter, 1216, besluttede man ogsaa i Danmark at gennemføre denne retsreform; det skete ved en ny af kong *Valdemar 2.* udstedt rigslov, der kun kendes i en for Skaane udfærdiget form, maaske fordi man i de to andre retskredse allerede var kommet bort fra jernbyrd.

Den tendens til en skærpelse af frigørelsen ved meded, som naturligt maatte være til stede, og som i Skaane havde givet sig udtryk i en forøgelse af mededsmændenes antal til indtil tre tylvter i alvorligere sager, maatte særlig gøre sig gældende, naar man vilde afløse jernbyrden. I Jylland erstattede man den med det allerede forud kendte *kønsnævn*, der adskiller sig fra almindelig meded ved, at det ikke var sagsøgte, men sagsøgeren, der valgte mededsmændene, dog at disse skulde udtages blandt sagsøgtes slægt, *køn*, inden tredje byrd og boende indenfor syslet, der saaledes betragtedes som slægtens egentlige hjemsted. Efter Jyske lov fandt kønsnævn anvendelse i sager om saar og afhug, om manddrab, naar sagen ikke var forfulgt saa rettidigt, at sandemænd skulde dømme derom, og ved hærværk, naar de seks vidner manglede, der vilde bringe sagen ind for sandemænds dom. I Sjælland og ved kong Valdemars forordning i Skaane erstattedes jernbyrden almindeligvis med dom af *nævninger*. Sagsøgeren udmeldte indenfor herredet 15 mand, af hvilke sagsøgte maatte udskyde tre, et flertal af de 12 afgjorde sagen, stod stemmerne lige, skulde 6 udmeldes, stod ogsaa her stemmerne lige, tre, hvis flertal da gav dom. I skaanske manddrabssager skulde disse herredsnævninger give dom over den først anklagede, medens den anden og tredje kunde fri sig for anklagen ved kønsnævn.

Dom af nævninger kendtes vel forud indenfor alle tre retskredse i visse sager; nu blev deres anvendelse langt hyppigere og bredte sig efterhaanden videre til andre sager, langsomt fortrængende mededen. Dermed indførtes en betydningsfuld reform; thi medens mededen, kønsnævn indbefattet, kun var et formelt befrielsesmiddel, havde sandemænd og nævninger at sværge om selve sagens realitet, om anklagede efter deres bedste overbevisning virkelig var skyldig i den gerning, han sagsøgtes for. Det var et stort fremskridt, at sagen saaledes overgaves til en snæver kreds

af mænd, hvis opgave var en fri selvstændig granskning af dens virkelige sammenhæng og en derpaa støttet flertalsafgørelse. Det afgørende blev, hvad sandemænd og nævninger ansaa for bevist, deres kendelse maatte efterhaanden blive bindende for tinget, der fældede dommen, men som var ganske ude af stand til at gaa sagen efter. Det var ganske vist en mangel ved den nye afgørelsesmaade, at den i henseende til bevisførelsen var ganske ulovbestemt; loven gav kun nævningerne den anvisning at raadføre sig med de bedste herredsmænd. Kun langsomt, gennem de næste fire aarhundreders retssager, kom dette nye bevissystem til endelig sejr over det gamle benægtelsessystem.

256. LANDSLOVENES NEDSKRIVNING. Hele tiden om ved aar 1200 er saaledes en stor reformtid i dansk retsliv, der ved kongens indgriben deri fik en hastigere og nu mere afgørende karakter. Den ene nye lov fulgte efter den anden, den ene reform efter den anden; der har nok været adskillige af de retskyndige mænd landet over, der nu og da har fundet al denne reformeren noget betænkelig, selvom de billigede den; var der ikke fare for, at den rent vilde sprænge de gamle retsforfatninger? Det blev for adskillige af dem vanskeligt at følge med; rent praktisk blev retsreglerne saa mange og nye, at det mundtlige retsforedrag ikke længere strakte til, ikke længere kunde samle dem alle. Det kunde da nok synes nødvendigt paa anden og fastere maade indenfor hver retskreds at faa fastslaaet, hvad der virkelig var gældende ret i landet, ogsaa til vejledning for de nævninger, der nu fik paalagt pligt til retsafgørelser.

Derfor paatog retskyndige mænd sig det arbejde i skrift at optegne de i landet gældende retsregler. Tidligst er dette arbejde taget op i Skaane; efter 1202, men før 1216 er Skaanske lov blevet nedskrevet paa dansk af en af de skaanske tingmænd, der ikke har navngivet sig, men ved sit arbejde gjort sit land og sin tid en uvurderlig tjeneste. Intet kan bedre vidne om den brændende interesse, *Andreas Sunesen* nærede for denne side af samfundsudviklingen i hans fædreland, end at han, erkebispen selv, samtidig paatog sig at forfatte en latinsk gengivelse af den i Skaane gældende ret, en overlegen og gennemtænkt omskrivning deraf, der lod de ideer, der bar reformlovgivningen, træde tydeligt frem. Kort efter har i Sjælland to mænd hver for sig paataget sig det samme arbejde; de har til efterretning for sig selv og tingene nedskrevet de sjællandske retsregler, saavidt de var kommet til deres kundskab. En senere tid, der troede, at al lovgivning i landet

skrev sig fra kongerne, har til deres arbejder føjet navnene: kong Valdemars og kong Eriks sjællandske lov. Med urette, thi disse skrifter er som de skaanske ikke af kongen givne love, men privatmænds arbejder, der blot blev mange følgende slægtled af tingmænd til god nytte. Formodentlig er ogsaa de jyske retsregler i samme tid blevet nedskrevet af en eller anden retskyndig tingmand.

At disse arbejder overhovedet lod sig udføre, maa vi tilskrive, at kirken ved de skoler, den indrettede ved domkapitler og klostre, nu havde udbredt kendskabet til skrivekunsten i saa vide kredse, at i det mindste de retskyndige tingmænd beherskede den; mærkeligt er, at det ældste og bedste haandskrift af Skaanske lov er skrevet i runer. Disse skrevne landslove indeholdt alt, hvad den selvgroede, borgerlige ret i landene indtil da havde gjort til genstand for sin betragtning: familie- og arveret, procesregler, ansvar for vaadesgerning, overdragelse af fast ejendom og landboret i det hele taget, tilbagefordring af løsøre, og ikke mindst de i den seneste tid udviklede regler for samfundets strafferet.

21. KAPITEL. STORPOLITIK

257. SUNESØNNERNES STORPOLITIK. Sunesønnerne med erkebispen som fører var om ved aar 1200 en magt i landet jævnstillet med kongen. Som saadan førte de ogsaa deres egen udenrigspolitik. *Henrik Løves* død 1195, kejser *Henrik 6.s* død 1197 og den derefter følgende forvirring i Tyskland med kampe mellem *Hohenstaufer* og *Welfer*, aabnede mulighed for Danmark til at genoptage sin erobringspolitik i Nordtyskland. 1198 drog bisp *Peder Sunesen* i felten mod markgreven af Brandenburg, men led et forsmædeligt nederlag, hvori en af hans godsejerbrødre faldt.

Erkebispen derimod ønskede at give saadanne danske krigsforetagender korstogets karakter; formodentlig haabede han derved at vende den danske overklasses kamplyst bort fra indbyrdes fejder til samling om fælles maal. Hans indflydelse skyldes det vel, at kong *Knud* 1197 gjorde et korstog til Estland; senere fulgte erkebispen med den største interesse den virksomhed, som den tyske missionsbisp *Albert* udfoldede i Østersølandene. 1201 grundlagde Albert Riga og kaldte tyske købmænd hertil, for at de kunde overtage Dünahandelen; 1202 stiftede han *Sværd-*

ridderordenen, hvis formaal var at erobre og tvangskristne Livland; saa kunde de kristne tyske riddere altid bagefter fratage de lettiske bønder deres jord og ejendom. 1206 gjorde erkebispen selv sammen med sine brødre og ledsaget af kongens kansler, *Niels*, et korstog til Øsel; hæren vendte hjem, men erkebisp *Andreas* sejlede med 20 skibe til Riga, blev dær vinteren over og holdt lærde teologiske forelæsninger for dem, der vilde høre paa ham.

Men saa fik dog Sunesønnernes overmod sit knæk. 1208 samlede og udrustede de en hær for at genindsætte *Sverker*, der var gift med *Ebbe Suneséns* datter, som konge i Sverige, men ved Lena led de et frygteligt nederlag, og her faldt baade *Ebbe* og *Lars Sunesen*. Der er ikke tvivl om, at dette nederlag har tappet Sunesønnerne for det meste af deres rigdom og stormægtighed.

258. DEN DANSKE KONGES STORPOLITIK. Den danske konge derimod vandt frem i sin storpolitik, hvori den magt, Danmark havde samlet sig, ret gjorde sig gældende, under ledelse af kongens broder, hertug Valdemar. Først gjaldt det Holstens erobring; 1200 maatte grev *Adolf 3.* afstaa Rendsburg, og 1201 blev det store erobringsaar. I de første dage af septbr. blev de lybske borgere, der som sædvanlig fredeligt saltede sild ved Skanør, pludseligt arresterede og deres skibe og ejendom beslaglagt; samtidig brød Valdemar ind i Holsten, som han i løbet af kun to maaneder fuldstændigt erobrede tilligemed Ditmarsken og Ratzeburg, hvorefter Lübeck frivilligt overgav sig til ham for at faa sine borgere og deres gods fri igen. 1202 maatte grev Adolf vandre i fangenskab til Søborg, medens kong *Knud* hyldedes i de nyvundne lande.

Samme aar døde han, og barnløs fulgtes han som konge af sin broder *Valdemar 2.*, der kronedes juledag i Lund af erkebisp *Andreas*. 1203 fik Valdemar 2. Lauenburg mod at frigive grev Adolf, der rejste til sin families stammeslot Schauenburg, hvor han døde 1225. I de følgende aar gjorde Valdemar et og andet fremstød; 1208 slog han bro over Elben og erobrede og befæstede Harburg; 1214 blev greverne af Schwerin hans lensmænd; 1216 erobrede han endogsaa Hamburg.

Alt dette kunde lykkes, fordi Tyskland da var oprevet af kampene mellem Hohenstaufer og Welfer. Sin tidligere politik tro stod Danmark paa Welfernes side, og 1203 synes kong *Otto 4.* (1197—1218), Henrik Løves søn, at have anerkendt Danmarks erobring af Holsten. Men i rette øjeblik skiftede Valdemar 2. politik, og 1214 afstod Hohenstauferen *Frederik 2.* (1213—1250)

derfor de tyske lande nord for Elben og Elden, en biflod dertil, til Danmark.

Naturligvis forandredes disse landes forhold ikke derved, undtagen forsaavidt som grevskaberne Holsten, Stormarn, Vagrien og Ratzeburg forenedes til et grevskab *Nordalbingien*, som Valdemar allerede 1203 gav som len til sin søstersøn *Albert af Orlamünde*. Kun for Lübeck fik disse storpolitiske begivenheder blivende betydning derved, at den nu som dansk by opnaaede store privilegier i Skaane, og fik anerkendt alle de rettigheder, den selv krævede dær; det er ikke uden grund, at Lübeck endnu fører de danske farver, rødt og hvidt, i sit vaaben.

259. KORSTOGSPOLITIKEN. Da kongens storpolitik havde fremgang, medens Sunesønnernes led nederlag, maatte det blive erkebispens politik at lede den sejrrige konge ind paa den storpolitik, han ansaa for den rette, korstogspolitiken, kampen for udbredelsen af guds rige. Allerede 1210 fik han *Valdemar* til at foretage et slags korstog til Preussen; og maaske støttedes hans tanker om korstog i Østersølandene hos kongen af den betragtning, at Danmark, der nu var herre over Lübeck og en del af denne store handelsbys handelsveje, burde gøre sit til at skaffe Lübecks købmænd en ny og bedre vej til handel i Østersøen og med Rusland.

Derom enedes i alt fald konge og erkebisp, at skulde dette store togt i Østersølandene sættes i scene, maatte korstogstanken skydes i forgrunden. 1219 udbød kong Valdemar da leding for paa korstog at erobre og kristne Estland. Efter en haard kamp med Esterne fik den danske hær ogsaa fodfæste i Estland og kunde bygge en borg, hvorom senere byen Reval voksede op. Den politiske følge af dette korstog var imidlertid, at Sværdridderordenen indtog en højst fjendtlig holdning; 1220 gjorde Valdemar paany tog til Estland, men et forsøg paa 1222 at erobre Øsel maatte han opgive.

260. STORPOLITIKENS SAMMENBRUD. Aaret 1223 bragte nu paa en mærkelig maade fjernelsen af begge de to store mænd, der var lederne af Danmarks storpolitik, og dermed denne storpolitiks sammenbrud. Dette aar maatte *Andreas Sunesen*, voldsomt angrebet af spedalskhed, nedlægge sit erkebispeembede; han trak sig tilbage til sin gaard Ivø ved Blekings grænse, hvor han døde 1228. Samme aar 1223, natten mellem 6. og 7. maj, lykkedes det grev *Henrik* af Schwerin under en jagt paa Lyø at bemægtige sig saavel kong *Valdemar* som hans ældste søn *Valdemar* og føre dem som fanger til en af sine mecklenburgske borge. Aarsagen var en privat arvestrid; men de nordtyske fyrster vilde, som rimeligt var,

benytte lejligheden til at frigøre sig for det danske overherredømme; den unge grev *Adolf 4.* vilde særligt vinde sit fædreneland Holsten tilbage. Grev *Albert*, der forsøgte at forsvare sit Nordalbingien, blev slaaet ved Mølln 1225 og selv taget til fange; Lübeck faldt fra, og grev Adolf erobrede Hamburg.

I novbr. samme aar sluttedes et forlig, hvorved hovedmanden fra dansk side var hr. *Jakob Sunesen* af Møen, som han kaldes. For kongens og hans søns frigivelse skulde betales 45,000 mk. rent sølv, dronningens guldsmykker, dog kronen undtaget, klædninger af flandersk skarlagen og pelsværk til 100 riddere og dertil 100 heste; til kejseren og riget skulde afstaas alle tyske lande mellem Ejder og Elben og alle slaviske lande undtagen Rügen; Rendsburg skulde tilfalde grev Adolf; Lübeckerne og alle tyske købmænd, der vilde besøge Danmark for handelens skyld, skulde dær nyde samme ret og frihed som før kongens fangenskab.

Et forsøg fra Valdemars side paa at generobre det tabte standsedes ved det store nederlag ved Bornhøved 1227; 1230 lykkedes det endelig at faa resten af den dog vistnok noget nedsatte løsesum betalt. Ogsaa i Estland faldt det danske herredømme; 1227 besatte Sværdridderordenen selve Reval. Men i disse aar skete der i Østersølandene et stort omslag; de undertrykte folk, Preusser, Liver, Litauer og Ester rejste sig mod deres undertrykkere, de tyske riddere. Til hjælp mod dem maatte en polsk hertug 1226 indkalde de tyske *Mariariddere*, en orden, der var stiftet i det hellige land 1192, til Preussen, og denne mægtige og rige orden overtog nu kampen mod de vantro. Den byggede faste borge, hvorom byer voksede op, 1232 Thorn, 1237 Elbing; og da Sværdridderordenen 1237 havde lidt et stort nederlag mod Littauerne, forenede den sig med Mariaridderne til den tyske orden. Med denne lykkedes det 1238 kong Valdemar at slutte et forlig i Stensby ved Vordingborg, hvorved ordenen anerkendte hans ret til Reval og en del af Estland. Besiddelsen heraf fik dog aldrig nogen betydning for Danmark udover den nu og da at foraarsage det betydelige udgifter til krigstogter dertil, der sikkert opslugte de indtægter, den gav. Der var en dansk høvedsmand og en dansk biskop i Reval, men Revals indbyggere var tyske købmænd og haandværkere, i byen gjaldt lybsk ret og paa landet tog tyske godsejere jorden i besiddelse.

22. KAPITEL. LANDBRUGETS FREMSKRIDT

261. NYBRUD I LANDBRUGET. Det er forfriskende fra dette den danske storpolitiks sammenbrud at vende sig til det danske folks trofaste arbejde med den danske jord og da at se, at det i de samme aar stadig skred frem. Lad os tage en lille fortælling herom fra Sorø klosters gavebog. Provst *Tyge Stigsen* i Roskilde havde arvet Suserup, der som torp selv sikkert var et nybrud i den store skovegn lige nord for Tystrup sø, torpen synes dengang at have bestaaet af en større gaard, en sædegaard, og en almindelig bondegaard. Provst Tyge havde nu lovet munkene i Sorø at give dem halvdelen af sin hovedlod efter sin død; men munkene, der engang havde faaet kig paa ejendommen, kunde daarligt vente og bevægede til slut provst Tyge ved penge og mageskifte med andre ejendomme til allerede inden sin død, engang omkring aar 1210, at overdrage dem den store gaard i Suserup med alt tilliggende paa nær en tredjedel, som han gav sin søster i medgift, da hun giftede sig med en mand, der hed *Bjørn*.

Munkene vilde nu paastaa, at det var kun en tredjedel af den til ejendommen hørende skov, som søsteren havde faaet, og ikke tillige den tilsvarende tredjedel af agerjorden i Suserup, idet de altsaa dengang mente, at det var bedre at holde paa agerjorden end paa skoven. Men da Bjørn nu ikke kunde sætte sine krav igennem overfor munkene, tog han selv fat i skoven, hvor hans ret ikke blev bestridt; han fældede en stor del af skoven, opdyrkede jorden og skabte sig saaledes, siger munkene med slet skjult ærgrelse, en helt prægtig ny ejendom, og dær levede han selv og hans efterkommere i mange aar. Efter Bjørns død gik saa hans sønner fra denne nye torp angrebsvis tilværks mod munkene i Suserup, thi her, som overalt, hvor nybrud opstod, lod der sig let rejse strid om grænserne mellem den gamle by og den ny, om hvilke af de mellemliggende skove, moser og overdrev, der tilhørte hver af dem; og idet de saaledes udefra trængte ind paa munkene, genoptog de tillige kravet om en tredjedel af selve Suserups bymark og enge.

Saa sluttede munkene i 1254 forlig; nu var det grænserne i skove og overdrev, der blev fastslaaet til fordel for Suserup og munkene, til gengæld indrømmede de, at Bjørns sønner i alt, hvad

der hørte til Suserup, havde en tredjedel i agerjord og enge. Dog blev een skov særligt tillagt munkene, til gengæld fik Bjørns sønner i Suserup særlig tillagt tre agre med tilhørende enge, nemlig, siger Sorø gavebog, i Damsvang Agerhønsager, i Søvang Ørnebjergsager og i Vestervang Rydager. Heraf ser vi, at Suserup bymark da var delt i tre vange, hver med sit navn, og at altsaa driftsmaaden, som vi maatte vente, var trevangsbrug. Det var mænd som Bjørn og hans sønner, der i hin tid gjorde landet rigere ved deres arbejde; og deres gerning fortjener nok saa meget at mindes af historien som deres, der gik paa korstog mod Vender eller Ester med Absalon eller Andreas Sunesen.

262. AASENE I LANDSBYMARKEN. Suserup har tre indhegnede marker, tre vange, delt i agre; men under den stadige udvidelse af det dyrkede areal er man i landsbyerne efterhaanden gaaet over til at lade hver vang omfatte mere end et *agerskifte*, mere end en *aas*. Inddelingen af landsbymarken i de tre vange maatte fastholdes af hensyn til det hele driftssystem; naar det dyrkede areal fordobledes, medens den enkelte agers, ørtugsagerens, areal blev det samme, førte dette til, at hver vang kom til at bestaa af to agerskifter paa hver 8 gange saa mange ørtugsagre, som der var bol i byen. Hurtigst er udvidelsen skredet frem paa de sydlige smaaøer, der let kunde afsætte sin overskudsproduktion af korn i de nærliggende tyske købstæder. Derfor er det interessant, at vi har bevaret en markbeskrivelse af de falsterske landsbyers jordtilliggende, der maa være udført en gang i første fjerdedel af 13. aarh.

Denne Falsterliste, der nævner alle nu eksisterende landsbyer paa Falster og nogle til, ialt 110, viser os, at af de større landsbyer, paa to bol og derover, der udgør halvdelen af samtlige falsterske landsbyer, har 14 kun eet agerskifte i de tre vange, og dær er altsaa hvert bols dyrkede areal en mark jord. Men 19 har i hver vang to aase, saa at hvert bol er paa to mark dyrket jord, 18 har kun eet agerskifte, men er begyndt at udlægge endnu et, saa at den ene af hver af disse byers vange har to agerskifter eller, hvad der vel er rimeligere, disse byer er gaaet over til en firemarksdrift i stedet for at fastholde tremarksdriften. Men der var ogsaa een af disse større landsbyer, der havde tre aase i hver af sine vange, og to, hvor der hørte fire aase til hver vang, hvor altsaa hvert bols dyrkede areal var fire mark jord.

Naturligvis stod muligheden for en saadan udvidelse af landsbymarkens areal i omvendt forhold til byens oprindelige stør-

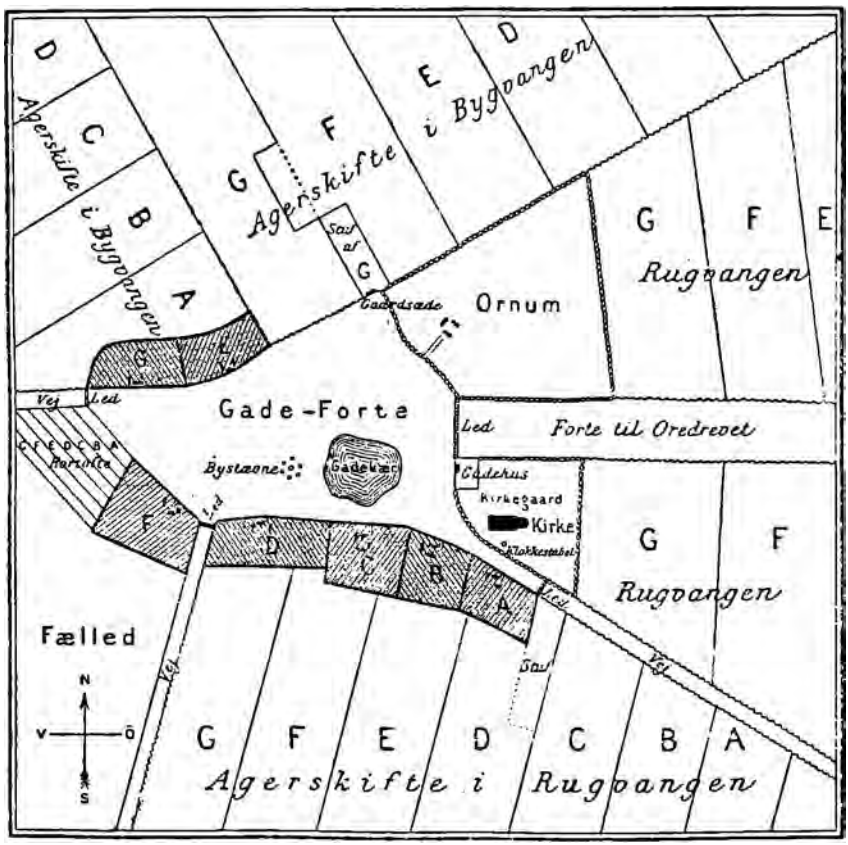

SKEMATISK FREMSTILLING AF EN LANDSBY MED TREVANGSBRUG, HVOR VANGENE ER DELT I AASE, AGERSKIFTER.
EFTER JOHANNES STEENSTRUP I DANMARKS RIGES HISTORIE.

relse, der jo igen kan ses af dens bolantal. Store byer som Vaalse med 10 bol eller Vigerløse med 14, hvor hver vang altsaa var paa 80 eller endog 112 ørtugsagre, havde vanskeligere ved at fordoble eller endog firedoble saa stor en bymark, og de to byer Ravnsø og Alstrup, hvor bolet havde naaet et areal paa fire marks jord, var da ogsaa byer paa kun to bol, hvor altsaa hver aas kun var 16 agre — med alle deres 12 aase havde de dog ikke mere end 192 agre mod Vaalses 240 eller Vigerløses 336. Det er ogsaa let forstaaeligt, at det var byerne med de oprindelig smaa bymarker, der havde de største udviklingsmuligheder; derfor ser vi ogsaa af Falsterlisten, at det var de ganske smaa byer paa kun eet bol, der her gik i spidsen. Der var seks af dem, der havde tre aase i hver vang, der var syv, der havde fire, ja der var fire et-bols-

byer, der var naaet endnu længere; en af dem havde endog otte aase i hver af sine vange, saa at dette ene bol altsaa havde 192 ørtugsagre under plov. Den by var Bjørup, og navnene paa de andre var f. e. Alkestrup, Hildestrup, Eget, Riserup, Eskildstrup, Stangerup, Brarup, d. v. s. næsten alle torper.

263. NYE BYER. Denne stærke udvidelse af det dyrkede areal er et sikkert vidnesbyrd om et stadigt fremskridt for det danske landbrug, der naturligt fulgtes af et tilsvarende fremskridt for dansk handel og dermed for de danske byer. At bøndernes produktion og købeevne forøgedes, maatte give forøget omsætning til gamle byer og fremkalde nye. Det danske landbrug har forstaaet ikke blot at udvide sin produktion, men ogsaa at forbedre dens kvalitet. I alt fald blev den jyske hest i beg. af 13. aarh. en kvalitetsvare, hvis eksport skaffede Ribe en erstatning for, at Lübeck lidt efter lidt overtog dens import af tøjer. Men overalt opstod nye handelspladser, nye byer, ofte om de nybyggede borge: København om Absalons borg, Vordingborg, Kalundborg og Nyborg. Eller de tre Nykøbinger: paa Falster, Sjælland og Mors; nye omsætningssteder for egne, der var blevet velhavende nok til at skaffe en egen by haandværks- og handelsvirksomhed. Sakstorp blev samtidig byen Sakskøbing.

De fleste af disse nye byer var som Helsingør, Skelskør og Korsør strandkøbinger, laa ude ved selve havet, fordi omsætningen nu kunde bære omkostningerne ved landtransporten, blot varen kunde naa frem til køberen, den fremmede skipper, der gerne saa sin sørejse afkortet. Disse nye byers hovederhverv var vistnok endnu landbrug — de havde alle deres bymark — og haandværk, men købmandsskab gav dog en del af indbyggerne en overskudsfortjeneste. Deres købmænd sluttede sig efter gammel sædvane til varetagelse af deres fælles interesser sammen i gilder, der havde St. Knud til skytspatron, uden at det vel altid stod klart for dem, om det var Knud konge eller Knud hertug. Hvad de ved deres sammenslutning tilstræbte, var dem dog klart nok; det var at omdanne handelspladsen til en særlig retskreds, et særligt *birk*, udskilt fra herredet, med egen rettergang som i de gamle anerkendte byer, med egen bystyrelse som den, Ribe, Roskilde eller Lund havde.

Deraf voksede en fællesfølelse, et samarbejde op; 1231 samledes adskillige oldermænd for St. Knudsgilder rundtom i landet i Ringsted og vedtog visse fællesbestemmelser. Da allerede skabte købmændenes fællesinteresser en organisation, der

omspændte hele riget og gennembrød dets ældgamle deling i de tre lande. Endnu mere virkede dog hertil Skaanefiskerierne og Skaanemarkedet; de var og blev i stedse højere grad det aarlige store samlingspunkt for alle danske købmænd. Vistnok har de lybske og andre fremmede købmænd tjent godt paa Skaaneøret; men maaske var det for Danmark mest heldbringende resultat af hele *Valdemar 2.s* storpolitik den kendsgerning, at i den tid, Lübeck var en dansk by, skabtes en hele riget omfattende dansk borgerstand.

23. KAPITEL. LEDINGSSKATTEN

264. SKYLDTAKSATIONEN. I denne stadige økonomiske fremgang ligger forklaringen af, at denne tid saa let bar byrderne saavel af den danske storpolitik som af dens sammenbrud; de ledende mænds fejl blev opvejet ved de store fremskridt, der samtidig fandt sted i dansk landbrug og dansk erhvervsvirksomhed i det hele taget. Derved blev det muligt at afvikle de udgifter, storpolitiken krævede, ved yderligere skattepaalæg. Hertil brugte regeringen ledingsafløsningen, og den begyndte med Sjælland og de til den sjællandske retskreds hørende øer, hvor ledingsordningen var fastest gennemført siden *Absalons* tid.

Hidtil havde havnene skudt ledingsafløsningen sammen, formodentlig efter det princip, der møder os senere i dansk skattelovgivning: »den rige hjælpe den fattige«. Det nye var, at ledingsskatten paalignedes ikke havnen, men hver enkelt landsbybonde, og sattes i bestemt forhold til arealet af den jord, han havde under dyrkning, idet der af hver mark jord, hver 24 ørtugsagre, 8 agre i hver af de tre vange, nu skulde, som det hed, *redes fuld havne*, d. v. s. betales aarligt i ledingsskat ligesaa meget, som der før betaltes i ledingsafløsning af een havne, altsaa 1 mk. sølv, hvilket nu efter pengeforringelsen var det samme som 3 mk. penge eller 24 øre penge, altsaa netop saa mange øre, som der var agre i een mark jord.

Havnen opløstes altsaa som skatteenhed; i stedet derfor opgjordes ved en simpel optælling af hver bondes antal agre i bymarken, hvor meget han for fremtiden aarligt vilde have at betale i *leding*, i ledingsskat. Fuld havne blev fra nu af ud-

tryk for en skattesats, der svaredes af enhver bonde, som havde een mark jord, og deraf havde at betale 3 mk. penge. Heraf tør vi sikkert slutte, at skattesatserne paa sjællandsk omraade under fuld havne var halv-, fjerdings- og ottingshavne, saa at den laveste sats: 3 øre penge betaltes af den bonde, der kun havde indtil 5 ørtugsagre i bymarken, medens den, der havde 6—11 ørtugsagre, betalte fjerdingshavne, d. v. s. 6 øre penge og saa fremdeles. Herved fremkom begrebet skattejord, *terra in censu*, som betegnelse for den saaledes skatsatte landsbyjord, hvoraf man har givet den hele skatteansættelse navnet *skyldtaksation*, der rigtigere burde hedde skattetaksation.

265. LEDINGSSKATTEN I JYLLAND OG FYEN. Der er grund til at antage, at det var i aaret 1213, regeringen gennemførte denne skattereform i Sjælland og paa Lolland-Falster; ti aar senere, 1223—24, gennemførtes den i Jylland og Fyen. Princípet var naturligvis her det samme: havnen opløstes som skatteenhed, ledingsskatten paalagdes hver landsbybonde i forhold til det areal, han dyrkede. Her tog man guldvurderingen til udgangspunkt, idet man fastslog, at der af tre mark guld dyrket jord skulde svares fuld havne, altsaa ganske som i Sjælland af 24 ørtugsagre 24 øre, 3 mk. penge i ledingsskat.

Men da trevangsbruget her ikke var saa fremherskende, blev skattesatserne andre; i stedet for, at de i Sjælland var afstemt efter øre jord, hvad der i Jylland vilde have svaret til en jord paa 3 mk. sølv, blev den her afstemt efter mark guld og sølv, saa at der af 2—3 mk. sølv skulde svares tolvtingshavne, d. v. s. 2 øre penge, af 4—7 mk. sølv sjettingshavne, 4 øre penge, derefter af hver mark guld, d. v. s. af hver gang 8 ørtugsagre tredingshavne, 1 mk. penge. Tillige fremtraadte i Jylland det særlige forhold, at antallet af bøndergaarde udenfor et landsbyfællesskab var meget betydeligt, i visse egne var endog hele bosættelsen i enkeltgaarde; disse faldt udenfor ledingsordningen og maatte derfor rammes af en til ledingsskatten svarende *kværsædeskat*, om hvis nærmere udformning vi dog ikke oplyses.

Hvor nøje ledingsskatten og dermed ledingsordningen var knyttet til landsbyerne ses af, at den paalagdes alle jordbrugere i landsbyen, d. v. s. alle ledere af en bedrift i landsbyen, hvad enten de var mænd eller kvinder, selvejere eller fæstere. Netop om fæstere bestemtes i Jylland udtrykkeligt, at de skulde betale ledingsskat, hvad enten de var fæstere under biskop, præst, kloster, kirke, bonde eller herremænd.

266. SKATTEREFORMENS KARAKTER. Den hele skattereform stod i den nøjeste sammenhæng med *Valdemar 2.s* storpolitik. Dennes formaal var landerobringer i Nordtyskland, men til disse landkrige krævedes mere end til Vendertogterne. Her var det letrustede ledingsudbud ikke nær tilstrækkeligt, her behøvedes en mindre, men svært rustet rytterhær, store krigsmaskiner og andet materiel, bygning af borge og først og fremmest forsyninger af al slags til hæren og de nødvendige transportmidler dertil. Selvom nu en del af dette, særlig transporten, kunde ydes af ledingsflaaden, var det vigtigste dog fremskaffelsen af rytterhæren; kongens særlige hærmagt maatte forbedres og øges ved, at saa mange som muligt sluttede sig til den som hans mænd, eller som de nu snart kaldtes, hans *riddere:* i nødsfald maatte man søge at forøge den ved mod betaling at faa tyske fyrster og riddere til at slutte sig til dem.

Derfor maatte det ofte synes fordelagtigere at udnytte den hele ledingsordning finansielt gennem ledingsafløsningen, betaling af ledingsskat, fremfor at udbyde selve ledingsflaaden. Tidspunkterne for reformens gennemførelse viser ogsaa denne sammenhæng: 1213, da der en halv snes aar i træk meget hyppigt var udbudt leding, men landkrigen nu ret slog igennem, og 1223—24, da de danske bønder atter nogle aar i træk var blevet trættet med omfattende ledingsudbud til det fjerne og vilde Estland, og saa yderligere Lyøkatastrofen tvang til at skaffe penge.

I de skaanske lande blev reformen, sikkert fordi erkebispen var derimod, ikke gennemført; her har vi da endnu senere de gamle havne, og vi kan se, at de i 1230erne i Halland omfattede i de fattigere herreder 29, i de rigere 11 bøndergaarde. Regner vi med en havne paa blot 12 gaarde som gennemsnit for hele landet, kom altsaa efter den gamle ordning hver gaard kun til at betale 2 øre penge i ledingsafløsning. Men efter reformen var dette den aller laveste skattesats, tolvtingshavne i Jylland; en gaard, der blot havde een mark guld, 8 ørtugsagre, i bymarken, vilde allerede komme til at betale fire gange saa meget, en tremarksmand tolv gange saa meget som det, der før var gennemsnittet! Og hertil kom, at disse nye skattesatser naturligvis ikke længe gjaldt ledingsafløsningen alene; de overførtes snart til selve ledingsudbudets naturalpræstationer, der ogsaa nu skulde udredes efter de nye satser. At bønderne fandt sig deri, har alene til forklaring, at de her som før ræsonnerede: hellere en endogsaa tung skat end aar for aar at blive taget bort fra landbrugsarbejdet netop i dets vigtigste tid.

267. STYRESMÆNDENE. Ledingsskattens opkrævning maatte fra først af ligesom tidligere ledingsafløsningens ske ved styresmændene, der indbetalte den til kongen. Styresmændene var imidlertid repræsentanter for et folkeligt selvstyre indenfor hærordningen, som kongen aldeles ikke billigede, mindst, naar det gjaldt en skatteindtægt. Kongen maatte derfor stræbe efter at bringe styresmandsembederne til sig, og denne kongens hensigt finder sit tydeligste udtryk i Jyske lov. Her bestemmes, at styresmandsembedet for fremtiden kun skal gaa i arv fra fader til ægtesøn eller fra broder til broder; er der ingen saadan arving, arver kongen styresmandsembedet, der da naturligvis overdrages til den nærmeste kongelige ombudsmand.

Dog tilføjer her Jyske lov: de styreshavne, der til biskopdom ligger, de følger biskopdom. Denne begrænsning kan kun forstaas saaledes, at bisperne i Jylland, allerede før kongen var blevet opmærksom paa betydningen deraf, havde erhvervet sig visse styresmandsembeder med dertil hørende indtægter; disse tillod loven dem nu at beholde, uanset den almindelige kongelige arveret, den iøvrigt fastslog. Kun ved et kompromis med kirken opnaaede kongen da at faa sin ret til styresmandsembederne lovfæstet; kirken beholdt, hvad den allerede tidligere havde erhvervet, medens den overlod kongen fremtidige erhvervelser.

Dette krævede naturligvis en nøjere ordning; derfor blev 1237 Ribebispens skipæn besigtigede og ham tilskrevne, og Liisbjerg herred, der omfattede to skipæn, blev delt i »bispens skibelse« og »kongens skibelse«, som senere blev til Vester og Øster-Liisbjerg herreder. Af de skipæn, bisperne beholdt, tilfaldt den hele ledingsskat dem, saa at de blev ligesaa interesserede i dens forøgelse som kongen selv; og det er vel rimeligt at se ophavsmanden til denne kloge overenskomst, der bandt de jyske bisper til den kongelige skattepolitik, i bisp *Niels af Slesvig*, der lige til sin død 1234 som kansler ledede hele den kongelige politik. Iøvrigt maa en lignende overenskomst ogsaa være gennemført i Sjælland, thi ogsaa til Roskildebispen betales senere ledingspenge.

268. KIRKENS SKATTEFRIHED. Bisperne kunde vel for deres vedkommende saaledes indgaa paa at dele rovet med kongen; men kirkens principielle standpunkt maatte naturligvis være, at den ikke kunde anerkende kongens ret til at paalægge en ny skat, der saa føleligt svækkede bøndernes skatteevne som tiendeydere til kirken. Skarpest toges dette standpunkt sikkert af erkebispen; i Skaane vovede kongen ikke at indføre ledingsskatten. Iøvrigt

maatte kirkens bestræbelser naturligt gaa ud paa for sit vedkommende at bevare forholdet som det var inden ledingsskattens indførelse, da dens ejendom i stor udstrækning var skattefri.

Til opnaaelse af saadan skattefrihed brugte kirken morsomt nok coelibatet; for Jylland — som ogsaa for Sjælland — bestemtes, at en præst maatte have een gaard skattefri, naturligvis præstegaarden, hvad enten denne ejedes af kirken eller af ham selv, dog kun paa betingelse af, at han levede i coelibat. Saa groft forvrængedes et idealkrav. Klostrene lykkedes det at bevare skattefrihed for al den landsbyjord, klostret havde erhvervet før Lateran-konciliet 1215, og som det selv drev; var den derimod bortfæstet, blev den skattepligtig, thi ogsaa kirkens fæstere var skattepligtige.

Dog føjedes til: medmindre de fra tidligere tid er fritagne ved privilegium eller kongen herefter fritager dem derfor. Denne undtagelsesbestemmelse blev naturligvis udgangspunktet for al fremtidig kirkelig politik i skattespørgsmaal. Ved stadfæstelse af ældre privilegier blev disses ordlyd udvidet saaledes, at de fritog for ledingsskatten; selv Lundekirken, der dog ikke direkte var truet, sørgede derfor. Kunde et ældre privilegium ikke anføres, gjaldt det at erhverve et nyt. Der blev da mange handler at slaa af med kongens kancelli. Allerede 1209 havde Næstved kloster givet kongen landsbyen Riserup paa Falster for en almindelig fritagelse for leding, stud, kværsæde og kongens del af midsommergælden af Næstved. 1234 gav Sorø kloster kongen Snertinge by og 100 mk. rent sølv for fritagelse for ledingsskat, stud og andre ydelser; 1238 gav Viborg domkapitel kongen Agerø i Limfjorden for et lignende privilegium. Men priserne steg: 1240 fik Ribe bisp sine fæstere i Tønder, Daler og Ballum gjort skattefri undtagen for hovedskatterne leding, kværsæde og stud, men denne ringe fritagelse maatte bispen betale med 200 mk. penge, som da var værd 100 mk. sølv af den mindre vægt, »hvorfor dette ikke bør kaldes en gave, men snarere et køb«.

269. HÆRMÆNDENES SKATTEFRIHED. Skattefrihed maatte derimod af sig selv tilkomme hærmændene, kongens egne mænd, fordi som Jyske lov siger: »de gøre dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen og landets fred«. Hærmanden — hvad enten han var kongens eller bispens — var netop pligtig til at yde personlig krigstjeneste paa egen bekostning, endda, om han var rig nok dertil, med et følge af væbnede svende, ikke blot naar kongen udbød leding, men overhovedet naarsomhelst kongen bød ham. Den livsfare og mægtige bekostning han derved var udsat for,

maatte naturligvis godtgøres ham gennem frihed for ledingsskatten.

Og dog fastholdt regeringen, at selv hærmandens skattefrihed var begrænset. At den ophørte, hvis hærmanden blev siddende hjemme uden lovligt forfald, var rimeligt nok; saa skulde han betale kongen tredingshavne af hver gaard, han ejede; vilde han ikke betale, ophørte hans skattefrihed ganske, og han blev skattebonde. Det kunde ogsaa ske ved en hærmands død, at herremands jord blev bondejord: ofte sker det, siger Jyske lov, at hærmænds jord efter deres død gaar til skipæn som før. Men selv hærmandens skattefrihed gjaldt oprindelig kun den jord, han ejede eller købte og drev selv eller ved forpagter; thi atter her gjaldt, at bortfæstet jord var skattepligtig.

Alligevel var denne skattefrihed en saa betydelig vinding, at der snart var de bønder, der søgte at blive kongens mænd for at opnaa den. I et brev af 1237 erklærer saaledes kongen overfor Ribebispen, at hvis der er kommet nogen mand af et af bispens skipæn til ham, kongen, og har aflagt ham mandsed, svigagtigt fortiende, at han var hjemmehørende i et bispeligt skipæn, befaler han, at saadan mandsed skal kasseres og regnes for ugyldig. Naar kongen her opgiver sin ret til at tage mænd, hvor i sit rige han vil, er det, fordi bispens skipæn derved »mindskes«; af en til Ribebispen ledingsskattepligtig bonde bliver en skattefri kongelig hærmand. Saa fordelagtig var altsaa trods begrænsningen hærmandens skattefrihed, at en ledingsskattepligtig bonde kunde ønske at paatage sig hærpligten for at opnaa den.

270. HAVNEBØNDERNES SKATTEFRIHED. Endelig tilstodes der en begrænset skattefrihed til havnebonden, den landsbybonde, der var i stand til og villig til at møde bonderustet paa sin havne paa ledingsskibet, hver gang virkelig leding udbødes. Han fik ret til at have »fuld plovs ærje«, d. v. s. i Jylland tre mark gulds jord, i Sjælland en mark skattejord skattefri. Der kunde vel nok i hver landsby være en eller højst to bønder, i hvis slægt de gamle bondekrigsvaaben nedarvedes, som havde raad til at vedligeholde og modernisere dem, og som derfor var villige til at møde ved ledingsudbud personligt eller ved stedfortræder, hvilket sidste var nødvendigt, hvis den øjeblikkelige indehaver af bedriften var en kvinde.

Den forskel, der fra gammel tid havde været mellem havnebønderne og de andre landsbybønder, der højst kun vilde møde efter tur, hver tolvte eller tredivte gang, uddybedes ved *Valdemar 2.s* skattereform til en standsforskel. Meget hurtigt bevirkede vistnok skatte-

friheden, at ledingsskibets pladser med lethed lod sig besætte med havnebønder, saa at de andre landsbybønder i praksis ganske fritoges for den personlige krigstjeneste, havnetjenesten, selv efter tur.

Denne standsadskillelse uddybedes yderligere ved en lovregel, der samtidig vandt almindelig anerkendelse. Det havde naturligvis altid været tilfældet, at de nævninger, der udmeldtes af tinget, toges blandt de mest ansete bønder. Nu blev, sikkert indenfor det jysk-fynske retsomraade, og formodentlig ogsaa indenfor det sjællandske, den regel fastslaaet, at en bonde for at kunne udmeldes som nævning skulde være selvejer, fremdeles ejer af tre mark gulds jord og endelig havnebonde. Saaledes set har Valdemars skattereform haft en indgribende politisk virkning — og maaske har det ogsaa været et af dens formaal — nemlig ved særlig begunstigelse af havnebønderne i landsbyerne at sprænge disse ud fra landets almindelige bondestand.

24. KAPITEL. JYSKE LOV

271. RIGETS BEDSTE MÆND. Under denne udvikling fik det danske folkesamfund ligesom et helt nyt udseende. Før havde der været en modsætning mellem en i tal temmelig begrænset kongelig hird, der ganske vist var blevet noget udvidet og spredt ved, at hirdmændene anbragtes rundt om i landet som ombudsmænd, og saa det fast sammentømrede bondesamfund, bestaaende af herremænd, af hvilke nogle som styresmænd var bøndernes selvskrevne ledere, og landsbybøndernes store masse, der siden trællestandens forsvinden alle var frie mænd, og som alle var jordbrugere, uanset om de ogsaa var jordejere eller blot havde den jord, de brugte, i fæste.

Nu mistede dette frie bondesamfund sin top; herremændene med styresmændene i spidsen gik over i hærmændenes, kongens mænds, lejr; havnebønderne skilte sig ud og tænkte saa smaat paa at følge efter, sluttede sig i alt fald til den nye overklasse; ja selv den simple landsbybonde begyndte at overveje, om det ikke kunde betale sig for ham at blive kongens mand snarere end at betale ledingsskat til Ribebispen. Kredsen af mænd, der ved den aflagte mandsed, *hominium* eller *homagium*, til kongen stod i et særligt troskabsforhold til ham, blev uhyre udvidet. Denne over-

klasse havde ogsaa det tilfælles, at den var et udtryk for det danske riges enhed; kongens mand kunde man være, i hvilket af de tre danske lande man saa var bosat. Det samme gjaldt ganske vist kirkens mænd og forsaavidt ogsaa købstadsmænd; men disse mænd, der her sluttede sig om kongen og derved tilførte ham al den magt og indflydelse over det danske bondesamfund, de som de største landejendomsbesiddere raadede over, var utvivlsomt *rigets bedste mænd*, der sammen med kongen kunde fatte beslutninger om hele rigets anliggender.

Det blev da ogsaa i denne tid sædvane, at kongen indbød disse rigets bedste mænd, hvortil naturligvis ogsaa bisperne regnedes som de store godsejere de var, til samtale, *parlamentum*, om rigets anliggender. Videst var kredsen, naar hele ledingshærens udbud gav anledning til et parlament; det var ved et saadant møde under Samsø 1215, at *Valdemar 2.* fik ledingshæren til at tilsige hans søn *Valdemar* med den bøhmiske prinsesse *Dagmar*, der da var død 1212, kongenavn efter ham; 1218 kronede bisp *Niels* ham i Slesvig, hvorved ogsaa rigets bedste mænd var tilstede i passende udvalg. Det blev allerede i Valdemar 2.s tid sædvane, at kongen indbød rigets bedste mænd til et parlament hvert aar paa midfaste søndag, der fik en særlig karakter ved, at det tillige var hirdens huskarlestævne, hvor de hirdmænd maatte møde, som kongen havde sag mod, eller som havde sag mod ham.

272. KIRKENS STILLING. Denne udvikling skød da stedse mere kongen i forgrunden som rigets højeste øvrighedsmagt; men kirken, den gamle øvrighedsmagt i riget, vidste dog ialt fald at bevare sin frihed. I dens indre styrelse vovede kongen endnu ikke at gribe ind. Nu som før valgtes bisperne frit af domkapitlerne uden kongens indblanding. Ganske vist maatte 1171 Ribe domkapitel betale kongen 300 mk. for retten til at udøve sit frie valg; men 1214 valgtes *Tuvo* til bisp i Ribe, som det udtrykkeligt siges, mod kongens vilje. At kongen ingenlunde var tilfreds med denne tingenes tilstand, viser hans bestemmelser for Reval 1240, thi her forbeholder kongen for sig og sine efterfølgere ret til som kirkens patroner stadig at udvælge bispen, selvom der skulde blive oprettet et domkapitel eller kannikekonvent. I Danmark var og blev dog kongen uden direkte indflydelse paa bispevalgene.

Derimod kom den danske kirke i denne tid, som naturligt var, i stedse stærkere tilknytning til den almindelige kirke; hvad *Eskil* havde tilstræbt, fuldbyrdedes nu. Vi har allerede set, hvor hastigt Laterankonciliets beslutning om jernbyrds afskaffelse gen-

nemførtes i Danmark. 1222 sendtes som pavelig legat *Gregorius de Crescentia* herop; han fik paa et bispemøde i Slesvig vedtaget en regel om, at præsters børn ikke skulde være arveberettigede; kort efter støttede den danske regering ved sin skattefrihedsregel hans og kirkens krav om coelibat. Dog endnu efter 1230 besluttede præsterne i Lundestift at modstaa kirkens krav derom.

En anden følge af denne nærmere tilslutning af den danske kirkeprovins til den hellige almindelige kirke var imidlertid, at paven efter de i kirken almindeligt gældende regler nu begyndte at gøre indgreb i kannikernes valgret. Da der 1222 blev uenighed om valget af en bisp i Viborg, besatte Gregorius i kraft af sin fuldmagt fra paven bispesædet med Cistercienserabbeden *Gunner* fra Øm kloster. Og da der 1223 var forekommet en formfejl ved Lundekapitlets valg efter *Andreas Sunesen*, udnævnte paven til erkebiskop *Peder Saksesen* (1223—28), efter ham fulgte dog ved domkapitlets frie valg *Uffe* (1228—52). Den første gang, paven ved *provision* besatte et bispeembede i Danmark, var, da han 1249 udnævnte domprovsten i Lund *Jakob Erlandsen (Galen)* til biskop i Roskilde, fordi domkapitlets valg ikke havde været enstemmigt.

273. TIGGERMUNKENE. Et andet vidnesbyrd om, i hvor nær forbindelse Danmark nu var kommet med den civiliserede verden, i alt fald hvad kirken angik, er det, at de nye tiggermunkeordener saa hurtigt naaede hertil. Vi kan her se den personlige forbindelse. I Bologna traf en ung dansk mand *Salomon* fra Aarhus 1220 Spanieren *Domingo*, der 1216 havde stiftet en ny munkeorden: *Prædikebrødreñe* eller *Dominikanerne*, som de senere kaldtes efter stifteren. Særligt for denne nye orden ligesom for de munke, der i de samme aar samlede sig om *Frants af Assisi*, og som i dennes dødsaar 1226 ogsaa organiseredes som *Minoriter-* eller *Franciskaner*ordenen var, at munkene ikke selv maatte have nogensomhelst ejendom, men skulde skaffe sig deres underhold ved arbejde og almisser, hvorfor de i modsætning til de ældre munkeordner betegnedes som tiggermunke.

Denne bevægelse indenfor kirken udsprang af stifternes stærke uvilje mod kirkens overhaandtagende verdsliggørelse og hoffærdighed; denne uvilje deltes af mange fromme kristne i alle lande, ogsaa i Danmark, og dette forklarer disse ordners stærke tilgang og hastige udbredelse, ikke mindst i de højeste kredse. Salomon fik allerede 1221 erkebisp *Andreas Sunesen* saa interesseret for Dominikanerne, at han byggede et kloster for dem i Lund;

snart fik de klostre rundt om i alle bispestæderne og i andre byer; allerede 1238 dannedes en dansk ordensprovins under en *provinsialprior*. Efter deres ordensdragt kaldtes Dominikanerne her i landet *Sortebrødre*, som Franciskanerne *Graabrødre*. Om disse hedder det: 1232 kom graabrødrene paa deres bare ben til Danmark og grundede huset i Ribe. *Valdemar 2.s* drost *Astrad Frakki* grundede et Franciskanerkloster i Svendborg og blev senere munk og *guardian*, som klosterforstanderen kaldtes, i Roskilde. Inden 1240 var 11 Franciskanerklostre oprettet, 1239 dannedes ogsaa for denne orden en dansk provins under en *provinsialminister*, 1288 var der 19 Franciskanerklostre i Danmark og i Roskilde et *Clara*kloster, et nonnekloster af den med Franciskanerne forbundne Claraorden.

Alle disse tiggermunkeklostre laa i byerne, thi tiggermunkene tog straks virksomhed blandt bybefolkningen op som deres særlige arbejdsomraade og fordelte byerne imellem sig saaledes, at de udenfor stiftstæderne, hvor begge ordner havde klostre, ikke konkurrerede, men i hver by kun een af dem var repræsenteret. Iøvrigt kom saavel Dominikanere som Franciskanere, da de først var blevet munkeordner, snart bort fra, hvad der havde været deres stifteres egentlige formaal: livet i fattigdom, for Domingo dertil prædiken for kættere, for Franciscus stille samliv med gud og naturen. Ordenen vidste snart at forklare, at vel ikke den enkelte munk, men nok ordenen som organisation maatte besidde ejendom; betegnende er det, at Jyske lov, hvor den taler om klostres skattefrihed, føjer til: det holdes baade om graa munke og om sorte munke og om alle munke. Allerede 1241 havde da tiggermunkene i Danmark nok brug for skattefrihed.

274. FORBINDELSER MED EUROPA. Med tiggermunkene gav det civiliserede Europa Danmark det bedste, det da havde; det var en bedre og inderligere religiøsitet. Af erkendelse, af videnskab havde Europa da endnu intet at give Danmark; det var lige det, at i de samme aar kejser *Frederik 2.* som konge af Neapel, af Syditalien, dette skønne land, hvorom Normanner og Araber havde kæmpet, begyndte at indføre til de europæiske barbarer et og andet af den videnskabelige forskning, som Araberne havde taget op efter Grækere og Romere.

Der var i *Salerno* en lægeskole, stiftet af arabiske lærde farmaceuter og læger, dær og i Orleans havde vistnok Roskildekanniken *Henrik Harpestreng*, der døde 1244, studeret i sin ungdom saa meget, at han kunde forfatte den første danske lægebog, der indeholder angivelser af forskellige lægemidler og medi-

ciner og dertil tjenlige urter. Hans værk har ganske vist ikke kunnet hjælpe de syge meget, men det var dog et stort fremskridt fra abbed Vilhelms tand; det antydede dog, at hvis menneskene i Europa som Araberne vilde give sig til at studere naturen, var der dær maaske raad at hente mod al den nød, som sygdom paaførte dem, andetsteds end hos gud eller hans helgener. Men Henrik Harpestreng var en enlig svale, som i seks hundrede aar ingen sommer gjorde i Danmark, der som alle kristenhedens lande saa længe vedblev at henligge i religiøsitetens dødssøvn.

Anderledes betydning fik for Danmark den siden *Gratians* tid berømte retsskole i Bologna, hvoraf Orleans var et ekko. Her studeredes romerret og kirkeret, og de mange unge danske mænd, der i de aar rejste ud, droges til disse lærdomssæder. Blandt dem havde ogsaa været bisp *Gunner* af Viborg, og han mindedes senere i tiden sine studieaar med glæde. Han elskede at samle ved sit bord unge skolarer, der kom hjem fra studieophold i Frankrig eller Italien; han vilde sige til dem: »I unge mennesker, der har lært og hørt saa meget i jeres fakultetsstudier og lige er kommet ud af essen, belær nu os gamle, som knap nok fra fordums dage har bevaret en svag kundskab om disse ting«, og saa vilde han give dem en eller anden logisk nød at knække, som havde været godt latin i hans tid.

275. BISP GUNNER OG JYSKE LOV. Bisp *Gunner* af Viborg havde dog i sine egne studieaar lært nok af jurisprudens til, at han var i stand til at give det jyske retsomraade en lovbog, hvortil intet af de andre danske lande havde magen. Der kan ikke være tvivl om, at Jyske lov, saaledes som vi nu har den, er bisp Gunners værk. Vistnok er det et officielt hverv, han her har paataget sig; thi Jyske lov er i modsætning til de andre landslove ikke et privatarbejde, men en virkelig lov, udstedt og givet af kong *Valdemar 2.* i marts maaned 1241, paa et møde i Vordingborg, »med alle de bedste mænds raad, der i hans rige var«. Hele lovens form vidner ogsaa om, at den er et arbejde af en kommission, der har haft denne opgave; det hele stof er bedre, mere systematisk ordnet.

Naturligvis er dens indhold det samme, som møder os i privatsamlingerne fra de andre retskredse, men at lovgiveren, lovens forfatter, bisp Gunner, har forstaaet, at et lovarbejde af denne natur maatte henvende sig til menigmand, derom vidner hans herlige ord i fortalen til loven: »Med lov skal land bygges; men vilde hver mand nøjes med sit eget og lade andre mænd nyde deres, behøvedes ikke lov. Ingen lov er saa god at følge som sandheden; men hvor mænd er

uenige om sandheden, dær skal loven afgøre, hvad der er det rigtige. Var ikke lov i land, da havde den mest, som greb efter mest«. Dybe og evigt gyldige, men for ofte glemte, er hans ord om, hvorledes en lov skal formuleres: »loven skal være ærlig, ret, taalelig, efter landets vane, kvemmelig og nødtørftig og aabenbar, saa at alle mænd maa vide og forstaa, hvad loven siger. Den skal ikke være gjort eller skrevet til fordel for nogen enkelt mand, men efter alle de mænds behov, som bor i landet«.

Og med eet vælder op i ham tanken om, at loven er landets, at det ikke er kongen, det tilkommer at give landet en lov, men at kongen kun har ret dertil, naar landet tillader ham at give den: »ingen mand skal dømme mod den lov, som kongen giver og landet tager ved, men efter loven skal land dømmes og rettes. Den lov, som kongen giver og alt land tager ved, den maa han ikke heller forandre uden landets vilje, medmindre den er aabenbart mod guds lov«. Saa stærkt følte bispen, at landet stod over kongen, at landets retsbevidsthed var mere at lide paa end hans.

276. KONGEN OG LOVEN. Det er nu sandt nok, at de fleste af de sætninger, der findes i denne herlige indledning til Jyske lov, er hentede fra den kanoniske ret, som den findes i *Gratians* dekret; lad det være, denne kendsgerning har kun den betydning, at bisp *Gunner* vidste at drage sig sine studier i udlandet til nytte, da han endelig stod overfor den højeste opgave, hans land kunde give ham. I et kærnefuldt dansk oversatte han, hvad han havde lært; og det, han siger, er jo endnu rigtigt.

I det næste afsnit af fortalen læser han kongen teksten, stiller han op for ham det maal, som kirken altid havde forlangt kongen dømt efter: »det er kongens embede og høvdinges, som er i landet, at dømme dom og gøre ret og frelse dem, som med vold tvinges, som er enker og værgeløse børn, pilgrimme og udlændige mænd og fattige mænd, hvem der tiest gaar vold over. Og at straffe ugerningsmænd, som ikke vil føre deres liv retteligt. Naar han straffer eller dræber ugerningsmænd, da er han guds tjenestemand og lovens vogter. Thi som kirken har pave og biskop, skal hvert land have kongen eller hans kansler«. Med disse bisp Gunners ord gav kirken ligesom fra sig sin guddommelige pligt til at opretholde retsordenen i landet, lagde denne nu og for altid over paa kongen og hans embedsmænd, holdt ligesom for sidste gang kongen hans høje pligt som retshaandhæver i landet for øje.

25. KAPITEL. DYNASTIPOLITIK

277. KONGENS INDTÆGTER. Men kongen var ikke netop tilsinds at lytte til denne tale; ham interesserede da kun, hvad hans kongemagt indbragte ham, og hvorledes han skulde fordele denne indtægt paa sine børn, ægtebørn saavel som uægtebørn. Kongens indtægter var i 1230erne meget betydelige; vi ser det bedst af Halland, fordi et udførligt register over kongens samlede indtægter deraf er bevaret. Skatteindtægterne udgjorde i alt 80 % af kongens samlede indtægter af Halland; de resterende 20 % kom af sagefald, kværsæde og indtægterne af de godser, kongen ejede dær. Saaledes har forholdet vel ogsaa været i andre rene landdistrikter, undtagen hvor kongen ejede mere gods, indtil det forrykkedes ved den store forhøjelse af ledingsskatten.

Til hvad Hallandslisten anfører af kongelige skatter er at føje Friserskatten, vragretten og danearv, dertil indtægterne af mønten, hestetolden i Ribe og sildetolden i Skaane, endelig den forhøjelse af byskatten, som byerne kunde taale. Bestemtere at angive kongens aarlige indtægt lader sig vanskeligt gøre; dog kan vi af, hvad der er bevaret fra datidens kancelli, se, at i sommerhalvaaret 1232 indgik i kongens kasse næsten 8000 mk. sølv, heri ikke medregnet ledingsskatten, hovedmassen af godsindtægterne, skatten af en del købstæder og flere andre indtægter. Ledingsskatten alene har, hvis vi regner efter de hallandske herreder, hvor der gik 66 havne pr. herred, aarligt indbragt for alle landets 200 herreder 13,200 mk. sølv, inden ledingsskattereformen gennemførtes. Hvis vi derfor antager, at kongens aarlige indtægter i 1230-erne har været 50,000 mk. sølv, 25 mill. kr. i vore penge, regner vi næppe meget forkert. Det er ogsaa et rimeligt forhold, at den løsesum, landet maatte betale for kongen, var paa det nærmeste et aars indtægt.

278. FYRSTELENSMÆNDENE. Den gamle konge, *Valdemar 2.*, er af en sen eftertid, det 16. aarh.s historikere, blevet smykket med tilnavne, som ingenlunde tilkommer ham, de kaldte ham Sejr, skønt hans storpolitik endte med nederlag, de kaldte ham Lovgiver, skønt han kun havde meget lidt at gøre med den lovgivning, der i hans tid fandt sted.

Hvad han tænkte paa i sine sidste aar, var alene, hvorledes

han skulde sikre sit afkom del i den indtægt, han havde af Danmark, der jo var hans ejendom. Da den unge *Valdemar* døde 1231, lod han derfor aaret efter sin ældste søn med den portugisiske prinsesse *Berengaria*, som han havde ægtet 1214 og som døde 1221, *Erik*, hylde som konge paa landstingene og krone i Lunds domkirke. Men dernæst indførte han i Danmark det arvelige lensvæsen, der var i brug i de europæiske lande, og bortgav nu store dele af landet som arvelige len til sine efterkommere. Af Berengarias to yngre sønner fik *Abel* Sønderjylland til Kongeaaen, *Kristoffer* Laaland og Falster, hans uægtesøn med Esbern Snares frue, *Knud*, fik Bleking, en sønnesøn *Niels* Nørrehalland; 1229 havde grev *Albert* af Orlamünde faaet Als som len til erstatning for Nordalbingien.

Allerede inden Valdemar 2.s død 1241 blev det klart, hvilken uhyre svækkelse af kongemagten denne ordning maatte medføre. Først og fremmest, fordi disse fyrstelensmænd naturligvis maatte skabe nye hærmagter i landet ved siden af kongens. Jyske lov søgte da ogsaa at bringe en vis orden tilveje i dette forhold ved at bestemme: »kongen maa tage sig mænd overalt i sit rige, i hvilket skipæn han vil, og hertug i sit hertugdømme og andre kongens børn eller frænder og grever maa ikke tage sig mænd udenfor deres len eller ret, men bisper skal ej tage sig mænd udenfor deres bispedømme«. Denne regel var imidlertid saa god som ingen, thi den skabte jo aldeles ingen klarhed, tværtimod, den fastslog snarere, at fyrstelensmænd og bisper overalt kunde konkurrere med kongen om mandtagning, uagtet dette vilde medføre en stærk nedgang i, hvad ledingsskatten indbragte.

Ganske saa uklar og ubestemt var fyrstelensmandens ret i det hele taget. Skulde han have alle kongelige indtægter af lenet eller kunde kongen forbeholde sig ledingsskatten? Gik det kongelige gods, der laa i lenet, ogsaa over til ham? Der var ingen i hele riget, der havde myndighed eller magt til at besvare disse spørgsmaal. Naturligvis var dette det samme som rent ud at fremkalde en ny borgerkrig i landet. Hertugen som den største lensmand blev den nærmeste til at tage striden herom op med kongen; allerede 1242 var den i fuld gang; 1246 blev det til aaben krig mellem *Erik 4.* og hertug *Abel*, der fandt hjælp hos sine svogre, de holstenske grever, *Adolf 4.s* sønner.

279. PLOVSKATTEN. Lige saa ødelæggende maatte ordningen virke paa rigets finanser, som det netop var lykkedes bisp *Niels af Slesvig* at bringe i god orden. Dette kan ses deraf, at 1230erne var

en tid, da pengene endogsaa blev bedre, end de før havde været, saa at 1240 1 mk. sølv endogsaa regnes til kun 2 mk. penge. At dette var resultatet ogsaa af en bevidst møntpolitik, ses af, at penningen nu ogsaa i Vestdanmark udmøntedes med 240 paa en mark, 0,91 gr., ligesom i Østdanmark, særlig efter at kongen 1234 havde tilkøbt sig Ribebispens part af mønten i Ribe. I forbindelse hermed stod vistnok ogsaa, at regeringen i 1230erne begyndte at udskrive en plovskat, en afgift af hver plov i landet, thi denne skat, der ramte landets vigtigste arbejdsredskab, lod sig kun forsvare med, at hvad den indbragte, skulde bruges til møntens forbedring. Ogsaa efter bisp Niels af Slesvigs død 1234 blev denne møntpolitik fastholdt; maaske var hans efterfølger som kansler *Niels Stigsen*, som siden 1225 havde været biskop i Roskilde, og som i alt fald var kansler i *Erik 4.s* første aar.

At regeringen nu søgte ligefrem at gøre mønten bedre, blev dog ikke overalt modtaget med lige stor begejstring, eftersom jo derved alle betalinger blev tungere. Skaane landsting reagerede derimod ved uden videre at nedsætte bøderne til $^2/_3$, altsaa netop saa meget, som mønten var forbedret; mandeboden nedsattes fra 15 mk. sølv til 30 mk. penge, 40 mk. bøden til 26 mk. 16 ørtug. Formentlig har regeringen da opgivet at forbedre mønten og har foretrukket blot at holde den i det fastslaaede forhold, 3 mk. penge paa 1 mk. sølv. Men der skulde snart ikke mere blive tale om at afse midler til saadanne formaal. Erik 4. fandt snart, at hans faders taabelige ordning voldsomt havde formindsket alle kongens og rigets indtægter, og at der derefter ikke kunde blive tale om at opgive plovskatten, den maatte tværtimod forøges. Nye indtægter var endog nødvendige.

280. KIRKETIENDEN. I sin pengenød, der skærpedes ved krigen med *Abel*, søgte kongen en udvej i beslaglæggelse af kirketienderne landet over, hvad enten han nu virkelig vilde bemægtige sig dem, eller blot tænkte i dem at tage et tvangslaan hos kirken. Denne udvej kunde kansleren imidlertid ikke bevæge kirken til at gaa med til. I Odense fandt febr. 1245 et kirkemøde sted, der besluttede, at med banlysning skulde enhver rammes, der »af ret ondskab djærves til at skille kirker ved deres ret eller bryder og forkrænker deres frihed eller med vold og overlast røver kirkens gods og rette ejendom eller som paabyder eller tilskynder til at gøre noget af dette«. Der kan næppe være tvivl om, at denne beslutning tog sigte paa tanken om beslaglæggelse af kirketienderne og vel skulde advare kongen.

Virkningen blev imidlertid en ganske anden; *Erik 4.* lagde

beslag paa Roskilde bispestols ejendomme, ogsaa København; *Niels Stigsen* maatte drage i landflygtighed til Clairvaux, hvor han døde 1249. For første gang siden Andreas Sunesens tid blev nu ikke en bisp, men en almindelig magister *Peder Ranesen* kansler. I Niels Stigsens dødsaar kunde kongen triumfere; da fik han mod løfte om et korstog til Estland, som han naturligvis ikke udførte og heller ikke tænkte paa at udføre, pave *Innocens 4.s* samtykke til i seks aar at maatte tiltage sig en tredjedel af landets samtlige kirketiender.

Samme aar vilde kongen atter udskrive en plovskat, der skulde betales ogsaa af herremænd og gejstlige; men da han paa Skaane landsting forlangte den vedtaget, kom det til ligefrem kamp mellem bønderne og kongens mænd; disse blev slaaet og Erik 4. maatte flygte til Sjælland. Da han saa kom tilbage med større hærmagt, gav bønderne dog køb, men de brændemærkede ham med tilnavnet *plovpenning*. Næste aar, 1250, besejrede Erik 4. ogsaa sin broder hertug Abel og var saaledes overalt sejrherre — da blev han myrdet paa Slien, uden tvivl af mænd, som Abel havde givet befaling dertil. Saa stærkt var hadet til ham, at Abel alligevel hyldedes som konge, hvorved Sønderjylland da atter forenedes med Danmark.

26. KAPITEL. BISP NIELS AF VIBORGS REGERING

281. DANMARKS FØRSTE REGERING. Med *Abel* kom ledelsen af den kongelige regering i hænderne paa en mand, der var dristig og vidtskuende nok til at sætte sin politiske gerning et stort maal. Bisp *Niels af Viborg* nævnes vel først 1253 som kansler, men der kan næppe være tvivl om, at han er blevet det allerede i Abels tid. 1251 var han fulgt efter *Gunner* paa Viborg bispestol, og dette er tilstrækkeligt til forklaring af hans politiske maal, det var simpelthen at virkeliggøre Gunners tanker om kongemagten og dens gerning i samfundet. Men netop som bisp Niels havde sat sig til rette i kanslersædet, syntes det, som hans arbejde herfor skulde afbrydes ved et ulykkeligt tilfælde: 1252 dræbtes kong Abel paa et krigstogt mod Friserne. Han efterlod sig en ganske ung søn *Valdemar*, der tilmed var paa studierejse til Frankrig; i Danmark var kong Valdemars yngste søn *Kristoffer* en moden mand.

For sin politiks skyld behøvede bisp Niels til konge en mand, ikke en dreng; ogsaa har han vel vidst, hvor ganske Kristoffer delte hans synsmaade, og at han under alle omstændigheder vilde være konge. Bisp Niels valgte da at støtte Kristoffers krav, skønt den gamle tanke om, at Danmark var et valgrige, derved genoplivedes. Landstingene valgte da Kristoffer 1. til konge; men prisen derfor var, at Slesvig vedblev at være et fyrstelen. 1253 blev *Valdemar 3.* forlenet arveligt dermed i Kolding ved overrækkelse af en lensfane, den almindelige ceremoni ved overdragelse af et arveligt len. Allerede 1257 døde Valdemar imidlertid uden sønner, saa at lenet nu ogsaa efter tysk lensret var hjemfaldet og af Kristoffer blev inddraget. I det politiske arbejde, som bisp Niels, da kongevalget var overstaaet, kunde genoptage, stod han ikke alene; han havde paalidelige medarbejdere i gælkeren i Skaane, *Niels Erlandsen (Galen)*, en broder til Roskildebispen, i drosten *Peder Finsen* og i grev *Ernst af Gleichen*, der var Niels Erlandsens svoger, idet begge var gift med døtre af Esbern Snares datter *Ingeborg* og *Peder Strangesen (Ulfeld)*.

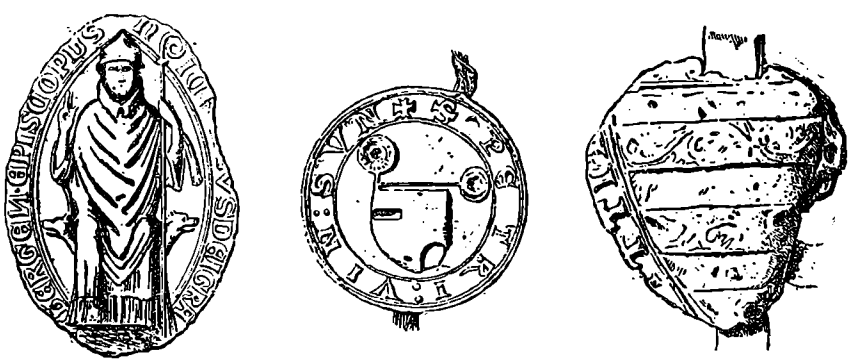

BISP NIELS AF VIBORGS, PEDER FINSENS OG NIELS ERLANDSENS (GALEN) SEGL.

282. KONGEBREVENE. Denne regerings første handling maatte blive at skabe en fast form for kongens retshaandhævelse. Man fandt forbilledet derfor hos kirken, hvis praksis den verdslige statsstyrelse saa ofte optog. Indenfor kirken var den tre gange gentagne befaling en allerede gammel og højtidelig sædvane; bisp *Niels* overførte den nu til kongens kancelli. Thi til kongen, hvis embede det jo var »at dømme dom og gøre ret og frelse dem, der med vold tvinges«, skulde fra nu af alle i landet kunne henvende sig, som led uret, og dær finde mægtig hjælp til opnaaelse af deres ret. Alle skulde med deres sager kunne komme til kongen.

Først alle de, der ingen anden retsforsvarer havde i denne verden; saa alle de, der var altfor svage og fattige til at turde vove at tænke paa ved et privat søgsmaal ad rettens vej at skaffe sig oprejsning hos den mægtige voldsmand; endelig alle de, der vel havde opnaaet tingets dom for sig, men nu saa, at den aldeles intet nyttede dem, fordi den dømte simpelthen lod haant om tingets dom; hvad hjalp selv landstingets fredløshedsdom, naar der ingen var, som turde bringe den til udførelse.

Dær var der altsaa fra nu af kongen, som i alle saadanne tilfælde tre gange vilde lade ugerningsmanden tilgaa sin befaling om at gøre ret og skel; tre kongebreve, det ene efter det andet, vilde kongens kancelli udfærdige til en saadan mand for skarpt at minde ham om lovens lydelse og kongens bud. Adlød han endda ikke, blev det kongens sag at bringe sin magt i anvendelse for at tvinge den trodsige. I de befalende kongebreve stævnedes han for kongen eller for kongens domstol for dær at lide straf. Udførelsen af denne trusel maatte rundt om i landet komme til at paahvile ombudsmanden, kun i de største og sjeldne tilfælde kunde kongen selv gribe ind. Den kongelige ombudsmand fik derved en dømmende myndighed, han ikke før havde haft, og som tilmed maatte blive ganske vilkaarlig; thi med hvilken straf skulde han egentlig ramme uvilligheden til at respektere tingets dom eller ulydigheden mod kongens bud? Der var intetsteds givet regler derom; saa meget var kun sikkert, at denne ulydighed mod kongens bud, hvor lidet sagen end ellers drejede sig om, naar som helst kunde gøres til, som romerretten sagde, en *crimen læsæ majestatis*, en forbrydelse mod den fornærmede kongelige majestæt, og dær var ingen straf for haard.

283. RIGSFORSAMLINGEN. I virkeligheden var hele denne kongebrevspraksis og denne kongelige doms- og straffemyndighed et rent og skært politisk overgreb, en vilkaarlig forøgelse af kongens magt. Men det var da heller ikke bisp *Niels* tanke at lade det blive derved; han havde ikke glemt, at til lov i landet krævedes ikke blot kongens givelse, men ogsaa landets vedtagelse. Dermed havde bisp *Gunner* ganske vist tænkt paa landstingene, hvor al lovgivning hidtil havde fundet sted; men bisp Niels tænkte videre, den lov, der nu var tale om, var saa indgribende, at med den kunde man ikke gaa til landstingene og risikere, at eet vedtog den, et andet forkastede den; den maatte gælde hele riget og vedtages paa een gang for hele riget. Der kunde ikke være tvivl om, at netop en saadan forsamling vilde billige regeringens retsreform og gøre den lovlig.

Regeringens næste skridt maatte da blive at skabe og styrke en rigsforsamling af en saa vid karakter, at ingen vilde bestride dens myndighed til at træffe beslutninger paa hele rigets vegne, som landstingene saa maatte anerkende. Hertil var der lagt en grund ved disse kongens parlamenter; de var dog endnu mere tilfældige møder af en ret snæver kreds og uden bestemte beføjelser. Det eneste af dem, der havde en saadan, var de parlamenter, der tillige var, hvad man i gamle dage kaldte huskarlestævner, de møder, hvor retssager mellem kongen og hans mænd eller mellem disse indbyrdes blev paadømt efter vederlovens regler. Nu var ganske vist den hele gamle hirdorganisation blevet betydelig svækket, ja vel helt sprængt ved den store udvidelse af hirden, der havde fundet sted ved kongens udstrakte mandtagning, og det kunde vel nok være tvivlsomt, om overhovedet hirden og vederloven lod sig opretholde i fremtiden. Men huskarlestævnet levede dog stadig videre som »det parlament, der kaldes hof«, og som i *Valdemar 2.s* sidste tid gerne holdtes ved midfaste. Fæstnelsen af hoffet gav dog udsigt til, at man mindst engang om aaret kunde faa en videre kreds af rigets bedste mænd til at møde end til de andre mere tilfældige parlamenter.

284. HOFFET. Der er fra *Erik 4.s* tid kun et svagt vidnesbyrd om, at et hof er blevet afholdt i 1248. Men i *Abels* og *Kristoffer 1.s* tid bliver midfastehoffet regelmæssigt indkaldt hvert aar; det er nok disse kongers kansler, bisp *Niels*, der her er i virksomhed. Midfaste 1251 og 1252 kaldtes hof; *Jakob Erlandsen* siger senere, at Kristoffer 1. plejede hvert aar til midfaste søndag at sammenkalde stormændene til forhandlinger om rigets anliggender. Sikre vidnesbyrd om saadanne møders afholdelse har vi for aarene 1253, 1255 og 1256; 1257 henlagdes det til paasken og til Lund.

I løbet af disse faa aar af 1250erne skabtes saaledes *hoffet*, rigsmødet, som en ny rigsinstitution ved siden af kongemagten. Endda gjordes disse rigsmøder hyppigere og fik en øget betydning ved, at de knyttedes sammen med et almindeligt ledingsudbud; derved blev kredsen af dem, der mødte frem, saa langt videre. 1255 har Kristoffer 1. holdt et særligt hærstævne i juni i Vordingborg; Jakob Erlandsen mærkede sig særlig denne udvidelse af rigsmøderne, og anfører senere blandt sine klager over Kristoffer 1., at denne i 1256 holdt »ting ikke i sit kammer eller paa sin borg, i nærværelse af rigets udvalgte og bedste mænd, men under aaben himmel og i overværelse af baade ædlinge og af mænd af folket eller almuen«. Den højfornemme herre behagede denne demokratiske udvikling ikke.

Netop 1256 indkaldtes hoffet til de første dage af marts og til Nyborg, der var et naturligt samlingssted for ledingsflaaden fra hele riget.

285. KRISTOFFER 1.S RIGSLOV. Nu gjaldt det da for bisp *Niels* om at faa hoffet til at drøfte og vedtage en lov, gældende for hele riget, der først og fremmest indeholdt en anerkendelse af kongebrevene. Forslaget om en saadan rigslov, der ogsaa indeholdt bestemmelser om andre spørgsmaal, der i øjeblikket havde politisk betydning, maatte udarbejdes og forelægges for rigsmødet af regeringen, og denne maatte for at opnaa hoffets vedtagelse deraf finde sig i at se sit forslag ændret af hoffet, thi kun gennem kompromiser og ændringer kunde man naa til vedtagelse. Det blev naturligvis, fordi hoffet var en saa ny institution, ikke gjort med en gang; aar efter aar maatte regeringens forslag gennemdrøftes, inden hoffet kunde samle sig om dets vedtagelse.

Disse forhandlinger mellem regering og hof har afsat sig vidnesbyrd i tre dokumenter, der tilsammen hidtil er blevet kaldt *den Abel-Kristofferske forordning*. Sit navn har den af, at den foruden i en senere, kortfattet dansk oversættelse, foreligger i to latinske udformninger, af hvilke den første tydeligt nok maa henføres til Abels tid, den anden til Kristoffer 1.s. Saa nøje stemmer disse to udformninger overens, at de maa have samme udkast til grundlag; forskellen mellem dem er, at den første paa visse meget vigtige punkter tillægger kongen langt videregaaende beføjelser end den senere. Da den første tilmed ikke er saa velordnet som den senere, maa man antage, at den viser os loven i den skikkelse, den havde fra først af eller efter en foreløbig behandling paa de to rigsmøder i Abels korte regeringstid, medens den anden giver os loven i den form, den endelig fik ved hoffernes behandling deraf, der dog vistnok maa være afsluttet 1256.

Ændringerne i ordlyden fra Abels til Kristoffers tid skyldes da hoffets ændringsforslag; men bortset fra, at Kristoffer 1.s rigslov i den form, hvori den er os overleveret, muligt kan være undergaaet en senere bearbejdelse, er der næppe tvivl om, at saaledes vedtoges den endeligt af hoffet. Forelagt var den allerede i Abels tid; forfatteren af den og dens gennemfører var ikke en af de to konger, men deres fælles kansler.

286. RIGSLOVEN OM KONGENS TING. Hoffets anerkendelse af kongebrevene skete ved en bestemmelse om, at hvis nogen mand sad de tre befalende kongebreve overhørig i en hvilkensomhelst sag, skulde kongen yde den skadelidte oprejsning og dertil 3 mk.

for hvert brev, men den ulydiges hovedlod maatte kongen konfiskere, dog kun i løsøre, og kongen maatte desuden straffe ham efter eget forgodtbefindende. Om nu end undtagelsen af fast ejendom fra konfiskationen og tilføjelsen af en bestemmelse om, at der skulde gives en frist af en maaned mellem det tredje kongebrev og konfiskationen vel er ændringer, der er indsat af hoffet, siden de ikke findes i det i *Abels* tid forelagte lovforslag, havde hoffet dog dermed lovliggjort den vidtstrakte straffemyndighed for kongen, som maatte blive følgen.

Hoffet var vistnok her gaaet endog videre, end bisp *Niels* selv havde tænkt sig. Sagen er, at lovforslaget havde indeholdt en bestemmelse om, at der skulde udarbejdes en lovbog, efter hvilken den, der forbrød sig, skulde dømmes af kongen; altsaa en rigslovbog, hvorefter der skulde dømmes ved kongens ting. Heri viser bisp Niels sig ret som bisp Gunners elev; ham afskrækkede ikke tanken om, hvor stort og vanskeligt et værk udarbejdelsen af en saadan lovbog vilde være. Men bestemmelsen gled ud under hoffets drøftelse; hoffets stormænd ønskede ikke, at en saadan rigslovbog skulde stilles over og komme til at paavirke de tre landes ret, som de netop vilde have bevaret med deres særegenheder.

Følgen blev imidlertid, at kongens ting nu kom til at staa ganske frit; formelt i det mindste var det uafhængigt af landslovene. Kun efterhaanden, som kongens eget ting fældede domme »efter kongens forgodtbefindende«, vilde der ved dette danne sig en domspraksis, der udmaalte straffene efter de fortilfælde, der forelaa. For at afværge de overgreb, hvortil ombudsmanden kunde føle sig fristet, indeholdt loven dog en bestemmelse om, at han ved overtagelsen af sit ombud skulde aflægge en ed om, at han vilde dømme retfærdigt efter indsigt og evne og vise troskab i sin retshaandhævelse efter lovene; det tilføjes, at han ikke maatte modtage bødebetaling, uden at den skadelidte først havde faaet sin ret, at han ikke maatte forlange gaver for sin skyldige retshaandhævelse, og at han navnlig ikke maatte gøre sig skyldig i pengeafpresning; et talende vidnesbyrd om, hvad der kunde ventes af ham.

287. RIGSLOVEN OG LANDSLOVENE. Skønt hoffet havde afvist rigslovbogen, vedtog det dog i rigsloven bestemmelser, der gældende for hele riget maatte indgaa i de enkelte landslove som ændringer dertil, saa at hoffet altsaa strakte sin lovgivende virksomhed ogsaa saa vidt. Aarsagen dertil var, at ved disse bestemmelser unddroges visse misgerninger fra tingenes omraade og lagdes

ind under kongens straffemyndighed, vel saaledes, at naar tinget havde kendt skyldig, afsagde ombudsmanden dommen og eksekverede den.

Tingene havde altid holdt sig tilbage fra at tiltage sig en egentlig straffemyndighed, bortset fra det grove tyveri; selv i reformtiden i beg. af aarh. var man ikke gaaet synderlig videre end til at genindføre den strenge fredløshed. Nu kunde selv de paa hoffet forsamlede selvraadige stormænd enes om indførelse af straf, endog af dødsstraf. Først for voldtægt; den som tager kvinde med vold, skal miste sin hals, og hans hovedlod tilfalde kongen, som deraf skal betale kvinden 40 mk., men er hans hovedlod ikke de 40 mk. værd, skal den deles mellem kvinden og kongen. Ligesaa for hor, d. v. s. forførelse og voldelig tilbageholdelse af anden mands hustru; her skulde forbryderens hovedlod tilfalde den klagende ægtemand og »hans hals være i kongens vold«, hvorved han dog vel fik mulighed for at slippe derfra med livet. Ogsaa skulde aabenbare røvere hænges ligesom tyve, og deres hovedlod tilfalde kongen.

Ved andre voldsgerninger var hoffet straks mere tilbageholdende. Saaledes naar det nøjedes med at bestemme, at den, der med vold brød ind i en mands hus og røvede hans kvæg eller ejendom, ikke kunde forlange bøde, hvis han derved kom til skade, endog mistede haand eller fod; det var dog en temmelig spagfærdig lovregel, hvis den skulde tjene til at afværge det voldgæsteri, hvori stormænd, herremænd og ombudsmænd, ja bisper og kongen selv atter og atter gjorde sig skyldige, ikke mindst overfor klostre.

Til dette afsnit af loven hørte endelig en bestemmelse, hvorved den vilde styrke tingenes magt til at faa sine domme gennemført: mandhelgsfortabelsen skulde medføre en 9 mk.s bøde til kreditor og en 3 mk.s bøde til ombudsmanden, og dertil en yderligere 3 mk.s bøde til hver for hver fem dage, debitor sad tingets kendelse overhørig.

288. RIGSLOVEN OG VEDERLOVEN. Lovforslaget tog ogsaa fat om det vanskelige spørgsmaal, hvorvidt der under de forandrede forhold vedblivende for visse tilfælde skulde opretholdes en særlig ret og lov for kongen og hans mænd, for *decuriones*, som den latinske tekst kalder dem, hvilket i den danske gengives ved *hofmænd*. Om nødvendigheden heraf blev der i alt fald opnaaet enighed mellem kansler og hof, ogsaa om, at nye lovregler i saa fald var nødvendige til afløsning af den ganske forældede vederlov. Men naar det gjaldt udformningen af disse, mærker man stridende indflydelser, og at det kom til ende med enigheden.

Kun om to lovregler enedes man. Den ene gjaldt drab og lemlæstelse hofmand og hofmand imellem; i saa fald skulde bødes tredobbelt mandebod eller afhugsbøde og 40 mk. til den dræbtes arvinger eller den saarede, dertil 40 mk. til kongen og 40 mk. til *communitas curie*, hofsamfundet eller *hele gaarden*, som den danske tekst siger. Den anden gjaldt falsk anklage af en hofmand mod en anden for kongen; her var straffen skadesløsholdelse til den falskelig anklagede og atter tre gange 40 mk.s bøden, at fordele som i første tilfælde.

Til disse bestemmelser er imidlertid et og andet at bemærke. Bødebestemmelsen for drab gælder alene drab af en hofmand, der »ikke er overbevist«, altsaa alene en hofmands hævndrab af en anden hofmand, der ikke forud var dømt af tinget; bestemmelsen fastholdt altsaa hofmandens ret til hævndrab, omend mod en alvorlig bøde, medens ogsaa dette var under tingets fredløshedsdom andre forbudt. De 40 mk.s bøder, der tilfaldt »hele gaarden«, skulde forvaltes af bispen og fire hofmænd i bispedømmet, et tydeligt forsøg paa at knytte bisperne til hofsamfundet og give dem indflydelse derpaa. Hvad falske beskyldninger for kongen angaar, tillades det den derfor anklagede at rense sig med kønsnævn, det var i dette tilfælde ved meded af 12 slægtninge i eller udenfor vederlaget, som hofmandsamfundet her kaldes; hvorved altsaa Jyske lovs kønsnævn bragtes ogsaa indenfor dettes særlige ret som retsligt befrielsesmiddel. I bestemmelsen herom findes imidlertid et lidt uheldigt anbragt indskud, der gaar ud paa, at hvis den anklagede, der her maa være den, mod hvem beskyldningerne er rettet, viser sig at være skyldig, skulde han straffes i forhold til brøden, med mindre anklagen gik ud paa majestætsforbrydelse; hvorledes han i saadanne tilfælde skulde straffes, siger rigsloven i sin endelige skikkelse imidlertid intet om.

Forklaringen hertil er at søge i lovforslaget, der indeholdt en særlig bestemmelse om, at den, der blev overbevist om majestætsforbrydelse, skulde miste al ejendom, rørlig som urørlig, og dertil halshugges. Her er der altsaa et punkt, hvor hoffet aldeles ikke har villet gaa ind paa blot en forhandling om kanslerens oprindelige forslag; allerede fordi begrebet majestætsforbrydelse dog saa maatte nærmere bestemmes, og der ogsaa maatte gives den, der anklagedes derfor, passende retsmidler til beskyttelse mod anklagen. Hoffet foretrak da at lade det staa uafgjort, hvorledes den mand, der gjorde sig skyldig i egentlig majestætsforbrydelse, anslag mod kongens liv eller landsforræderi, skulde straffes.

289. RIGSLOVEN OM LEDINGEN. I nær forbindelse med disse rigslovens regler for hirden stod dens meget betydningsfulde bestemmelse om mandtagning. Den lød paa, at kongen, alle bisper og grever skulde løse fra deres mandsed alle dem, som de havde taget som mænd fra noget skipæn. Dermed standsedes den trafik, at skattepligtige bønder unddrog sig deres ledingsskattepligt ved at aflægge mandsed til en bisp eller greve; at kongen ogsaa opgav sin ret til at gøre bønder til herremænd var intet offer fra hans side; det var vigtigere for ham, at den indbringende ledingsskat ikke formindskedes.

Samme formaal tjente bestemmelsen om, at den, der skødede sin ejendom til en anden, dog skulde vedblive at svare alle skatteydelser deraf, saalænge han selv blev siddende derpaa; det første vidnesbyrd om, at en bonde kunde se sin fordel ved at opgive sin selvejendomsret og blive fæster under et kloster eller en kirke, der havde privilegium paa, at dens fæstebønder var fritaget for skat. Til gengæld bestemtes, at den bonde, der ikke havde betalt ledingsskat, ikke derfor skulde straffes med at miste sin ejendom, men kun med 3 mk.s bøden, og det kun, hvis jorden virkelig var i drift. Bestemmelsen har interesse, fordi den viser, at ombudsmændene havde forsøgt at konstruere forsømmelse med rettidigt at betale ledingsskat op til en majestætsforbrydelse, der medførte ejendomskonfiskation.

Ogsaa andre bestemmelser i rigsloven viser, at kansler og hof var villige til at yde bønderne en vis beskyttelse; kongen, d. v. s. hans ombudsmand, maatte ikke fælde træer i bondens skov, bønderne skulde ikke tvinges til at tage kongens d. e. ombudsmandens svin paa deres oldenskov, heller ikke til at udføre befæstningsarbejde i saatid eller høsttid hverken for kongen, ombudsmanden eller en herremand — saa frækt søgte altsaa allerede nu herremanden, vel under paaskud af sin egenskab af militærperson, at udnytte bøndernes arbejdskraft.

290. RIGSLOVEN OM PENGE OG HANDEL. Endelig bragte rigsloven ogsaa en løsning af det pinlige spørgsmaal om plovskatten. Denne opretholdtes og blev endog gjort til en ordinær skat derved, at hoffet vedtog, at alle, ogsaa herremænd og kirkens mænd skulde aarligt betale to øre penge af hver plov, men denne plovskat skulde alene anvendes til det bestemte formaal at opretholde møntens stabilitet, saa at regeringen til gengæld fraskrev sig retten til at gøre sig en indtægt af møntforringelsen. Selv dette hof af de største landbrugere i riget indsaa, at opretholdelsen af den danske marks

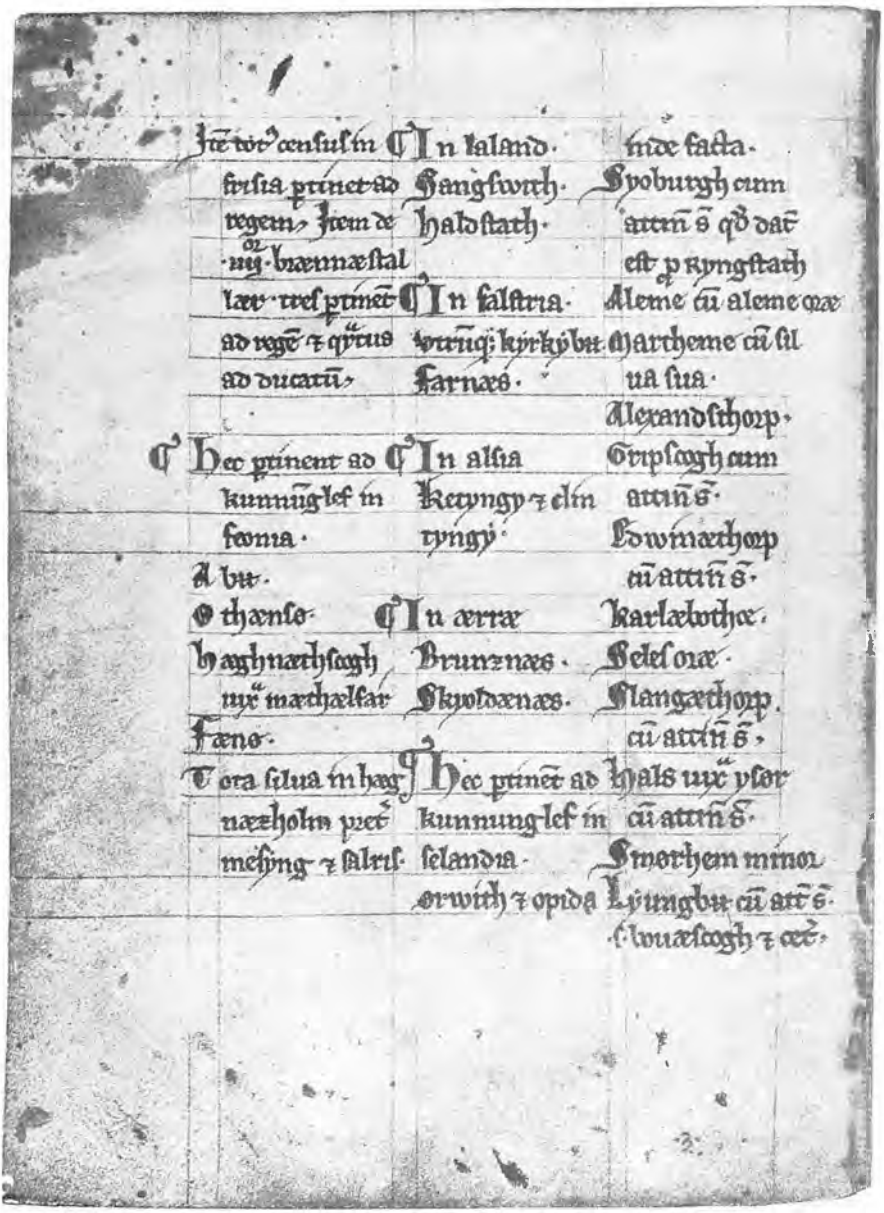

SIDE AF KONUNGLEVLISTEN
FOTOGRAFI I KGL. BIBLIOTEK

kurs var en sag af største vigtighed for riget; de vedtog selv den forhadte plovskat, naar den nu var betingelsen derfor.

Regeringens forstaaelse af, hvad Danmarks handelsliv krævede, var da ogsaa paa anden maade lagt for dagen. Medens *Erik 4.* aldrig havde stadfæstet Lübecks privilegier, men i sine sidste aar havde ligget i aaben krig med Lübeckerne, saa at disse 1249 endog havde indtaget København og nedbrudt Absalons borg, stadfæstede *Abel* ikke blot Lübeckernes privilegier, men gav ogsaa Rostocks og Wismars Købmænd fuld frihed til at handle med Danmark, hvor de ved Skaanefiskerierne ligestilledes med Lübeck. Skaanemarkedets forhold ordnedes bedre end før; med *ummelandsfarerne* traf Abel en aftale om den told, de skulde betale; og aarligt forkyndtes nu ved markedets begyndelse *Skanørlov* eller *motboken*, mødebogen, som den kaldtes af de fremmede købmænd, en særlig kongelig politiforordning for markedet.

Kristoffer 1.s rigslov indeholdt ogsaa videre bestemmelser til beskyttelse af de fremmedes og den indenlandske handel. Strandretten og den deraf følgende ubarmhjertige, barbariske behandling af skibbrudne søgtes mildnet ved, at loven dog indrømmede den skibbrudne, der paa tinge krævede sit strandede gods tilbagegivet, ret til at kræve sin sag paadømt af et særligt nævn, der skulde udmeldes af »en forstandig og uvildig mand«. Hvor meget strandingsgods, der endda dengang og længe senere i Danmark kom i urette hænder, skal vi lade uomtalt. Vigtigere var, at rigsloven forbød alle vilkaarlige udførselsforbud og beslaglæggelser af gods, hvortil i lovens endelige skikkelse af hoffet føjedes forbud mod paalæggelse af ny told; allerede da var de danske landbrugere, som hoffet bestod af, udprægede frihandelsmænd.

291. BYERNE OG DERES BYRETTER. I denne tid var det da ogsaa, at de danske byer voksede op og fæstnede sig som særlige organisationer indenfor riget. Gilderne var endnu til en vis grad førende i de danske byer; 1256 vedtog paa Skaanemarkedet 18 oldermænd for St. Knudsgilder rundtom i riget fælles bestemmelser. Men efterhaanden udvikledes et af byens borgere valgt særligt bystyre. Dettes medlemmer kaldtes først efter Slesvigs eksempel for oldermænd, *seniores* eller finere *senatores*; i denne tid fortrængtes det dog af det fra de tyske byer overførte *consules*, raadmænd.

1252 og 1266 nævnes seniores og consules jævnsides som medlemmer af Ribe bystyre, men Riberetten af 1269 kender kun raadmænd. 1254 fik København efter overenskomst med Ros-

kildebispen *Jakob Erlandsen* sin første stadsret, der dog kun var en aftale mellem borgere og bisp om deres gensidige rettigheder i byen, og som intet indeholdt om byens styre; men 1275 nævnes raadmænd i København, og dens selvstændige bystyre var da ikke noget nyt. 1268 fik Roskilde borgere kongen til at stadfæste deres byret, som de selv havde udarbejdet og først vedtaget; 1269 fulgte Ribeborgerne deres eksempel; deres byrets bestemmelser havde de hentet fra Lübecks byret, at de selv havde udarbejdet den og blot forelagde den for kongen til stadfæstelse, viser selve originaleksemplaret derved, at den hele byret er skrevet med een haand, kongens stadfæstelse med en anden.

Byretternes vigtigste bestemmelse var, at den udskilte byen fra det omgivende herred som en særlig retskreds, et særligt *birk*, hvis rettergang, procesordning, havde en ganske anden form end herredstingets. Den kongelige ombudsmand i byen, *byfogden*, var sammen med nogle af byens borgere bytingets dommere; ingen borger kunde stævnes udenfor byen, førend hans sag var paadømt paa bytinget, og da kun til landstinget. Bytingets rettergang maatte nødvendigvis have en hurtigere og sikrere form end herredstingets. Renselsesed maatte her ganske vige for vidnebeviset, og var der gaaet dom i sagen, eksekveredes denne hurtigt ved, at byfoged og raadmænd udvurderede af debitors gods og ejendom det skyldige beløb til kreditor. I København, Ribe og andre større danske byer blev det snart sædvane, at det, der skete paa bytinget, indførtes *i byens bog*, hvori ogsaa kunde indføres de af byens borgere indgaaede kontrakter. Byerne anviste ved deres hurtige og faste retspleje snart det hele land den vej, ad hvilken sikrere og hurtigere retsafgørelser kunde naas.

292. KANCELLIET. Adskillige af bestemmelserne i *Kristoffer 1.s* rigslov, særlig bestemmelsen om de tre kongebreve, havde til forudsætning, at det kongelige kancelli var i stand til at paatage sig det store arbejde, der maatte blive en følge af lovens vedtagelse. Der er da ogsaa tydelige vidnesbyrd om, at i aarene omkring 1260 er kancelliet blevet fastere organiseret. I kancelliet er skrivere blevet sat i arbejde med i pergamentslæg, der var af samme form og størrelse, ens linierede og udstyrede, at tage afskrifter af, hvad der fra ældre tid forefandtes, og med at nedskrive, hvad nyt der kunde være af betydning for dets arbejde. Kun meget faa rester er bevaret som resultater af dette kancelliets arbejde; i alt kun otte haandskrifter, bestaaende af fra et til 7 pergamentslæg; noget begreb derom kan vi dog deraf danne os.

Først og fremmest maatte kancelliet have en kalender; en ældre saadan er blevet afskrevet, hvori den sidste notits gælder abbed *Vilhelms* skrinlæggelse 1238 16. juni. Dernæst forskellige oversigter eller haandbøger, som vi i vore dage vilde sige; i et haandskrift er indført en paveliste, endende med *Gregor 9.s* død 1241; et andet indeholder en dansk kongeliste, der er ført helt op til *Erik 5.*, en statskalender for Romerkirken, der dog maa være affattet før 1236, en liste over kejsere og udenlandske konger, og dertil en liste over plovantallet i hvert herred, en liste over byerne og deres byskatter, en liste over medlemmerne af herremandsbroderskabet fra slutn. af 12. aarh. og endelig en afskrift af den kongelige aarbog, der var anlagt af *Andreas Sunesen*, men som ender 1219.

Det største haandskrift paa 7 læg indeholder afskrifter af adskillige vigtige kancelliarbejder fra ældre tid, saaledes listen over, hvad der skulde indgaa i kongens kasse i sommerhalvaaret 1232, markbeskrivelsen af Falster og listen over kongens samlede indtægter af Halland, dertil lister over kongeligt gods paa Laaland, Femern og i Estland og over konunglevet. Andre haandskrifter indeholder afskrifter af dengang moderne og berømte teologiske afhandlinger og viser, at bisp *Niels* ogsaa har haft til hensigt at skaffe kancelliet et værdifuldt bibliotek. Hans tanke har vel været, at disse og andre tilsvarende afskrifter skulde danne ligesom en grundstamme, der kunde blive udgangspunkt for kancelliets fremtidige arbejde. De skulde naturligvis føres videre op til den nutid, der var bisp Niels egen, men det er kun sket for kongelistens vedkommende; særlig rigsaarbogen blev ikke fortsat. Det daglige arbejde beslaglagde kancelliet saa stærkt, at der ikke blev tid dertil. Men hvor lidt vi er i stand til at danne os tydeligere forestillinger om dette daglige arbejde, derom vidner stærkest, at af alle de kongelige eksekutionsbreve, kancelliet i den tid maa have udfærdiget, er næppe et eneste bevaret til vor tid.

27. KAPITEL. ERKEBISPESTRIDEN

293. ERKEBISPENS OPPOSITION. Hoffets vedtagelse af *Kristoffer 1.s* rigslov, der vistnok er sket i 1256, var en mægtig sejr for bisp *Niels af Viborg*. Nu havde kongemagten endelig et fast grund-

lag, hvorfra den kunde udstrække sin myndighed over hele riget. Jylland og øerne stod sammen om denne kongelige politik; men i Skaane laa forholdet anderledes. Saalangt Skaanske lov rakte, havde erkebispen fra ældgammel tid en myndighed og en række beføjelser, der i de andre lande nu var kongemagten tillagt; de fleste forsøg paa at hævde kongemagten i Skaane i samme udstrækning som i de andre lande, havde gerne givet kongerne bitre minder og deres mænd braadne pander.

Til denne særlige skaanske provinsialisme kom, at det var vanskeligt for en erkebisp, hvad enten han tænkte paa sine forgængeres stilling i Danmark eller paa de moderne teorier om kirkens stilling til den verdslige stat, der hævdedes af tidens paver fra *Innocens 3.* til *Gregor 9.*, at forstaa, at han nu her i Danmark vilde have at underordne sig den nyskabte rigsmagt, den kongelige regering med hans lydbisp, Viborgbispen, som leder, og den danske rigsforsamling, hoffet.

Netop da blev erkebispen en mand, der til disse betragtninger kunde føje bevidstheden om paa mødrene side at tilhøre en slægt, Skjalm Hvides, der i sin tid ikke var veget for kongeslægten, men tværtimod havde været dens leder. Da erkebisp *Uffe* var død, valgte Lundekapitlet, uden at tænke paa at spørge kongen om hans ønsker, *Jakob Erlandsen (Galen)* til erkebisp; da pavens samtykke til hans translation fra Roskilde maatte indhentes, kunde Jakob Erlandsen først palmesøndag, 5. april 1254, holde sit højtidelige indtog i Lund.

Inden der var gaaet to aar, var han i en bitter og uløselig strid med kongen og dennes regering. Dær kom først den skaanske provinsialisme i betragtning. Hvor Lundekirken havde forstranden, tilkom vragretten erkebispen, ikke kongen. Mange steder i Skaane, paa landet som i byer, havde erkebispen foruden den domsmagt, der overalt tilkom ham i gejstlige sager, ogsaa hævd paa den fulde verdslige domsmagt, i alt fald overalt, hvor han ejede hele landsbyer eller hvor en landsby laa paa kirkens grund; disse omraader var særlige retskredse, erkebiskoppelige birker, og her forlangte han for sig alle bøder, der idømtes efter verdslig ret lige til 40 mk.s bøderne for hærværk, manddrab og fredkøb.

Erkebispen kunde da heller ikke anerkende kongens krav om told ogsaa i de erkebispelige købstæder; den told, dær skulde betales, maatte gaa i erkebispens kasse, og selve oprettelsen af nye købstæder maatte tilkomme erkebispen saa godt som kongen, »efterdi det er prælaternes pligt at forvalte kirkens ejendomme

saaledes, at de kan leve af de rimelige indtægter deraf, som de kan forskaffe sig ved deres dygtighed, saa at de ikke skal besvære eller udplyndre de fattige«.

294. LEDINGSORDNINGEN. Men det vigtigste stridspunkt mellem konge og erkebisp blev dog spørgsmaalet om den almindelige ledingsordnings indførelse i Skaane, hvor endnu den gamle ordning stod i kraft. Den kongelige regering gjorde 1253 et forsøg paa lokalt at faa indført ogsaa i Skaane ledingsskatten efter jordbesiddelse. Men naturligvis var Skaaningerne højst uvillige til at paatage sig denne, og i deres nye erkebisp fandt de en villig fører for deres modstand. Erkebispen havde som andre danske bisper erhvervet egne skipæn i Skaane, og hvad disse angik, vilde han ikke finde sig i nogen indblanding fra regeringens side; her vilde han alene bestemme, hvorledes ledingspligten skulde fyldestgøres, her vilde han selv udtage til og fritage for ledingstjeneste og selv være dommer i alle ledingssager.

Til beskyttelse for bønderne i de andre skaanske skipæn gjorde han sikkert ud over alle grænser brug af mandtagningen, hvorved hans mænd, der i virkeligheden kun var ledingspligtige bønder, fritoges for deres ledingspligt. Overfor denne erkebispens og de skaanske bønders rasende modstand opgav regeringen foreløbig forsøget paa at indføre den individuelle ledingsskat i Skaane, men der kan næppe være tvivl om, at naar den nu gik til at udbyde virkelig leding i forbindelse med rigsmøderne, var det ogsaa i den hensigt at overbevise de skaanske bønder om, at den individuelle ledingsskat i længden blev billigere end ledingsudbudet.

Derfor rasede erkebispen ogsaa over disse ledingsudbud: »I har«, siger han til *Kristoffer 1.*, »udbudt leding oftere end det var sædvanligt og for længere tid; I har sat usikre grænser for ledingens varighed; I har hensynsløst forandret eller ikke selv overholdt den tidsgrænse, I fra først af havde sat«. Til afværgelse heraf synes erkebispen at have villet opstille et krav om, at ledingsudbudet »efter italiensk skik« skulde tidsbegrænses til kun seks uger.

I denne erkebispens modstand mod ledingsudbudet laa ogsaa skjult hans forbitrelse over de dertil knyttede rigsmøders mere folkelige karakter, der var egnet til i saa høj grad at styrke den kongelige regering. End mere harmedes erkebispen over, at kongen begyndte at paalægge hans mænd, som en del af hele rigets hærmagt, at »gøre borgeleje«, d. v. s. at gøre garnisonstjeneste for en

vis tid paa en kongelig borg. Skulde hans mænd gøre borgeleje, skulde det være paa hans, erkebispens, egne borge; kongen paastod senere, at Jakob Erlandsøn havde bygget tre nye borge; maaske er da Hammershus, den stolte fæstning paa Bornholms nordligste klippepynt, det største borganlæg i Norden, allerede da paabegyndt af Jakob Erlandsen, selvom det først udbyggedes i 1260erne af hans broder *Anders* paa hans vegne.

295. KIRKE MOD STAT. I forhold til disse rent verdslige politiske spørgsmaal havde de kirkelige stridspunkter mellem erkebispen og den kongelige regering kun en ganske underordnet betydning. Vistnok inddroges i striden spørgsmaalet om grænserne for den verdslige og kirkelige domsmyndighed, og regeringen kunde med berettiget forargelse fremhæve *Jakob Erlandsens* vilkaarlige brug af banlysningen. Men iøvrigt gjaldt striden her kun kongens patronatsret f. e. til St. Peders kirke i Helsingborg; kongen søgte ogsaa at rejse krav om patronatsret til de 16 præbender i selve Lunds domkapitel, fordi disse skulde være oprettede paa grundlag af *Knud 2.s* gave til Lundekirken. Det var naturligvis en haabløs paastand.

Selv nu midt under denne store strid dristede kongen sig ikke til at gaa videre end til at rejse et beskedent krav om dog at blive hørt inden et bispevalg, eller rettere, bisp *Niels* vilde paa dette punkt ikke gaa videre; denne beskedne anmodning afviste Jakob Erlandsen vel ikke ganske, men han henviste kongen til kapitlerne, der foretog bispevalgene; naar først det kom dertil, at han, erkebispen, skulde stadfæste valget, var det for sent; han havde ikke at søge kongens raad.

Afgørende for Jakob Erlandsens opposition til den kongelige regering var dog det, at han ikke delte bisp *Niels* og i det hele de jyske bispers tro til, at det kunde lykkes at omskabe kongen og hans hærmagt til en lovens og retfærdighedens vogter i landet. Dertil havde kirken efter hans formening altfor mange bitre erfaringer. Kongen og hans hær var voldsmænd og vilde vedblive at være det, af deres medarbejde var intet at haabe for retfærdighedens sag; kun naar kirken stadig holdt kongen hans pligter som retshaandhæver for øje, og kun naar den kunde straffe ham, hvis han svigtede, kunde den tvinge kongen til opfyldelse af denne hans pligt. Kun kirken kunde opretholde landefreden; kongen vilde altid være at finde blandt landefredens brydere.

Jakob Erlandsen kunde nævne eksempler nok herpaa, selv fra disse sidste aar, da bisp Niels mente at have faaet kongemagten

ind paa den rette vej og virkelig havde skærpet retsforfølgningen mod voldsmænd. Han kunde sige til den kongelige regering og kongen selv: »Siden I har overtaget rigets tøjler, er i Lundestift otte præster blevet dræbt og to lemlæstede, for ikke at tale om en mængde lægmænd, uden at nogen behørig straf er fulgt paa fra eders side. Derfor opfordrer jeg eder til at straffe manddrabere ikke blot med pengebøder, der lidet ænses, men paa liv og lemmer, ligesaa dem, der lemlæster andre, og navnlig dem, der dræber og lemlæster klerke, som ene har kongens værn at stole paa; thi fordi straffen er saa ringe og adgangen til at rense sig saa let, er folk saa raske til drab og lemlæstelse«. Erkebispen nævner videre som eksempler, at herremanden *Hagen Palnesen* har hængt lægbrødre af Cistercienserordenen, at borgerne i Holbæk har slaaet en præst ihjel, forhaanet hans lig og begravet det i uviet jord, og at mænd har røvet kirkernes kalke og brugt dem ved deres egne gæstebud. »Men skønt disse gerninger var aabenbare nok, er der dog ingen dom fulgt paa fra eders side«.

296. VEJLEKONSTITUTIONEN. Ud fra denne grundbetragtning var det, at erkebispen til 5. marts 1256 sammenkaldte et almindeligt kirkemøde i Vejle, hvortil foruden bisperne ogsaa repræsentanter for domkapitlerne og sognepræsterne indkaldtes. Dette kirkemøde vedtog 6. marts følgende beslutning: »Da den danske kirke, *Quum ecclesia Daciana*, er under saa haard forfølgelse af voldsmænd, at man ikke skyer i kongens egen nærværelse at undsige bisper, der dog staar som en fast mur for guds hus, har den hellige forsamlings myndighed forordnet, at hvis nogen biskop inden Danmarks riges grænser fanges, lemlæstes eller lider anden voldelig overlast paa kongens bud eller med hans bifald eller af nogen adelig saaledes, at der er grund til at tro, at det er med kongens vilje, skal al gudstjeneste i riget ophøre«.

Helt let var det ikke for erkebispen at faa denne Vejlekonstitution vedtaget; adskillige af bisperne og kapitlernes fuldmægtige var imod den. Vistnok led kirken og dens mænd haardt under den retsløse tilstand i landet, men Vejlekonstitutionen var ikke blot yderst udæskende i sin form; den maatte af en regering, der netop arbejdede paa at skaffe kongemagten myndighed til at sikre en kraftigere retshaandhævelse, opfattes som et fjendtligt forsøg paa at mistænkeliggøre regeringens hensigter og politik. Ikke ved kongens tvangsmidler, men ved kirkens, skulde voldsmændene holdes i tømme — og blandt dem først og fremmest kongen selv. Kirkemødet var erkebispens rigsmøde, som hoffet var

kongens; deri, at erkebispen havde sammenkaldt det til næsten det tidspunkt, hvortil hoffet plejede at indkaldes, saa regeringen et yderligere bevis for Jakob Erlandsens vilje til at undergrave dens politik, og da erkebispen 10. marts indfandt sig ved hoffet i Nyborg, modtog *Kristoffer 1.* ham med et haanende: sent kommer studedriverne.

297. DEN SKAANSKE KIRKERET. Da forhandlinger i efteraaret 1256 ikke førte til forlig, opsøgte regeringen næste foraar erkebispen i hans eget land Skaane; i paasken 1257 holdt kongen og bisp *Niels* hof i selve Lund. De turde vove det, fordi stemningen blandt Skaaningerne ingenlunde var udelt for erkebispen. Denne havde nemlig straks ved sin tiltrædelse ytret ønske om en revision af den skaanske kirkeret, fordi praksis i tidens løb havde ændret flere af dens bestemmelser, og fordi den hverken dengang den blev givet og end mindre nu var i overensstemmelse med almindeligt gældende kirkelov. I 1254 havde Skaaningerne ogsaa været villige til at optage en forhandling med erkebispen herom; senere fik de betænkeligheder, de frygtede nye krav og foretrak at holde fast ved den gamle overenskomst; heri var de blevet kraftigt bestyrkede af gælkeren *Niels Erlandsen*, der havde deltaget i forhandlingerne, og af regeringen, der ved kongebreve havde opfordret dem dertil.

Fjerde paaskedag, 11. april, traadte nu kongen frem paa landstinget, satte sig som paa dommersæde med sin kansler, bispen af Viborg, ved sin side og gav foretræde til alle, der vilde klage over erkebispen. Saa stod da *Jakob Erlandsen* for selve dette kongens eget ting, der skulde skaffe hver mand i landet ret, men han forkastede det som domstol over sig; »i en kirkelig sag var ikke kongen, men kun paven hans dommer«. »Dette svar tog den herre kongen sig overmaade nær og bød alle, som var dær til stede, at de efter middag skulde møde i Lundekirken, og dær lade oplæse Skaaningernes love, der var forseglede med fordums kongers og erkebispers segl«, da skulde det ses, om erkebispen vilde overholde dem.

Under denne forhandling holdt erkebispen naturligvis fast ved, at han ønskede visse af kirkerettens bestemmelser ændrede; og nu havde konge og kansler ham, hvor de vilde: vilde han ikke overholde kirkeretten i alle dens punkter, skulde Skaaningerne heller ikke yde ham bispetiende, thi kun mod overholdelse af kirkeretten var de i sin tid gaaet ind derpaa. Der kan ingen tvivl være om, at dette regeringens standpunkt i høj grad vandt Skaaningernes

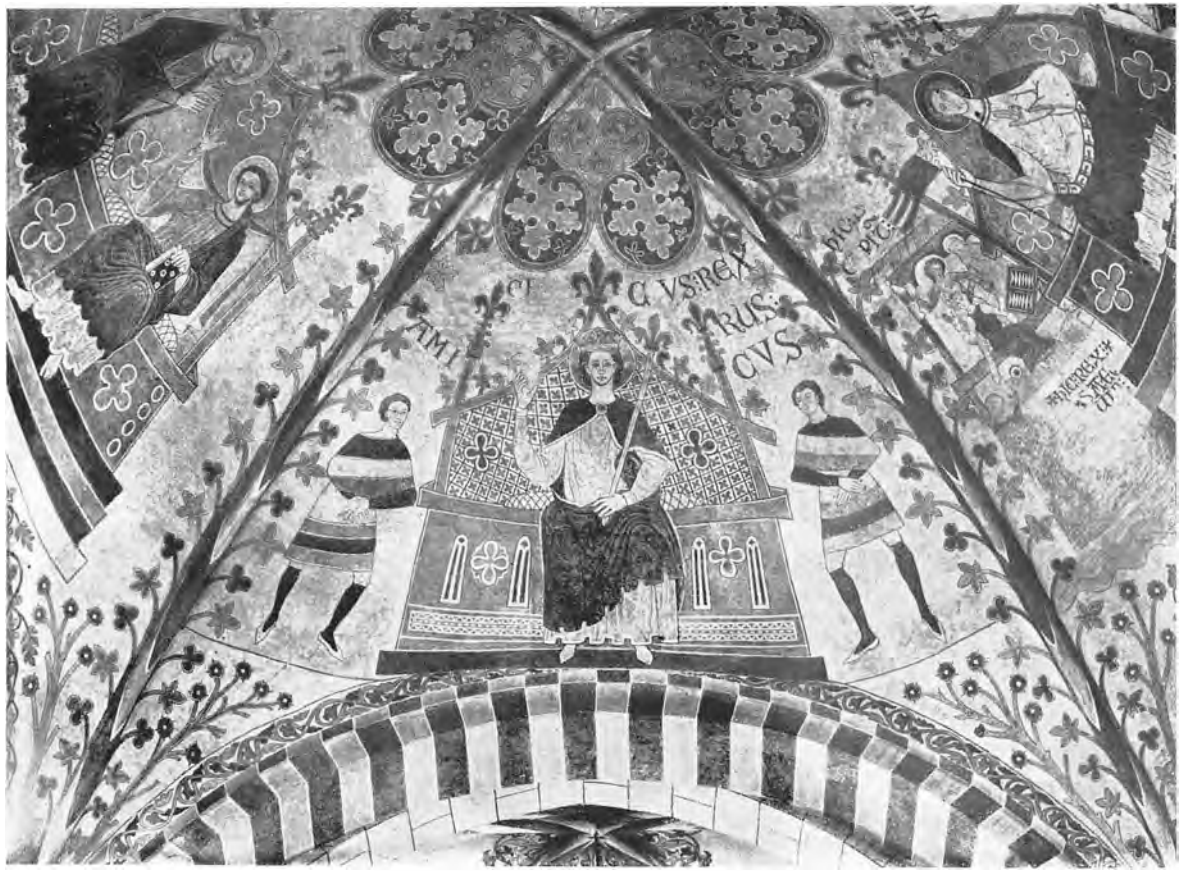

ERIK 4 SOM HELGEN I SORØ KIRKE
FOTOGRAFI I NATIONALMUSÆET

bifald. Kun en uge efter gik den da videre; nu mødte en af bisp Niels klerke frem paa landstinget og oplæste et kongebrev, hvorved alle kongelige privilegier til erkebispen og Lundekirken tilbagetoges, og alle erkebispens mænd fik befaling til inden 14 dage at tage deres mandsed til ham tilbage og atter blive ledingsbønder. Det var formentlig i kraft af den da vedtagne rigslov om, at ogsaa erkebispen skulde opsige de mænd, han havde taget i fremmede skipæn.

298. ERKEBISPENS FÆNGSLING. Denne store strid mellem konge og erkebisp delte og samlede i politiske partier. Saa vidt gik partidelingen, at selv Lunds domkapitel ikke stod samlet om sin erkebisp, domprovsten *Sasser* og kanniken *Jens Dros* var hans tilhængere, men hans egen broder, erkedegnen *Erland Erlandsen* stod paa den kongelige regerings side. Erkebispens søstersøn, *Peder Skjalmsen*, som han havde faaet valgt til sin efterfølger i Roskilde, og bisp *Regner* i Odense holdt med ham; men alle de jyske bisper fulgte bisp *Niels* af Viborg og den kongelige regering. De fornemme Cisterciensere var erkebispens tilhængere; af de to altid rivaliserende tiggermunkeordener holdt Franciscanerne med *Jacob Erlandsen*, Dominikanerne derimod med regeringen. Men bybefolkningen stod nok paa regeringens side, og fast om denne synes ogsaa herremændene at have sluttet sig, saa at regeringen her høstede frugten af den politiske klogskab, hvormed den havde kaldt netop herremændene til deltagelse i rigslovgivningen.

Under disse forhold havde Jakob Erlandsen ikke megen udsigt til at faa sine krav gennemført, og derved dreves han ud i en mere desperat opposition. 1258 førte *Kristoffer* sin broder *Eriks* lig fra Slesvig til Ringsted; allerede i Slesvig var den dræbte konge begyndt at faa helgenry, man optegnede mirakler derfra og forberedte sig til i *St. Erik* at skaffe Kristoffers kongeslægt en særlig skytshelgen. Samme aar sammenkaldtes rigsmødet til Odense; tanken var, at Kristoffers søn *Erik*, der allerede af herremændene var hyldet som tronfølger, nu ogsaa skulde krones. Da hindrede Jakob Erlandsen denne plan, idet han ikke blot nægtede selv at foretage kroningen, men ogsaa under banstraf forbød nogen biskop at foretage den. Ved denne handling erklærede erkebispen sig unægtelig som en fjende af kongen og riget; og 5. febr. 1259 blev han da paa kongens befaling grebet paa sin gaard Gislebjerg og ført til fængsel paa kongsgaarden Hagenskov paa Fyen.

28. KAPITEL. BORGERKRIG

299. JARIMARFEJDEN OG LOHEDE. Nu skulde da Vejlekonstitutionen træde i kraft og al gudstjeneste ophøre; men kun i Lunde og Roskilde stifter blev den forkyndt og selv her næppe overholdt, fordi kongen forlangte kirkerne aabnede. Snart ansaa bisp *Peder Skjalmsen* det for sikrest at flygte til fyrst *Jarimar 2.* af Rügen, hvis land særlig var knyttet til Roskilde bispestol, og som i alt fald viste sig rede til at antage sig hans og erkebispens sag. Efter sammen med erkebispens broder *Anders Erlandsen* at have erobret en nyopført kongelig borg paa Bornholm, Lilleborg, hvorved besætningen, 200 md., nedhuggedes, gjorde Jarimar og bisp Peder, til hvem nu *Erik Abelsen*, der siden sin broder Valdemars død for sig havde forlangt forlening med Slesvig, havde sluttet sig, 17. april 1259 landgang paa Sjællands østkyst og erobrede dagen efter København og dermed Sjælland. Da Sjællænderne prøvede paa at afryste Jarimars voldsherredømme, slog han dem 14. juni ved Næstved, hvor 1800 kongsmænd og bønder skal være faldet.

Da var kong *Kristoffer 1.* fjorten dage før, 29. maj, pludselig død i Ribe; det hed sig straks, at Cistercienserabbeden *Arnfast* fra Rydkloster havde forgivet ham, endog i nadveren. Det er et stort bevis for den kongelige regerings styrke, at Kristoffers søn *Erik 5.* straks anerkendtes og hyldedes af landstingene som konge, under formynderskab af sin moder, *Margrete Sambiria*, en datter af hertug Sambor af Pommern. Naturligvis maatte hun og den kongelige regering under disse omstændigheder give køb; Jakob Erlandsen løslodes af fængslet, og Erik Abelsen forlenedes med Slesvig. Juledag 1259 kronedes dog Erik 5. i Viborg af en jysk bisp; saa mægtig var stadig bisp *Niels;* hvad hjalp det, at Jakob Erlandsen banlyste alle de bisper, der havde overværet kroningshøjtideligheden. At Jarimar blev dræbt 1260 i Skaane maatte yderligere svække ham.

Da gjorde den danske regering et fejltræk; 1261 troede den sig stærk nok til at kunne tage Slesvig tilbage; men et frygteligt nederlag paa Lohede mod hertugen og de holstenske grever tilintetgjorde dens forhaabninger; dronningen og kongen blev hertugens fanger. I sin nød og fra sit fængsel henvendte dronningen sig til sin frænde, hertug *Albrecht af Braunschweig*, der da ogsaa gjorde et hærgningstog til Holsten. Maaske hjalp dette; 1262 sluttedes i alt fald et forlig, hvorved dronningen frigaves, men hertug *Erik 1.*

fik alt krongodset i Slesvig og dertil Als og Faaborg, hans broder *Abel* endog Langeland og Svendborg som len.

300. RIGSFORSTANDEREN. Trods disse tunge prøvelser bevarede den kongelige regering dog sin styrke; krigsbegivenhederne 1261—62 blev kun en forbigaaende omstændighed. Da Aarhus bispestol blev ledig 1260, vilde erkebispen ikke anerkende kapitlets valg af *Tyge* og udnævnte selv abbed *Arnfast* til Aarhusbisp. Men Tyge drog til Rom og vandt helt pave *Urban 4.* (1261—64) for sig og de kongeligsindede danske bisper.

1263 blev bestyrelsen af Roskilde stift af paven overdraget til Tyge, og kort efter paalagde paven bisp *Niels af Viborg* at overtage de bispelige forretninger i Lunde stift, da erkebispen »dels af egen drift, dels paa grund af sine forbrydelser er bortrejst for længere tid«. Aarsagen til denne erkebispens bortrejse var imidlertid, at dronningen 1262 var vendt tilbage til Danmark, ledsaget af hertug *Albrecht af Braunschweig*, som hun nu havde gjort til rigsforstander, sikkert i den tanke, at der nok kunde behøves en militærdiktator i Danmark. Hans haand var da ogsaa faldet tungt paa de oprørske prælater; *Jakob Erlandsen* og *Peder Skjalmsen* maatte flygte ud af riget; for erkebispen begyndte dermed en landflygtighed indtil døden. En pavelig udsending til Danmark, magister *Gerhard*, virkede ganske i den kongelige regerings aand; »efter befaling af hertugen, magister Gerhard og *Jon Lille*«, en skaansk herremand, der synes at have været rigsforstanderens tillidsmand, siger Lundeaarbogen, »blev alle Lunde og Roskilde kirkers godser plyndrede og kannikernes gods konfiskeret; præster blev skændigt fængslede og berøvet alt deres gods. Alt det onde, som gud tillod hertugen og hans medvidere at udrette, er det langt at fortælle i enkeltheder«.

Dette fik ske, men sikkert ikke i overensstemmelse med bisp Niels opfattelse var det, at rigsforstanderen for frem med samme voldsomhed mod de fornemste verdslige stormænd. Esbern Snares datter, fru *Ingeborg*, blev fordrevet fra Kalundborg og denne borg gjort kongelig; og utilgiveligt var det, at rigsforstanderen lod selve drosten *Peder Finsen* gribe og hænge i 1262 sammen med en herremand *Ivar Tagesen*. Grundlaget maa have været en anklage for landsforræderi, der overfor en mand, der i mere end ti aar havde været den kongelige regerings første verdslige medlem, kun er tænkelig i form af en anklage for utilstrækkelig forberedelse af felttoget 1261. Peder Finsens fald og død har sikkert gjort et dybt indtryk; aaret efter rejste Skaaningerne, nu som altid rigets

selvstændigste landalmue, aabent oprør mod hertugen og erobrede Helsingborg; saa almindelig var nu bitterheden mod ham, at han »med stor skam maatte flygte ud af landet«; kun dronningen siges at have sørget over hans fald.

301. BISP NIELS AF VIBORG. Saaledes var da atter bisp *Niels* rigets virkelige hersker. Men det er klart, at tidens voldsomme begivenheder havde slaaet ham adskillige saar. Der var allerede det, at bønderne i riget ingenlunde var tilfredse, men tværtimod havde taget sig selv til rette mod de overgreb fra ombudsmændene, som dog rigsloven havde søgt at sætte en stopper for. Allerede 1256 havde »kaadkarlene været galne med køller«, som det hedder i aarbøgernes notitser; dengang havde, eftersom *kaad* betyder hytte, husmænd og landarbejdere søgt at slaa fra sig med de vaaben, de trækøller, de havde. De havde angrebet de kongelige borge, og paa en lille ø i Maribo sø ses endnu resterne af en kongsborg, Rævshaleborgen, som da ødelagdes. 1258 var de sjællandske bønder igen i fuldt oprør mod *Kristoffer 1.*, men han slog dem ned ved Lejrebro. Nu kom, at rigsforstanderen havde fundet, at ogsaa mod de højeste embedsmænd i riget, selve drosten, maatte der skrides ind, en skammelig død var ikke for haard en straf for ham.

Da maatte bisp Niels haardt savne de bestemmelser, han i sin tid havde søgt at indføre i rigsloven. Derfor maa vi vistnok til aaret 1263 henføre en forordning om, at naar det gjaldt egentlig majestætsforbrydelse, landsforræderi eller anslag mod kongens liv, skulde to uvildige mænd af det syssel, hvori den anklagede havde hjemme, udmelde 15 mænd af vederlaget, af hvilke den anklagede havde ret til at forkaste tre, og dette nævn skulde da fælde dom i sagen. Men denne lov kom for sent til at frelse Peder Finsen, og det er tvivlsomt nok, om den vilde have formaaet det; thi den tillægger alligevel kongen en ret til at fængsle og derefter skaffe dom over en mand alene paa mistanke. Hvor meget bisp Niels nu end paa disse politiske omraader maatte give køb, fastholdt han dog til det sidste sin modstand mod erkebispen. 1264, da *Erik 5.* vendte hjem fra fangenskabet, erklæredes han for myndig. *Niels Erlandsen* som gælker og bisp Niels som kansler havde da endnu magten sammen med drosten *Mads (Gøye)* af Flaarup paa Laaland og marsken *Jens Kalf*; ubøjelig til det sidste, til sin død 1267 holdt bisp Niels Jakob Erlandsen borte fra riget, upaavirket af, at en af den nye pave *Clemens 4.* (1265—68) udsendt legat 1266 i Slesvig fældede kirkens dom til fordel for de to landflygtige: de skulde genindsættes i deres embeder og have deres gods tilbage.

302. ERKEBISPESTRIDENS AFSLUTNING. Som kansler efterfulgtes bisp Niels af magisteren *Niels Jyde*; 1268 faldt drosten i Estland og efterfulgtes af den skaanske herremand *Uffe Nielsen* (*Neb*). Denne nye regering stillede sig straks forsonligere overfor *Jakob Erlandsen*. Sikkert ikke paa grund af det interdikt, det almindelige forbud mod al gudstjeneste i landet, som pavens legat havde forkyndt, da hans dom ikke blev adlydt, tilligemed en særlig banlysning af kongen, enkedronningen, bisperne af Aarhus og Børglum og en række andre gejstlige; thi det overholdtes ikke bedre end før, kun af kannikerne i Ribe og Franciskanerne.

Mere virkede det vel, at paven som følge af legatens dom tillod Jakob Erlandsen og bisp Peder atter at varetage deres embedsforretninger, selvom de opholdt sig i udlandet. Thi deraf kom, at erkebispen fik besat de ledige bispestole i Odense og Slesvig med tilhængere af sig; ogsaa til Viborg udnævnte han efter at have forkastet kapitlets valg en Franciskanermunk *Peder*, der som sin orden stod paa erkebispens side; mod ham førte kapitlet i tyve aar en heltemodig kamp og fik ham tilsidst fordrevet.

Afgørende var dog alene, at den nye regering nu selv ønskede en afslutning paa den formaalsløse strid og regelmæssige forhold tilbageført. Skønt banlyst rejste Niels Jyde selv til Rom; 1272 kom det til forlig: Jakob Erlandsen skulde kunne vende tilbage til sit stift; de verdslige stridspunkter skulde afgøres ved voldgift af fælles venner, de kirkeretlige af gejstlige, dog at paven for disses vedkommende forbeholdt sig den endelige afgørelse, hvis de gejstlige mænd ikke kunde enes. 1274 døde Jakob Erlandsen paa tilbagerejsen fra Rom paa Rügen, saa kort fra sit stolte Hammershus. Dermed bortfaldt al voldgiftskendelse, som ingen nu havde interesse af, og den store strid mellem konge og erkebisp blev, som saa megen anden politisk strid, formelt uafgjort, men den havde ganske afgørende vist, at kongemagten nu var den mægtigste øvrighedsmagt i riget.

29. KAPITEL. NIELS JYDES REGERING

303. FREDSAAR. *Niels Jydes* regering kom da i modsætning til bisp Niels til at betyde en række ret begivenhedsløse fredsaar. Det kunde vel være betænkeligt, at de holstenske grever allerede

1260 af deres søster havde faaet landet mellem Slien og Ejderen i pant for den hjælp, de ydede Abels sønner; men 1272 døde hertug *Erik 1.*, og kongen kunde sætte sig i besiddelse af hertugdømmet som formynder for hans to sønner; 1279 døde ogsaa *Abel Abelsen* uden arvinger, og hans len faldt tilbage til riget. Da var ogsaa de andre fyrstelen forsvundet. Allerede 1251 var grev *Niels*, allerede 1260 hertug *Knud* død; begge havde efterladt sønner, men hverken junker *Jakob Nielsen* eller junker *Erik Knudsen* fik len; den sidste levede som herremand i Sjælland paa sin gaard Skarsholm; 1279 var han formand for Sjællands landsting.

Kun 1276 kom der ufred. Aaret før havde den svenske hertug *Magnus*, der paatænkte at jage sin broder kong *Valdemar* (1250—75) ud af landet, faaet overladt 100 fuldt rustede riddere mod en efter kong Eriks mening passende betaling af 6000 mk. sølv. Ridderne blev leveret og hjalp Magnus til sejr og kongekrone; men nu vilde eller kunde han ikke betale. Sidst i 1276 vilde han i stedet for hærge i Nordskaane, men kom her til at staa overfor en saa betydelig dansk hærstyrke under drosten *Uffe Nielsen*, at han uden kamp trak sig tilbage, hvorpaa den danske hær i de første maaneder af 1277, hvor frosten gjorde marker og moser fremkommelige, hærgede langt op i Mellemsverige lige til Skara. Som *Arild Hvitfeldt* med rette bemærker ved sin omtale af disse begivenheder: fattige undersaatter maa altid betale lavet. Tilsidst maatte dog ogsaa Magnus betale, men rigtignok kun 2000 mk. sølv, 1 mill. kr., mere kunde han ikke overkomme.

304. DEN DANSKE HÆRMAGT. I stedet for en meget god blev det da en temmelig slet forretning, kong *Erik* her havde gjort; thi paa denne tid var alene lønnen til en moderne udrustet ridder for et halvt aars tjeneste i virkeligheden 10 mk. sølv, 5000 kr., eller snarere mere. Der er da grund til at overveje, hvad det betyder, at Danmark i disse aar raadede over en saa betydelig hærmagt. I 13. aarh. var krigsvaabnene i en hastig udvikling, ikke mindst i Tyskland, der nu rigtigt begyndte at udvinde sin mægtige jernrigdom gennem en for tiden højtudviklet vaabenfabrikation i Nürnberg, Regensburg, Nördlingen og Solingen. Blev slagsværdene kraftigere, var der dog mest fart i forsvarsvaabnenes udvikling; ridderen med tøndehjelm, ringbrynje og ringhoser blev ligesom hesten mere og mere jernklædt og derfor usaarlig. Hærene, »helt af jern«, blev en samling krigsmaskiner, der mejede alt ned.

Her var det meget vanskeligt for de danske herremænd at følge med. At holde sin ridderudrustning stadig tidssvarende

var sikkert en besværlig og kostbar sag; naar alle kongens mænd mødte op, frembød de nok et højst broget skue og mangen hofmands udrustning fyldestgjorde langtfra moderne fordringer; kun delvis var denne hær anvendelig som ridderhær. Men vilde kongen anvende den paa anden maade, f. e. til borgeleje, garnisonstjeneste paa en kongelig borg, mødte han straks modstand. Disse danske herremænd var først og fremmest landbrugere, de fleste af dem var ikke villige til at ofre mere end højst nødvendigt paa deres krigspligt, som de desuden fandt kun burde gælde forsvar af landet mod direkte angreb.

Vilde kongen og regeringen derfor have en stærk hærmagt, maatte den anvendelige del af herremandshæren i alt fald suppleres med tyske lejeriddere; thi af dem og af tyske smaafyrster som udlejere af dem var der nok; for den moderne ridder var krigen blevet et ret farefrit og lønnende erhverv. De tyske herremænd var rige, langt rigere end de danske; de holstenske godsejere blev rige ved at forsyne Hamburg og Lübeck, de mecklenburgske ved at forsyne Rostock og Wismar, deres fyrster blev rige med dem. Det var grunden til, at nordtyske smaaherrer som greverne af Holsten eller fyrsten af Rügen paa denne tid med lethed stillede en rytterhær paa benene, der var den danske konges langt overlegen; det var grunden til dette forfærdelige nederlag paa Lohede, der tydeligt havde vist, hvor lidt den danske herremandshær var værd.

305. SKATTER OG PENGE. Netop denne bitre erfaring har vel været meget medvirkende til, at regeringen har sat et stort arbejde ind paa i disse aar at faa bragt en dansk hærmagt til veje af en saadan styrke, som begivenhederne 1275—77 viser. Men det har krævet store ofre.

Naar regeringen forlangte bedre og kostbarere udrustning af de danske hofmænd, maatte den komme dem til hjælp ved at udvide deres herremandsforret, deres privilegier. Derfor bortfaldt i denne tid den fæstebøndernes skattepligt, som Jyske lov havde fastslaaet; gennemhullet som den var ved privilegier til klostre og kirker blev den ganske opgivet, og herremanden fik derved mulighed for at faa nogle af sine rustningsudgifter igen hos sine skattefri fæstebønder. Ad denne vej gik man videre; snart fik herremanden ogsaa ret til de laveste retsbøder, 3 mk.s bøderne, som hans fæstebønder blev idømt.

Derved fremkom imidlertid en ikke ubetydelig nedgang af rigets indtægter, som vel knap nok opvejedes ved stigende

toldindtægter. I alt fald var udgifterne i stærk stigen; den udvidede administration, det talrigere kancellipersonale, de hyppige sendefærd lige til Rom har stærkt forøget dem. Alligevel har regeringen ikke betænkt sig paa at forøge den danske hærmagt med tyske lejeriddere; man ser det ogsaa af de forskellige tyske herrer, der findes i kong *Eriks* omgivelser. Blot nogle hundrede lejeriddere à 20 til 25 mk. sølv om aaret, 10,000 à 12,500 kr., maatte tynge til i regnskabet; den tid var længst forbi, da kongens indtægter laa omkring 50,000 mk. sølv — men blot den hær, hertug Albrecht 1261 sendte mod Holsten, talte 1600 riddere.

Da nu *Niels Jydes* regering ikke greb til at paalægge nye skatter, forstaar man, at det underskud, der utvivlsomt aar for aar er fremkommet, søgtes dækket ved en fortsat møntforringelse: 1280 gik der $4^1/_2$ mk. penge paa 1 mk. sølv, saa at pengenes værdi siden 1260erne var formindsket med $^1/_3$. Denne forholdsregel, al finanspolitiks mest fortvivlede udvej, viste naturligvis, omend dengang langsommere end nu, snart sine virkninger: knap havde man ved møntforringelsen skaffet penge til betaling af lejeridderne for et aar, før man mærkede, hvor meget daarligere rigets pengeindtægter slog til i det næste, og at alle vilde betale i penge, give kongen hans egen daarlige mønt igen.

Snart mærkede regeringen det saa meget, at den begyndte at udbyde leding i stedet for at opkræve ledingsskat, for at faa ledingen ind i naturalier i stedet for i penge. Alligevel blev finansnøden stedse alvorligere, og regeringen maatte igen begynde at gøre tvangslaan hos kirken ved at beslaglægge kirketienderne mod løfte om betaling. Medens regeringen saaledes blev fattigere, syntes hele landets befolkning at være kommet til velstand, fordi priserne paa landbrugsprodukter steg. Deraf kom en stigende import af fremmede varer, fine tøjer, possementarbejder i guld og sølv, tysk øl; i det hele et luksusforbrug, der vakte forargelse hos de mange og betænkelighed hos de forstandige.

306. RETSHAANDHÆVELSEN. Det maa imidlertid retfærdigvis erkendes, at det ikke var for at føre krig, at *Niels Jydes* regering holdt hærmagt i landet. Udadtil kan formaalet med den kun have været at give landets politik en vis baggrund af styrke, som vel kunde behøves til at holde Slesvig besat for øjnene af de holstenske grever. Men hærmagten havde sikkert sin største betydning indadtil; belært af erfaringen ansaa Niels Jyde det for nødvendigt, at kongen havde en saadan hærmagt til sin raadighed aaret rundt, om han virkelig skulde være i stand til at gennemføre den rets-

haandhævelse i landet, som alle nu forlangte af ham. Det var jo rigtigt, alt hvad *Jakob Erlandsen* havde sagt om manddrab og voldshandlinger i Danmark; til sene tider er som eet minde for alle om hine tider blevet staaende billedet af bispen af Børglum og hans frænde, den thylandske herremand *Jens Glob*, der for en ejendomstrættes skyld dræbte sin slægtning bisp *Elav* og hans domprovst for selve alteret i Hvidbjerg kirke.

Skulde kongen knække saadanne haarde halse, skulde han udrydde røverbander og efter tingets dom straffe paa livet den herremand, der fandt voldtægt en ringe ting, maatte kongens hær være saa stor, at der ingen tvivl blev om hans magt dertil, at kun flugt for kongens vrede kunde frelse ugerningsmanden. Men jo mere kongens magt steg, des vanskeligere blev det for ham og hans regering at modstaa fristelsen til at bruge denne magt paa en haardhændet og skaanselsløs maade. Saa frit som rigsloven af 1256 havde stillet kongen, maatte det være meget vanskeligt at træffe den rette grænse. Anvendelsen af kongebreve med stævninger for kongens ting kunde stadig udvides, der skulde en skarp kontrol til for altid at paase, at et kongebrevs befaling ikke stod i aabenbar modstrid med et andet; dommene ved kongens ting kunde let blive ganske vilkaarlige i deres strenghed. Ofte vilde der derved blive begaaet aabenbare uretfærdigheder, naar man greb ind i en urigtigt fremstillet eller slet oplyst sag, eller naar vrede over en maaske berettiget modstand fik indflydelse paa regeringens handlinger.

Den følgende tids begivenheder og lovgivning viser, at dette maa have fundet sted i ret stort omfang under Niels Jydes regering. Derved stødte den efterhaanden fra sig vide kredse af rettænkende og lovlydige herremænd, der gerne vilde støtte regeringens retshaandhævelse, men rigtignok kun, naar den faldt indenfor lov og ret.

307. HOFFET 1276. LOV OM MAJESTÆTSFORBRYDELSER. Hoffet havde været indkaldt 1268 til Slagelse og 1269 til Nyborg, hvor Ribe byret stadfæstedes. I de følgende aar høres intet om det, og vi tør da nok formode, at det ikke er blevet indkaldt, og at *Niels Jyde* mente at kunne regere bedst det foruden. Men til oktbr. 1276 indkaldtes hoffet atter til møde i Nyborg. Den danske hær stod da opstillet til krigen med Sverige; men allerede da havde oppositionen mod regeringen givet sig udslag i, at to danske herremænd, *Peder Porse* fra Halland og *Uffe Dyre*, der endog skal have været kammermester, havde taget tjeneste hos den svenske konge og kæmpede paa hans side. Det var maaske foranledningen til

hoffets indkaldelse, fordi regeringen ønskede vedtaget en lov om straf og rettergang i majestætsforbrydelsessager, der skulde fuldstændiggøre tidligere lovgivning herom og afløse loven af 1263.

For anslag mod kongens liv fastsattes straffen til hovedlods fortabelse og den skyldiges overgivelse i kongens magt; ulovlig tjenestetagen hos fremmed herre medførte ogsaa ejendomskonfiskation, andre handlinger, der kunde skade kongen paa en eller anden maade, medførte pligt til erstatning af den forvoldte skade. Til paadømmelse af alle saadanne sager indførte lovforslaget et rigsnævn, som loven kaldte *worthælnævn*, vistnok af det tyske *viertel*, idet den forudsatte en inddeling af vederlaget i fire afdelinger, nemlig for Skaane, Sjælland med Laaland og Falster, Fyen og hele Jylland. Den, der anklagedes for anslag mod kongens liv, kunde frigøres for anklagen ved ed af 12 udmeldte mænd, 3 af hver worthæl; hvem der skulde udmelde dem, sagdes ikke i forslaget, vel fordi det forudsattes, at udmeldelsen skulde ske af hoffet. I de andre tilfælde kunde den anklagede frigøre sig ved ed af 12 mænd af hans eget worthæl, og her indeholdt forslaget, at de 12 mænd skulde udmeldes af kongen.

Regeringen havde ved et møde af særlig indbudte mænd forud for hoffets behandling af forslaget søgt at sikre sig dettes uændrede vedtagelse; alligevel mødte det heftig modstand. I selve lovens tekst lod lederen af hoffets forhandlinger indføre: »men.... at kongen som anklager skulde udmelde ovennævnte nævninger, behagede ingen af hoffet undtagen de faa, som havde været til stede i det forudgaaende raadsmøde, men man stemte for, at den anklagede skulde udmelde dem«.

308. HOFFET 1276. LOVGIVNING OG KONGEVALG. Regeringen saa da sine bestræbelser for at tillægge kongen saa megen magt som muligt standset af hoffet; maaske var dette ogsaa tilfældet paa et andet punkt. Det synes at være hoffet selv, der derefter tilføjede loven bestemmelser om, at med hovedlods fortabelse og overgivelse i kongens magt skulde den straffes, der efter modent overlæg med væbnet haand trængte ind i en mands egen gaard og dræbte ham dær, ligesom ogsaa den, der dræbte paa tinge eller i kirken. Bestemmelsen indeholdt altsaa en udvidelse af kongens straffemyndighed og er et vidnesbyrd om hoffets erkendelse af, at den var nødvendig; men det er dog muligt, at hoffets beslutning er traadt i stedet for et langt videregaaende regeringsforslag. Da tyve aar senere erkebisp *Jens Grand* førte sag mod den danske regering for paven, gjorde han det atter til et klagepunkt mod

denne, at den tillod, at manddrab forblev ustraffet eller sonedes med en ringe bøde. Da hævdede kongens sagfører uimodsagt, at denne slette sædvane var den danske regering i højeste grad imod, at kong *Erik 5.* i fuld forstaaelse af, at den var i modstrid med al ret og retfærdighed havde raadslaaet med sit riges stormænd om dens afskaffelse og derefter fremsat forslag derom i sit parlament, hvor han ogsaa vilde have faaet sit forslag gennemført, hvis det ikke havde mødt den mest afgjorte modstand netop hos erkebispens venner. Det er vel rimeligt at henføre denne begivenhed til hoffet 1276.

Endelig kom det til et aabent brud paa hoffet, da regeringen fremsatte forslag om, at de dær forsamlede stormænd skulde aflægge troskabsed til kongens søn *Erik*. Nu var i 1276 kongen 27 aar gammel, hans søn to aar; regeringens forlangende betød da, at *Niels Jyde* vilde sikre sig regeringsmagten ogsaa i det usandsynlige tilfælde, at den unge konge døde. Dette krav var for meget for den mand, der var oppositionens fører, *Stig Andersen (Hvide)* til Tygestrup (nu Kongsdal, Merløse h.), Eskebjerg (nu Schelenborg, Bjærge h.), Møllerup og Bjørnholm (Sønder h. Djurs); han nægtede at aflægge den forlangte ed. Der var vel andre, der dulgt eller aabenlyst fulgte hans eksempel, men de fleste aflagde eden.

309. INDREPOLITISK UDVIKLING TIL 1282. Efter dette følte regeringen ikke nogen særlig trang til atter at staa overfor hoffet; det sammenkaldtes næppe i de følgende fem aar. I denne tid skærpedes modsætningen mellem de to politiske partier i landet, og oppositionen vandt frem. 1278 tog drosten *Uffe Nielsen (Neb)* sin afsked, sikkert fordi han ikke længere var i politisk overensstemmelse med regeringen. Hans efterfølger blev *Peder Nielsen Hoseøl (Skovgaard)*, en voldsom mand og en udpræget tilhænger af hævdelsen af kongens magt.

Regeringen førte da sin skarpe politik videre. Hærmagten øgedes; om kongen ser man en række tyske herrer; hvilke familieforbindelser der end kan have bragt dem ind, var de her sikkert dog som lejetropførere. Betegnende er det, at regeringen 1278 endog igen søgte forbindelse med hertug *Albrecht af Braunschweig*, der i et brev indsattes til formynder for tronfølgeren og riget for det tilfælde, at kongen skulde dø.

Oppositionens politiske opfattelse var, at kongens retshaandhævelse og straffemyndighed vel skulde styrkes og udvikles, men den maatte lovordnes og sammen med kongens eget ting indordnes

i landenes gamle retsforfatninger, hvis særpræg kun kunde ændres lidt efter lidt; vederloven var forældet og burde ganske bortfalde; hoffet burde sammenkaldes meget hyppigt som hele rigets højeste domstol og fælles lovgivende forsamling og ved sin lovgivning hævde og styrke alle rettigheder, som landets indbyggere havde.

Den politiske spænding mellem de to partier blev dog ingensinde saa stærk, at den udløstes i kamp. Som aarene gik, gnavede den stadige pengenød grunden bort under regeringen; det kunde i 1281 desuden forudses, at den nærmeste tid vilde bringe store vanskeligheder. Alvorligst var det, at den unge hertug *Valdemar* nærmede sig myndighedsalderen og da vilde forlange forlening med Slesvig; næsten lige saa alvorligt, at en af *Erik 4.s* døtre, *Ingeborg*, siden 1280 som norsk enkedronning regerede for sin søn *Erik*, og paa egne og søstres vegne forlangte sin hidtil tilbageholdte fædrenearv i Danmark udlagt; dertil kom endelig junker *Jakob Nielsens* og forsaavidt ogsaa junker *Erik Knudsens* krav.

Til at tage denne kamp op, med en stærk opposition i landet imod sig, følte regeringen sig sikkert altfor svag. Oppositionen vilde aldeles ikke, at landet skulde kastes ud i borgerkrig; den ønskede, at alle disse spørgsmaal om kongefrændernes krav skulde finde fredelig afgørelse ad forhandlingens og rettens vej. Dette ønskedes ogsaa af kirken, hvis ledende mand nu var Jakob Erlandsens gamle tilhænger, erkebisp *Jens Dros* (1280—89). Men heller ikke en forhandlingspolitik kunde føres af en saa svag regering; et politisk forlig og oppositionens overtagelse af regeringsmagten var den første betingelse derfor. Deraf fulgte da de forhandlinger, hvoraf fremgik *Erik 5.s* haandfæstning af 29. juli 1282, Danmarks første grundlov.

REGISTRE

REGISTER OVER PERSON- OG STEDNAVNE

Aabosyssel 52, 80, 211.
Aachen 98, 104.
Aage, bisp for Sjælland og Skaane 161, 166, 168.
Aalborg 9, 18, 92, 165, 231.
Aalborg amt 216.
Aale Saalvegode 110 f.
Aarhus (Aaros) 92, 114, 120, 123, 138, 165 f.; domkirke 197, 242.
Aarhus bispedømme 120 f., 142, 166, 207, 315.
Aasa, Odinkar den ældres søster 141.
Aasum kirke (Gers h.) 198.
Aawer, runerister 68, 110.
Abalos (hos Pytheas, er Avlum ved Limfjordsindløbet) 49 f.
Abel, konge 294 ff., 300, 305.
Abel Abelsen, herre til Langeland 315, 318.
Abrahamstrup (nu Jægerspris) 218.
Absalon, erkebisp 198, 232—40, 243, 245, 251 ff., 255—64.
Adalbert, erkebisp i Bremen 140, 166—69, 235.
Adam af Bremen 114, 141, 144, 150, 152 f., 165—69, 189, 193, 223, 242.
Adeldag, erkebisp i Bremen 120.
Adolf 1, greve af Holsten 201.
Adolf 2, greve af Holsten 205 f., 210, 229.
Adolf 3, greve af Holsten 259 f., 263, 274.
Adolf 4, greve af Holsten 276.
Agerø, Karby s. 285.
Agger (Refs h.) 49.
Aggi Kristiernsøn, kongelig hirdmand 233.
Albert, bisp i Riga 273.
Albert af Orlamünde, greve af Nordalbingien 275 f., 294.
Albrecht der Bär, markgreve af Brandenburg 206.
Albrecht, hertug af Braunschweig 314 ff., 320, 323.
Aldenburg (Østholsten) 203, 206.
Alexander 3, pave 235, 250, 254.
Alkestrup (Maglebrænde s.) 280.
Almindsyssel 80 f.
Als 82, 294, 315.
Alsted herred 223.
Alstrup (Brarup s.) 279.
Alvastra kloster (Sverige) 225.
Ambroner 52 f.
Amrum 52.
Andernach (Tyskland) 197.
Andreas Sunesen, erkebisp 231, 262—65, 267—70, 272—75, 289, 307.
Angel 67, 116; Angler 51 f., 62, 75, 116, 129 f.
Angelsachser 62 f., 95, 130 f., 134, 137, 181.
Anholt 14.
Anselm af Canterbury, erkebisp 191.
Anskar, missionær 99 f., 153.
Anst sogn (Anst h.) 68, 192.
Antvorskov kloster 226.
Anund Jakob, svensk konge 133, 140.
Araberne 103, 117, 290 f.
Ardennerne 59, 61.
Arier 45.
Arkona 238 f.
Armenien 28; Armeniere 45.
Arnfast, abbed i Rydkloster 314 f.
Arnold, bisp i Roskilde 198.
Arnulf, tysk konge 104.
Asbjørn 171 f.
Asfrid, Knubbes dronning 114.
Asger, høvding 101.
Assandun 131.
Asser, domprovst i Lund 254 f.
Asser Rig, Skjalm Hvides søn 198, 211, 226, 233, 253.
Asser Svendsen, erkebisp 174, 184 ff., 190—94, 197, 204—09, 232, 234.
Asserbo kloster 226.
Astrad Frakki, drost 290.
Atto, abbed i Sorø 254, 260.
Augustin, kirkefader 152 f., 192.
Augustus, romersk kejser 57.
Avlum (Hamrum h.) 49 f.
Avte, broder til Skjalm Hvide 187.
Axelholm, hgd. (Vestsjælland) 261.
Balduin, greve af Flandern 137.
Ballum (Sønderjylland) 285.
Balter 45 f.
Bardengau, ved Nedreelben 63.
Bardowik, ved Nedreelben 63, 91, 97.
Bari (Italien) 190.
Barvedsyssel 80 f., 142.
Basileia (hos Pytheas, d.v.s. Seley, Selø i Norge) 50.
Belgien 14, 62.
Benedikt fra Nursia, benediktinerordenens stifter 169.
Benedikt, Knud 2.s broder 182.
Benedikte, Ebbe Sunesens datter, g. m. Sverker 2 274.

Berengaria, g. m. Valdemar 2, 294.
Bergen 47, 50, 209.
Berkø, i den finske bugt 118 f.
Bernhard, bisp i Lund 142.
Bernhard af Anhalt, hertug af Sachsen 258 f.
Bernhard af Clairvaux, abbed 211, 224 f.
Birka, handelsplads i Sverige 93, 95, 99 f., 119 f.
Birkerød (Lynge-Kronborg h.) 223.
Bjarke, Rolf Krakes huskarl 89.
Bjernede kirke (Alsted h.) 198.
Bjerregrav (Viborg amt) 109.
Bjovulf 88 f.
Bjørn, svensk konge 100.
Bjørn, hertug 138.
Bjørn, svoger til provst Tyge Stigsen 277 f.
Bjørn Jernside 103.
Bjørnholm, hgd. (Tirstrup s.) 323.
Bjørup (Systofte s.) 280.
Blegind (Bleghyng; Hjelmslev h.) 50.
Bleking 50 f., 82, 87, 116, 200, 247, 294; Blekinger 50, 168.
Boleslaus, polsk konge 133.
Bologna 264, 289, 291.
Bolsker, Bodilsker 169.
Bonifacius, erkebisp i Mainz 92.
Bornholm 9, 16, 26, 29, 40, 46 f., 60, 63, 70, 74, 106 f., 116, 118, 193; Bornholmere 168.
Bornhøved (Holsten) 276.
Bourgneuf (Frankrig) 91.
Brandenburg 242, 273.
Brarup 280.
Bremen 91 f., 140 ff., 161, 165; Peterskirken 141.
Bremen, erkebispedømme 100, 120, 138, 166 f., 190, 201, 206, 262 f.
Britiske øer 10, 23, 45, 62.
Brügge 137, 180.
Budsene (Møen) 41.
Bugislav, hertug af Pommern 258 f.
Buku, 202 f., 206.
Burgunder 62 f.
Buris, søn af Henrik Skadelaar 226, 254.
Byzans, Constantinopel 118, 140.
Børglum 231; domkapitel se sagregister; domkirke 242; kloster 227.
Børglum bispedømme 227, 231.
Børglum (Burlum) herred 83.
Campigny (Frankrig) 15.
Canterbury 129.
Cernunnos 61.
Chartres 233.
Chartreuse, kloster 226.
Charudes, romersk benævnelse for Harthboerne 52, 57.
China 19, 42; Chinesere 45.
Chochilaicus 88.
Christian Pedersen, forfatter 261.
Citeaux 224 f.
Clairvaux 224 f., 234, 236, 255, 296.
Clemens 4, pave 316.
Clermont 186.
Colbaz kloster 239.
Cybele 76.
Cypern 186.
Cæsar 43.
Dagmar, g. m. Valdemar 2 288.
Dalby (Skaane) 168, 197.
Daler (Sønderjylland) 285.
Danelagen 103 f.
Danerne, Nord- 115 f.; Syd- 115 f.
Danevirke, Daneværk 102, 124, 241 f.
Danzig 227, 230.
Dargun kloster 239.
Diedenhofen 100.
Dinant (Frankrig) 59, 120.
Ditmarsken 89, 262, 274; Ditmarskerne 201.
Dokæ, Tuve, hirdmand 189.
Dôle (Franche Comté) 236.
Domingo 289 f.
Dorstad (Dorstat) nu Wijk by Duurstede 90, 99—102, 104, 119.
Dortmund 120, 141, 201, 229.
Dragør 231.
Dros, Jens, erkebisp i Lund 313.
Drusus 57, 59.
Dyle, biflod til Schelde 104.
Dyre, Uffe (Ove) 321.
Dysiebro (Skaane) 256.
Eadgar, angelsachsisk konge 134.
Ebbe, Skjalm Hvides søn 198, 204, 226.
Ebbe Sunesen 263, 274.
Ebo, erkebisp i Rheims 98.
Edele af Flandern, g. m. Knud 2, 180, 182.
Edmund, søn af Æthelred 131.
Edward, Æthelreds søn, angelsachsisk konge 140.
Egaa (Ø.-Lisbjerg h.) 109.
Egino, bisp i Lund 166—69.
Eglaf, vikingefører 129.
Egsmark 66.
Ejderen 51, 93, 97, 136, 165, 202, 240, 276, 318.
Eilbert, bisp i Odense 169.
Ekkehard, bisp i Hedeby 127.
Elav, bisp i Børglum 321.
Elben 46 f., 51 f., 57, 63, 91, 96, 201, 274 ff.; Elbmundingen 52, 75; Nedreelben 63 f.
Elbing 276.
Elden, biflod til Elben 275.
Eldena kloster 239.
Ellumsyssel 80 f., 142.
Ely kloster (England) 135.
Emden (ved Ems) 91.
Emma, g. m. Æthelred og Knud 1 125, 130, 134, 137.
England 14, 59, 62, 66, 90, 95, 103 ff., 107, 125—32, 134, 137—41, 165, 171, 180 f., 199; Nord- 65, 68; Syd- 103; Englændere 63, 230.
Erik, hirdmand 127.
Erik 1, konge 180, 182 f., 186, 190, 197.
Erik 2, konge 204—09.
Erik 3, konge 207, 209 f.
Erik 4, konge 294 ff., 305, 313.
Erik 5, konge 313—18, 320, 323.
Erik 6, konge 323.
Erik 1 Abelsen, hertug af Sønderjylland 314 f., 318.
Erik, søn af hertug Knud af Bleking 318.
Erik Sejrsæl, svensk konge 133.
Erik, Haakon jarls søn 131, 133.
Erik Magnussøn, norsk konge 324.
Erikslev, hgd. (Vestsjælland) 261.
Erland Erlandsen se (Galen).

Ernst af Gleichen se Gleichen.
Erslev, Kr., historiker 228.
Esbern Snare, søn af Asser Rig, hirdmand 233, 242 f., 256 f., 261.
Esge Ebbesen, bryde 189.
Eskebjerg (Bjerre h.) 323.
Eskil Kristiernsen, erkebisp 191, 194 f., 199, 207—12, 225 ff., 232—38, 250 ff., 254 f., 288.
Eskildstrup 280.
Eskilsø kloster 252.
Esrom 210.
Esrom kloster 225 f., 239, 252.
Estland 265, 273, 275 f., 283, 296, 307, 317.
Frants af Assisi 289 f.
Estrid, g. m. hertug Richard af Normandiet og Ulf jarl 134 f., 138, 140, 167 f., 197.
Eudusii, Eudoses, romersk omdannelse af Euter 52.
Europa 18, 78, 199 f., 290; Mellem- 10, 12, 24, 26, 28, 36, 45 ff., 62; Nord- 10, 17, 62, 120, 199, 230; Nordvest- 47, 182, 217; Syd- 17, 45 f.; Vest- 12 f., 23, 45, 47, 62, 91, 97, 197, 199, 201 f.; Øst- 117 f, 201 f.
Euter, Jyder 52, 62.
Evesham, engelsk kloster 169.
Faaborg 315.
Faldera, Neumünster 203.
Falster 82, 116, 190, 200, 247, 278, 282, 294, 307, 322; Falstringer 137, 238, 247.
Falsterbo 137.
Femern 307.
Fifeldora 92.
Fifelgo 90.
Finland 100, 166, 190; Finner 118.
Fjenneslevlille 198, 233.
Flaarup (Fuglse s.) 316.
Flakkebjerg herred 223.
Flandern 59, 90, 104, 180, 182, 205; vestkyst 16, 48; Flamlændere 206.
Fodevig (Skaane) 206 f.
Frankerriget 88, 96, 100 f., 194; Franker 62, 96 f.
Frankrig 14, 23, 45, 90, 104, 199 f., 224, 232 f., 249, 291, 296; Nord- 59, 65, 68, 90, 104; Syd- 62; Vest 101, 103; Vestkyst 90.
Frants af Assisi 289 f.
Frederik 1, tysk kejser 211, 235 f., 258 f.
Frederik 2, tysk kejser 274 f., 290.
Frey 78, 80, 112, 144, 146.
Freyja, 78.
Friser 59, 89—97, 120, 125, 201, 203, 230, 296.
Frisland 90, 98, 101 f., 104, 165, 205, 247; Nord- 102; de frisiske øer 97.
Frode, konge 114, 139.
Fyen 14, 77, 82, 123, 141 ff., 150, 161, 165, 196, 200, 238, 247, 282, 322; Nordvest- 83; Fynboer 81, 256.
Fænø 247.
Færøerne 10, 100, 105, 209, 235.
(Galen), Anders Erlandsen, 310, 314; Erland Erlandsen, erkedegn i Lund, 313; Jakob Erlandsen, erkebisp i Lund 289, 299, 306, 308—17, 321; Niels Erlandsen, gælker i Skaane 297, 312, 316.
Gandersheim 127.
Garganusbjerget (Syditalien) 144.
Gauterne, folkestamme 64.
Gefion 78.
Gent 90.
Gentofte 78.
Gepiderne 63 f.
Gerbrand, bisp i Roskilde 142.
Gerhard, magister, pavelig nuntius 315.
Germanerne 43, 45 f., 51 ff., 57, 59, 62, 75.
Gertrud, g. m. Knud 4, 241, 260.
Getingebro (Skaane) 256.
Gislebjerg, ved Lund 313.
Gjellerup 196.
Gjerrild kirke 66.
Gjerum sogn 27.
Gleichen, Ernst af, greve 297.
Glob, Jens, herremand 321.
Glücksburg slot 262.
Godebald, missionsbisp 202.
Godeskalk 202.
Godfred, konge 96 ff., 115.
Godfred, søn af kong Harald 99.
Godfred, søkonge 104.
Godwin, møntmester 129.
Godwine, jarl 134, 140.
Gorm, konge 114 f., 122.
Goslar (Harz) 120.
Gotland 60, 63, 112, 116—20, 146, 148 f., 195, 197, 202; Gotlænderne 119.
Gradehede 212, 226, 235.
Grand, Jens, se Jens.
Gratian 251, 291 f.
Greenwich 130.
Gregor 4, pave 100.
Gregor 7, pave 169.
Gregor 9, pave 307 f.
Gregorius de Crescentia, pavelig legat 289.
Gregor af Tours 88.
Greifswalde 227.
Gribskov 247.
Grækenland 23, 25, 28, 40, 165; Græker 25, 45, 124, 144, 290.
Grøndal se Nyby.
Grønland 100, 105, 166, 235.
Gudmund 126.
Guldholm kloster 262.
Gumløse kirke 198.
Gundestrup 61.
Gunhild, datter af Knud 1 136.
Gunhild eller Sigrid g. m. Erik Sejrsæl og Svend 1 133.
Gunhild, g. m. Anund Jakob og Svend 2 140.
Gunner, bisp i Viborg 289, 291 f., 296, 298.
Gunzelin, greve af Schwerin 259.
Gurd, Olufs søn, konge 114.
Gønge herred 138, 168.
Gøtaelven 51; udløb 92.
(Gøye), Mads, af Flaarup, drost 316 f.
Haakon, jarl paa Hlade 124 f., 127.
Haalogaland (Norge) 93, 95, 116.
Haastein, norsk vikingekonge 102 ff.
Hagen Palnesen, herremand 311.
Hagenskov (Fyen) 313.
Halberstadt 205.
Halfdan, lensmand paa Walcheren 98.
Halfdan, dansk konge 106 f.
Halland 51, 87, 200, 244, 246 f., 283, 293, 307; Nørre- 294; Hallændere 180.

Halmstad (Halland) 247.
Halmstad herred 83.
Hals ved Isøre 247.
Hamburg 97, 99 ff., 124, 274, 276.
Hammelstrup 232.
Hammershus 310.
Hans, konge 97.
Harald, konge 98.
Harald, dansk konge, senere greve i Rüstringen og paa Walcheren 98—102, 106.
Harald 1, konge 122—26, 133, 141.
Harald 2, konge 130, 133 f.
Harald 3, konge 171, 178 ff.
Harald, Knud 1.s søn, angelsachsisk konge 137.
Harald Graafell 124.
Harald Haarderaade, norsk konge 140 f.
Harald Haarfager 124.
Harald Kesje, søn af Erik 1 186 f., 204 f., 207 f.
Haraldsborg ved Roskilde 186.
Haraldsted 204, 247.
Harbosyssel 80.
Harboøre (Vandfuld h.) 52.
Harburg (Hannover) 274.
Hardeknud, Svends søn, konge 114.
Hardeknud, dansk og angelsachsisk konge 137, 140, 172.
Harpestreng, Henrik, kannik i Roskilde 290 f.
Hasleherred (Hasløg) 83.
Havn, landsby, det senere København 232, 243, 256, 261, 264.
Hedeby 93, 97, 99 f., 102, 114 ff., 119 ff., 124, 127, 138, 149, 165, 247; jfr. Slesvig.
Hegnetskov ved Middelfart 247.
Helge, sagnkonge 89.
Helge, konge 114.
Helge, bisp i Oslo 250.
Helgeaa 133, 261.
Det hellige land 186, 225, 276; jfr. Jerusalem.
Hellweg 120.
Helmold 202.
Helsingborg 166, 247 f., 316; St. Peders kirke 310.
Helsinger 51.
Helsingør 51, 280.
Hemming, konge 97 f.
Hemming, lensmand paa Walcheren 98, 100.
Hemming, vikingefører 129.
Henrik, bisp i Lund 166 ff.
Henrik, vagrisk knes, 202 f.
Henrik 1, tysk konge 114.
Henrik 3, tysk kejser 136.
Henrik 6, tysk kejser 273.
Henrik Løve, hertug af Sachsen 206, 229, 235, 239 ff., 250, 258 ff., 273.
Henrik, greve af Schwerin 275.
Hergeir, svensk gælker 100.
Herrisvad kloster 225 ff.
Herulerne, folkestamme 64.
Hildesheim 127, 191, 226.
Hildestrup 280.
Himmerland, Himmersyssel 52, 67, 80.
Hjalte 89.
Hjarvard, skaansk drot 89.
Hjerm (Hjerm h.) 67, 70.
Hjerting (Guldager s.) 52.
Hjort 88.
Hjortespring (Als) 35 f., 47, 79.
Hjørring (amt) 216-217.
Hjørungavaag 125.
Hlade (Norge) 112, 124.
Hlewagastir Holtingar 62.
Hohenstaufer 273 f.
Holbæk 261, 311.
Holger Danske 98.
Holland 205; nordkyst 48; Hollændere 206, 230.
Holmegaards mose 12.
Holmekloster 227.
Holsten 124 f., 205 f., 274 ff. 314, 319; Nord- 51; Øst- 63, 96, 203.
Holsterne 96, 124.
Hored, bisp i Hedeby 120 f.
Horik 1, dansk konge 98, 102, 106.
Horik 2, dansk konge 102, 106.
Hriustri 90; jfr. Rüstringen.
Hrodgar, konge 88 f.
Hugleik se Hygelac.
Hubald, bisp i Odense 185.
Humlum (Skodborg h.) 181.
Humtrup (Sønderjylland) 149.
Huy (Frankrig) 59, 120.
Hven 247.
Hvidbjerg kirke (Thy) 321.
(Hvide), Stig Andersen 323.
Hvitfeldt, Arild 318.
Hygelac, Hugleik, Jydernes konge 88, 115.
Hälsingaland 51, 100.
Hørning (Hjelmslev h.) 109.
Hørning (Sønderhald h.) 149.
Ingeborg, g. m. Knud Lavard 202.
Ingeborg, Valdemar 1.s datter 252 f., 264.
Ingeborg, Esbern Snares datter, g. m. Peder Strangesen (Ulfeld) 297, 315.
Ingeborg, Erik 4.s datter, g. m. Magnus Lagabøter 324.
Ingelheim 99.
Ingwine 78.
Ingvæones 78.
Innocens 3, pave 263, 271, 308.
Innocens 4, pave 296.
Irland 91, 95 f., 105, 108.
Irminsul 96.
Isarnho se Jarnwith.
Isefjorden 14.
Island 37, 68, 100, 105, 166, 190, 235.
Istedsyssel 80 f.
Isøre (Odsherred) 177 f., 180, 186.
Italien 62, 101, 291; Nord- 26; Syd- 124, 290; Italienere 45.
Itil, by ved Volga 117.
Itzehoe 97 f.
Ivar, Regnars søn 103.
Ivar Tagesen 315.
Ivø (Skaane) 275.
Jadebugten 49.
Jakob Sunesen af Møen 276.
Jakob, Søn af Niels af Halland 318.
Jakob Erlandsen se (Galen).
Jardelund 77.
Jarimar 1, fyrste af Rügen 259.
Jarimar 2, fyrste af Rügen 314.
Jarnwith (Isarnho) 51, 165.
Jelling 114 f., 122, 149, 247.
Jelling herred 83.
Jellingsyssel 80 f.
Jens Grand, erkebisp 322 f.
Jerslev herred 83.
Jerusalem 190, 236.
Johan 19, pave 135 f.
Jon Litle se Litle.
Jonstrup 218.
Jordhøj 88.
Juellinge 75.
Julin 117, 126, 227.

Justin (Tusti paa svenske runestene) 126, 132.
Jylland 11, 14 f., 25, 36, 52, 57, 59, 62 f., 67 f., 74, 81 f., 85, 107, 115, 123, 142 f., 161, 165, 182, 189, 195 f., 200, 204, 206 f., 210, 212, 216 f., 223, 244, 247, 271, 282—86, 322; Midt- 24; Nord- 23; Nørre 150, 196; Sydøst- 67; Vest- 11, 24, 216; Vestkyst 16, 46 f., 49, 230; Øst- 23; Jyder 52, 62, 75, 238, 256 f.
Jørgen Bodilsen, comes 190.
Jørlunde 77.
Kalf, Jens, marsk 316.
Kalundborg kirke 242; borg 243, 315; by 280.
Kalvø (Jylland) 227.
Kampen (Holland) 230.
Kanalen 101.
Karl den Store 96 ff.
Karl 2, fransk konge 101 f.
Karl den enfoldige 105.
Karl, søn af Knud 2 og Edele 182.
Karl, dattersøn af erkebisp Eskil 254.
Karrebæk 247.
Kelter 45, 53, 59, 61 f., 65.
Kijeff (Rusland) 117 f.
Kimbrer 52 f., 57.
Klemensker 144.
Klippelev (Jylland) 247.
Klippelev herred 83.
Knardrup 263.
Knubbe (Gnupa), Olufs søn, konge 114.
Knud 1, konge 130—37, 142, 166, 169, 188, 258.
Knud 2, konge 171, 174, 179—86, 191.
Knud 3, konge, søn af Magnus 209—12, 262.
Knud 4, konge 241, 249 f., 254, 257, 259 f., 262 ff., 267 ff., 273 f.
Knud Lavard, hertug 190, 202—05, 207 f., 211, 233, 250.
Knud Prislavsøn 243.
Knud, dattersøn af erkebisp Eskil 254.
Knud, uægtesøn af Valdemar 2, hertug af Bleking 294, 318.
Kolberg (Tyskland) 227.
Kolding 297.
Kongeaaen 52, 294.
Konghelle (Norge) 206.
Konrad 2, tysk kejser 135 f.
Konrad af Meissen, markgreve 212.
Korselitze, hgd. 238.
Korsør 280.
Kragehulmose (Fyn) 74, 79.
Kragelund (Hids h.) 37.
Kraghede 58.
Kramnitse 238.
Krempermarsk 206.
Kristianiafjord 12.
Kristiern Svendsen, jysk høvding 174, 189, 191, 204, 206, 233.
Kristoffer 1, konge 294, 296 f., 299 f., 305—14, 316.
Kuditse 238.
Kufa 117.
Kvandløse (Merløse h.) 67.
København, købmændenes havn 231 f., 280, 296, 305 f., 314; Dybensgade 232; Gammelbodehavn 232; Ladbro, Ladbrostræde, Læderstræde 232; Nikolajgade 232.
Køge 263.
Køln 201.
Laaland 116, 190, 200, 206, 269 f., 282, 294, 307, 322; Lolliker 238.
Ladogasøen 118.
Landöret, Landskronas havn 261.
Langeland 82, 116, 315, 318.
Langobarderne 63 f.
Lars Sunesen 274.
Lauenborg 274.
Lejre 18, 87, 316.
Leo 3, pave 97.
Lillebælt 165.
Limfjorden 15, 47, 92, 231; Limfjordsindløbet 49, 230.
Lindisfarne kloster 96.
Linkøping 209.
Lisbjergherred 83, 284.
Litauer 276.
Litle, Jon Jonsøn 315; Truet 198.
Liufdag, bisp i Ribe 120 f., 144.
Livland 274; Liver 276.
Livo, biskop i Odense 236, 250.
Lohede 314, 319.
Loire(mundingen) 101, 103.
Lombardiet 242.
Lommeaa (Skaane) 257.
London 91, 101, 127, 130 ff., 230.
Lothar, kejser, søn af Ludvig den fromme 99—102.
Lothar af Supplinburg, tysk kejser 190, 201 ff., 205 f.
Ludvig den fromme 98 f., 101, 106.
Ludvig 2, tysk konge 101 f.
Luna (Italien) 103.
Lund 136 f., 167, 179, 192, 206, 209, 255, 260, 274, 280, 289, 299, 308, 312, 315; Benediktinernonnekloster 226; Dominikanerkloster 289; Præmonstratenserkloster 227; St. Botulfs kirke 169; St. Laurentius kirke 181, 191, 197, 207, 209, 211, 294, 310, 312; St. Maria Minor 150.
Lund erkebispedømme 142, 166 f., 169, 184, 190 f., 208 f., 227, 235, 251 f., 254—57, 260, 264, 275, 285, 289, 308, 311, 313 ff., 317.
Lundehøje 144.
Lunkinde (Skaane) 145.
Lübeck 165, 206, 227 ff., 258 f.,, 274 ff., 280 f., 305 f.
Lyfing, erkebisp 134.
Lüneburg 229.
Lyngby 247.
Lynge (Alsted h.) 253.
Lyrskovhede 140.
Lyø 275.
Læsløholm, hgd. 261.
Løgumkloster 227.
Lønstrup klint 12.
Løversyssel 52, 80.
Maarum (Holbo h.) 50, 247.
Maas 104.
Maglemose 13 f., 33.
Magnus, søn af kong Niels 203—07, 211.
Magnus, søn af Erik 3 254.
Magnus, Olavs søn, norsk konge 133, 140.
Magnus Ladelaas, konge af Sverige 318.
Mainz 90, 201.
Man, ø 127.
Margrete Sambiria, g. m. Kristoffer 1 314—17.
Markus Skeggjason, islandsk skjald 180.
Martin af Tours, biskop 147.

Mas-d'Azil (Frankrig) 13.
Mecklenburg 240.
Medebach (Westfalen) 201.
Mejrup (Hjerm h.) 27.
Mentonomon 49.
Mercia 104.
Merseburg 211.
Middelhavslandene 23 f., 75.
Mistivi, obotriterfyrste 124.
Mogenstrup 218.
Molde (Norge) 49.
Mors 216.
Mule, Asbjørn 198.
Mullerup 13, 33.
Mykenæ 23, 25, 46.
Mälaren 93.
Møgeltønder 61.
Møllerup, hgd. 323.
Mølln (Lauenburg) 276.
Mønsted (Fjends h.) 10.
Møre 116.
Nantes 101.
(Neb), Uffe Nielsen, drost 317 f., 323.
Nero, romersk kejser 46.
Nerthus 75—78, 80 f., 145, 148.
Neva, russisk flod 118.
Niels, konge 182, 187—90, 203—07.
Niels, bisp i Slesvig 265, 270, 274, 284, 288, 294 f.
Niels, bisp i Viborg, kansler, 296—305, 307 f., 310—16.
Niels den yngre, greve af Halland 294, 318.
Niels Erlandsen se (Galen),
Niels Jyde, kansler 317—24.
Niels Stigsen, bisp i Roskilde 295 f.
Niklot, obotriterfyrste 238.
Niklot, fyrste af Mecklenburg 258 f.
Nisaa (Halland) 140.
Njørd, 77 f., 111 f., 144, 146.
Noirmoutier 91, 96, 101.
Norbert, stifter af klostret i Prémontré 224.
Nordalbingien, grevskab 201, 275 f., 294; Nordalbingerne 165.
Norden 42 f., 46 f., 57, 59 ff., 63 f., 68, 78, 80, 90, 92 f., 95, 99 f., 112, 119 f., 125, 128, 133, 146, 166 f., 209.
Nordmark 206.
Nordsøkysten 48, 62, 89.
Norge 43, 49, 59 f., 68, 100, 112, 114, 122, 124, 127, 133, 142, 144, 149, 165, 190, 195, 205; Nordmænd 95 f., 105, 230, 262.
Normandiet 105, 128, 134.
Normanner 96, 171.
Nors (Hillerslev h.) 41.
Northumberland 104, 131, 171 f.
Nothold, bisp i Ribe 198, 207.
Nowgorod 118 f., 201.
Nyborg, borg 243; by 280, 300, 312, 321.
Nyby (senere Gröndal), 218, 232.
Nydala kloster 225.
Nydam mose 73 f.
Ny Korvej 99.
Nykøb ing paa Falster, Sjælland og Mors 280.
Nylarsker 145.
Nymindegab 49.
Nürnberg 318.
Næraa, Fyen 77, 82.
Nærlunde 77.
Nærum (Søllerød s.) 77.
Næstved 314; St. Peders kloster 194, 285.
Nørdlingen 318.
Nørreherred 82.
Obotriter 96 f., 203, 210.
Odense, Odins-vi 12, 111, 124, 149, 165 f., 169, 183—86, 192, 197, 227, 295; St. Albans kirke 169, 174, 182, 184 f., 188 f., 236.
Odense bispedømme 142, 166, 185, 236, 250, 313, 317.
Odin 79, 89, 110 ff., 144 f.
Odinkar, kong Knubbes svigerfader 114.
Odinkar den ældre, missionsbisp i Sverige 141.
Odinkar den yngre, bisp af Jylland (Ribe) 141—44, 161, 166, 185.
Okko, bisp i Slesvig 236, 250.
Olav Haraldssøn, norsk konge 133, 145.
Olav Trygvesøn 126 f.
Oldesloe (Holsten) 229.
Oleg d. v. s. Helge, svensk fyrste i Kijeff 118.
Olney, ø i Severn 131.
Olof Skotkonung, svensk konge 133.
Oluf, konge 114.
Oluf 1, konge 182 ff.
Oluf 2, søn af Harald Kesje 208 ff.
Ommersyssel 52, 80.
Ondløse (Merløse h.) 253.
Ongendus (Angantyr?), danernes konge 92.
Orkneyøerne 166, 235
Orleans 290 f.
Orosius, historieskriver 115.
Ottar, norsk høvding 115 f.
Otto 1, tysk kejser 123.
Otto 2, tysk kejser 124 f., 136.
Otto 4, tysk konge 274.
Otto af Bamberg, erkebisp 191.
Oxford 264.
Paris 90 f., 101, 104, 233, 262, 264.
Paschalis 2, pave 198.
Pavia 236.
Peder, bisp i Roskilde 198.
Peder, bisp i Viborg 317.
Peder Bodilsen, sjællandsk høvding 194, 198, 204, 207, 209, 226.
Peder Flnsen, drost 297, 315 f.
Peder Nielsen Hoseøl (Skovgaard) se (Skovgaard).
Peder Ranesen, kansler 296.
Peder Saksesen, erkebisp i Lund 289.
Peder Skjalmsen, bisp i Roskilde 313 ff., 317.
Peder Strangesen (Ulfeld) se (Ulfeld).
Peder Sunesen, bisp i Roskilde 263 ff., 273.
Philippe August, fransk konge 252.
Plinius 89.
Polen 46.
Polotsk, russisk fyrstendømme 118.
Pommern 191, 239 f.
Pompeji 58.
Poppo, biskop 122 f.
Porse, Peder 321.
Portugal 23, 103.
Prémontré, pratum monstratum (Frankrig) 224.
Preussen 47, 275 f.
Prislav, søn af obotriterfyrsten Niklot 238.
Prokopios 64.
Ptolemæus 57.
Pytheas, græsk geograf 49 f. 52, 57, 59, 91.
Radulf, kansler, senr. bisp i Ribe 236, 249.
Ragnild, g. m. Ebbe Skjalmsen 198.

Ramløse (Holbo h.) 209.
Randros (Randers) 92.
Ratzeburg 274 f.
Raunonia 49.
Ravnklide (Aars hd.) 109.
Ravnsø (N.-Alslev s.) 279.
Refsherred (Refshøg) 83.
Regensburg 318.
Reginbert, bisp i Odense 142.
Reginbrand, bisp i Aarhus 120 f.
Reginfred, dansk konge 98.
Regnar, vikingekonge 101, 107.
Regner, bisp i Odense 313.
Rendsburg 274, 276.
Reric, obotritisk handelsplads 97.
Reudigner (senere Sturmer), 51, 75, 89, 96.
Reval 275 f., 288.
Rhinen 59, 62, 90, 104, 120; deltaet 119; udløbet 62, 88.
Ribe 92, 100, 120, 123, 138, 141 f., 165 f., 192, 196 f., 208, 280, 293, 295, 305 f., 314; Graabrødrekloster 290.
Ribe bispedømme 120 f., 141—44, 166, 179, 207, 249, 285 f., 295.
Ribe aa 165.
Richard, hertug af Normandiet 130, 134.
Ricwald, bisp i Lund 169, 184, 191.
Riga 273 f.
Rike, bisp i Slesvig og Roskilde 207 ff.
Rimsø 109.
Ringkøbing 49.
Ringsted 68, 87, 111, 196, 204, 208, 241 f., 250, 280, 313; kloster 207 f.
Ringsted herred 83, 252.
Riserup 285.
Roar, dansk sagnkonge 89.
Robert, greve af Flandern, Knud 2.s Svigerfader 182.
Robert, stifter af klostret i Citeaux 224.
Rolf Krake 89.
Rolv Noregode 110.
Rollo, hertug i Normandiet 105.
Rom 46, 57, 60, 62, 135 f., 160, 190, 234 ff., 315, 317, Lateranet 271; Peterskirken 97, 135 f., 235.
Romerriget 57—64, 83; Romerne 51 ff., 57, 59 f., 62, 65, 75, 290.
Rorik, lensmand i Dorstad 100—03.
Roskilde 124, 126, 129, 136, 138, 149, 166, 168, 179, 186, 192, 196 f., 201, 204 f., 207 ff., 212, 234, 238, 247, 250, 254 f., 264, 277, 280, 290, 306, 315; Clarakloster 290; domkapitel se sagregister; Franciskanerkloster 290; St. Botulfs kirke 169; Trefoldighedskirke, af træ 124, 149, af sten 168, 234, af mursten (St. Lucii) 242, 264; Trægaarden 41.
Roskilde bispedømme 142, 166, 192, 194, 198, 207 ff., 232, 234, 239, 251 f., 255, 260, 264, 284, 289, 295 f., 308, 313 ff., 317.
Rostock 227, 230, 232, 305.
Rostov, russisk fyrstendømme 118.
Rouen 101.
Rudolf 3, konge af Burgund 136.
Rurik, fyrste i Nowgorod 118.
Rusland 45, 117 f., 133, 201 f., 212; Nord- 117; Syd- 10.
Ryd kloster 262, 314.
Rügen 188, 190 f., 208, 238—41, 259, 276, 314, 317, 319.
Rüstringen 90, 99 f.
Rænnum (det senere Rænnumkøbing, Ringkøbing) 49 f.
Rævshaleborg 316.
Sachsen 63, 96, 127, 165, 201 f., 206, 258; Sachser 62, 79, 89, 96, 206, 210, 241.
Sakse 89, 139, 174, 178, 182, 185 ff., 189 f., 194, 204, 207, 211 f., 223, 229, 236, 238, 241, 254, 261 f., 265.
Sakskøbing 280.
Sal (Jylland) 67.
Salerno (Italien) 290.
Salling 50.
Sallingsyssel 80.
Salomon fra Aarhus 289.
Samland 117, 165.
Samsø 14, 288.
St. Alban, engelsk helgen 169.
St. Botulf fra Østangel 169.
S. Canutus dux 250, 280.
St. Clemens, engelsk helgen 169.
St. Geneviéve, kloster 233, 252, 262, 264.
St. Johannes 147.
St. Knud 184 ff., 280.
St. Laurentius 198.
St. Mikael 144 ff.
St. Olav 145 f.
St. Omer (Artois) 125, 135.
Sasser, domprovst i Lund 313.
Schauenborg, grevskab 201, 274.
Schelde 90, 103 f.
Schlesien 63.
Schwaber 79.
Schwerin, grevskab 274.
Scillyøer (England) 59.
Segeberg (Holsten) 205.
Seine 90, 101.
Selø (Norge) 47, 50.
Semgallen 117.
Semnoner 57.
Sens (Frankrig) 235.
Serridslev, landsby 232.
Shepey (England) 103.
Shetlandsøerne 91, 95.
Sigersted (Ringsted h.) 68.
Sigfred, dansk konge 96.
Sigfred, dansk konge 106 f.
Sigfred, søkonge, fører for den store hær 104.
Sigfred, greve af Orlamünde 259.
Sigtryk (Sigtrik), Knubbes søn, konge 114.
Sigtuna 119.
Sigurd, Regnars søn 103.
Silinger, folkestamme 63.
Sillende, frisisk gengivelse af Sild(?) 116.
Sinkfal 89, 102.
Sjælland 14, 67 f., 85, 87, 111, 123, 141 ff., 150 f., 161, 165 f., 168, 196, 200, 204, 210 f., 223, 231, 247, 251 f., 260 f., 264, 271 f., 281 f., 284 ff., 314, 322; Midt- 242; Nord- 223, 225 f., 242, 247; Sjællændere 63, 239.
Skaaneøret 137, 206, 229 ff., 281.
Skaane 9, 14 f., 29, 51, 57, 67 f., 82, 85, 87, 116, 123, 136 ff., 141 f., 150, 161,

165 f., 196, 200, 206, 209—13, 216 f., 223, 229 ff., 243 f., 247, 251 f., 256 f., 260 f., 269—72, 275, 284, 293, 295 f., 308 f., 322; Nord- 318; Skaaninger 136, 180, 239, 251, 256 f., 312, 316.
Skagen 52, 57.
Skandinavien 9 f., 63 f., 118 f.
Skanør 230 f., 274.
Skara (Vestergøtland) 318.
Skarsholm (Sjælland) 318.
Skelskør 280.
Skern (Middelsom hd.) 109.
Skernaa 83, 115, 189.
Skibby (Horns h.) 247.
Skibet (Tørrild h.) 208.
Skiringssal 92, 116.
Skivum (Aars h.) 109.
Skjalm Hvide, sjællandsk høvding 187 f., 190, 198, 223.
Skodborg herred 70.
(Skovgaard), Peder Nielsen Hoseøl, drost 323.
Skønevad (Halland) 247.
Slagelse 138, 321.
Slagelse herred 83.
Slaglille (Alsted h.) 198, 253.
Slangerup 247.
Slaver 45 f., 95, 118, 202 f., 227.
Slesvig, hertugdømme 62 f., 89, 196, 200, 211, 217, 262, 297, 314 f., 318, 320, 324; Nord- 200; Nordvest- 52, 142; Syd- 82; Sydvest- 82; Vestkyst 16, 90, 97; jfr. Sønderjylland.
Slesvig by 121, 123, 127, 166, 168, 179, 181, 197, 201—07, 212, 236, 255, 262, 288 f., 305, 313, 316; jfr. Sliestorp.
Slesvig, bispedømme 120 f. (Hedeby), 127 (Hedeby), 142, 166, 179, 207 f., 236, 250, 262 f., 265, 295, 317.
Slien 51, 93, 165, 202 f., 296.
Sliesminne 202 f.
Sliestorp 96, 127.
Sminge (Tvilum s.) 227.
Snertinge 285.
Soest (Westfalen) 120, 201, 229.
Sofie, g. m. Valdemar 1 212.
Solbjerg (Frederiksberg) 43, 218, 232.
Solingen 318.
Somme 104.
Sorteplov 208.
Sorø kloster 226, 252, 260 f., 263, 277 f., 285.
Southampton 127.
Spanien 23, 54, 53, 62, 101, 103.
Sprogø 241 f.
Stade (grevskab) 201.
Stangerup (Maglebrænde s.) 280.
Starigard, Aldenburg (Østholsten) 201.
Stefan, erkebisp i Upsala 235, 250.
Stefan, abbed i St. Geneviéve 264.
Stensby (Kallehave s.) 276.
Stensved, skov i Sydsjælland 247.
Stettin 227.
Stiklestad 133.
Stig Andersen se (Hvide).
Store Rygbjerg 109.
Stormarn 275; Stormarerne 201.
Stralsund 227, 230, 232.
Sturmer se Reudigner.
Støvring herred 83.
Suderøerne 235.
Sundeved 67.
Sunds (Hammerum h.) 67.
Sune Ebbesen, til Knardrup 198, 212, 256, 263.
Sunesønnerne 263 f., 273 f.
Suserup 277 f.
Svantevit 238 f.
Svealand 11, 78.
Svend 1, konge 123, 125—30, 133, 137, 142, 223.
Svend 2, konge 114, 138, 140 f., 165—72, 174, 176f 189, 197, 202.
Svend 3, konge, søn af Erik 2, 209—12, 233.
Svend, søn af Svend 2 186.
Svend, bisp i Viborg 206.
Svend, bisp i Aarhus 256.
Svend Aggesen 172 ff., 241 f., 261, 233.
Svend Alfifasøn, norsk konge 133.
Svend Normand, bisp i Roskilde 192, 196 f.
Svend Trugotsen, jysk høvding 185, 232.
Svendborg 16, 315; Franciskanerkloster 290.
Sverige 46 f., 51, 79, 100, 114 f., 140 ff., 149, 165 f., 190, 195, 212, 235, 263, 321; Mellem- 318; Nord- 93; Øst- 118; Svenskere 95, 133, 262.
Sverker 2, Karlsøn, svensk konge 274.
Søborg 242, 247 f., 254, 263, 274.
Søderup (Jylland) 247.
Sønderjylland 116, 196 f., 294, 296; jfr. Slesvig, hertugdømme.
Taarnborg (Slagelse h.) 247.
Taasinge 145.
Tacitus 75—78.
Tanaurus 79.
Tetslav, fyrste af Rügen 239.
Teutoner 49, 52 f.
Themsen 104, 127.
Thietmar, bisp af Merseburg 87, 126, 130.
Thisted amt 216.
Thiuth (Thy) 52.
Thor 79, 110, 111 ff., 144 ff.
Thord gælker 251, 257.
Thorkil, vikingefører 129—32, 134.
Thormod fra Sigtuna, møntmester 133.
Thorn 276.
Thorsbjergmose (Angel) 72.
Thule (hos Pytheas, vistnok Bergen) 50; (hos Prokopios, betegnelse for Skandinavien) 64.
Thy 49, 52, 80, 143.
Thyre, g, m. Olav Trygvesøn 133.
Thøger, klerk fra Thüringen 143.
Tiberius, romersk kejser 57.
Tiel, by ved Waal 119, 121.
Tislund (Brørup og Føvling s.) 11.
Toftum (uvist hvor) 50, 138.
Toke 142.
Toke, Skjalm Hvides søn 204, 226.
Tommarp (Tommerup) kloster (Skaane) 225. Tommarpaa 225.
Tournay (Hennegau) 264.
Tove, g. m. Harald 1 124, 133.
Trave, flod i Holsten 51, 201, 206.
Trene 93.
Trier 104.

Trondhjem 234.
Trud Ketilsen 198.
Truso, ved Weichsels udløb(?) 116 f.
Tusti se Justin.
Tuvo, bisp i Ribe 288.
Tvis kloster (tuta vallis) 226.
Tybjergherred 194 f.
Tyge, bisp i Aarhus 315.
Tyge Stigsen, provst i Roskilde 277.
Tygestrup, nu Kongsdal (Ondløse s.) 323.
Tyr, sværdets gud 79, 110 f.
Tyre, Gorms dronning 114, 122.
Tyskland 46, 66, 200, 205, 224, 242, 273 f., 318; Nord- 23, 115, 201, 259, 273, 283; Nordvest- 46, 62, 91 f., 96, 201; Sydvest- 45; Vest- 90, 201; Øst- 63; Tyskere 238, 241, 261; Vesttyskere 227.
Tønder 142, 285.
Ubbe, greve over Laaland og Falster 190, 206.
Ubbe Friser, Regnars søn 103.
Uffe, erkebisp i Lund 289, 308.
Uffe Nielsen (Neb) se (Neb).
Ulf jarl, g. m. Estrid 134 ff., 138.
(Ulfeld), Peder Strangesen 297.
Unni, erkebisp 120.
Upland 59.
Upsala 78, 80, 88, 112, 125, 235.
Urban 2, pave 186.
Urban 4, pave 315.
Usta, russisk flod 118.
Ut (Bjerge h.) 67.
Utrecht 119, 121.
Vaalse 279.
Vaalsevig (Falster) 16.
Vagrien 202 f., 205, 275; Vagrer 203.
Walaburg, tysk gudinde 148.
Valborg, helgeninde 147 f.
Valby (København) 232.
Walcheren, ø 98, 100 f.
Valdemar 1, konge 211 f., 225 f., 233—52, 254—59, 267.
Valdemar 2, konge 260, 263, 269, 271, 274 ff., 281, 283, 286 ff., 291, 293 f.
Valdemar Knudsen, bisp i Slesvig 262 f.
Valdemar, søn af Valdemar 2 275, 288, 294.
Valdemar 1 Abelsen, hertug af Sønderjylland 296 f.
Valdemar 2 Eriksen, hertug af Sønderjylland 324.
Valdemar Birgerson, konge af Sverige 318.
Vale, bisp for Jylland og Fyen 161, 166.
Wales 127.
Valtheov, sjællandsk dronning, g. m. kong Hrodgar 89.
Vandaler 62 f.
Vandfuld 70, 83.
Varde 189, 247.
Vardesyssel 80 f.
Varnerne, folkestamme ved Elben 64, 75.
Vedel, Anders Sørensen 261.
Welchselen 46, 117, 227.
Vejle 311.
Vejleby (Sjælland) 253.
Weland, vikingekonge 103.
Welfer 273 f.
Vendel (Vendsyssel) 52, 165.
Venden 165, 210, 238—41; Vender 140, 191, 223, 259.
Vendsherred 83.
Vendsyssel (Vendel) 11 f., 14, 63, 67, 70, 80, 143, 182.
Venge (Hjelmslev h.) 227.
Verden (ved Weser) 91.
Verdun 101.
Wessex 128.
Vestergøtland 11, 51, 226.
Vester Han herred 216.
Vesterlund 31.
Vestervig 92, 143, 166, 192, 231, 247.
Vestervig bispedømme 166, 207, 231.
Westfalen 120, 201, 205; Westfalere 206.
Vestfold, vestsiden af Kristianiafjord 92, 94 f., 98, 116.
Vestgoterne 62.
Vestgöterne 204.
Vetheman, borger i Roskilde 238.
Vibjerg (Viborg) 80 f.; jfr. Viborg.
Viborg 87, 123, 138, 149, 166, 179, 182, 192, 197, 211 f., 291, 314; domkapitel se sagregister; St. Botulfs kirke 169; jfr. Vi-bjerg.
Viborg bispedømme 166, 206, 289, 291, 296, 313, 317.
Viborg sø 81.
Wicelin, bisp i Aldenburg 203.
Vide, staller 189.
Widukind, sachsisk høvding 96.
Widukind, sachser 122.
Vigerløse 279.
Wight (England) 128.
Viken, østsiden af Kristiania fjord 96.
Viktor 4, pave 236, 250.
Vilhelm, abbed 252 f., 307.
Vilhelm, bisp i Roskilde 166, 168 ff.
Villands herred 247.
William, normannisk hertug, engelsk konge 171 f., 180.
Villibrord, angelsachsisk Missionær 88, 92.
Wilstermarsk (Holsten) 206.
Vimose (Fyn) 74.
Winchester 137.
Visby 149, 201. Peterskirke 149.
Wismar 227, 230, 232, 305.
Vitskøl kloster 226 f., 242.
Vladimir, storfyrste af Nowgorod 202.
Vlie (Holland) 59.
Wollin, ø 117.
Vordingborg 242, 247 f., 280, 291, 299.
Vradsherred (Vrazhøg) 83.
Wulfstan, rejsende 115 f.
Væ 227, 247.
Wætlands 82.
Wætlingastreet, romersk landevej 104.
Zujdersøen 48.
Ydun, nordisk gudinde 78.
Yngve-Frey, navn for Frey i Upsala 78.
York 104, 172.
Ælbelholt kloster 252.
Ægisdora (Fifeldora), udløbet af Ejderen 92 f.
Ælfgifa, engelsk jarledatter 133, 137.
Ælfred, angelsachsisk konge 104, 115.

Ælnoth 178, 181.
Æthelred, engelsk konge 125, 127—31.
Øerne (d. v. s. Fyn, Sjælland o. s. v.) 14, 57, 67, 82, 116, 206, 212 f., 216 f., 223.
Øland 60, 79, 116, 118.
Øm kloster 227, 289.
Ørbæk, møntsted 138.
Øresund 133, 136, 180, 229 ff.
Øreved (Sjælland) 247.
Øsel 274 f.
Østangel 104, 131, 169.
Østergøtland 11.
Østersøen 10, 12, 15, 47, 95, 116 f., 126, 180, 275.
Østersølandene 65, 273, 275 f.; jfr. Østersøprovinserne.
Øvid kloster (Skaane) 227.

SAGREGISTER

Adel 73, 221 ff., 253 f.
Abbeder 224, 253.
Adelby 217 f., 220.
Afhug 271; afhugsbøde 303.
Ager 66, 70, 213—16, 278 f., 281.
Agerskifte, aas 278 ff.
Alminning 70, 180, 217, 223, 247.
Alsædsbrug, enmarksdrift 69, 213, 215 ff., 219.
Anniversarier 192.
Archidiakon (erkedegn) 209, 313.
Arnegæld se midsommergæld.
Aureus 60.
Birk 93, 280, 306, 308.
Biskopsgave 195.
Bispevalg 160, 166, 192 f., 207, 234, 262, 288 f., 308, 310, 315, 317.
Blodhævn 86, 138, 267, 270.
Blot 80, 110, 112, 146.
Bod 157 f.
Bol 31, 66, 69 f., 213—17, 278 ff.
Bomærke 221.
Borgbygning 242 f., 310, 314.
Borgeleje 309 f.
Broderskabslisten 258, 307.
Bryde (villicus) 109, 219 f., 248, 253.
Byens bog 306.
Byfoged 306.
Byg 18 f., 213, 216.
Byretter 202, 305 f., 321.
Byskat 293, 307.
Byting 306.
Bøder 85 f., 188 f., 247, 295, 308, 319; 3 mk.s b. 85, 182, 302, 304, 319; 9 mk.s b. 85, 302; 15 mk.s b. 85, 295; 18 mk.s b. 85; 40 mk.s b. 176, 179, 182, 189, 266—69, 295, 303, 308.
Camerarius, kammermester 190, 249, 265, 321.
Capitolium (kapitelsalen) 192.
Castellanus 248.
Cellerarius 192.
Clericus 261.
Clerus et populus 160, 192.
Coelibat 198 f., 233 f., 256, 260 f., 285, 289.
Comes, ombudsmand, greve 190, 261.
Communitas curie 303.
Consuetudines canonicae 192.
Consules 305.
Contubernalis 261.
Danearv 189, 246, 248, 293.
Danebrog 265.
Danefæ 188.
Danegæld 128 ff., 132.
Dapifer se drost.
Decuriones 302.
Dekan 192.
Denarius 60, se penning.
Diakon 192.
Domkapitel 192, 198, 209, 273, 288, 310 f.; Aarhus 315; Børglum 227; Lund 191 f., 209, 289, 308, 310, 313; Odense 192, 227; Ribe 192, 288; Roskilde 192, 289; Slesvig 262; Vestervig 192; Viborg 192, 285, 317.
Dormitorium 192.
Drost 248 f., 265, 290, 297, 315 ff., 323.
Drot(ning) 72 f., 109.
Dux 190.
Dødsstraf 86, 267, 302.
Ejendomsret 70 f., 215 f., 223, 246, 266.
Enekøb 215.
Eng 69 f., 216 f.
Erkebisp 185, 190—95, 197, 199, 205—11, 226, 234 ff., 250, 254—57, 260 f., 274 f., 283 f., 289, 308—17, 321 f., 324.
Erkebispevalg 192 f., 208 f., 255, 265, 289, 308.
Falsterlisten 278 ff., 307.
Faste 154, 158.
Fattigpleje 192, 194 f., 198, 292.
Fed 231.
Femt 83.
Firemarksdrift 278.
Fælled 213.
Friserskat 97, 115, 189, 293.
Fredløshed, Fredkøb 87, 159, 170, 175—78, 266, 268, 270, 302.
Gaardsæder 219 ff.
Gavestud 248.
Gilder 146, 201 f., 229, 280, 305.
Gode 110, 124.
Grandestævne 71, 81, 220.
Grangiæ 253.
Græsmarksbrug, tomarksdrift 216, 219.
Guardian 290.
Guld 34, 59 ff.
Guldvurdering 215 ff., 282.
Gælker 93, 231, 248, 297, 312, 316.
Gæsteri 88, 161, 180, 245, 249, 302.
Gørsum 189.
Haandværk 61 f., 202 f.
Hallandslisten 293, 307.
Handel. Keltiske købmænd 47, 49; frisiske købmænd 59, 90—95, 97, 99, 118 ff., 201, 203; Arabernes handel 117 f.; tyske købmænd 120, 201 f., 206, 227—30, 234, 273, 275 f., 305; dansk handel 46 f., 92 f., 95, 119 ff., 197, 201 ff., 228–31, 234, 280 f., 305; Østersøhandelen 47,

60, 116 f., 119 f., 201, 227—32, 273, 276; handelsveje i Danmark 47, 49 f., 59, 92 f., 201 f., 206.
Hanse 229.
Havne, Havnebønder 221, 243 ff., 281 ff., 286 f., 293.
Havre 65, 213, 216.
Helgener 146, 183, 185, 250, 253, 307, 313.
Herreder 82 f., 195, 245 f., 293.
Herredsting 82—86, 175, 247, 266.
Herremænd 221 ff., 232 f., 257 f., 287 f., 304, 313, 318 f., 321, 323; jfr. høvdinge.
Hest 34, 80, 154, 183, 280, 293.
Hird 125 f., 132, 170—78, 181 ff., 186 f., 189 f., 203 f., 212, 248 ff., 256 ff., 285 ff., 287 f., 299, 302 f., 316, 322.
Hof 299—304, 309, 312 f., 321 ff.
Hofstat 190, 245, 248 f.
Hominium, homagium, mandsed 239, 257, 287, 313.
Hor 302.
Hospitalarius 192.
Hovedlod 221, 301, 302, 322.
Huskarle 72, 132, 139.
Huskarlestævne 132, 174 f., 250, 288, 299.
Hvede 18 f., 28, 65, 213.
Hærmagt 283, 318—21, 323; jfr. hird.
Hærværk 139, 266, 271.
Hævd 223, 246.
Hævndrab 268, 270, 303.
Høvdinge 71—75, 80, 88, 98, 110, 124, 138 ff., 185, 198, 204, 208, 212, 221, 266 f.
Infirmarius 192.
Inndrott 72.
Interdikt 256, 314, 317.
Jernbyrd 86, 122 f., 160—175, 177, 184, 258, 266, 268, 271, 288.
Jordmaal 214, 217, 278—83.
Jul 39, 147.
Kalender 147 f., 307.
Kancelli 134, 249, 265, 297 f., 306 f.
Kanniker 192, 209, 234, 255, 289, 313, 315, 317; jfr. domkapitel.
Kanonisk ret 251, 291 f.
Kansler 249, 264 f., 269 f., 284, 295—307, 312, 316, 317.
Kantor 192.
Kirkemøder i Pavia 1160, i Lodi 1161 236; i Rom 1215 (Laterankoncilet) 271; i Lund 1187 260; i Odense 1245 295; i Vejle 1256 311; i Slesvig 168 f. og 1222 289.
Klostre. Augustiner 252; Benediktiner 192, 194, 208, 226, 250, 285; Cistercienser 224—227, 239, 252 ff., 262, 277 f., 285, 289, 313 f.; Claraorden 290; Dominikaner (prædicatores, sortebrødre) 289 f., 313; Franciskaner (minoriter, graabrødre) 289 f., 313, 317; Johanniter 225 f., Kartusianer 226; Præmonstratenser 224 f., 227.
Konfiskation 175 f., 181, 301, 304, 315, 322.
Kongehylding 123, 140.
Kongekroning 205, 211, 250, 274, 288, 294, 313 f.
Kongevalg 177 f., 186 f., 209 f., 249 f., 254, 297, 323.
Konunglev 246 f., 307.
Kornmaal 214.
Kristendomsbrud 159, 193, 252.
Kristenret 159.
Kustos 192.
Kværsæde 282, 285, 293.
Køn (Cyn), Kønsnævn 73, 271, 303.
Landboer, fæstebønder 219 ff., 231, 282, 285, 319.
Landgilde 220 f., 231.
Landhyrde 109.
Landsbyer 64—71, 81 f., 213—21, 223, 278 ff., 282.
Landsting 86 ff., 175 ff., 187 f., 194, 254, 266, 268 ff., 294, 297 ff., 314; Sjællands l. 87, 187, 194, 251; Skaane l. 87, 123, 136, 188, 194, 251, 255, 257, 295 f., 312; Viborg l. 87 f., 123, 182, 212.
Leding 170, 181 f., 187 f., 206, 208, 238, 243 ff., 275, 283, 288, 294, 299, 304, 309, 320.
Ledingsafløsning 244 f., 248, 283.
Ledingsbøde 182, 187 ff.
Ledingsbønder 178, 182, 243 f., 313; jfr. havnebønder.
Ledingsflaade 177 f., 206, 208, 239, 243, 245, 283.
Ledingshær 187, 207, 288.
Ledingsskat 281—87, 293 f., 309, 320.
Ledingsskib 139, 221, 243 f., 286.
Len, lensmænd 203, 205, 211, 235 f., 239, 259, 275, 294, 296 f., 314 f., 318, 324.
Lið 125, 127.
Lov 85 f.
Love. Eadgars 134; kong Frodes 139; Gotlands 151, 154 f., 197; kong Haralds 125, 176 ff.; jyske 155 f., 217 f., 271, 284 ff., 290 ff., 294, 319; sjællandske 83, 155, 272 f; skaanske 155, 159, 213 f., 272 f., 308; Skanørlov 305; Vald. 2.s lov for Laaland 269; jfr. rigslove.
Maalstævne 251.
Madband 266.
Majestætsforbrydelse 257 f., 303, 315 f., 322.
Manddrab 86, 160, 175 f., 266—71, 303, 311, 321 ff.
Mandebod 85 f., 176, 267 f., 270, 295, 303.
Mandhelgsfortabelse 266, 302.
Mandtagning 294, 299, 304, 309.
Mark guld jord 216 f., 282, 287.
Mark sølv jord 216 f., 282.
Markeskel 84, 88, 115.
Marsk (mare-skalk) 48 f., 89 f., 248 f., 316.
Meded 85, 139, 174, 177, 271, 303, 306.
Midsommergæld eller arnegæld 161, 285.
Minnebægre 112 f., 146.
Mord 86 f.
Motbok 305.
Mønt 61, 117—20, 137, 228; møntpolitik 246, 266, 295, 304, 320; bispers møntret 161, 179, 210; kongens møntret 179; møntsteder 119 f., 138, 210, 234; ud-

møntning 119 f., 138, 179.
Nam 266, 268.
Nathold 245 f.; jfr. gæsteri.
Niding 174 f.
Notarius 265.
Nævninger 271 f., 287, 322.
Oldermænd 202, 305.
Ombudsmænd 181 f., 189 f., 211, 245, 247 f., 257, 261, 263, 270, 284, 293, 298, 301 f., 304, 306, 316.
Ornum 70, 215.
Overdrev 69 f., 277 f.
Pallium 190 f., 235, 255.
Parlamentum 288, 299, 323; jfr. hof.
Patriarkat 167.
Patrimonium 189, 246 f.
Patronatsret 197, 310.
Penge 304 f., 320, 324; jfr. mønt.
Penning 179, 214, 228, 246, 295.
Peterspenge 160.
Pincerna 248.
Plov 29—30 (arð), 65 f., 70 f., 199 (hjulplov), 214, 217, 286, 307.
Plovskat 294 ff., 304.
Presbyter, præst 142, 150ff., 192, 195, 198, 256, 289, 311.
Primat 234 f.
Primsigne 121.
Protonotarius 265.
Provision 289.
Præbende 191 f., 209, 310.
Præpositus, provst 192, 264, 277, 289, 313, 321.
Præstegaarde 285.
Præsteskoler 143.
Præstevalg 160, 252.
Pund 60, 85.
Raadmænd 305 f.
Rebning 215.
Refektorium 192.
Rex justus 184.
Riddere 283, 318 ff., 323.
Rigets bedste mænd 287 f., 291, 299.
Rigslove 267 ff., 271, 300—05, 307 f., 321.
Rytteri 207 f., 283, 319.
Saar 85 f., 268.
Sagefald 248, 293.
Sandemænd 115, 271 f.
Segl 221 ff., 265.
Senatores, Seniores 305.
Skaanemarked 136 f., 229 f., 246, 281, 293, 305.
Skattefrihed 284 ff., 319.
Skilsmisse 32, 121, 140, 156.
Skipæn 244, 284, 286, 309.
Skov 51, 69 f., 178, 180, 216 f., 223, 246 f., 277 f., 304.
Skyldtaksation 281 f.
Skæppe 214.
Skødning 84, 260 f.
Solskifte 214 f.
Stednavne 50 f., 66 ff., 77, 223.
Strandret 305.
Stud 245 f., 248, 285.
Styresmand 139, 177 f., 181 f., 187 f., 243 f., 284, 287.
Subdiakon 192.
Svinslag 217.
Sydenauter 112, 146, 148.
Sysler 52, 80 f., 115, 143, 258, 271, 316.
Sølv 120, 125, 228; mark, øre og ørtug sølv 61, 85, 179, 181, 228, 246, 281, 295, 320.
Thegn 107, 109.
Thesaurarium 209.
Tiende 152, 193—198, 221, 251 f., 256, 263, 295 f., 312, 320.
Tinglysning 84, 86.
Tingsvidne 84.
Told 202 f., 231, 293, 305, 308, 319 f.
Trevangsbrug, tremarksdrift 213—16, 219, 278 ff.
Trolovelse 156.
Trælle 73, 76 f., 87, 108 f., 219 f.
Tylvtered 271.
Tyveri 86 f., 266 ff.
Ubodemaal 266, 268, 270.
Ummelandsfarere 230, 305.
Unze 60.
Vaaben 243.
Vederlov 132, 172 f., 175, 189, 257 f., 299, 302 f., 324.
Vi 110, 113, 148 f.
Vider 81.
Vidner 85 f., 160, 174 f., 177 f., 268, 271, 306.
Voldtægt 302, 321.
Worthælnævn 322.
Vrag 188 f., 246 ff., 293, 308.
Ægteskab 32, 155 f.
Ættebod 267 f., 270.

INDHOLDSFORTEGNELSE

DANMARKS HISTORIE

FØRSTE BOG

LAND OG FOLK TIL 1282

SIDE

FØRSTE AFSNIT: Menneskene til vor tidsregnings begyndelse 7

1. kap. Menneskenes komme 9
1 Landkending. 2 Land. 3 Isen. 4 Fastlandstiden. 5 De første mennesker. 6 Flinten.

2. kap. Danmarks land 14
7 Den store landsænkning. 8 Menneskene under landsænkningen. 9 Affaldsdyngerne. 10 Den sidste landhævning.

3. kap. Landbrug 17
11 Den slebne flintøkse. 12 Kornsorter og husdyr. 13 Mælken. 14 Indflytningen.

4. kap. Gravene 22
15 Dysserne. 16 Langdysserne. 17 Jættestuerne. 18 Enkeltgravene. 19 Ligbrændingen. 20 Tuegrave og brandpletter.

5. kap. Bosættelsen 26
21 Den faste bosættelse. 22 Jordens opdyrkning. 23 Broncen. 24 Arden. 25 Bolstedet.

6. kap. Livet 31
26 Familien. 27 Dragt og husgeraad. 28 Smykker og vaaben. 29 Kampliv. 30 Arbejdsdeling. 31 Jernet og smeden. 32 Livsvilkaar.

7. kap. Guddomsmagter 38
33 De døde. 34 Naturen og tingene. 35 Dyrkelsen af guddomsmagterne. 36 Ilden. 37 Solen. 38 Guddomsmagternes personlighed.

8. kap. Handel og skibsfart 44
39 Folkeskifter. 40 Den hvide race. 41 Handelen. 42 Skibsfarten. 43 Skibet. 44 Marsken.

9. kap. Det danske folk 49
45 Pytheas. 46 Ældste danske bygdenavne. 47 De store grænseskel. 48 Bygdestammer. 49 Kimbrernes tog mod Rom.

ANDET AFSNIT: Landsbyen (1—1060) 55

1. kap. Romerriget 57
50 Romerkultur. 51 Handel. 52 Betalingsmidler. 53 Dansk haandværk. 54 Udvandring vestpaa. 55 Udvandring østpaa.

SIDE

2. kap. Landsbygrundlæggelsen 64
56 Fremskridt i dansk landbrug. 57 Hjulploven. 58 Landsbyer paa -um og -inge. 59 Landsbyer paa -løse. 60 Landsbyer paa -by, -lev og -sted. 61 Landsbyens driftssystem. 62 Ornum og ejendomsret.

3. kap. Høvdingene 71
63 Høvdingene og hustroppen. 64 Høvdingegaarden. 65 Skib og vaaben. 66 Gravskikke. 67 Juellingegraven.

4. kap. Gudsdyrkelse 75
68 Nerthus. 69 Agerbrugskultus. 70 Nordiske agerbrugsguder. 71 Vaabenguder. 72 Ofringer til Guderne. 73 Offerfesterne.

5. kap. Retssamfundet 81
74 Lov og ret. 75 Herrederne. 76 Tinget. 77 Tingets rettergang. 78 Tingets bøder og straffe. 79 Landstinget. 80 Bjovulfkvadet og Bjarkemaal.

6. kap. Friserne 89
81 Den frisiske bonde. 82 Den frisiske købmand i Vesteuropa. 83 Den frisiske købmand i Nordvesttyskland. 84 Den frisiske købmand i Norden. 85 Nordiske skibe og sejladsen. 86 Det nordiske sørøveri.

7. kap. Kejser og konge 96
87 Kong Godfred. 88 Carolus Magnus, kejseren. 89 Haralds daab. 90 Anskar.

8. kap. Vikingetogene 100
91 De første danske vikingehære. 92 Rorik. 93 Middelhavstogtet. 94 Danelagen. 95 Den store hær.

9. kap. Vikingetiden i Danmark 105
96 Udvandringen. 97 Vikingetidens spor i Danmark. 98 De hjemvendende. 99 Runestenene.

10. kap. Gudernes sammengliden 110
100 Høvdingen som gode. 101 Tyr og Odin. 102 Thor. 103 Minnebægrene. 104 Kristen paavirkning.

11. kap. Det jyske kongedømme 114
105 Danske konger. 106 Den jyske kongemagt. 107 Fremmed opfattelse af Danmark ved aar 900.

12. kap. Handelsliv 116
108 Østersøhandelen. 109 Arabernes handel. 110 Rusland. 111 Nowgorod. 112 Harzbjergværkernes aabning. 113 Handelen og kristendommen. 114 Hedeby i 10. aarh.

13. kap. Kong Harald 122
115 Kong Harald 1.s overgang til kristendommen. 116 Omvendelsens politiske betydning. 117 Harald 1.s krige. 118 Harald 1.s kongetid. 119 Striden mellem Harald og Svend.

14. kap. Englands erobring 126
120 Svend 1. i vikingefærd. 121 Svend 1. som vikingekrigens organisator. 122 Svend 1. i Danmark. 123 Englands erobring.

15. kap. Kong Knud 131
124 Thegnlið. 125 Aftakning af hæren. 126 De danske vikingekonger i Norden. 127 Knud, Englands konge. 128 Knud 1. i Rom. 129 Den danske konge.

SIDE

16. kap. Danmark og England ... 137
130 Eftervirkninger i Danmark. 131 Den danske søleding. 132 Magnus og Svend.

17. kap. Danmark kristnes ... 141
133 Odinkarslægten. 134 Bisp Odinkar af Jylland. 135 Fra hedendom til kristendom. 136 Gud og guds moder. 137 St. Mikael. 138 St. Olav.

18. kap. Fester ... 146
139 Gilderne. 140 Paaske- og julefesten. 141 Aarets andre fester.

19. kap. Kirker ... 148
142 Vi og kirke. 143 Trækirkerne. 144 Kirkesognet. 145 Præsterne.

20. kap. Kristendom ... 152
146 Den augustinske kristendom. 147 Menighedsarbejdet. 148 Barnedaaben. 149 Ægteskab. 150 Synden.

21. kap. Kirken ... 157
151 Kirkens straffe. 152 Kristenretter. 153 Kirke og ting. 154 Kirkens almindelige magtstilling.

TREDIE AFSNIT: Øvrigheden (1060—1282) ... 163

1. kap. Kirke og konge ... 165
155 Adam af Bremens beskrivelse af Danmark. 156 Erkebisp Adalbert af Bremen. 157 Adalbert og Svend 2. 158 Den danske kirkes selvstændighed. 159. Den danske kirke og kongen.

2. kap. Hirden ... 171
160 Det sidste vikingetog til England. 161 Hirdens løn og udrustning. 162 Hirdens daglige liv. 163 Hirdens særlige ret.

3. kap. Kongens retshaandhævelse ... 175
164 Fredkøbet af kongen. 165 Haralds love. 166 Kongevalget ved Isøre. 167 Harald 3.

4. kap. Kongens voldsmagt ... 180
168 Knud 2. 169 Ledingen. 170 Oluf 1. og Erik 1. 171 Odense-Knud. 172 St. Knud.

5. kap. Niels kongemagt ... 186
173 Det andet kongevalg ved Isøre. 174 Kong Niels og ledingen. 175 Kongens rettigheder. 176 Kong Niels og hirden.

6. kap. Kirken i Assers tid ... 190
177 Erkebisp Asser. 178 Domkapitler. 179 Kirkens hævdelse af sin selvstændighed. 180 Tiendens indførelse. 181 Tiendens ydelse. 182 Stenkirkerne. 183 Egenkirkerne. 184 Coelibatet.

7. kap. Den store fremgang ... 199
185 Folketallenes vækst. 186 Danmarks areal og folketal. 187 Bydannelsen i Nordtyskland. 188 Hertug Knud.

8. kap. Niels fald ... 203
189 Knud Lavard. 190 Eriks oprør. 191 Danmark og Tyskland. 192 Holsten. 193 Slaget ved Fodevig. 194 Erik 2.s sejr.

9. kap. Kongekrigen ... 208
195 Erik 2.s voldskongedømme. 196 Erkebisp Eskil. 197 Korstoget 1147. 198 Svend 3. 199 Svend 3. enekonge. 200 Kongekrigens afslutning.

10. kap. Landsbymarken ... 213
201 Trevangsbruget i Danmark. 202 Ørtugsageren. 203 Solskiftet. 204 Guldvurderingen.

SIDE

11. kap. Nyopdyrkningen ... 217
205 Torperne. 206 Gaardene og nyopdyrkningen. 207 Fæstebønderne. 208 Jorddrotter. 209 Skovrydning.

12. kap. Herreklostrene ... 224
210 Cistercienser og Præmonstratenser. 211 Eskils første klosterstiftelser. 212 Videre klosterstiftelser.

13. kap. Østersøhandelen ... 227
213 De tyske Østersøbyer. 214 Lübecks handel. 215 Skaanefiskerierne. 216 Skaanemarkederne. 217 København.

14. kap. Eskil og Absalon ... 232
218 Svend Trugotsens og Skjalm Hvides slægt. 219 Absalon Roskildebisp. 220 Eskils svenske primat. 221 Skismaet. 222 Eskil og Absalon.

15. kap. Valdemar 1.s krigstog ... 238
223 Sørøveri og Venderne. 224 Vendertogterne. 225 Sejren paa Rügen.

16. kap. Valdemar 1.s kongemagt ... 241
226 Murstenen. 227 Borgbygning. 228 Leding. 229 Ledingsafløsningen. 230 Kongens skatter. 231 Kongens ejendomme. 232 Kongens ombudsmænd. 233 Hof og centralstyrelse. 234 Kongekroningen i Ringsted 1170.

17. kap. Eskils sidste aar ... 251
235 Skaanske og sjællandske kirkeret. 236 Abbed Vilhelm. 237 Sorøklostret. 238 Modstand mod den kongelige arveret. 239 Eskil afløses som erkebisp af Absalon.

18. kap. Absalon ... 255
240 Det skaanske oprør mod erkebispen. 241 Det skaanske oprør mod kongen. 242 Vederloven. 243 Absalons storpolitik. 244 Fredsaar. 245 Absalon som erkebisp. 246 Sakse.

19. kap. Kongens kansler ... 262
247 Biskop Valdemar. 248 Sunesønnerne. 249 Kongens kansler. 250 Retsudviklingen i landet. 251 Manddrabene. 252 Den første rigslov.

20. kap. Kongens lovgivning ... 269
253 Kongens lovgivende magt. 254 Kongens samvirken med landstingene. 255 Nævningers indførelse. 256 Landslovenes nedskrivning.

21. kap. Storpolitik ... 273
257 Sunesønnernes storpolitik. 258 Den danske konges storpolitik. 259 Korstogspolitiken. 260 Storpolitikens sammenbrud.

22. kap. Landbrugets fremskridt ... 277
261 Nybrud i landbruget. 262 Aasene i landsbymarken. 263 Nye byer.

23. kap. Ledingsskatten ... 281
264 Skyldtaksationen. 265 Ledingsskatten i Jylland og Fyn. 266 Skattereformens karakter. 267 Styresmændene. 268 Kirkens skattefrihed. 269 Hærmændenes skattefrihed. 270 Havnebøndernes skattefrihed.

24. kap. Jyske lov ... 287
271 Rigets bedste mænd. 272 Kirkens stilling. 273 Tiggermunkene. 274 Forbindelser med Europa. 275 Bisp Gunner og Jyske Lov. 276 Kongen og loven.

SIDE

25. kap. Dynastipolitik 293
277 Kongens indtægter. 278 Fyrstelensmændene. 279 Plovskatten. 280 Kirketienden.

26. kap. Bisp Niels af Viborgs regering 296
281 Danmarks første regering. 282 Kongebrevene. 283 Rigsforsamlingen. 284 Hoffet. 285 Kristoffer 1.s rigslov. 286 Rigsloven og kongens ting. 287 Rigsloven og landslovene. 288 Rigsloven og vederloven. 289 Rigsloven om ledingen. 290 Rigsloven om penge og handel. 291 Byerne og deres byretter. 292 Kancelliet.

27. kap. Erkebispestriden 307
293 Erkebispens opposition. 294 Ledingsordningen. 295 Kirke mod stat. 296 Vejlekonstitutionen. 297 Den skaanske kirkeret. 298 Erkebispens fængsling.

28. kap. Borgerkrig 314
299 Jarimarfejden og Lohede. 300 Rigsforstanderen. 301 Bisp Niels af Viborg. 302 Erkebispestridens afslutning.

29. kap. Niels Jydes regering 317
303 Fredsaar. 304 Den danske hærmagt. 305 Skatter og penge. 306 Retshaandhævelsen. 307 Hoffet 1276. Lov om majestætsforbrydelser. 308 Hoffet 1276. Lovgivning og kongevalg. 309 Indrepolitisk udvikling til 1282.

